KARL MARX

EKONOMİ POLİTİĞİN ELEŞTİRİSİNE KATKI

SOL
YAYINLARI

EKONOMİ POLİTİĞİN ELEŞTİRİSİNE KATKI

KARL MARX

YEDİNCİ BASKI
ANKARA 2011

EKONOMİ POLİTİĞİN ELEŞTİRİSİNE KATKI

KARL MARX

ÇEVİREN
SEVİM BELLİ

Karl Marx'ın
Zur Kritik der Politischen Ökonomie (1859)
adlı yapıtını
Sevim Belli
Fransızcasından
(*Contribution à la critique de l'économie politique*,
Editions Sociales, Paris 1957)
dilimize çevirdi, ve kitap
Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı
adı ile
Sol Yayınları
tarafından
Ekim 2011
(Birinci Baskı: Mayıs 1970; İkinci Baskı: Kasım 1974;
Üçüncü Baskı: Eylül 1976; Dördüncü Baskı: Temmuz 1979;
Beşinci Baskı: Eylül 1993; Altıncı Baskı: Ekim 2005)
tarihinde,
Ankara'da *Kuban Matbaacılık*'ta bastırıldı.

ISBN 978-975-7399-26-1

İÇİNDEKİLER

7 Sunuş, *Émile Bottigelli*
23 Karl Marx'ın "Ekonomi Politiğin Eleştirisi", *Friedrich Engels*

EKONOMİ POLİTİĞİN ELEŞTİRİSİNE KATKI
35-234

37 Önsöz, *Karl Marx*

BİRİNCİ KİTAP
SERMAYE ÜZERİNE
43-234

43 BİRİNCİ KISIM: GENEL OLARAK SERMAYE
43 Birinci Bölüm: Meta
72 A. Metanın tahlili üzerine tarihsel basit düşünceler
86 İkinci Bölüm: Para ya da basit dolaşım
87 I. Değerlerin ölçüsü
100 B. Paranın ölçü birimi üzerine teoriler
112 II. Dolaşım aracı
113 a) *Metaların başkalaşımı*
126 b) *Paranın dolaşımı*
137 c) *Sikke. Değer alameti*
155 III. Para
159 a) *Para yığma (iddihar)*
174 b) *Ödeme aracı*
187 c) *Evrensel para*
192 IV. Değerli madenler
198 C. Dolaşım araçları ve para üzerine teoriler

EKONOMİ POLİTİĞİN ELEŞTİRİSİNE GİRİŞ
235-272

237 A. — Giriş
237 I. Üretim, tüketim, dağıtım, değişim (dolaşım)
237 1. Üretim
237 Bağımsız bireyler. 18. yüzyıl fikirleri

239 Tarihsel üretim ilişkilerinin sürdürülmesi. Genel olarak üretim ve dağıtım. Mülkiyet
244 2. Üretim ile dağıtım, değişim, tüketim arasında genel ilişki
246 [Tüketim ve Üretim]
251 Bölüşüm ve Üretim
256 Değişim ve Üretim
257 3. Ekonomi politiğin yöntemi
268 4. Üretim. Üretim araçları ve üretim ilişkileri. Üretim ilişkileri ve dolaşım ilişkileri. Üretim ve dolaşım koşullarına göre devlet ve bilinç biçimleri. Hukuki ilişkiler. Aile ilişkileri

EKLER
272-283

272 *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* Üzerine Mektuplar
272 Marx'tan Ferdinand Lassale'a, 2 Şubat 1858
274 Marx'tan Engels'e, 2 Nisan 1858
278 Marx'tan Ferdinand Lassale'a, 12 Kasım 1858
280 Marx'tan Engels'e, 13 Ocak 1859
280 Marx'tan Engels'e, 12 Ocak 1859
281 Marx'tan Joseph Weydemeyer'e, 1 Şubat 1859

284 *Adlar Dizini*
290 *Kaynaklar Dizini*
290 I.Yazarlar
295 II.Gazete, Dergi ve Öteki Yayınlar

SUNUŞ

BİLİMSEL sosyalizmin temel taşı olan ekonomi politiğin eleştirisi, Karl Marx'ın bütün ömrü boyunca üzerinde kafa yorduğu başlıca sorunlardan biri oldu ve onun araştırmalarının başlıca konusunu oluşturdu. Gerçekten, *Kapital*, uzun bir çalışmanın ürünüdür ve bu ana yapıtın kökleri, yazarının gençliğine kadar uzanır.

Marx, 1842'de, *Rheinische Zeitung*'da, orman kaçakçılığı ve Mosel köylülerinin durumu ile ilgili yasaları incelerken, ekonomik ilişkilere gereken her önemi verme gereğini duydu.[1] Devlete yapısını veren insanların iradesi değildir, insanlar arasındaki ilişkilerin nesnel durumudur. Burjuva toplumu açıklayan, Hegel'in savladığı gibi, bu toplumun hukuki zırhı değildir; bu hukuki zırh bir üstyapıdan başka bir şey değildir ve burjuva toplum, mülkiyet ilişkileriyle açıklanır. "*Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*"ne "*Giriş*"te[2] biçimlenecek olan bu fikir, onun araştırmalarına

[1] Engels, R. Fischer'e 5 Nisan 1893'te yazdığı mektubunda şöyle diyor: "Marx'ın, orman kaçakçılığı ve Mosel köylülerinin durumuyla ilgili yasalarla uğraşırken politikadan salt iktisadi ilişkilere geçmek zorunluluğunu duyduğunu ve böylelikle sosyalizme vardığını kendisinden sık sık dinlemişimdir."

yön verecek ve 1844'te, Paris'e geldiğinde, Marx, Adam Smith gibi, J.-B. Say, Ricardo ya da Boisguillebert gibi ünlü iktisatçıların yapıtlarını didik didik edecektir. Daha o zaman, *1844 Elyazmaları*, burjuva ekonomi politiğin kategorilerinin bu ilk eleştirici incelemesini yansıtır. Engels'in *Deutsch-Französisce Jahrbücher*'de yayınladığı "Bir Ekonomi Politik Eleştirisi Denemesi"nin[3] Marx üzerinde belirleyici bir etkisi olacaktır, Marx, bunu, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın "Önsöz"ünde kendisi kabul etmektedir.

Her ne kadar Marx, ekonomi politik alanına, gençlik yapıtlarında ifadesini bulan felsefî bir görüş açısından hareket ederek yaklaştıysa da, onun bilimsel araştırmaları, Fransız sosyalizminin teorisyenleriyle ilişkileri, devrimci işçi kulüplerine sık sık gidip gelmesi, kendi temel konumuna onu hızla götürecektir. Brüksel'de Alman İşçileri Derneğinde, Ocak 1848'de verdiği derslerde (ki bunlar, *Ücretli Emek ve Sermaye* başlığı altında yayınlanmıştır), Marx, daha o zaman, en önemli buluşunun kalın çizgilerini saptamıştı: artı-değer teorisi. O, bu dönemde, yalnızca, *Alman İdeolojisi*'nde (1845-1846) bulunan tarihsel materyalizm anlayışını geliştirmekle kalmamış, aynı zamanda, iktisadi doktrinlerini eleştirdiği Proudhon'a karşı kaleme aldığı bir yapıt olan *Felsefenin Sefaleti*'ni de yazmış bulunuyordu. 1847'de yayınlanan bu kitapta, ekonomi politiğin eleştirisi kaba çizgileriyle daha o zaman sunuluyorsa da, bu, henüz, birkaç yıl sonra belirlenecek olan bilimsel kesinlikle geliştirilmiş değildi. Her ne kadar, Ricardo'nun görüşünün darlığının ve onun teorilerinin aşılmış olduğunun tam bilincindeyse de, hâlâ, onun para ve rant teorilerini kabul etmektedir. Kuşku yok ki, Marx, şimdiden bu teorilerin, bizzat Ricardo'nun görüşü açısından mantıklı olmayan yanlarını belirtmekten geri kalmamaktadır; ama Ricardo'nun

[2] Bkz: K.Marx, F.Engels, *Din Üzerine*, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 37-55.

[3] Engels'in adı geçen yazısı için bkz.: Karl Marx, *1844 Elyazmaları*, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 397-433.

teorisini çürütmeden önce, kendisinin, henüz ancak kaba çizgileriyle saptanmış olan ekonomik doktrinini ayrıntılı olarak geliştirmesi gerekmektedir

1848 devriminin, Marx'ı, çalışmalarından nasıl ayırdığı ve onun, Almanya'da, demokratik devrim uğruna savaşımda, nasıl yer aldığı bilinmektedir. Onun yeniden ekonomi politik araştırmalarına girişebilmesi için, sürgününü ve 1850'de Londra'ya yerleşmesini beklemek gerekecektir. Marx, Londra'da, klasik ekonomi politik denen burjuva toplumun teorisini, en yetkin biçimde geliştirmiş olan bir ülkenin göbeğinde, ideal bir gözlem noktasında bulunuyordu. British Museum'daki zengin belgeler, Avustralya ve Kaliforniya altın madenlerinin bulunmasıyla iktisadi yaşamın girmiş olduğu yeni gelişme aşaması, onun için, gözlem ve inceleme kaynaklarıdır. *Neue Rheinische Zeitung*'un 1850 sonbaharında yayımlanan sayısından başlayarak 1847 iktisadi bunalımını ve 1848-49 yıllarının geri dönen gönencini içeren son yılların iktisadi yaşamının bilançosunu çıkarıyor ve bundan şu sonuçlara varıyor:

"Burjuva toplumun üretken güçlerinin, burjuva ilişkileri çerçevesinde, tam bir bolluk içinde geliştiği bu genel gönenç döneminde, gerçek bir devrim sözkonusu olamaz. Böyle bir devrim, ancak şu iki etmen, modern üretken güçler ile burjuva üretim biçimlerinin çatıştıkları dönemlerde olanaklıdır. Kıtadaki düzen partilerinin ayrı ayrı hiziplerinin temsilcilerinin, karşılıklı olarak birbirini karalayarak şu anda girişmiş oldukları çeşitli kavgalar, yeni devrimler için vesile yaratmak şöyle dursun, tam tersine, ancak şu anda ilişkiler tabanının bu kadar sağlam olmasından, (ve gericiliğin bilmediği bir şey) bu kadar burjuva olmasından ötürü olanaklıdır. Burjuva gelişmeyi durduran her türlü gerici girişim, nasıl bu temele çarpıp kırılmaya mahkûmsa, demokratların bütün ahlaki öfkelenmeleri ya da bütün heyecanlı söylevleri aynı akıbete uğramaya mahkûmdur. Yeni bir devrim, ancak yeni bir bunalımdan sonra olanaklı olacaktır. Ama birincisi, ikincisi kadar kaçı-

nılmazdır."[4]

Sınırlı bir dinginlik döneminin gelmekte olduğu bellidir ve Marx, iktisadi araştırmalarına hız vermek için bundan yararlanacaktır. O, her gün British Museum'da çalışır. Hızla ilerlemektedir ve, daha 2 Nisan 1851'de, Engels'e şu haberi verir:

"Öyle bir noktaya vardım ki, beş hafta içinde [Museum'daki] şu cansıkıcı iktisat üzerine çalışmalarımı sona erdireceğim. Ve iktisat çalışmalarıma, ondan sonra, evde devam edeceğim; Museum'da başka bir bilimle uğraşacağım. Bu iş benim canımı sıkmaya başladı. Özünde, bu bilim, çoğu kez son derece ince ayrıntılar içeren tek tek incelemelerde, bütün çalışmalara karşın, A. Smith ve D. Ricardo'dan bu yana, pek ilerlemiş değildir."[5]

Ama Engels, kendisine yanıtında, kararının bu kadar kesin olmaması gerektiğini öğütlüyor:

"Okuman gereken önemli sayılabilecek tek bir kitap kaldığı sürece, yazmaya başlayamazsın."[6]

Gerçekte Marx, bir iktisadi yapıtlar yığınına dalmış bulunmaktadır ve çalışmalarının sona erdiğini o kadar erken göremeyecektir. Ama onun sürdüğü yaşam, çetin bir yaşamdır. Bu yıllar, yaşamının en zor yılları olacaktır. Hemen hemen hiç bir geliri yoktur ve büyümekte olan bir ailenin gereksinimlerini karşılamak zorundadır. Engels'in hiçbir zaman esirgemediği yardımına karşın, yoksulluğu biraz olsun gidermek için, Marx, *New York Daily Tribune*'ün muhabirlik görevini kabul ediyor. Hatta bu günlük gazetenin yayımcılarından biri olan Dana'nın yönettiği ansiklopedi için de, yazı yazmayı kabul edecektir. Marx'ın gazetedeki işi, fiilen, oldukça düzenli bir tempoyla, 1862'ye kadar sürecektir, ve onun, siyasal olayların gelişmesini izlerken gösterdiği dikkate tanıklık eden bir sıra değerli makale

[4] Mehring, *Aus dem Literarischen Nachlass von Karl Marx und Friedrich Engels...*, c.III, s.467-468.

[5] MEGA III/1, s.180. [Marx-Engels, *Gesamtausgabe*, (Marx-Engels, "Tüm Yapıtları").]

[6] *Ibid*, s.184.

yazmış olması, kendisine bu yüzden borçlu olmamıza karşılık, gene de iktisadi yapıtını olgunlaştırıp sunmasını geciktirmiştir.

Bu arada, 1857'de, Marx ve Engels'in yazışmalarında, gelişini önceden haber veren işaretleri dikkatle belirtmiş oldukları iki yıldır gelişmekte olan bunalım, had aşamaya giriyor. Fransa'da ve Almanya'da mali spekülasyonlar, New York'ta borsa rayiçlerinin ani düşüşü, birkaç sanayicinin gürültülere neden olan iflası, ekonomi dünyasının derin altüst oluşlara sahne olacağını göstermektedir. Engels, Marx'a yazdığı 17 Kasım 1856 tarihli mektubunda şöyle diyor:

"Devrim için bugünki kadar *elverişli bir alan* bulmak kolay olmayacaktır. ... Ne mutlu ... ancak büyük bir yürekliliklе ve en büyük kararlılık ve azimle bir şey yapılabilir, çünkü, artık bu kez suların yükselişi 1848'deki kadar hızlı olmayacaktır."[7]

11 Temmuz 1857'de de, Engels'e bir mektubunda, Marx şöyle diyor:

"*Crédit Mobilier*'nin gidişi ve genel olarak Bonaparte maliyesinin gösterdiği üzere, devrim yaklaşmaktadır."[8]

Demek ki, bu iki adamın zihninde, devrimci patlama bunalıma bağlıdır ve "birincisi, ikincisi kadar kaçınılmazdır". Ama düşünüyorlar ki, bu kez, kapitalizm on yıl var ki, durumu düzeltmekte çok daha büyük zorluklarla karşılaşacaktır ve sosyalist kampta da birçok hayal yok olmuştur; ki, bu da, daha enerjik ve daha açık bir eylem olanağı sağlayacaktır.

Marx için bu düşünceler, bir başka anlam da taşımaktadır. Klasik ekonomiyi incelerken, burjuva düzenin temel çelişkilerine ve bu düzenin teorisyenlerinin yapıtlarının vardıkları çıkmazlara ışık tutan bazı sonuçlara varmıştır. İşçi sınıfı, şimdi artık, devrimci eylemini dayandıracağı bir bilimsel temeli emrinde hazır bulabilir. Ve Marx'ın,

[7] MEGA III/2, s.156.
[8] *Ibid.*, s.201.

üzerinde yedi yıldan beri çalıştığı bu kapitalist ekonomi eleştirisini sunmak, geciktirilmemesi gereken bir konu olmuştur. 8 Aralık 1857'de Engels'e şöyle yazıyor:

"Ekonomik incelemelerimin tahlilini tamamlamak için, tufandan önce hiç değilse genel çizgilerini aydınlığa kavuşturmak amacıyla, her gece, sabahlara kadar deliler gibi çalışıyorum."[9]

Marx'ın çalışmaları, vardığı sonuçları yayınlanmak üzere kaleme alacak kadar ilerlemiş bulunmaktadır. 23 Ağustos 1857'den başlayarak *Kapital*'e varacak kişisel araştırmalarının ürünü olan özgün çalışmalarının zaman bakımından ilkini oluşturan ekonomi politiğin eleştirisine bir giriş yazmaya başlıyordu.[10] Uyguladığı plan, bu ekonomi politiğin eleştirisinin, şimdiden kafasında son derece açık olarak yer aldığını göstermektedir. Burjuva bilginlerin benimsemiş oldukları büyük kategorileri birbiri ardından inceleyerek, bunların yanlışlıklarını gösteriyor ve aralarındaki diyalektik ilişkilere ışık tutuyor. Dolayısıyla, ekonominin genel kavramlarının soyut sınıflandırılmasına karşı olduğu gibi, bu kavramların tarih sırasıyla incelenmesine de karşı olan kendi yöntemini tanımlıyor. Ekonomik olaylar, kapitalizmin gelişme aşamasında, saf durumda incelenmeye hazır bir görünüş içinde ortaya çıkarlar. Soyuta varmak için kavramdan hareket etmek gerekir ve kavramlar açıkça saptanıldığı zaman da, belirlenmelerinin bütün çapraşıklığıyla onu zenginleştirmek üzere somuta dönülür. Demek ki, bu giriş, gerçekte, bir metodoloji incelemesidir; Marx'ın burjuva ekonomi politiği biliminin, bu bilimin yöntem bakımından kusurlarını ayırdedecek kadar ve felsefî görüş açısına yükselecek kadar eleştirisini geliştirmiş olduğunu gösterir. Ama girişi kaleme alırken, Marx'ın kendisi de, bunun bir hakiki giriş

[9] *Ibid.*, s.253.

[10] İlkin *Neue Zeit*'ta yayınlanan bu giriş, bizi, hem Marx'ın çalışma yöntemi konusunda, hem de onun teorisinin *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'yı yazmadan önce bile ulaşmış olduğu olgunluk düzeyi hakkında aydınlatan, marksist yazının temel metinlerinden biridir.

olmaktan çok, kendi kişisel düşüncelerinin açıklanması olduğunu duyumsatır. Onun için, 4. noktadan başlayarak konu başlıklarını not etmekle yetinmekte ve bunların altına daha şimdiden çerçevesini yarı-çizebildiği bir yazıya yarayacak olan notlar koymaktadır. Ve tasarıları, *Eleştiriye Katkı*'nın ortaya çıkmasıyla gerçekleştiği zaman, bunun önsözünde şöyle diyecektir:

"Hazırlamış olduğum bir genel girişi yayınlamıyorum: çünkü, düşünüp taşındıktan sonra, bana öyle geldi ki, ilkönce kanıtlanması gereken sonuçlar hakkında önceden yargılara varmak, ancak sıkıcı olabilirdi ve beni izleyecek okurun tekilden genele geçmesi gerekecekti."[11]

Marx'ın bir bütün oluşturan yapıtın planı, gözünün önünde taslak halinde belirmektedir. Onun için, daha Ekim 1857'den başlayarak araştırmalarının sonuçlarını defterlere not edecek ve kendi buluşlarını, burada formüle edecektir. Daha çok geceleri çalışarak, sürmenajdan ileri gelen ciddi bir hastalığın çalışmalarını üç ay süreyle durdurmaya onu zorlayacağı mart ayına kadar, yedi defter dolduracaktır.[12] Aşağı yukarı 1.100 sayfalık koca bir cilt oluşturan bu elyazıları, iki büyük bölüm içeren bir plan gereğince düzenlenmiştir: para bölümü ve sermaye bölümü.

Başlıca sorun olan artı-değer sorunu, onun için tümüyle açıklığa kavuşmuştur. Ama şimdi, araştırmaları sırasında karşısına çıkmış olan ayrıntıları düzene koymak ve açıklığa kavuşturmak sözkonusudur. Alışık olduğu yöntem uyarınca, teorilerini eleştirdiği bir yazarı temel olarak ele alıyor ve böylelikle kendi teorilerini açıklamış oluyor. Böylece, Proudhon'un para teorisinden hareket ederek, onun karşısına kendi fikirleriyle çıkıyor. Ama, çalışmaları ilerledikçe, yeni sonuçlara ulaşıyor:[13] Örneğin değer ile

[11] Bu yapıtın 22. sayfasına bakınız.

[12] Moskova'da 1939 ve 1941'de kitap halinde yayınlanmış olan bu elyazıları, şu başlık altında tanınmaktadır : *Grundrisse der Kritik der Politischen Œkonomie* (Rohentwurf).

[13] Bu konuyla ilgili olarak Engels'in 14 Ocak 1858 tarihli mektubuna (MEGA III/2, s.274) bakınız.

para ilişkisi üzerine, fiyat ölçüsü ve değişim aracı olarak çelişik yönleri olan özel meta paranın rolü üzerine. Ve giderek ilk planının genişlediğini ve ilerdeki yapıtı olacak *Kapital*'in geniş çizgileriyle taslak halinde belirdiğini görüyor.

Marx'ın Lassalle'a yazdığı 2 Şubat 1858 tarihli mektup[14] bunu kesin olarak doğrulamaktadır. Birkaç aydan beri ekonomi üzerine çalışmalarının son hazırlığına giriştiğini söyledikten sonra, şunları ekliyor:

"Ama işler çok yavaş ilerliyor; yıllardan beri araştırmalarının başlıca hedefi olan konuları sona erdirmeye kalktığında durmadan bu konuların yeni yönleri karşına çıkıyor ve yeni düşünceler doğuruyor. ...

"İlk olarak ele alınması sözkonusu olan çalışma, iktisadi kategorilerin eleştirisidir, ya da, başka bir ifadeyi daha uygun bulursan, burjuva ekonomik sistemin eleştirel açıklamasıdır. Bu, hem sistemin açıklamasıdır ve hem de açıklama bahanesiyle, sistemin eleştirisidir. Bütünün kaç forma tutacağı hakkında bir fikrim yok. Zamanım ve olanağım olsaydı, okura sunmadan önce tamamını son biçimine sokabilseydim, çok kısaltabilirdim; çünkü bu yöntemi her zaman sevmişimdir. Ama şimdiki şekliyle fasiküller serisi halinde basılırsa (ki bu, anlaşılması için belki de daha iyidir, ama hiç kuşku yok ki, biçim bakımından yapıta çok şey kaybettirir), bu, işi zorunlu olarak biraz genişletecektir."

Ve Marx ilk kez olarak çalışmasının planını sunuyor:

"Açıklama, ele alış tarzı demek istiyorum, tamamen bilimseldir, bu bakımdan alışıldığı anlamda polis nizamlarına karşı gelmemektedir. Bütünü altı kitaba bölünmüştür: 1. Sermaye üzerine (bazı giriş bölümleriyle birlikte); 2. Toprak mülkiyeti üzerine; 3. Ücretli emek üzerine; 4. Devlet üzerine; 5. Uluslararası ticaret; 6. Dünya pazarı. İster istemez, başka iktisatçıları eleştirmeden edemiyorum, ve özellikle Ricardo'yla, burjuva olduğu için onun bile *salt iktisadi*

[14] Bkz: Ferdinand Lassalle, *Nachgelassene Briefe und Schriften, hrsg.* von Gustav Mayer, III. Bd., s.116-117 (Berlin, 1922), (Bu mektuptan bir parça için bu yapıtın 251-252. sayfalarına bakınız).

açıdan hatalara düşmek zorunda bulunduğu ölçüde, polemiğe giriyorum. Ama bir tüm olarak ekonomi politiğin ve sosyalizmin eleştirisi ve tarihi, başka bir çalışmanın konusu olmalıdır. Ve en sonu iktisadi kategorilerin ve ilişkilerin gelişmesinin kısa bir *tarih taslağı* da, bir üçüncü yapıtın konusu olmalıdır."

Lassalle, bir yayınevi aramaya girişiyor ve daha 3 Martta Marx'tan imzalaması sözkonusu olan sözleşmenin koşulları hakkında bilgi istiyor. 26 Martta, yayınevi sahibi Franz Duncker'in, basılan her yaprak için üniversite profesörlerine yalnızca 2 altın verildiği halde, Marx'a 3 friedrich altını (yani 17 taler) ödemeyi kabul ettiğini bildiriyor. Görünüşe göre, Marx'ın iktisadi yapıtının geleceği güvenlik altına alınmıştır; ona kalan tek şey, son redaksiyonu tamamlamaktır.

Ne yazık ki, bu iyi haberler Londra'ya geldiği sırada, Marx, yataklık hasta olmuştur ve çalışmalarına ara vermek zorundadır. Uykusuz geceler, para sıkıntıları, *New York Tribune* muhabirliği, onun sağlığının hakkından gelmiştir ve ağır bir karaciğer hastalığına tutulmuştur. İlkyazda, 6 Mayıstan 20 Mayısa kadar, Engels'i Manchester'da ziyaret etmek üzere, kendisine çok yarayacak olan bir yolculuk yapacak kadar iyileşmiştir. 31 Mayısta Londra'ya döndüğünde, Engels'e "formunda" olduğunu ve çalışmaya başlayacağını yazıyor. Ama bu arada onun ilk taslağı kesin çizgileriyle belirmiştir. 2 Nisan 1858'de, şimdi artık birinci kısmın, sermayenin, dört başlığı içerecek olan planını, Engels'e açıklamıştı.[15] Başlıklar şunlardı: A) Genel Olarak Sermaye; B) Rekabet; C) Kredi; D) Hisse Senedi Sermayesi. Birinci bölüm, Genel Olarak Sermaye, şu ikincil bölümlere ayrılmaktadır: 1. Değer; 2. Para, a) ölçü olarak para, b) değişim ya da basit dolaşım aracı olarak para, c) madenî para olarak para; 3. Sermaye. Manchester'da bulunduğu günlerde, taslağını, "defterler"in kaleme alınışı

[15] Marx'ın, MEGA III/7. (Bu yapıtın 252-257. sayfalarındaki mektuba bakınız.)

sırasında ticari deneyiminin bütün meyvelerini ona iletmiş olan Engels ile tartışmıştı. Kısaca, notlarına döndüğü zaman, yedi cep defterinin bir dizinini[16] hazırlamayı gerekli sayıyor. Yapıtı, son biçimiyle yazmaya başlamadan önce, onu bütün açıklığıyla görmek istiyor.

Yazın çalışmasına yeniden ara vermek zorunda kalıyor. Her şeyden önce mali durumu giderek kötüleşmiştir. Bayan Marx'ın sağlığı bir hava değişimini mutlaka gerektirmektedir ve Marx, zamanının bir kısmını, Engels'in kendisine vermiş olduğu, ama ancak birkaç ay içinde ödenebilecek vadeli bir bonoyu kıracak olan alacaklı aramakla geçirir, ve sonra, biricik gelir kaynakları olan New York gazetesi ve Dana'nın ansiklopedisi için çalışmasını sıkılaştırarak sürdürür. Ve ensonu, Manchester gezisinin ve atla gezintilerinin biraz dindirdiği karaciğer hastalığı sıcaklarla birlikte artmıştır. Marx, kendisini yazı yazamaz durumda hissetmektedir. Yazma işine ancak eylül ayında yeniden koyulabilecektir. 21 Eylülde, Engels'e yazdığı bir mektupta, yaz boyunca devam eden kötü sağlık durumundan sözettikten sonra şöyle diyor:

"İşte bu yüzdendir ki, elyazması, ancak şimdi (iki hafta içinde), ama bir seferde iki fasikül olarak gönderilebilecek. Daha önce yazılmış olan şeyleri, güzel bir üslupla ifade etmekten öte yapacak bir şeyim olmadığı halde, birkaç tümceyi biraraya getirmek için saatlerce uğraşmam gereken durumlar oluyor."[17]

Gerçekte ise, yapıt elleri arasında büyümektedir. Notlarına son biçimini verirken, Marx, bunların bazı kısımlarını daha da derinliğine geliştirmektedir ve henüz *Eleştiriye Katkı* olmayan, üç defter halinde yeni bir metni kaleme almaktadır. Bu elyazmalarının bir kısmı, *Katkı*'nın "ilk biçimi" adını taşıyan iki defter şeklinde bulunmuştur.[18] Anlaşıldığına göre, elimizde bulunan, bu çalışmanın son kısmı-

[16] Bu dizin, *Grundrisse,* s.951-967'de yer almaktadır.
[17] MEGA III/2, s. 338.
[18] Bu elyazıları, *Grundrisse,* s.871-947'de yayınlanmıştır.

dır. Gerçekten bu yapıt *Katkı*'nın II. bölümünün 3. kısmına tekabül eden madenî para olarak paranın incelenmesi ile başlamaktadır. Burada, esasta, son biçimini almış yapıttaki konu başlıklarının aynıları bulunmaktadır. Ama Marx, ilk planına sadık kalmakta ve burada, ilk kez, paranın sermayeye dönüşmesini ele almaktadır; ki, bu kısım, *Kapital*'in birinci cildinden önce bir daha incelenmeyecektir. Aynı biçimde, burada "basit dolaşımda, mülk edinme yasasının belirtileri" üzerine bir bölüm de bulunmaktadır. Bu defterler, Marx'ın iktisadi düşüncesinin gelişmesini bütün açıklığıyla anlayabilmek için okunması zorunlu olan metinlerdir. İlkönce bu defterler, kapitalist üretim tarzının kökeni üzerine yeni unsurlar içermektedir. Öte yandan, burada, başka hiç bir yerde, ne Marx'ta ve ne de Engels'te bulunmayan, son derece önemli formülasyonlar vardır. Ve en sonu bu elyazmaları, Hegel'in vokabülerine çok yakın bir felsefe dilinde kaleme alınmıştır (ki bu, elyazılarının ilginçliğini artırmaktadır), ve burada, Marx'ın, bizzat sermaye kavramından hareket ederek, sermayenin çeşitli belirlemelerine vardığı görülmektedir. Bu bakımdan, bu defterler, Marx'ın gençliğinin felsefî düşüncesi ile olgunluk çağının bilimsel yapıtı arasında bir menteşe görevi yerine getirmektedir. Bunların sistemli olarak incelenmesi, Marx'ın ve onun yönteminin evrimi üzerine bilgimizi önemli ölçüde zenginleştirecektir.

Bu sırada, Lassalle, vaadedilen elyazmasının gelmemesi karşısında meraklanmaktadır. 12 Kasım 1858'de, Marx, kendisine, çok önemli bir mektup yazıyor ve özet olarak şöyle diyor:

"Elyazmasının yollanmasının gecikmesine gelince, ilkönce hastalık bir engel oluşturdu ve sonra da para kazanmak için yapmak zorunda olduğum bazı işleri yetiştirmem gerekti. Ama asıl neden şu: malzeme önümde, artık sözkonusu olan yalnızca onu uygun biçime sokmaktı. Oysa yazdığım her satırda yazı üslubunun ötesinde karaciğer hastalığını hissetmekteydim. Ve bu yapıtın sağlık nedenleriyle

berbat olmasına razı olmamamın iki nedeni var:

"1. Bu yapıt, 15 yıllık çalışmamın, yani ömrümün en güzel yıllarının sonucudur.

"2. Bu yapıt ilk kez, toplumsal ilişkilerin yeni bir görüş tarzını bilimsel olarak sunmaktadır. Onun için, yapıtın, hasta bir karaciğere özgü olan asık suratlı ve kasılmış bir yazış tarzı ile çirkinleşmesine engel olmam benim için bir parti görevidir.

"Yapıtın edebî değer taşıması konusunda bir iddiam yok, yalnızca her zamanki üslubumla yazmak istiyorum; ki bu da, acılar çektiğim aylar içinde, hiç değilse bu konuda mümkün olmadı; çünkü aynı zaman süresi içinde, İngilizce olarak, *de omnibus rebus et quibusdam aliis*[19] en azından iki cildi dolduracak makaleler yazmak zorundaydım ve sonuç olarak yazdım da. Öyle sanıyorum ki, bu durum, Bay Duncker'e, senden daha az ehil olan birisi tarafından bile anlatılırsa, davranışımı yalnızca onaylayabilir, çünkü bir yayınevi sahibi olarak sorunun onu ilgilendiren yanı, kendisine, parasına karşılık olabildiğince iyi mal vermeye çalışmamdır.

"Aşağıyukarı dört hafta içinde bitireceğimi sanıyorum. Çünkü tam anlamıyla yazı yazmaya henüz başlamış bulunuyorum.

"Bir nokta daha, ama bunu, ancak elyazması oraya ulaştığında savunmak zorunda kalacaksın: öyle anlaşılıyor ki, birinci kısım: *genel olarak sermaye,* aşağıyukarı iki fasikül tutacak; sorunu açıkça koyarsak, gerçekten, burada, ekonomi politiğin en soyut kısmının açıklaması sözkonusu olduğuna göre, aşırı ölçüde özetleme, okurun konuyu gerektiği gibi sindirmesine engel olacaktır. Ama, öte yandan, bu ikinci kısım, *aynı zamanda* yayınlanmalıdır. Konunun iç zincirleme bağlantısı, bunu zorunlu kılmaktadır ve yapıtın bütün etkisi buna bağlıdır."[20]

Demek ki, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* olacak

[19] Şundan bundan, her konu üzerinde.
[20] Lassalle. *Nachgelassene Schriften,* c.III, s.136.

yapıtı sonal olarak kaleme alışı, bu günlerdedir. İlk anlaşmada fasiküllerin ortalama büyüklüğü dört forma olarak tahmin edilmiş olduğundan, ele alacağı konunun, bu hacmi aşacağını daha şimdiden görmektedir. Engels'e, 29 kasım 1858 tarihli mektubunda, gecikmenin nedenlerini kendisi açıklıyor ve sağlık durumundan olsun, mali sıkıntılardan olsun, yakındıktan sonra, şunları ekliyor:

"Ensonu birinci kısım daha da genişledi; gerçekten *ilk* bölüm, *meta* bölümü, ilk karalamada hiç yazılmamışken, ve *ikinci* bölüm, *para ya da basit dolaşım* bölümü, ancak çok kısa olarak incelenmişken, bu kez bu iki bölüm, başlangıçta düşündüğümden çok daha kapsamlı geliştirildi."[21]

Çalışma bütün aralık ayı boyunca ve ocak ayı başlarında devam ediyor. Ensonu 15 Ocak 1859'da, Engels'e, şu haberi verebilmektedir:

"Elyazması aşağıyukarı 12 forma (3 fasikül) tuttu ve — sıkı dur— her ne kadar başlık: *Genel olarak sermaye* ise de, bu fasiküller sermaye ile ilgili hiç bir şey içermemektedir, yalnızca şu iki bölüm var: 1. *Meta,* 2. *Para ya da basit dolaşım.* Gördüğün gibi (Mayısta, seni görmeye geldiğim zaman) ayrıntılı olarak hazırlanmış olan kısım, henüz yayınlanmıyor. Ama bu, iki bakımdan iyi bir şey. İşler iyi yürürse 3. bölüm, *Sermaye Üzerine*, hızla ardından yayınlanabilir. İkincisi, doğası gereği, bu pis herifler yayınlanan kısım için yapacakları eleştirilerde, tek yanlılıkla ve son derece ciddi ve bilimsel küfürlerle yetinemeyeceklerine göre, bu aşağılık adamları daha sonra sermaye üzerinde görüşlerimi azçok ciddiye almaya zorlamış oluyorum. Ayrıca, öyle sanıyorum ki, pratik amaçlar dışında, para üzerine bölüm, uzmanlar için ilginç olacaktır."[22]

Bu kez, yapıt, gerçekten tamamlanmaktadır. Ama son güçlükler gelir çatar. 21 Ocak 1859'da, Marx, Engels'e şöyle yazıyor:

"Bahtsız elyazması tamamlandı, ama gönderilemiyor,

[21] MEGA III/2, s.349.
[22] MEGA III/2, s.356.

çünkü posta ücretini ödemek ve sigorta ettirmek için tek bir *farthing*'im yok. Sigortalamak gerekli, çünkü bir ikinci kopyası yok. Onun için pazartesiye kadar bana biraz para göndermeni senden rica etmek zorunda olduğumu görüyorum ..."

Ve Marx, acı bir alayla, şunları ekliyor:

"Bu kadar parasızlık çeken bir kimsenin "para" üzerine yazı yazdığını sanmıyorum. Bu konuyu işlemiş olan yazarların çoğu, araştırmalarının konusu bakımından son derece rahattılar."[23]

Açıktır ki, Engels, arkadaşının yardımına koşuyor ve elyazması ensonu 25 Ocakta yola çıkabiliyor. Ama dertler sona ermemiştir. Duncker koliyi aldığını bildirmekte gecikiyor. Ve Marx, ancak, 9 Şubatta haberi alarak rahatlayabiliyor. Şimdi artık, Ocak 1859 tarihini taşıyan "Önsöz"ü, Marx'ın fikir yaşamını anımsattıktan sonra, marksist yazının en güzel sayfaları arasında yerini alan, tarihsel materyalizmin o ölümsüz tanımlamasını sunan, açıklığı ve özlüğü ile hayran bırakan bu metni gönderebilecektir.

Kitap, bin adet olarak haziran başında —Lasalle'ın bir mektubuna göre 1 Haziranda— yayınlanacaktır. Öyle anlaşılıyor ki, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı,* Marx'ın beklediği yankıyı uyandırmamıştır. Engels'in Londra'da yayınlanan *Das Volk*'taki iki yazısı[24] Alman basınında eleştirel bir inceleme yayınlanmamıştır. Sessizlik engellemesi, yapıtın çevresinde iyi örgütlendirilmiştir. Kuşku yok ki, kitabın okunması oldukça güçtü ve Kugelmann'a yazdığı 28 Aralık 1862 tarihli mektubunda, Marx, bunu kabul etmektedir:

"Birinci fasikülde açıklayış tarzı, kuşkusuz, halkın pek anlayacağı bir tarz değildi. Bu, ya konunun soyut niteliğinden, ya buna ayrılmış olan yerin sınırlı oluşundan, ya da yapıtın güttüğü amaçtan ileri gelmekteydi. ... Bir bilimde devrim yaratmayı amaçlayan bilimsel girişimler, hiçbir zaman gerçekten halk dilinde kaleme alınamaz. ... Bununla

[23] *Ibid.*, s.357.

[24] Bu iki makale, bu kitabın 23-34 sayfalarında yayınlanmaktadır.

birlikte, Alman uzmanların, nezaket gereği olsa da, yapıtımı tamamen yok sayamayacaklarını bekliyordum. Üstelik hiç hoş olmayan bir başka deneyimim şudur ki, Almanya'da bu bilimle uzun zamandan beri uğraşmış olan ve özel olarak mektuplarında I. fasikül hakkında hayranlık gösterileriyle ve aşırı övgülerle bana hitap etmiş olan partili yoldaşlar, ulaşabildikleri dergilerde bir eleştiri yazmak için, hatta kitabın içindekiler sütununu bir yere koymak için en küçük bir davranışta bulunmamışlardır. Bu, bir parti taktiği ise, itiraf edeyim ki, bunun gizini ben anlayamıyorum."[25]

Bu kitap, ilk yayınlandığında layık olduğu başarıyı sağlamadıysa da, Marx'ın sağlığında bir ikinci baskısı yapılmadıysa da, gene de onun ekonomik çalışmasının ayrılmaz bir parçasıdır. Marx, bunu yalnızca bir başlangıç saymıştır. Bir süre dinlendikten sonra devamını yazmaya niyetleniyordu. Ama bir kez daha çalışması kesintiye uğradı. 1860 yılında Vogt sorunu ortaya çıktı, ve Marx, *Herr Vogt* adlı yapıtını yazabilmesi için gerekli belgeleri toplamaya zaman ayırmak zorunda kalacaktır. Sonra da, 1862 yılı başlarında, asıl gelir kaynağı, *New York Tribune* muhabirliği sona erecektir. Umutsuz bir mali sıkıntıya düşecek ve hatta ailesinin geçimini sağlamak için bir demiryolu şirketine memur olarak girmeyi bile düşünecektir. O, fiilen ancak 1863 yılında iktisat üzerinde çalışmalarına yeniden başlayabilecektir ve *Kapital*, ancak 1867'de yayınlanacaktır. Ama bu arada *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın bir sonraki bölümü olacak yazı, o bilinen büyük yapıt olmuştur. Plan değişmiştir ve ekonomi politiğin eleştirisi, yeni yapıtta ancak bir ikincil başlık olarak yer alacakır. *Kapital*'in önsözünde de Marx şöyle yazacaktır:

"Şimdi birinci cildini kamuoyuna sunduğum yapıt, 1859'da yayınlanan *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* adlı yapıtımın devamını oluşturur. Birinci kısım ile onun

[25] Marx, burada, herhalde, Brockhaus yayınevinin dergisinde bir eleştiri yazması için, kendisine doğrudan ricada bulunduğu Lassalle'ı kastetmektedir.

devamı arasındaki uzun ara, çalışmamı tekrar tekrar kesen, uzun yıllar süren bir hastalıktan ötürüdür.

"Daha önceki yapıtın [*Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*] içeriği, bu cildin ilk üç bölümünde özetlenmiştir. Bu, yalnızca, aradaki ilişki ve bütünlük yönünden yapılmamıştır. Konunun sunuluşu da geliştirilmiştir. Daha önceki kitapta yalnızca dokunulup geçilen birçok nokta, koşulların elverdiği ölçüde, burada, daha tam olarak işlenmişken, öte yandan, orada işlenen noktalara bu ciltte yalnızca değinilmiştir, değer ve para teorileri tarihi üzerine olan bölümler, tamamen dışarıda bırakılmıştır. Bununla birlikte, daha önceki yapıtın okuru, birinci bölümün dipnotlarında, bu teorilerin tarihi ile ilgili ek başvurma kaynakları bulacaktır."[26]

Marx, burada, "dışarda bırakılmış" olan şeylerden sözettiği zaman, besbelli ki, para üzerine bölümü kastetmektedir. Ve bir gerçektir ki, *Eleştiriye Katkı*'da, biz, Marx'ın para teorisinin en ayrıntılı açıklamasını bulmaktayız. Burada, para dolaşımı sorunları ve para teorisi ele alınmaktadır ki, bunlar, *Kapital*'in üçüncü cildinde üretim süreci ve dolaşım süreci incelendikten sonra bir daha ele alınmayacaktır. Bu bakımdan, bu yapıtı yalnızca bir başlangıç ve *Kapital*'i de bunun devamı saymak güçtür. Metanın tahlili, burada, ancak taslak halinde verilmekte ve bu konu, ancak *Kapital*'in birinci cildinde ayrıntılı olarak geliştirilmekle birlikte, para teorisi alanında bu kitap, tüm yapıtın ana çizgilerini azçok görmemizi sağlamaktadır. Bu kitaba özgün bir kimlik kazandıran ve onu Marx'ın öteki ekonomik incelemelerinin bir tamamlayıcısı haline getiren budur. Bu kitap, yerini başka bir yapıtın tutamayacağı, okuru derin ve verimli düşüncelere yönelten bir kitaptır.

Nisan 1957 E[MİLE] B[OTTİGELLİ]

[26] *Kapital,* Birinci Cilt, Sol Yayınları, Ankara 1986, s.15.

FRİEDRİCH ENGELS

KARL MARX'IN "EKONOMİ POLİTİĞİN ELEŞTİRİSİ"*

I

Bütün bilim alanlarında, Almanlar, uzun zamandan beri, öteki uygar uluslarla boy ölçüşebildiklerini ve birçok alanda da onlardan daha üstün olduklarını kanıtlamışlardır. Yalnızca bir bilimin doruğunda herhangi bir Alman adına rastlanmıyordu: ekonomi politik. Bunun nedeni basittir. Ekonomi politik, çağdaş burjuva toplumun teorik tahlilidir ve bu bakımdan gelişmiş burjuva koşullarını varsayar, ki bu koşullar, Almanya'da, Reform ve Köylü Savaşlarından beri ve özellikle Otuz Yıl Savaşından bu yana, yüzyıllar boyunca gerçekleşmemiştir. Hollanda'nın İmparatorluktan ayrılması, Almanya'yı, dünya ticaretinden ayırdı ve daha başından onun sanayisinin gelişmesini en kısır boyutlara indirdi; ve Almanlar, iç savaşların yıkımından zorlukla kurtulup yavaş yavaş kendilerine gelirken, her küçük prensliğin ve imparatorluk baronunun ta-

* Bu iki yazı, Londra'da çıkan *Das Volk* ("Halk") gazetesinin 14. ve 16. sayılarında (6 ve 20 Ağustos 1859) yayınlanmıştır. –*Ed.*

bilerinin sanayisini bağımlı kıldığı gümrük duvarlarına karşı ve insafsız ticari yönetmeliklere karşı, hiç bir zaman pek yüksek olmayan medeni enerjileriyle direndikleri bir sırada, Almanya kentleri lonca ve soylu baskısı altında hareketsizlik ve kısırlık içinde kıvranıp iflasa sürüklenirken, bu sırada, Hollanda, İngiltere ve Fransa, dünya ticaretinde başa geçiyorlar, sömürge üstüne sömürge ediniyorlar ve, kömür ve demir madeni yataklarına bütün değerlerini kazandıracak olan buhar sayesinde, İngiltere'nin ensonu modern burjuva gelişmesinin başına geçtiği ana kadar, imalat sanayiini, en yüksek bir açılıp gelişme düzeyine ulaştırıyorlardı. Ama 1830'a kadar Almanya'nın maddi burjuva gelişmesini engelleyen o gülünç derecede eskimiş ortaçağ kalıntılarına karşı savaşım vermek gerektiği sürece, bir Alman ekonomi politiği olamazdı. Almanlar, ancak *Zollverein* kurulduktan sonra, ekonomi politiği *anlayacak* duruma geldiler. Bundan sonra gerçekten Alman burjuvazisine büyük çıkarlar sağlayan İngiliz ve Fransız ekonomisinin ithali başladı. Kısa bir zaman sonra bilginler ve bürokrasi âlemi, ithal olunan bu malzemeyi ele aldılar ve onu, "Alman ruhunun" hiç de lehine olmayan bir tarzda işlediler. Yazı yazma meraklısı kodaman sanayicilerden, tüccarlardan, ağzı kalabalık gevezelerden ve bürokratlardan meydana gelen karmakarışık halitadan öyle bir Alman iktisat yazını meydana geldi ki, yavanlık, kofluk, ukalalık ve intihal bakımından onunla ancak Alman romancılığı boy ölçüşebilir. Pratik amaçlar güden kimseler arasında, ilkönce sanayicilerin himayeci ekolü kuruldu, ki bunlar arasında List, şanlı yapıtı, Kıta ablukası sisteminin ilk teorisyeni olan Fransız Ferrier'den kopya edilmiş olmasına karşın, gene de Alman burjuva iktisat yazının en değerli yapıtını meydana getirmiş olan bir otorite sayılmaktadır. Bu eğilim karşısında 1840 ila 1850 yıllarında çocukça ama çıkarlarına uygun bir inançla İngiliz *Freetrader*'lerinin* iddialarını kekeleyerek yineleyen Baltık eyalet-

* Serbest ticaret taraftarları. —ç.

leri tüccarlarının serbest değişimci ekolü kuruldu. Ve en sonu iktisat dersinin teorik yanını inceleme görevini yüklenmiş olan okul bilgiçleri ve bürokratlar arasında, Bay Rau gibi eleştirici zihniyetten yoksun kupkuru bitki koleksiyoncuları, Bay Stein gibi bilgin edasına bürünerek yabancı fikirleri sindirilmemiş bir Hegel argosuna çeviren spekülatörler, ya da Bay Riehl gibi "kültür tarihi" tarlasında başak döküntülerini toplayanlar vardı. Sonunda bütün bundan çıkan şey kameralistik* denen devlet memuru sınavlarını geçebilmek için, her hukuk mezununun bilmesi gereken cinsten ve birbirini tutmayan birçok şeyden meydana gelmiş ve üzerinde eklektik bir ekonomik salça gezdirilmiş bir lapaydı.

Almanya'da burjuvazi, okul bilgiçleri ve bürokrasi, İngiliz-Fransız ekonomisinin en ilkel bilgilerini dokunulmaz dogmalar olarak ezberlemeye ve bunlardan bir anlam çıkarmaya çalışırken, Alman proleter partisi sahneye çıkıyordu. Bu partinin teori olarak nesi varsa, ekonomi politiğin incelenmesinin sonucuydu, ve o sahneye çıktığı andan başlayarak, bağımsız Alman iktisat bilimi de doğmuş oldu. Bu Alman ekonomisi, esasında, *tarihin materyalist anlayışına* dayanır, ki bunun başlıca çizgileri, yukarda belirtilen yapıtın önsözünde kısaca açıklanmıştır. Bu önsöz, öz olarak, *Das Volk*'ta yayınlanmıştır ve okur oraya başvurabilir. Yalnızca iktisat için değil bütün tarih bilimleri için (ve doğa bilimleri olmayan bütün bilimler, tarih bilimleridir) devrim yaratan keşif şu tümceyle özetlenebilir:

"Maddi yaşamın üretim tarzı, genel olarak, toplumsal, siyasal ve entelektüel yaşam sürecini koşullandırır."

Tarihte toplumun ve devletin bütün ilişkilerini, bütün dinsel ve hukuki sistemleri, ortaya atılan bütün teorik görüşleri, ancak bunlarla örtüşen çağlardaki maddi *yaşam koşulları* anlaşılırsa ve bu birinciler, maddi koşullardan tümdengelim yoluyla çıkarılırsa, anlamak olanaklıdır.

"İnsanların varlığını belirleyen şey, bilinçleri değildir:

* Kamu maliyesi bilimi. —*ç*.

tam tersine, onların bilincini belirleyen, toplumsal varlıklarıdır."

Bu fikir o kadar yalındır ki, kafası idealist önyargılarla doldurulmamış herhangi bir kimse için apaçık bir şeydir. Ama bu, yalnızca teori için değil, pratik için de, tamamen devrimci sonuçlar verir:

"Gelişmelerinin belirli bir aşamasında, toplumun maddi üretici güçleri, o zamana kadar içinde hareket ettikleri mevcut üretim ilişkilerine ya da bunların hukuki ifadesinden başka bir şey olmayan mülkiyet ilişkilerine ters düşerler. Üretici güçlerin gelişmesinin biçimleri olan bu ilişkiler, onların engelleri haline gelirler. O zaman bir *toplumsal devrim* çağı başlar. İktisadi temeldeki değişme, kocaman üstyapıyı, büyük ya da az bir hızla altüst eder. ... Burjuva üretim ilişkileri, toplumsal üretim sürecinin en son uzlaşmaz karşıtlıktaki biçimidir — bireysel bir karşıtlık anlamında değil, bireylerin toplumsal varlık koşullarından doğan bir karşıtlık anlamında; bununla birlikte, burjuva toplumun bağrında gelişen üretici güçler, aynı zamanda, bu karşıtlığı çözüme bağlayacak olan maddi koşulları yaratırlar."

Demek ki, materyalist tezimizi izlemeye devam ettiğimiz ve onu bugüne uyguladığımız anda, muazzam bir devrimin, bütün çağların en büyük devriminin perspektifleri gözümüzün önünde açılmaktadır.

Ama, yakından bakıldığında, insanların bilincinin onların varlığına bağımlı olduğu ve bunun tersinin doğru olmadığı biçimindeki görünüşte bu kadar yalın bir fikir, daha ilk sonuçlarıyla, üstü en örtülü olanı dahil her türlü idealizm ile doğrudan cepheden çatışır. Bu görüş, tarihsel nitelik taşıyan bütün geleneksel ve alışılagelmiş kavramları reddeder. Bütün o geleneksel siyasal muhakeme tarzı yoktur; burjuva ulusçuluğunun savunucuları, böyle onur kırıcı bir dünya anlayışının karşısına öfke ile dikilirler. Onun için yeni görüş tarzı, yalnızca burjuvazinin temsilcilerinin değil, *özgürlük, eşitlik, kardeşlik*, sihirli formülü ile dünyayı

ayaklandırmak isteyen Fransız sosyalistlerinin kitlesi üzerinde de şok tesiri yapıyor. Ama asıl küplere binen Almanya'nın kaba demokrat yaygaracıları oldu. Ama gene de bunlar, çalıntı yoluyla, yeni fikirleri, az rastlanır bir anlayış yeteneksizliği ile istismar etmeye kalkıştılar.

Tek bir tarihsel örnek üzerinde olsa bile, materyalist anlayışın geliştirilmesi, yıllar süren dingin bir bilimsel çalışmayı gerektirirdi, çünkü besbelli ki, burada, basit tümcelerle bir sonuç almak olanaklı değildir ve böyle bir sorunu çözüme bağlayabilmek için, eleştirici bir tarzda ayıklanmış ve tam bir ustalıkla kavranmış büyük bir tarihsel malzeme kitlesi gereklidir. Şubat devrimi, partimizi, politika sahnesine çıkardı ve böylelikle onun salt bilimsel amaçlarla eylemi olanaksız hale geldi. Bununla birlikte, temel anlayışı partinin bütün yayınları içinde bir kılavuz olarak arayıp bulmak mümkündür. Bütün bu yayınların içinde, her özel durumda, eylemin, daima, doğrudan maddi dürtülerden nasıl doğduğu, eyleme eşlik eden sözlerden değil de, tersine, tıpkı siyasal eylem ve onun sonuçları gibi, siyasal ve hukuki sözlerin maddi dürtülerden nasıl çıkarıldığı gösterilmiştir.

1848-49 devriminin yenilgiye uğramasından sonra, Almanya'daki hareketi dışardan etkilemek giderek olanaksızlaşınca, partimiz, muhaceretin o hileli davalarını, olanaklı olan biricik eylem alanında, vülger demokrasiye bıraktı. Muhaceretin temsilcileri, bir gün saçsaça başbaşa gelerek, ertesi gün öpüşüp koklaşarak, daha ertesi gün de bütün kirli çamaşırlarını dünyanın gözü önünde yıkamaya kalkarak mutluluk içinde didişirlerken, Amerika'da bir uçtan bir uca dilendikten sonra hemen ardından elde edilen birkaç talerin üleşilmesinde yeni skandallar yaratırlarken, partimiz, bilimsel çalışma için biraz zaman bulabildi. Ve partimizin işlenmesi büyük emekler gerektirecek olan bir teorik temele, yeni bir bilimsel anlayışa sahip olmak gibi bir üstünlüğü vardı; muhaceretin "büyük adamları" kadar aşağılara düşmemek için, bu kadarı yeterdi.

Sözkonusu bilimsel çalışmaların ilk ürünü, bu kitaptır.

II

Böyle bir yapıtta, ekonominin birbirinden yalıtılmış bölümlerinin eleştirisi, tartışma konusu olan şu ya da bu iktisadi sorunun ayrı olarak incelenmesi sözkonusu olamaz. Yapıt, tersine, iktisat biliminin bütün çapraşıklığıyla sistematik sentezine varmayı, burjuva üretimin ve değişimin yasalarının tutarlı bir incelemesini amaç edinmektedir. Burjuva iktisatçıları, bu yasaların yorumcusu ve savunucusundan başka bir şey olmadıklarına göre, bu inceleme, aynı zamanda, bütün iktisadi yazının da bir eleştirisidir.

Hegel'in ölümünden beri bir bilimi kendi iç bağlantıları içinde inceleyip geliştirmeye girişilmedi. Resmî hegelci okul, ustanın diyalektiğinin ancak en basit yöntemlerinin kullanılmasını benimsemişti ve bunu da çoğu kez gülünç bir beceriksizlikle uyguluyordu. Hegel'den bu okula kalan bütün miras, her konunun yapay olarak inşa edilmesine yarayan basit bir rutinden, olumlu fikir ve bilgilerin yokluğunu gidermekten, yani yer doldurmaktan, sözcük ve üslup oyunlarından ibaretti. Böylece öyle bir noktaya varıldı ki, Bonn'lu bir profesörün dediği gibi, bu hegelciler, hiçbir şeyi anlamadıkları halde, her şey üzerinde yazabiliyorlardı. Ve gerçekten de öyleydi. Bununla birlikte, bu baylar, kendi kendilerini beğenmişliklerine karşın, gene de zayıflıklarının öylesine bilincindeydiler ki, büyük görevlerden mümkün olduğu kadar uzak duruyorlardı; eski bilgiçlik bilimi, olumlu bilgisinin üstünlüğü sayesinde, kendi alanında hükümrandı; ve en sonu Feuerbach, kurgul düşüncenin değersizliğini açıkladığı zaman, aşırı Hegel hayranlığı yavaş yavaş yok oldu ve sanıldı ki, sabit kategorileriyle eski metafiziğin bilimde egemenliği yeniden başlayacaktır.

Bu durumun doğal ki bir nedeni vardı. Salt lafazanlıklar içinde kaybolan Hegel mirasçılarının düzenini, doğal olarak, bilimin olumlu yanının biçimsel yanına üstünlük sağladığı bir dönem izledi. Ama aynı zamanda, Almanya, olağanüstü bir enerjiyle, 1848'den bu yana meydana gelen

güçlü burjuva gelişmesine uygun olarak doğa bilimlerine sarıldı; ve spekülatif eğilimin hiç bir zaman etkili olamadığı bu bilimler moda olunca, Wolff'un en aşırı yavanlıkları dahil, eski metafizik düşünce tarzı da yeniden yaygınlaştı. Hegel artık unutulmuştu, doğa bilimlerinde yeni materyalizm gelişti, ki ilkesel olarak bu, 18. yüzyıl doğa bilimleri materyalizminden pek az farklıdır ve birincinin ikinciye üstünlüğü, yalnızca özellikle kimya ve fizyoloji alanlarında çoğunlukla daha zengin bilimsel malzemeye sahip olmasındandır. Burada Büchner ve Vogt'ta ve hatta bağnaz foyerbahçı geçinen ve en basit kategorilerde en eğlendirici bir biçimde kendi kendini mat eden Moleschott'ta bile, en aşırı yavanlığa kadar yinelenen Kant-öncesi dönemin dargörüşlü burjuva düşünüş tarzını bulmaktayız. Burjuva sağduyusunun sakat beygiri, varlığı olaydan, nedeni sonuçtan ayıran çukur önünde, elbette ki, ne yapacağını bilmeyerek durur kalır; ama insan, soyut düşüncenin engebelerle dolu alanında dörtnala at sürüp avlanmaya çıktığı zaman, kötü bir beygire binmemeye dikkat etmelidir.

Demek ki, burada doğrudan ekonomi politikle bir ilişiği olmayan başka bir sorunun çözümüyle karşı karşıyayız. Bilimi nasıl ele alacağız? Bir yanda, Hegel'in bıraktığı yerde duran tamamen soyut "kurgul" biçimde hegelci diyalektik vardı; öte yanda, burjuva iktisatçılarının, bağlantısı ve fikir silsilesi olmayan o koca kitaplarını yazarken dayanmış oldukları yeniden moda olmuş Wolff tarzı, özünde metafizik yöntem vardı. Bu ikincisi, Kant tarafından ve özellikle Hegel tarafından teorik bakımdan öylesine yıkılmıştı ki, pratikte, varlığını sürdürmesi, ancak tembellikten ve bir başka *yalın* yöntemin yokluğundan ötürü olabilirdi. Öte yandan, Hegel yöntemi, *mevcut* şekliyle, kesin olarak kullanılamazdı. Bu yöntem, özünde, idealistti ve burada sözkonusu olan, bütün daha önceki dünyayı anlayış tarzlarından daha materyalist olan bir anlayış tarzının geliştirilmesiydi. Hegel yöntemi, salt fikirden hareket ediyordu. Burada ise, en inatçı gerçeklerden hareket etmek zorunluluğu

vardı. Kendi itirafıyla "hiçten gelen ve hiçle hiçe giden" bir yöntem, bu biçimiyle hiçbir işe yaramazdı. Bununla birlikte, bu yöntem, hiç değilse dayanılabilecek olan elde mevcut bütün mantıki malzemenin biricik parçasıydı. Onu eleştirmemişlerdi, böyle bir işin üstesinden gelememişlerdi. Büyük diyalektikçinin hasımlarından hiçbiri, onun heybetli yapısında bir yarık meydana getirememişti; ve bu yöntem, hegelci okul ondan yararlanmasını bilmediği için yokolup gitmişti. Demek ki, yapılacak şey, her şeyden önce, Hegel'in yöntemini kesin bir eleştiriye tabi tutmaktı.

Hegel'in düşünce tarzını bütün öteki filozofların düşünce tarzından ayırdeden şey, bu düşünce tarzının temelini oluşturan o muazzam tarihsel anlamdı. Biçim ne kadar soyut ve ne kadar idealistçe olursa olsun, düşüncesinin geliştirilmesi, gene de her zaman dünya tarihinin gelişmesine paralel düşüyordu, ve bu dünya tarihi, sorunun özünü tam olarak ifade etmek gerekirse, onun düşüncesinin mihenk taşı olmalıdır. Böylelikle tam ve doğru ilişki, tersine, başaşağı döndürülüyorsa da, bu düşüncenin gerçek içeriği, gene de felsefenin bütün alanlarına nüfuz edebiliyordu, ve üstelik Hegel'i kendi tilmizlerinden ayırdeden bir şey de onun, bütün çağların en bilgin kafalarından birini taşımasına karşılık, berikilerin bilgisizlikleriyle göze çarpmalarıydı. Tarihte bir iç gelişme, zincirleme bir iç bağlantı olduğunu kanıtlamayı deneyen ilk adam Hegel'dir, ve onun tarih felsefesindeki birçok şey, bugün bize ne kadar tuhaf gelirse gelsin, onu izleyenleri, hatta ondan sonra tarih üzerinde genel muhakemeler yürütmeye kalkışanları kendisiyle kıyasladığımızda, temel anlayışının yüce niteliği bugün de hayranlığa layıktır. *Phénoménologie*'sinde, *Estetik*'inde, *Felsefe Tarihi*'nde, her yere tarihin bu yüce anlayışı girer, ve her yerde konu, tarihsel tarzda, soyut olarak başaşağı edilmiş olsa da, tarih ile belirli ilişkisi içinde incelenir. Büyük yankıları olan bu tarih anlayışı, yeni materyalist görüş tarzının doğrudan teorik önkoşulu oldu. Ve böylelikle mantık yöntemi içinde bir hareket noktası oluşturdu.

Bu kaybolmuş diyalektik, "salt fikir" açısından böyle sonuçlara varabilmişse, ve kendisinden önce gelen bütün mantığın ve bütün metafiziğin zahmetsizce hakkından gelebilmişse, bunun, herhalde sofizmden, kılıkırk yarmadan öte bir şey olması gerekirdi. Ama, önünde bütün resmî felsefenin gerilemiş olduğu ve şu anda da gerilediği bu yöntemin eleştirisi az iş değildi.

Hegel'in mantığından onun bu alandaki gerçek buluşlarını içinde saklayan çekirdeği çıkarma ve idealist örtülerinden arındırarak, diyalektik yöntemi, düşünce gelişmesinin biricik doğru şekli olabileceği saf biçiminde ortaya çıkarmak işini başarabilecek tek adam, Marx idi. Marx'ın ekonomi politiğin eleştirisinde temel görevini yerine getiren yöntemi geliştirmesini, biz, önem bakımından, esas materyalist dünya anlayışından hiç de daha az önemli olmayan bir sonuç saymaktayız.

Ama yöntem elde edilince, ekonominin eleştirisine iki tarzda yaklaşmak olanaklıdır: tarihsel bakımdan ya da mantık bakımından. Tarihte olduğu gibi, tarihin yazına yansımasında da, gelişme, genellikle daha basit ilişkilerden daha karmaşık ilişkilere doğru ilerleme kaydeder; ekonomi politiğin yazılı tarihteki seyri, eleştiriye yol gösterebilecek olan doğal bir yön gösterici olabilirdi ve bütünüyle iktisadi kategoriler, mantıki gelişmedeki sırayla ortaya çıkabilirlerdi. Bu biçim, görünürde, daha açık olma üstünlüğüne sahiptir, çünkü izlenmekte olan şey, *gerçek* gelişme değil midir? Ama bu biçimin gerçekte biricik üstünlüğü, yapıtın herkes tarafından daha kolayca anlaşılır olabilmesiydi. Tarih çok kere sıçramalarla ve zikzaklarla ilerleme kaydeder ve onu her yerde izlemek gerekir ki, bu da, yalnızca pek önemli olmayan birçok malzemenin ele alınmasını zorunlu kılmakla kalmaz, aynı zamanda, düşünce zincirinin de sık sık kesintiye uğratılmasını gerektirir; üstelik burjuva toplumun tarihini yazmadan, ekonominin tarihini yazmak mümkün değildir ve bu durumda çalışmanın sonu gelmez, çünkü bu konuda daha önce yazıl-

mış yapıtlar yoktur. Demek ki, ekonominin eleştirisini incelemede biricik elverişli tarz, mantıki tarzdır. Ama bu tarz, gerçekte, yalnızca tarihsel seyrin soyut ve teorik bakımdan tutarlı bir şekilde biçimden ve tersi rastlantılardan arındırılmış tarihsel tarzdan başka bir şey değildir. Fikirler zinciri, sözkonusu tarihin başladığı şeyle başlamalıdır, ve bunun sonraki gelişmesi, tarihsel seyrin soyut ve teorik bakımdan tutarlı bir biçimde yansımasından başka bir şey olmayacaktır; bu, düzeltilmiş bir yansıma olacaktır, ama her anın gelişmesinin tam olgunluğa vardığı noktadan, klasik saflığı içinde gözlemlenebilmesiyle, bizzat tarihin gerçek seyrinin sunduğu yasalar gereğince düzeltilmiş bir yansıma olacaktır.

Bu yöntemle hareket noktamız, ilk ilişkidir ve bizim için tarihsel bakımdan pratik olarak mevcut olan en basit ilişkidir, yani burada, önümüze çıkan ilk iktisadi ilişkiden hareket etmekteyiz. Bu ilişkiyi tahlil ediyoruz. Bunun bir *ilişki* olmasından çıkan sonuç şudur ki, bu ilişkinin *biri ötekiyle bağıntısı olan* iki yönü vardı. Bu her iki yön de, kendi içinde incelenir; bundan, ikisinin birbirine karşı davranış tarzı, karşılıklı etkileri çıkar. Bundan çözüm bekleyen çelişkiler doğacaktır. Ama, burada, yalnızca kafamızın içinden geçen soyut bir akli süreci incelemediğimiz için, tersine, sözkonusu olan herhangi bir anda geçen ya da hâlâ gerçekten yer almakta olan bir süreci incelediğimiz için, bu çelişkiler de, pratikte gelişmiş olacaklar ve besbelli ki, çözümlerini de pratikte bulacaklardır. Biz, bu cins çözüme bağlı kalacağız ve göreceğiz ki, bu çözümü sağlayan şey, iki karşıt yanın, bundan böyle, geliştirmemiz gerekecek olan yeni bir ilişkinin biçimlenmesi olmuştur vb..

Ekonomi politik, *meta* ile, [yani] ürünlerin ya bireyler tarafından ya da ilkel topluluklar tarafından birbirleriyle değişildikleri anda başlar. Değişime giren ürün, meta olur. Ama ancak, *o şeye*, ürüne, iki şahıs ya da iki topluluk arasındaki *bir ilişki*, burada artık tek bir şahısta birleşmeyen üretici ile tüketici arasındaki ilişki eklendiği içindir ki, o

şey, bir metadır. İşte burada, daha başlangıçta, özel nitelikte bir olay ile karşı karşıyayız ki, bu, ekonomide bir boydan bir boya her yerde bulunmaktadır ve burjuva ekonomistlerinin kafalarında büyük karışıklıkların nedeni olmuştur: iktisat, nesneyi incelemez, insanlar arasındaki ilişkileri ve son tahlilde, sınıflar arasındaki ilişkileri inceler; oysa bu ilişkiler her zaman, *nesneye bağlıdırlar ve nesne gibi gözükürler*. Bazı tek tek durumlarda, bulanık bir biçimde olmakla birlikte, şu ya da bu iktisatçı tarafından görülebilen bu zincirleme bağlantıyı, ekonominin tümü için ilk keşfeden ve böylelikle, şimdi artık bizzat burjuva iktisatçıların bile anlayabileceği şekilde en çetin sorunları basitleştiren ve açıklığa kavuşturan Marx'tır.

Eğer biz, şimdi metaya iki ayrı yönünden bakarsak, ve özellikle metaya, ilkel iki topluluğun doğal değişim ticareti içinde ilkten güçlükle geliştiği şekliyle değil de, tam gelişmiş şekliyle bakarsak, meta, karşımıza, kullanım-değeri ve değişim-değeri olarak iki görüş açısından çıkar, ve bu an iktisadi tartışmalar alanına girmiş oluruz. Alman diyalektik yönteminin şu andaki gelişme aşamasında, yavan ve yüzeysel eski metafizik yönteme üstünlüğünü, hiç değilse ortaçağın taşıt araçlarına kıyaslandığı zaman demiryolununki kadar üstünlüğünün bir örneğini görmek isteyen kimse, Adam Smith'i ya da otorite sayılan herhangi bir resmî iktisatçıyı okusun ve bu bayların değişim-değeri ile kullanım-değerini nasıl işkencelere tabi tuttuğunu, bunların, bu ikisini birbirinden belirli özellikleriyle ayırdetmede nasıl büyük güçlüklerle karşılaştıklarını görsün; ve sonra da bunu, Marx'ın yalın ve açık tahliliyle karşılaştırsın.

Değişim-değeri ile kullanım-değeri geliştirildi mi, meta, *değişim süreci* içinde göründüğü biçimde, bu ikisinin birliği olarak ifade edilmiş olur. Bundan ne gibi çelişkilerin doğduğunu anlamak için 20-21. sayfalar okunsun.* Biz ancak belirtelim ki, bu çelişkiler, yalnızca teorik, soyut bir önem taşımazlar, doğrudan değişim ilişkisinin, basit

* Bu yapıtta 61-63. sayfalar. —*Ed.*

değişim ticaretinin niteliğinden gelme güçlükleri, değişimin bu kaba saba ilk biçiminin zorunlu olarak vardığı olanaksızlıkları yansıtırlar. Bu olanaksızlıklar, bütün öteki metaların değişim-değerlerini ifade etme vasfının özel bir metaya —*paraya*— devredilmesiyle çözümlenir. Bu durumda para ya da basit dolaşım, ikinci bölümde incelenmektedir, şu bakımlardan: 1. *değerlerin ölçüsü* olarak para, ki bu, para olarak ölçülen değerin —*fiyatın*— daha tam ve doğru olarak belirlenmesini sağlar; 2. *dolaşım aracı* olarak para; ve 3. her iki belirlenmenin de birimi olarak, bütün burjuva maddi servetini temsil eden *gerçek para*. Birinci fasikülün inceleme konusu burada sona ermektedir ve paranın sermayeye dönüşümü, ikinci fasiküle bırakılmaktadır.

Görüldüğü gibi, bu yöntemle, mantıksal sergileme salt soyutlama alanında kalmak zorunda değildir. Tam tersine, burada, tarihsel örneklerle, gerçekle sürekli temas gereklidir. Bunun içindir ki, yapıtta kanıt olarak gösterilen örnekler bol ve çeşitlidir, bunlar toplumsal gelişmenin değişik aşamalarındaki gerçek tarihsel seyre atıflar şeklinde olsun, ya da iktisadi ilişkiler belirlenmelerinin, daha başından izlediğimiz açık ve seçik tahlilinin yer aldığı iktisat yazınına atıflar şeklinde olsun, az ya da çok dargörüşlü ya da karışık değişik kavrayış tarzlarının eleştirisi, böylece, esas olarak, mantıksal sergilemenin içinde verilmiş olmaktadır ve bu bakımdan bu konu kısa tutulabilir.

Bir üçüncü yazımızda, yapıtın iktisadi içeriğini inceleyeceğiz.*

FRİEDRİCH ENGELS

* Engels'ın sözünü ettiği üçüncü yazı yayınlanmamıştır ve elyazıları arasında bulunmamaktadır. —*Ed.*

EKONOMİ POLİTİĞİN ELEŞTİRİSİNE KATKI

ÖNSÖZ

BURJUVA ekonomi sistemini şu sırayla inceliyorum: *sermaye, toprak mülkiyeti, ücretli emek; devlet, dış ticaret, dünya pazarı.* İlk üç başlık altında modern bujuva toplumun bölündüğü üç büyük sınıfın ekonomik varlık koşullarını inceliyorum; öteki üç başlığın birbiriyle ilişkisi açıktır. Sermayenin incelendiği birinci kitabın birinci kısmı, şu bölümlere ayrılmıştır: 1. meta; 2. para ya da basit dolaşım; 3. genel olarak sermaye. İlk iki bölüm, bu kitabın içeriğini oluşturmaktadır. Basılmak üzere değil, kendi aydınlanmam için uzun zaman aralıklarıyla karaladığım ve tasarlanan plan gereğince sistemli olarak hazırlanması koşullara bağlı bulunan monografiler şeklinde materyaller, toplu olarak önümde bulunmaktadır.

Hazırlamış olduğum bir genel girişi yayınlamıyorum;* çünkü, düşünüp taşındıktan sonra, bana öyle geldi ki, ilkönce kanıtlanması gereken sonuçlar konusunda önceden yargılara varmak, ancak sıkıcı olabilirdi ve beni izleyecek okurun, tekil'den genel'e geçmesi gerekecekti. Buna karşı-

* Marx'ın yayınlamadığı, 1857'de yazılmış olan bu giriş kısmı, elinizdeki kitapta "Ekonomi Politiğin Eleştirisine Giriş" adı altında (s. 235-272) yayınlanmaktadır. *–Ed.*

lık, benim kendi ekonomi politik incelemelerimin seyri konusunda bazı bilgiler sunmam, bana, burada, yerinde bir davranış gibi gelmektedir.

Benim uzmanlaşmış çalışmalarımın konusu, felsefe ile tarih yanında ikincil bir bilgi kolu saymış olmama karşın, hukuktu. 1842-43'te *Rheinische Zeitung*'un başyazarı olarak, ilk kez, maddi çıkarlar denen şey üzerine yazı yazmak gibi zor bir yükümlülükle karşılaştım. Renanya Landtag'ındaki orman kaçakçılığı ve toprak mülkiyetinin parçalanması üzerine tartışmalar, o zamanlar Renanya eyaletinin birinci başkanı olan Bay Von Schaper'in, Mosel köylülerinin durumu üzerine *Rheinische Zeitung* ile giriştiği polemik, ve ensonu serbest ticaret ve himayecilik konusundaki tartışmalar, iktisadi sorunlarla uğraşmam için, ilk nedenler oldular. Öte yandan, "öne geçme" yolunda iyi niyetin sık sık bilginin yerini aldığı o dönemde, *Rheinische Zeitung*'da, Fransız felsefesine, sosyalizmine ve komünizmine hafif çalan bir yankı duyulmaktaydı. Ben, bu acemi işine karşı çıktım, ama aynı zamanda, *Allgemeine Augsburger Zeitung* ile giriştiğim bir tartışmada, o zamana kadar yapmış olduğum incelemelerin, Fransız eğilimlerinin asıl niteliği üzerinde herhangi bir hükme varma cesaretini göstermeme olanak vermediğini açıkça itiraf ettim. Bunun yerine gazeteleri için verilmiş ölüm fermanını, gazeteye daha ılımlı bir tutum vererek affettirebileceklerini sanan *Rheinische Zeitung* yöneticilerinin bu hayalinden özenle yararlanmayı, politika sahnesini terketmek ve çalışma odama kapanmak için yeğliyordum.

Kafamda biriken kuşkuları gidermek için ilk giriştiğim çalışma, hegelci *Hukuk Felsefesi*'ni eleştirici bir gözle yeniden gözden geçirmek oldu. Bu çalışmanın girişi, Paris'te, 1844'te yayınlanan *Deutsch-Französische Jahrbücher*'de yayımlanmıştı. Araştırmalarım, beni, —devlet biçimlerinde olduğu gibi— hukuki ilişkilerin de, ne kendilerinden, ne de ileri sürüldüğü gibi insan zihninin genel evriminden anlaşılamayacağı, tam tersine, bu ilişkilerin köklerinin,

Hegel'in 18. yüzyıl İngiliz ve Fransız düşünürleri gibi, "sivil toplum" adı altında topladığı maddi varlık koşullarında bulundukları, ve sivil toplumun anatomisinin de, ekonomi politiğin içinde aranması gerektiği sonucuna götürdü. Ben, ekonomi politiği incelemeye Paris'te başlamıştım ve bu incelemeyi, Bay Guizot'nun hakkımda verdiği sınırdışı edilme kararı sonucu göçmek zorunda kaldığım Brüksel'de sürdürdüm. Ulaşmış olduğum ve bir kez ulaşıldıktan sonra incelemelerime kılavuzluk etmiş olan genel sonuç, kısaca şöyle formüle edilebilir: Varlıklarının toplumsal üretiminde, insanlar, aralarında, zorunlu, kendi iradelerine bağlı olmayan belirli ilişkiler kurarlar; bu üretim ilişkileri, onların maddi üretici güçlerinin belirli bir gelişme derecesiyle örtüşür. Bu üretim ilişkilerinin tümü, toplumun iktisadi yapısını, belirli toplumsal bilinç biçimleriyle örtüşen bir hukuki ve siyasal üstyapının üzerinde yükseldiği somut temeli oluşturur. Maddi yaşamın üretim tarzı, genel olarak toplumsal, siyasal ve entelektüel yaşam sürecini koşullandırır. İnsanların varlığını belirleyen şey, bilinçleri değildir; tam tersine, onların bilincini belirleyen, toplumsal varlıklarıdır. Gelişmelerinin belirli bir aşamasında, toplumun maddi üretici güçleri, o zamana kadar içinde devindikleri mevcut üretim ilişkilerine ya da, bunların hukuki ifadesinden başka bir şey olmayan, mülkiyet ilişkilerine ters düşerler. Üretici güçlerin gelişmesinin biçimleri olan bu ilişkiler, onların engelleri haline gelirler. O zaman bir toplumsal devrim çağı başlar. İktisadi temeldeki değişme, kocaman üstyapıyı, çok ya da az bir hızla altüst eder. Bu gibi altüst oluşların incelenmesinde, daima, iktisadi üretim koşullarının maddi altüst oluşu ile —ki, bu, bilimsel bakımdan kesin olarak saptanabilir—, hukuksal, siyasal, dinsel, artistik ya da felsefî biçimleri, kısaca, insanların bu çatışmanın bilincine vardıkları ve onu sonuna kadar götürdükleri ideolojik biçimleri ayırdetmek gerekir. Nasıl ki, bir kimse hakkında, kendisi için taşıdığı fikre dayanılarak bir hüküm verilmezse, böyle bir altüst oluş döne-

mi hakkında da, bu dönemin kendi kendini değerlendirmesi gözönünde tutularak, bir hükme varılamaz; tam tersine, bu değerlendirmeleri maddi yaşamın çelişkileriyle, toplumsal üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki çatışmayla açıklamak gerekir. İçerebildiği bütün üretici güçler gelişmeden önce, bir toplumsal oluşum asla yok olmaz; yeni ve daha yüksek üretim ilişkileri, bu ilişkilerin maddi varlık koşulları, eski toplumun bağrında çiçek açmadan, asla gelip yerlerini almazlar. Onun içindir ki, insanlık kendi önüne, ancak çözüme bağlayabileceği sorunları koyar. Çünkü yakından bakıldığında, her zaman görülecektir ki, sorunun kendisi, ancak onu çözüme bağlayacak olan maddi koşulların mevcut olduğu ya da gelişmekte bulunduğu yerde ortaya çıkar. Geniş çizgileriyle, asya üretim tarzı, antikçağ, feodal ve modern burjuva üretim tarzları, toplumsal-ekonomik biçimlenmenin ileriye doğru gelişen çağları olarak *nitelendirilebilirler.* Burjuva üretim ilişkileri, toplumsal üretim sürecinin en son uzlaşmaz karşıtlıktaki biçimidir — bireysel bir karşıtlık anlamında değil, bireylerin toplumsal varlık koşullarından doğan bir karşıtlık anlamında; bununla birlikte burjuva toplumun bağrında gelişen üretici güçler, aynı zamanda, bu karşıtlığı çözüme bağlayacak olan maddi koşulları yaratırlar. Demek ki, bu toplumsal oluşum ile, insan toplumunun tarih-öncesi sona ermiş olur.

Deutsch-Französische Jahrbücher'de, iktisadi kategorilerin eleştirisine katkının dâhice taslağını* yayınlamasından beri yazışarak sürekli olarak fikir alışverişinde bulunduğum Friedrich Engels, benim vardığım sonuca, başka bir yoldan (*İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu* adlı yapıtıyla karşılaştırınız) ulaşmıştı. 1845 ilkyazında, o da gelip Brüksel'e yerleştiği zaman, birlikte çalışmaya ve Alman Felsefesinin bakışaçısı karşısında olan kendi bakışaçımızı oluşturmaya karar verdik: bu, gerçekte, bizim geçmişteki

* Engels'in adı geçen yazısı için bkz: Karl Marx, *1844 Elyazmaları*, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 397-433. –*Ed.*

felsefi bilincimizle hesaplaşmamızdı. Bu planımız, Hegel-sonrası felsefenin bir eleştirisi biçiminde gerçekleşti. Elyazısı, formalar halinde, iki cilt olarak, Vestfalya'daki yayınevi sahibinin elindeydi ki, yeni gelişmelerin, yapıtın basılmasını olanaksızlaştırdığını öğrendik. Biz, görüşlerimizi açıklığa kavuşturmuş, başlıca amacımıza ulaştığımız için, elyazısını farelerin kemirici eleştirisine seve seve terkettik. Bu dönemde çeşitli sorunlar üzerine görüşlerimizi kamuoyuna açıkladığımız dağınık çalışmalar arasında, ancak Engels ile birlikte kaleme aldığımız *Komünist Parti Manifestosu* ile benim yayınlamış olduğum *Serbest Ticaret Sorunu Üzerine*'yi belirteceğim. Bizim görüş tarzımızın kilit noktaları, polemik tarzında olsa da, ilk kez, bilimsel olarak 1847'de yayınlanmış olan ve Proudhon'u hedef tutan *Felsefenin Sefaleti** adlı yapıtımda sunuldu. Almanca olarak yazılmış olan ve Brüksel'deki Alman İşçileri Derneğinde konuyla ilgili konferanslarımı toplayan *Ücretli Emek* üzerine incelemenin basımı, Şubat devrimi ve bunun sonucu olarak Belçika'dan sınırdışı edilmem yüzünden yarıda kaldı.

Neue Rheinische Zeitung'un 1848-49'da yayınlanması ve bunu izleyen olaylar, ekonomi üzerine incelemelerimi kesintiye uğrattı ve ben, bu konuya, ancak 1850'de Londra'da dönebildim. British Museum'da toplanmış olan ekonomi politiğin tarihi ile ilgili malzemenin bolluğu, burjuva toplumun gözlemi için Londra'nın elverişli olması ve ensonu Kaliforniya ve Avustralya altınının bulunmasından sonra, burjuva toplumun girer gözüktüğü yeni gelişme aşaması, işe baştan başlamamın ve yeni malzemeyi eleştirici bir anlayışla derinliğine incelemeye karar vermemin nedeni oldu. Bu incelemeler, beni, kısmen kendiliğinden asıl konumdan uzaklaştırır gibi görünse de üzerinde az ya da çok bir zaman süresi durmam gereken bilgi kollarına doğru yöneltti. Ama bu çalışmaya ayırmak istediğim zamanımı asıl kısaltan şey, para kazanmak amacıyla çalışmak zorunluluğu oldu. İlk İngiliz-Amerikan gazetesi olan

* Bkz: *Felsefenin Sefaleti*, Sol Yayınları, Ankara 1992, s. 189-204. –*Ed.*

New York Tribune'deki şimdi sekiz yılı bulan çalışmam, asıl gazetecilikle ancak çok fazla uğraştığım için, incelemelerimin olağanüstü dağılmasına neden oldu. Bununla birlikte, İngiltere'de ve Kıtada kendini gösteren ekonomik olaylar üzerine makalelerim, bu gazeteye katkılarım arasında öyle önemli bir yer tutuyordu ki, asıl ekonomi politik biliminin alanına girmeyen pratik ayrıntılar konusunda bilgi edinmek zorunda kaldım.

Ekonomi politik alanındaki incelemelerimin gelişmesinin bu taslağıyla, ben, yalnızca görüşlerimin, nasıl değerlendirilirse değerlendirilsin ve yönetici sınıfların çıkarcı yargılarıyla ne kadar az uyuşursa uyuşsun, uzun ve özenli incelemelerin sonucu olduklarını göstermek istedim. Ama bilimin eşiğinde, cehennemin giriş kapısında olduğu gibi, şu kurala uymak zorunludur:

Qui si convien lasciare ogni sospetto
*Ogni viltà convien che qui sia morta.**

Londra, Ocak 1859 KARL MARX

* "Burada bütün kuşkular kovulsun
"Ve burada her türlü korku yok olsun."
(Dante, *İlahi Komedi.*) –*Ed.*

BİRİNCİ KİTAP
SERMAYE ÜZERİNE

BİRİNCİ KISIM
GENEL OLARAK SERMAYE

BİRİNCİ BÖLÜM
META

İLK bakışta, burjuva serveti, metaların sınırsız bir birikimi olarak ve meta da, tek başına ele alındığında, bu servetin basit bir biçimi olarak görünür. Ama her meta, *kullanım-değeri* ve *değişim-değeri* olmak üzere, iki yönüyle görünür.[1]

Meta, İngiliz iktisatçıların dediği gibi, her şeyden önce "yaşam için gerekli, yararlı ya da iyi herhangi bir şeydir", insan gereksinimlerinin konusu, sözcüğün en geniş anlamıyla, bir geçim aracıdır. Metanın kullanım-değeri olarak bu varlığı, onun elle tutulur fizik varlığı biçimiyle örtüşür. Örneğin buğdayın kullanım-değeri, pamuğun, camın, kâğıdın vb. kullanım-değerlerinden farklıdır. Kullanım-

[1] Aristoteles, *De Republica,* Birinci Kitap, Bölüm IX (I. Bekkeri, Oxonii 1837 yayını [*Opera,* c. X, s.13 vd.]): "Çünkü sahip olduğumuz her şeyin iki kullanımı vardır ... biri asıl, ve diğeri asıl-olmayan ya da ikincil kullanım. Örneğin bir çift sandal, ayakkabı görevi yerine getirebilir, ama aynı zamanda o bir değişim konusudur. Her iki durumda da, sözkonusu olan, sandalların kullanım-değeridir, çünkü sandalları kendinde olmayan şeyle, örneğin yiyecekle değişen kimse de sandaldan yararlanmaktadır. Ama sandalın doğal kullanımı bu değildir. Çünkü sandal değişim için yapılmamıştır. Bütün öteki mallar için de durum aynıdır."

değeri, ancak kullanım bakımından değere sahiptir ve ancak tüketim süreci içinde gerçekleşir. Aynı kullanım-değeri, farklı biçimlerde kullanılabilir. Bununla birlikte, belirli özellikleri olan bir şey olarak onun varlık tarzı, kullanım olanaklarının toplamını kucaklar. Üstelik kullanım-değeri, yalnızca nitel bakımdan değil, nicel bakımdan da belirlenmiştir. Doğal özelliklerine göre, farklı kullanım-değerleri, farklı olarak ölçülür: örneğin, bir kile buğday, bir top kâğıt, bir metre bez, vb..

Servetin toplumsal biçimi ne olursa olsun, kullanım-değeri, onun her zaman içeriğini oluşturur, ve bu içerik, her şeyden önce, toplumsal biçime karşı ilgisizdir. Buğdayın tadını, onu Rus serfinin, Fransız küçük köylüsünün ya da İngiliz kapitalistinin yetiştirmiş olması belirlemez. Toplumsal gereksinimlerin konusu, bu bakımdan da toplumsal bütüne bağlı olmakla birlikte, kullanım-değeri, üretimin toplumsal ilişkilerini ifade etmez. Örneğin kullanım-değerini ifade eden meta olarak bir elması ele alalım. Elmasa bakmakla onun bir meta olduğu anlaşılmaz. Yosmanın boynunda ya da camcının elinde estetik ya da teknik gereksinimleri karşılamak üzere kullanım-değeri olarak kullanıldığında, o elmastır, meta değildir. Öyle görünüyor ki, metanın kullanım-değeri olması zorunlu bir koşuldur; ama kullanım-değerinin meta olması gerekli değildir. Kullanım-değeri herhangi kesin bir ekonomik belirleme ile ilgisiz bulunduğu zaman, yani kullanım-değeri ancak kullanım-değeri olarak ele alındığı zaman, ekonomi politik alanına girmez.[2] Kullanım-değeri, ancak kendisi kesin bir ekonomik belirleme oluşturduğu zamandır ki, ekonomi politik alanına girer. O zaman kullanım-değeri, belirli bir iktisadi ilişkinin, *değişim-değerinin* doğrudan ortaya çıktığı bir maddi temel oluşturur.Değişim-değeri, ilkin bir *nicel*

[2] Alman eklektik yazarların "mal" diye adlandırdıkları kullanım-değerini *con amore* [sevgi ile] ele almaları bu yüzdendir. Örnek olarak bkz: L. Stein, *System der Staatswissenschaft* [*"Ekonomi Politik Sistemi"*] (Stuttgart ve Tübingen, 1852), Bd.I, "mallar" bölümü [s. 134, vb.]. "Mallar" üzerine akla yakın görüşleri, *Metalar Bilimi Üzerine Tanımlar*'da aramak gerekir.

ilişki olarak görünür, ve kullanım-değerleri, bu ilişkiye göre birbiriyle değişilir. Böyle bir ilişkide, kullanım-değerleri aynı değişim büyüklüğünü temsil ederler. Böylece Properce'in bir kitabı ile sekiz ons enfiye, enfiye ile mersiyenin kullanım-değerleri arasındaki uygunsuzluğa karşın, aynı değişim-değerini temsil edebilirler. Değişim-değeri olarak bir kullanım-değerinin değeri, gereken oranlara uyulduğu sürece, bir başka kullanım-değerininkine eşittir. Bir sarayın değişim-değeri, belirli bir sayıda boya kutusu ile ifade edilebilir. Tersine, Londralı boya imalatçıları, binlerce boya kutularının değişim-değerini, saray olarak ifade etmişlerdir. Demek ki, doğal varlık biçimlerine bakmaksızın ve kullanım-değeri oldukları özel gereksinimin niteliğine bakılmaksızın, belirli miktarlarda alınan metalar, değişimde birbirlerinin yerini alan ve birbirlerine denk olan metalar, birbirinin eşdeğeri sayılırlar ve böylelikle görünüşlerindeki çeşitliliğe karşın, aynı birimi temsil ederler.

Kullanım-değerleri, doğrudan geçim araçlarıdırlar. Ama öte yandan, bu geçim araçlarının kendileri toplumsal yaşamın ürünleri, insanın yaşam gücünün harcanmasının sonucu, *maddileşmiş emek*tirler. Toplumsal emeğin maddeleşmesi olarak, bütün metalar, aynı birimin billurlaşmasıdır. Değişim-değerinde beliren bu birimin belirli karakterini, yani emeği, şimdi incelemeliyiz.

Diyelim ki, 1 ons altın, 1 ton demir, 1 *quarter* buğday ve 20 metre ipek, eşit büyüklükte değişim-değerini temsil etsinler. Kullanım-değerlerinin nitel farklarının silinmiş bulunduğu eşdeğerler olarak bu ürünler, aynı emeğin eşit bir hacmini temsil ederler. Altın, demir, buğday ya da ipekte eşit miktarlarda maddileşmiş bulunan emeğin, demir pasında, atmosferde, üzüm suyunda ya da insan kanında bulunan oksijenin birbirinden farksız olması gibi, bu değişik ürünlerde temsil edilen emeğin kendisinin de tekbiçim, birbirinden farksız, yalın olması gerekir. Ama altını topraktan çıkarmak, demiri maden filizinden elde etmek, buğ-

day ekip biçmek ve ipek kumaş dokumak, nitel bakımdan birbirinden ayrı olan çalışma türleridir. Oysa, kullanım-değerlerinin nesnel farkları, üretim sürecinde, kullanım-değerlerini doğuran eylem farkları biçiminde belirmektedir. Kullanım-değerlerinin kendi maddesiyle ilgisiz olan, değişim-değeri yaratıcısı emek, emeğin kendisinin özel biçimiyle de aynı ölçüde ilgisizdir. Üstelik çeşitli kullanım-değerleri, değişik bireylerin eylemlerinin ürünleri, bu bakımdan da bireysel özellikleri ile birbirinden ayrılan çalışmaların sonucudurlar. Ama değişim-değeri olarak, bunlar, birbirlerinden farklı olmayan eşit emeği, yani içinde emekçilerin bireyselliklerinin silindiği emeği temsil ederler. Demek ki, değişim-değeri yaratıcısı emek, *genel soyut* emektir.

Eğer 1 ons altın, 1 ton demir, 1 *quarter* buğday ve 20 metre ipekli, eşit büyüklükte değişim-değerleri ya da eşdeğerler iseler, 1 ons altın, $^1/_2$ ton demir, 3 *quarter* buğday ve 5 metre ipekli birbirinden tamamen değişik olan değişim-değerleridirler ve bu metaların değişim-değeri olarak ifade edebilecekleri biricik fark, işte bu nitel farktır. Değişik büyüklükte değişim-değerleri olarak bu metalar, değişim-değerinin özünü oluşturan yalın, tekbiçim, genel soyut emeğin az ya da çok niceliklerini temsil ederler. Sorun şudur: bu nicelikler nasıl ölçülecektir? Sorun şöyle konabilir: değişim-değerleri olarak metaların büyüklükleri arasındaki fark, bu metalarda maddileşen emek büyüklüğündeki fark olduğuna göre, bu emeğin kendisinin nicel varlık tarzı nasıldır? Devinimin nicel varlık tarzı, zaman olduğu gibi, emeğin de nicel varlık tarzı, *emek-zamanı*dır. Emeğin niteliğinin belirli olduğu varsayılırsa, bir emek ötekinden ancak süresiyle ayırdedilebilir. Emek-zamanının ölçüsü, saat, gün, hafta vb. gibi normal zaman ölçüleri olacaktır. Emek-zamanı, emeğin canlı varlığıdır, emeğin biçimi, içeriği, bireyselliği önemli değildir; onun nicel biçimde canlı varlık tarzıdır ve zamanın ölçüsü onun kendi ölçüsüdür. Metaların kullanım-değerlerinde maddileşen emek-

zamanı, onları, değişim-değerleri ve dolayısıyla meta yapan öz olduğu gibi, onların değerlerini tam olarak ölçmeye yarayan ölçüdür de. Aynı emek-zamanının maddileştiği değişik kullanım-değerlerinin birbiri karşısında miktarları, eşdeğerdirler ya da bütün kullanım-değerleri, çalışma ile maddileşmiş aynı emek-zamanını içerdikleri ölçüde eşdeğerdirler. Değişim-değerleri, olarak bütün metalar *donmuş emek-zamanının* belirli ölçülerinden başka bir şey değildir.

Değişim-değerinin emek-zamanı tarafından nasıl belirlendiğini iyice anlayabilmek için, şu temel kavramları gözden uzak tutmamak gerekir: emeğin yalın emeğe, başka bir deyişle nitelikten yoksun emeğe indirgenmesi; değişim-değeri yaratan ve dolayısıyla metalar üreten emeğin *toplumsal emek* olmasında özel biçim; ensonu, kullanım-değerleri olarak gerçekleşen emek ile değişim-değerleri olarak gerçekleşen emek arasındaki ayrım.

Metaların değişim-değerlerini, içerdikleri emek-zamanına göre ölçebilmek için, ayrı ayrı emeklerin kendilerinin, değişik olmayan, tekbiçim, yalın bir emeğe, kısaca nitelik bakımından aynı olan ve ancak nicelik bakımından farklı olan bir emeğe indirgenmeleri gerekir.

Bu indirgeme, bir soyutlama gibi görünür, ama bu, toplumsal üretim süreci içinde her gün gerçekleşen bir soyutlamadır. Bütün metaların emek-zamanına göre çözülmesi, bütün organik cisimlerin gaz halinde çözülmesinden daha büyük ya da daha az gerçek bir soyutlama değildir. Gerçekten, bu biçimde zamanla ölçülen emek, ayrı ayrı bireylerin emeği olarak görünmez, tersine, çalışan ayrı ayrı bireyler, emeğin yalın organları olarak görünürler. Başka bir deyişle, değişim-değerlerinde belirdiği biçimiyle emek, *genel insan emeği* olarak nitelendirilebilir. Genel insan emeğinin bu soyutlaması, belirli bir toplumun her ortalama bireyinin yapabileceği ortalama emekte *vardır,* bu, insan adalesinin, sinirinin, beyninin vb. belirli bir üretken harcamasıdır. Bu, her ortalama bireyin yapmaya alışabileceği ve şu

ya da bu biçimde yapılması gereken *basit* emektir.[3] Ortalama emeğin niteliği, ülkeye ve uygarlık dönemlerine göre değişir: ama bu, varolan her toplumda veri olarak belirir. Herhangi bir istatistiğe başvurarak anlaşılabileceği gibi, bu yalın emek, burjuva toplumun tüm emeğinin en önemli kısmını oluşturur. A altı saat süreyle demir ve altı saat süreyle de kumaş üretsin, ve B de aynı biçimde altı saat süreyle demir, altı saat süreyle de kumaş üretsin, ya da A 12 saat süreyle demir, B de 12 saat süreyle kumaş üretsin, bu açıktır ki, *aynı* emek-zamanının değişik biçimde kullanılmasından başka bir şey ifade etmez. Ama bileşik emek, daha büyük yoğunluğu olan, daha yüksek özgül ağırlığı bulunan emek olarak ortalama düzeyin üstüne çıkan bileşik emek ne olacaktır? Bu tür emek, yalın emeğin bir toplamı olarak, daha yüksek güçte yalın bir emek olarak çözümlenir, örneğin bileşik emeğin bir günü, yalın emeğin üç gününe eşit olması gibi. Bileşik emeğin yalın emeğe indirgenmesini düzenleyen yasaları inceleme zamanı daha gelmedi. Ama bu indirgemenin yeraldığı besbellidir: çünkü, en bileşik emeğin ürünü, değişim-değeri olarak belirli oranlar içinde ortalama yalın emeğin ürününün eşdeğeridir; bu bakımdan bu yalın emeğin belirli bir niceliği ile denklem haline konulabilir.

Değişim-değerinin emek zamanına göre belirlenmesi, ayrıca, belirli bir metada, örneğin bir ton demirde, *eşit miktarda* emeğin maddileşmiş halde olduğunu varsayar ki, buradaki emeğin, A'nın ya da B'nin emeği olup olmaması, önemli değildir, ya da ayrı ayrı bireylerin belirli nitelik ve nicelikte aynı kullanım-değerini üretmek için eşit bir zaman kullandıklarını varsayar. Başka bir deyişle, bir meta içinde bulunan emek-zamanının o metanın üretimi için *gerekli* emek-zamanı olduğu, yani üretimin belirli genel koşulları içinde aynı metanın bir yenisini üretmek için gerekli emek-zamanı olduğu varsayılır.

[3] İngiliz ekonomistler, "*unskilled labour*" [kalifiye-olmayan emek] derler.

Değişim-değerinin tahlilinden elde edilen sonuca uygun olarak, değişim-değeri yaratan emeğin koşulları, *emeğin toplumsal belirlenmeleri* ya da *toplumsal emeğin* belirlenmeleridirler, ama çok kısa süreli toplumsal değil, özel bir tarzda toplumsal. Bu, toplumsal ilişkilerin özgül bir biçimidir. Her şeyden önce, birbirinden ayırdedilemeyen emeğin yalınlığı, ayrı ayrı bireylerin emekleri arasında bir *eşitlik* bulunduğu anlamını taşır, bu bireylerin emeklerinin, sanki birbirinin tıpatıp aynı olan emekler sözkonusuymuş gibi bütün bu emeklerin, aynı türden emeğe indirgenerek karşılaştırılabileceği anlamına gelir. Her bireyin emeği, değişim-değerleri olarak belirdiği ölçüde, bu eşitlik toplumsal nitelik taşır, ve bütün öteki bireylerin emeği ile karşılaştırıldığında, eşit emek sayıldığına göre, ancak değişim-değerinde ortaya çıkar.

Üstelik, değişim-değerinde, tek başına bireyin emek-zamanı, doğrudan *genel emek-zamanı* olarak görünür, ve bireysel emeğin bu *genel niteliği*, bireysel emeğin toplumsal niteliği olarak görünür. Değişim-değerinde temsil olunan emek-zamanı, bireyin emek-zamanıdır, ama bu bireyle ötekiler arasında herhangi bir ayrım yapmadan, eşit bir emek kullandıkları sürece, bu bakımdan da, belirli bir metayı üretmek için birinden istenen emek-zamanı, aynı metayı üretmek için bütün öteki bireylerin kullanacakları *gerekli* emek-zamanı olduğu ölçüde, bütün bireylerin emek-zamanıdır. Bu, bireyin emek-zamanı, *onun* emek-zamanıdır, ama ancak herkes için ortak olan emek-zamanı olarak: onun için, bunun *hangi* bireyin emek-zamanı olduğunu bilip bilmemek bir önem taşımaz. Genel bir üründe, genel emek-zamanı olarak bir *genel eşdeğer,* belirli bir nicelikte maddileşmiş emek-zamanı miktarı gerçekleşir ki, bu, bir bireyin ürünü olarak doğrudan göründüğü kullanım-değerinin belirli biçimine bakmaksızın, istenirse herhangi bir başka bireyin ürünü olarak belirdiği herhangi bir başka kullanım-değeri biçimine sokulabilir. Bu *genel* bir büyüklük olduğu ölçüde, *toplumsal* bir büyük-

lüktür. Bireyin emeğinin sonucunun bir değişim-değeri olabilmesi için, *bir genel eşdeğer* ile sonuçlanması gerekir: bireyin emek-zamanının, genel emek-zamanını temsil etmesi, ya da genel emek-zamanının bireyin emek-zamanını temsil etmesi gerekir. Her şey, sanki ayrı ayrı bireylerin emek-zamanlarını ortaklaşa ortaya koymuşlar gibi ve ortaklaşa tasarruflarında bulundurdukları değişik niceliktek emek-zamanlarına değişik kullanım-değerleri biçimi vermişler gibi cereyan eder. Böylece yalıtılmış bireyin emek-zamanı, gerçekte toplumun belirli bir kullanımdeğeri üretmek için, yani belirli bir gereksinimi gidermek için gereksindiği emek-zamanıdır. Ama burada sözkonusu olan, ancak emeğin toplumsal bir nitelik edindiği özgül biçimdir. Örneğin, bir iplikçinin belirli emek-zamanı 100 libre keten ipliği olarak maddileşmektedir. Dokumacının ürettiği 100 metre kumaşın, aynı nicelikte bir emekzamanını temsil ettiğini varsayalım. Bu iki ürün, eşit nicelikte genel emek-zamanını temsil ettikleri ölçüde ve her ikisinin de eşit nicelikte emek-zamanı içeren kullanımdeğerlerinin tümünün eşdeğerleri olmaları sonucunda, bunlar, birbirinin eşdeğeridirler. Ancak iplikçinin emekzamanı ve dokumacının emek-zamanı, genel emekzamanı olarak sunuldukları içindir ki ve, bunun sonucu olarak, ürünleri, genel eşdeğerler biçiminde belirdikleri içindir ki, burada, dokumacının iplikçi için harcadığı emek ve iplikçinin de dokumacı için harcadığı emek, ötekinin emeği için harcadığı emek durumuna gelmekte, yani hem birincisi, hem ikincisi için, emeklerinin toplumsal varlığı haline gelmektedir. Ataerkil köy sanayiinde, iplikçi ile dokumacı, aynı çatı altında oturdukları zaman ya da diyelim ki ailenin kendi gereksinimleri için, ailede kadınlar iplik büktüğü, erkekler de dokumacılık yaptığı zaman, iplik ve kumaş, *toplumsal* ürünlerdi, iplik bükmek ve kumaş dokumak da aile çerçevesini aşmayan *toplumsal* işlerdi. Ama bunların toplumsal niteliği, genel eşdeğer olarak ipliğin, genel eşdeğer olarak kumaşla değişilmesinden, ya da

her ikisinin aynı genel emek-zamanının herhangi bir eşdeğer ifadesi olarak birbiriyle değişilebilmesinden ileri gelmemekteydi. Bu, daha çok, ilkel işbölümü ile aile çerçevesinin emek ürününe kendi özel toplumsal damgasını vurmasıydı. Ya da ortaçağın angaryalarını ve ayni yükümlülüklerini ele alalım. Bunlar, bireylerin, ayni olarak yükümlülüklerini karşıladıkları belirli emeklerdir; burada toplumsal bağı oluşturan, emeğin genelliği değil, özelliğidir. Ya da ensonu, bütün uygar halkların tarihlerinin eşiğinde bulduğumuz gibi, kökendeki biçimiyle, ortaklaşa emeği ele alalım.[4] Burada, emeğin toplumsal niteliği, besbelli ki, bireyin emeğinin genelliğinin soyut biçimine bürünmesinden ötürü, ya da ürününün bir genel eşdeğer biçimine bürünmesinden ötürü değildir. Burada, üretimin üzerine kurulu bulunduğu komünal düzendir ki, bireyin harcadığı emeğin özel emek olmasına ve onun ürününün özel bir ürün olmasına engel olur ve bireysel emeği, tam tersine, toplumsal organizmanın bir üyesinin doğrudan işlevi haline getirir. Değişim-değerinde görünen emek, varsayım olarak, tecrit edilmiş bireyin emeğidir. Bu emek, doğrudan kendi karşıtının biçimini, soyut genelliği biçimini almakla, toplumsal emek olur.

Ensonu değişim-değerini yaratan emeği nitelendiren bir başka şey de, burada, kişiler arasındaki toplumsal ilişkilerin, söz uygun düşerse, tersine görünmesi, nesneler arasında bir toplumsal ilişki gibi görünmesidir. Ancak bir kullanım-değeri bir başka kullanım-değeri ile değişim-değeri bakımından karşılaştırıldığı zamandır ki, ayrı ayrı

[4] *İlkel ortaklaşa* mülkiyetin özgül olarak bir İslav, hatta özellikle Rus mülkiyet biçimi olduğunu sanmak, son zamanlarda çok yaygın olan gülünç bir önyargıdır. Bu ilkel biçimi, Romenlerde, Cermenlerde, Keltlerde saptamak olanaklıdır, ama bunun kalıntı halinde olsa bile, Hindistan'da birçok çeşitlerine bugün de raslanmaktadır. Asya'da ve özellikle Hindistan'da, ortaklaşa mülkiyet biçimlerinin ayrıntılı bir incelemesi, bu çeşitli ilkel kolektif mülkiyet biçimlerinin dağılmakla değişik mülkiyet biçimlerini doğurduklarını gösterirdi. Böylece, örneğin Roma'da ve Cermenlerdeki değişik özgün tipteki özel mülkiyeti, Hindistan'da bulunan çeşitli ortaklaşa mülkiyet biçimlerinden tümdengelim yoluyla bulmak olanaklıdır.

kişilerin emeği eşitlenmiş ve genel emek bakımından karşılaştırılmış olur. Öyleyse, değişim-değeri, kişiler arasında bir ilişkidir demek doğrudur,[5] ama, bu ilişkinin, nesnelerin örtüsü içinde gizlenen bir ilişki olduğunu da eklememiz gerekir. Nasıl ki, fiziki ve kimyevi özelliklerindeki farklara karşın, bir libre zehir ile bir libre altın *aynı* kitleyi temsil ederlerse, aynı biçimde, aynı emek-zamanını içeren iki metanın kullanım-değerleri, *aynı değişim-değerini* temsil eder. Böylece değişim-değeri, toplumsal bakımdan belirlenmiş kullanım-değerlerinin doğal bir biçimi olarak, nesne sıfatıyla kendilerine intikal eden ve bu yüzden değişim sürecinde, tıpkı basit kimyevi cisimlerin bazı nicel ilişkiler içinde bileşmeleri ve eşdeğerler oluşturmaları gibi, belirli nicel ilişkiler içinde birbirlerinin yerlerini aldıkları belirli biçimler olarak belirir. Çalışan kişiler arasındaki ilişkiye, nesneler arasında ve bu nesnelerle kişiler arasında kurulan bir ilişki görüntüsü vererek, bir üretim ilişkisinin bir nesne biçimine bürünmesini, bize, olağan ve kendiliğinden olma bir şey saymamızı sağlayan, ancak günlük yaşamın alışkanlıklarıdır. Bu aldanma, metalarda, daha da basit bir durum alır. Herkes, değişim-değerleri olarak metalar arasındaki ilişkinin, daha çok kişiler arasında ve onların karşılıklı üretici faaliyetleri arasında bir ilişki olduğunu azçok sezer. Bu basit görünüş, yüksek bir düzeydeki üretim ilişkilerinde göze görünmez olur. Para sisteminin bütün yanıltmaları, belirli özellikleri olan doğal bir nesne biçiminde paranın,* bir üretimin toplumsal ilişkisini temsil ettiğini gözden kaçırmamızdan ileri gelmektedir. Para sisteminin aldatmacalarına, dudaklarında alaylı bir gülümsemeyle bakan modern iktisatçılarda da, daha yüksek bir iktisadi kategoriyle, örneğin sermaye ile uğraştıkları anda, aynı yanılma yüze vurmaktadır. Bu yanılsama, bi-

[5] "*La richezza é una ragione tra due persone.*" [Servet, iki kişi arasında bir ilişkidir.] Galiani, *Della Moneta,* vol. III, s.221, Custodi yayınları, *Scrittori classici italiani di economia politica. Parte moderna,* Milano 1803.

* Birinci baskıda (1859) : *altın.* Birinci surette elyazısıyla düzeltilmiştir. —*Ed.*

raz önce ellerinde tuttuklarını sandıkları nesnenin, kendilerine birdenbire toplumsal ilişki olarak göründüğünü ve toplumsal ilişki diye sınıflandırdıkları şeyin de, kendileriyle alay edercesine, nesne biçiminde karşılarına çıkıverdiğini itiraf etmeleriyle sabittir.

Değişim-değeri, gerçekte, bireylerin eşit ve genel emek sayılan emekleri arasındaki ilişkilerden, özgül olarak toplumsal olan bir emek biçiminin nesnel ifadesinden başka bir şey olmadığına göre, emeğin, değişim-değerinin, dolayısıyla, değişim-değerlerinden meydana geldiği sürece servetin *biricik* kaynağı olduğunu söylemek, bir totolojidir. Maddenin, doğal durumda emek içermediği için ve değişim-değerinin kendisi de doğal durumda madde içermediği için maddenin kendisinin değişim-değeri taşımadığını söylemek de bir totolojidir.[6] Ama William Petty "servetin babası emek, anası topraktır" dediği zaman; Piskopos Berkeley, "dört öğenin ve işe karışan insan emeğinin servetin gerçek kaynağı olup olmadığını"[7] sorduğu zaman; ya da sorunu daha popüler tarzda koyan Amerikalı Th. Cooper: "Bir somun ekmekten, bu ekmeğin malolduğu emeği, fırıncının emeğini, değirmencinin, çiftçinin vb. emeğini çıkarınız, geriye ne kalır? Hiç bir işe yaramayan birkaç ot tanesi."[8] dediği zaman, bütün bu görüşlerde sözkonusu olan değişim-değerinin kaynağı soyut emek değildir. Maddi servetin bir kaynağı olarak somut emek, kullanım-değeri üreten emektir. Metanın kullanım-değeri ele alındığında, onun özel yararı, içermiş olduğu emeğin belirli ve sistemli niteliği düşünülmektedir; ama meta bakımından, bu emeği, yarar

[6] "Doğal haliyle ... madde her zaman değersizdir." Mac Culloch, *Discours sur l'origine de l'économie politique, etc.*, ["Ekonomi Politiğin Kökeni Üzerine Açıklamalar, vb."] Prévost çevirisi. Genéve 1825, s.57. Mac Culloch'un "madde"de ve değerle hiç bir ilişiği olmayan daha yarım düzine başka şeyler, değerin öğelerini görebilen Alman "düşünür"lerinin fetişizminin üzerine ne denli çıktığı görülmektedir. Örnek olarak bkz: L. Stein, *System der Staatswissenschaft*, Bd. I, s.170, [195].

[7] Berkeley. *The Querist*, London 1750, [s.1],. "*Whether the four elements, and man's labour there in, be not the true source of wealth?*"

[8] Th. Cooper, *Lectures on the Elements of Political Economy*, London 1831 (Columbia 1820), s.99.

sağlayan emek olarak düşünmemiz gerekmez. Kullanım-değeri olarak emekte bizi ilgilendiren şey, onun besleyici özellikleridir. Çiftçinin, değirmencinin, fırıncının vb. emeği değil. Herhangi bir buluş, bu emeğin yirmideondokuzunu ortadan kaldırsaydı, bir somun ekmek eskisi gibi yararlı olurdu. Somun pişmiş olarak gökten düşseydi, kullanım-değerinden ufacık bir şey yitirmezdi. Değişim-değeri yaratan emek, genel eşdeğerler olarak metaların eşitliği ortamında gerçekleşirken, sistemli üretken etkinlik olarak emek, yarattığı kullanım-değerlerinin sonsuz çeşitliliği ortamı içinde gerçekleşir. Değişim-değeri yaratan emeğin, *genel soyut* ve *eşit* bir emek olmasına karşılık, kullanım-değeri yaratan emek, biçimin ve maddenin gerektirdiği bir sürü emek türlerine bölünen somut ve özel bir emektir.

Kullanım-değerlerinin yaratıcısı olan emeğin, ürettiği servetin, yani maddi servetin *biricik* kaynağı olduğunu söylemek yanlıştır. Emek, maddeyi şu ya da bu ereğe uyarlayan çalışmadır, bu bakımdan zorunlu olarak maddeyi varsayar. Emek ile doğal madde arasındaki ilişki, değişik kullanım-değerlerine göre değişik biçimler alır, ama kullanım-değeri, her zaman bir maddi desteğe dayanır. Şu ya da bu biçimde doğadan ürünler edinmek açısından sistemli çalışma olarak emek, insan varlığının doğal koşuludur, insanla doğa arasındaki —her türlü toplumsal biçimden bağımsız olarak— madde değişiminin koşuludur. Değişim-değeri yaratan emek, tam tersine, özgül olarak toplumsal nitelik taşıyan bir emek biçimidir. Özel üretici eylemin maddi belirlenmesi içinde, örneğin terzinin emeği, giysiyi üretir, ama giysinin değişim-değerini üretmez. O, bu değeri, terzi emeği niteliği ile değil, soyut genel emek niteliği ile yaratır; ve bu soyut genel emek de, kurulmasına terzinin iğnesinin hiç bir bakımdan katkıda bulunmadığı bir toplumsal bütünün parçasını oluşturur. İşte böyledir ki, antikçağın ev sanayiinde kadınlar, giysinin değişim-değerini üretmeden, giysiyi üretiyorlardı. Maddi servetin kaynağı

olarak emeği, yasa yapıcısı Musa, gümrük memuru Adam Smith'ten daha az tanıyor değildi.[9]

Şimdi de değişim-değerinin emek-zamanına indirgenmesinden doğan daha açık bazı belirlemeleri ele alalım.

Kullanım-değeri olarak meta, nedensel bir etki yapar. Örneğin buğday, besin olarak işe yarar. Bir makine, belirli oranlarda, emeğin yerini tutar, metanın bu etkisine, onu bir kullanım-değeri, bir tüketim nesnesi yapan bu etkisine hizmet de, kullanım-değeri olarak yaptığı hizmet de denebilir. Ama değişim-değeri olarak meta, hiç bir zaman sonuç sayılmaz. Artık burada sözkonusu olan, yerine getirdiği hizmet değildir, üretilirken o metanın kendisine yapılmış olan hizmettir.[10] Dolayısıyla, örneğin bir makinenin değişim-değerini belirleyen, onun yerini aldığı emek-zamanın niceliği değildir, tersine, onu imal etmek için harekete getirilen ve, bunun sonucu olarak da, aynı cinsten yeni bir makinenin imali için gerekli olan nicelikteki emek-zamanıdır.

Demek ki, metaların üretimi için gerekli emek-zamanı değişmeden kalsaydı, bu metaların değişim-değeri, değişmezdi. Ama üretimin kolaylığı ve zorluğu durmadan değişmektedir. Emeğin üretken gücü artınca, aynı kullanım-değeri, daha kısa bir zaman içinde üretilir. Emeğin üretken gücü azalırsa, aynı kullanım-değerinin üretimi, daha uzun bir zaman gerektirir. Demek ki, bir metanın içerdiği emek-zamanı büyüklüğü, yani onun değişim-değeri, değişken bir değerdir: bu değer, emeğin üretken gücünün artması ya da azalması ile ters orantılı olarak artar ya da aza-

[9] Yararlı bir şey, kullanım-değeri yaratmaya yarayan emek ile servetin belirli bir toplumsal biçimi olan değişim-değerini yaratmaya yarayan emek arasındaki farkı, hiçbir zaman anlayamamış olan F. List, —zaten sonuç olarak anlamak onun pratik ve faydacı zekâsına tamamen yabancı bir şeydi— çağdaş İngiliz iktisatçılarını eski Mısır'ın Musa'sının fikirlerini çalan çalıntıcılardan başka bir şey saymamıştır.

[10] Malthus'un da haklı olarak belirttiği gibi, kurnazca muhakemeleri her yerde iktisadi ilişkilerin belirli özgül biçimlerini hesaba katmayan J.-B. Say ve F. Bastiat gibi iktisatçılara, "hizmet" kategorisinin, nasıl büyük bir "hizmet"te bulunduğu takdir edilebilir.

lır. İmalat sanayisinin önceden belirlenmiş oranlar içinde kullandığı emeğin üretken gücünü, tarımda da, madencilikte de, önceden denetlenmesi olanaklı olmayan doğal etkenler koşullandırır. *Aynı* emek, madenlerin yeryuvarlağının kabuğunda nispi azlığına ya da bolluğuna göre, bu çeşitli madenlerin daha çok ya da daha az istihraç edilmesini sağlayacaktır. Havalar uygun giderse, *aynı* emek, iki kile buğday biçiminde maddileşebileceği gibi, havalar uygun gitmediği zaman, tek bir kile buğday biçiminde maddileşecektir. Doğal koşullar biçimine bürünen kıtlık ya da bolluk, burada, sanki metaların değişim-değerini belirlemektedir, çünkü bu koşullar, kendilerine bağlı bulunan özel somut bir emeğin üretici gücünü belirlemektedir.

Değişik kullanım-değerleri, eşit olmayan hacimler içinde, aynı emek-zamanını ya da aynı değişim-değerini taşımaktadırlar. Öteki kullanım-değerlerine oranla, bir metanın taşıdığı belirli bir emek-zamanı miktarı olarak bulundurduğu kullanım-değerinin hacmi ne kadar küçükse, o metanın *özgül değişim-değeri*, daha büyüktür. Birbirinden çok uzak ayrı ayrı uygarlık dönemlerinde, bazı kullanım-değerlerinin, kendi aralarında, tam olarak sayıca aynı oranda değilse bile hiç değilse, örneğin altın, gümüş, bakır, demir ya da buğday, çavdar, arpa, yulaf arasında olduğu gibi değişmeyen bir genel değer silsilesi varsa, bu, yalnızca, toplumsal üretken güçlerin değişmesinde sağlanan ilerlemenin, bu ayrı ayrı metaların üretiminin gerektirdiği emek-zamanı üzerindeki etkilerinin eşit ya da duyumsanır ölçüde eşit olduğunu kanıtlar.

Bir metanın değişim-değeri, o metanın kendi öz kullanım-değerinde görünmez. Bununla birlikte, bir metanın kullanım-değeri, genel toplumsal emek-zamanının maddileşmesi olduğuna göre, bu metanın kullanım-değeri ile öteki metaların kullanım-değerleri arasında bazı ilişkiler vardır. Birinin değişim-değeri, ötekilerin kullanım-değerlerinde belirir. Eşdeğerlik, gerçekte, bir metanın değişim-değerinin bir başka metanın kullanım-değerinde ifade

edilmesidir. Örneğin, bir metre kumaş iki libre kahve eder dendiği zaman, kumaşın değişim-değeri kahvenin kullanım-değerinde, bu kullanım-değerinin belirli bir niceliğinde ifade edilmektedir. Oran bir kez saptanıldı mı, her nicelikte kumaşın değerini, kahve olarak ifade etmek olanaklıdır. Açıktır ki, bir metanın, örneğin kumaşın değişim-değeri, bir başka özel metanın, örneğin kahvenin, onun eşdeğerini oluşturduğu oranda tam kapsayıcı bir ifadesini bulamamaktadır. Bir metre kumaşın temsil ettiği genel emek-zamanı miktarı, bütün öteki metaların kullanım-değerlerinin hacimlerinin sonsuz çeşitliliğinde aynı zamanda gerçekleşir. Herhangi bir başka metanın aynı büyüklükte bir emek-zamanı temsil ettiği oranda, bu meta, bir metre kumaşın eşdeğerini oluşturur. Demek ki, *tek olarak ele alındığında bu metanın* değişim-değeri, tam kapsayıcı ifadesini, ancak bütün öteki metaların kullanım-değerlerinin eşdeğer bulunduğu o denklemler sonsuzluğunda bulur. Ancak o denklemler toplamındadır ki, ya da falan metanın bütün öteki metalarla hangi oranlarda değiştirilebileceğini gösteren değişik ilişkiler bütünündedir ki, o meta, *genel eşdeğer* olarak, tam, kapsayıcı ifadesini bulabilir. Örneğin, aşağıdaki denklemler sırasına,

1 metre kumaş = $^1/_2$ libre çay;
1 metre kumaş = 2 libre kahve;
1 metre kumaş = 8 libre ekmek;
1 metre kumaş = 6 metre pamuklu;

şu biçimi verebiliriz:

1 metre kumaş = $^1/_8$ libre çay + $^1/_2$ libre kahve
+ 2 libre ekmek + $1^1/_2$ metre pamuklu.

Demek ki, bir metre kumaşın tam kapsayıcı ifadesini bulduğu denklemlerin toplamı önümüzde olsaydı, kumaşın değişim-değerini, bir seri biçiminde ifade edebilirdik. Gerçekte, bu seri sonsuzdur, çünkü metalar döngüsü hiç bir zaman kesin olarak sona ermez, ama, durmadan genişler. Bir meta, değişim-değerinin ölçüsünü, bütün öteki metaların kullanım-değerlerinde bu biçimde bulabiliyorsa, ters doğrultuda, bütün öteki metaların değişim-değerleri

de, ölçüsü oldukları bu özel metanın kullanım-değerinde ölçülerini bulurlar.[11] Bir metre kumaşın değişim-değeri ½ libre çay, 2 libre kahve, 6 metre pamuklu ya da 8 libre ekmek vb. ile ifade ediliyorsa, bunun sonucu olarak, kahvenin, çayın, pamuklunun, ekmeğin vb. bir üçüncü metaya, kumaşa eşit oldukları ölçüde kendi aralarında eşit olurlar ve böylelikle kumaşın değişim-değerlerinin ortak ölçüsü görevini yerine getirirler. Her meta, maddileşmiş genel emek-zamanı olarak, yani genel emek-zamanının belirli bir niceliği olarak, kendi değişim-değerinin ölçüsünün ifadesini, bütün öteki metaların kullanım-değerlerinin belirli niceliklerinde sırasıyla bulur ve bütün öteki metaların değişim-değerleri, buna karşılık, bu tek metanın kullanım-değerinde ölçülür. Ama değişim-değeri olarak, her meta, aynı zamanda, bütün öteki metaların değişim-değerlerinin ortak ölçüsü görevini de yerine getiren tek metadır. Ve aynı zamanda, bu meta, öteki metaların herbirinin doğrudan değişim-değerlerini ifade eden çeşitli metalar toplamı serisinin de bir tanesidir.

Bir metanın *değer büyüklüğünü*, kendi dışında başka cinsten metaların azlığı ya da çokluğu etkilemez. Ama o metanın, değişim-değerinin ifadesini bulduğu denklemler serisinin yaygın olup olmaması, öteki metaların çeşidinin çokluğuna ya da azlığına bağlıdır. Örneğin kahvenin değerini temsil eden denklemler serisi, bu metanın değişim alanını, o metanın hangi sınırlar içinde değişim-değeri rolü oynadığını ifade eder. Genel toplumsal emek-zamanının maddileşmesi olarak, bir metanın değişim-değerine, bir kullanım-değerleri çeşitliliği sonsuzluğunda ifadesini bulan eşdeğerliği denk düşer.

Bir metanın değişim-değerinin, onun doğrudan içinde taşıdığı emek-zamanı miktarı ile değişildiğini gördük. Metanın gerçekleşen, yani öteki metaların kullanım-değerlerinde ifadesini bulan değişim-değeri, öteki metaların üreti-

[11] "Ölçülerin bir özelliği de, ölçülerin ölçülen nesneyle ilişkilerinin, ölçülen şeyin, bir bakıma, ölçmeye yarayan şeyin ölçüsü olmasıdır." Montanari, *Della Moneta*, s.48, Custodi yayınları, vol. III, *Parte Antica*.

minde kullanılan emek-zamanının oranlarına zorunlu olarak bağlıdır. Örneğin bir kile buğdayın üretimi için gerekli emek-zamanı aynı kalır da, bütün öteki metaların üretiminin gerektirdiği emek-zamanı iki katına çıkarsa, eşdeğerlerinde ifade edilen buğday kilesinin değişim-değeri yarı-yarıya düşer. Buğday kilesinin üretimi için gerekli emek-zamanı yarıya düşseydi ve bütün öteki metaların üretiminin gerektirdiği emek-zamanı değişmeseydi, sonuç aynı olurdu. Metaların değerini belirleyen şey, aynı emek-zamanı içinde hangi oranda üretilebildikleridir. Bu oranın kaç türlü değişik durumları olabileceğini anlamak için iki metayı, A ve B'yi ele alalım. *Birincisi:* B'nin üretimi için gerekli emek-zamanının sabit kaldığını varsayalım. Bu durumda, A'nın B olarak ifade edilen değişim-değeri, A'nın üretimi için gerekli emek-zamanının azalması ya da artmasıyla orantılı olarak artar ya da azalır. *İkincisi:* A'nın üretimi için gerekli emek-zamanının aynı kaldığını varsayalım. B olarak ifade edilen A'nın değişim-değeri, B'nin üretimi için gereken emek-zamanının azalması ya da artması ile ters orantılı olarak azalır ya da artar. *Üçüncüsü:* Varsayalım ki, A ve B'nin üretimi için gerekli emek-zamanı, aynı oranda azalıyor ya da artıyor. Bu durumda, A ile B'nin eşdeğerliğinin ifadesi, hiç bir değişikliğe uğramaz. Bazı koşullar sonucu, her emeğin üretken gücü aynı ölçüde azalsaydı, öyle ki, bütün metalar, üretimleri için daha fazla emek-zamanı gerektirseydi, ve bu artış aynı oranda olsaydı, *bütün* metaların değerleri artardı, bunların değişim-değerlerinin somut ifadesi aynı olarak kalırdı ve aynı kullanım-değerleri kitlesini yaratmak için daha fazla emek-zamanı gerekeceğinden, toplumun gerçek serveti azalmış olurdu. *Dördüncüsü*: A ve B'nin üretimi için gereken emek-zamanı, biri ya da öteki için eşit olmayan tarzda artar ya da eksilebilir; ya da A için gerekli emek-zamanı artarken, B için gerekli emek-zamanı azalabilir, ya da bunun tersi olabilir. Bütün bu değişik durumlar basitleştirilerek şuna indirgenebilir: bir metanın üretimi için

gerekli emek-zamanı aynı kalırken, öteki metanın üretimi için gerekli emek-zamanı artar ya da azalır.

Her metanın değişim-değeri, tam büyüklükler olarak olsun, bu kullanım-değerinin kesirleri olarak olsun, herhangi bir başka metanın kullanım-değerinde ifadesini bulur. Metada maddileşen emek-zamanı nasıl bölünebilirse, her meta da, değişim-değeri olarak bölünebilir. Metaların eşdeğerliği, onların kullanım-değerlerinin fizik anlamda bölünebilmesine bağlı değildir; aynı biçimde, metaların değişim-değerleri toplamı, bu metaların kullanım-değerlerinin *tek bir* yeni metaya dayanarak uğrayabilecekleri somut biçim değişmesine karşı ilgisizdir.

Şimdiye kadar metayı, iki bakımdan, kullanım-değeri olarak ve değişim-değeri olarak ele aldık, ve her iki durumda da, incelemeyi, tek yanlı olarak yaptık. Bununla birlikte, meta, meta olarak doğrudan kullanım-değeriyle değişim-değerinin *birliğidir;* aynı zamanda, o, ancak öteki metalara göre metadır. Metaların birbiriyle *gerçek* ilişkisi, onların *değişim sürec*idir. Bu, bireylerin birbirinden bağımsız olarak girdiği bir toplumsal süreçtir, ama bireyler, buna, ancak metaların sahipleri olarak girerler; bireylerin karşılıklı varlığı, metaların varlığıdır ve onlar böylelikle, gerçekte, ancak değişim sürecinin bilinçli destekleri gibi görünürler.

Meta, kullanım-değeri*dir*, kumaştır, elmastır, makinedir vb., ama aynı zamanda, meta olarak kullanım-değeri *değildir.* Meta, sahibi için kullanım-değeri olsaydı, yani kendi öz gereksinimlerini doğrudan tatmin edecek bir araç olsaydı, meta olmazdı. Meta, onun için, daha çok *kullanım-değerinin yokluğudur*, yalnızca değişim-değerinin maddi dayanağı ya da basit *değişim aracı*dır; değişim-değerinin aktif desteği olarak kullanım-değeri, değişim aracı olur. Sahibinin elinde meta, ancak değişim-değeri olarak kullanım-değeridir.[12] Demek ki, metanın ilkönce kullanım-

[12] Aristoteles, değişim-değerini [bkz: bölümün başında aktarılan pasaj, s. 41, not 1. —*Ed.*] böyle anlıyor.

değeri olması, başkaları için kullanım-değeri olması gerekir. Kendi sahibi için kullanım-değeri olmadığına göre, başka bir metanın sahibi için kullanım-değeridir. Böyle olmasaydı sahibinin emeği, yararsız bir emek olurdu ve bu emeğin sonucu da, meta olmazdı. Öte yandan, bunun *kendisi için* kullanım-değeri olması gerekir, çünkü bu, kendi geçim araçları içinde bulunan metanın dışında, başkalarının elindeki metaların kullanım-değeri içindedir. Meta, kullanım-değeri *olmak* için, kendisinin tatmin ettiği özel gereksinimle karşılaşmalıdır. Demek ki, metaların kullanım-değerleri, evrensel olarak elden ele geçerek, değişim-değerleri oldukları ellerden, kullanım konusu oldukları ellere geçerek, kullanım-değerleri *olurlar*. Ancak bu evrensel elden ele geçişledir ki, metaların içerdikleri emek, yararlı emek haline gelir. Kullanım-değerleri olarak birbirleriyle karşılaştıkları bu *süreç* içinde metalar, yeni belirli iktisadi biçime bürünmezler. Tam tersine, burada, onları meta olarak nitelendiren belirli biçimin yok olması sözkonusudur. Örneğin ekmek, fırıncının elinden tüketicinin eline geçerken, ekmek olarak varlık tarzını değiştirmez. Tersine, belirli bir gıda olarak ekmeği kullanım-değeri gibi değerlendiren, yalnızca tüketicidir, oysa fırıncının elinde ekmek, bir iktisadi ilişkinin dayanağı, duyusal ve duyuüstü bir nesne idi. Demek ki, kullanım-değerleri olurken metaların uğradıkları biricik biçim değiştirme, sahipleri için kullanım-değeri olmamak ve onlara malik olmayanlar için kullanım-değeri olmak gibi kesin varlık tarzlarının ortadan kalkmasıdır. Metalar, kullanım-değeri olmak için, evrensel olarak el değiştirmeli, değişim süreci içine girmelidirler; ama onların değişim için varlıkları, kullanım-değeri olarak varlıklarıdır. Demek ki, metalar, kullanım-değerleri olarak gerçekleşebilmek için, değişim-değeri olarak gerçekleşmek zorundadırlar.

Tek olarak ele alınan meta, kullanım-değeri bakımından, başlangıçta bağımsız bir nesne gibi görünüyorduysa, değişim-değeri olarak, daha başlangıçta, bütün öteki meta-

lar ile ilişkisi bakımından değerlendirilmekteydi. Ama bu ilişki, düşüncede varolan teorik bir ilişkiydi. Bu ilişki, ancak değişim süreci içinde belirir. Öte yandan, onu üretmek için harekete getirilen belirli nicelikte bir emek-zamanını içerdiği ölçüde ve böylelikle *maddileşmiş emek-zamanı* olduğundan, meta, elbette ki, değişim-değeridir. Ama doğrudan ele aldığımızda, meta, başlangıçta ancak *genel* emek-zamanı değil, özel bir içeriği olan maddileşmiş bireysel emek-zamanıdır. Bu bakımdan, doğrudan değişim-değeri *değildir.* ilkin değişim-değeri *olması* gerekir. İlkten belirli yararlı bir amaç için harcanan emek-zamanını, yani kullanım-değerinin içerdiği emek-zamanını temsil ettiği için, genel emek-zamanının maddileşmesi olamaz. Metaların içerdiği emek-zamanı, ancak bu maddi koşulla toplumsal genel emek sayılmaktaydı. Demek ki, meta, ancak değişim-değeri olarak gerçekleşerek kullanım-değeri olmasına karşılık, öte yandan elden ele geçişinde kullanım-değeri olduğunu doğrulamak suretiyle değişim-değeri olarak gerçekleşebilir. Bir meta, ancak kullanım-değeri olduğu, yani özel gereksinim maddesi olduğu kimseye kullanım-değeri olarak devredilebilir. Öte yandan, meta, ancak bir başka metayla değişilerek, devredilebilir, ya da öteki metanın sahibinin yerine kendimizi koyarsak, o da sahibi bulunduğu metayı ancak o metanın karşıladığı özel gereksinimiyle karşı karşıya getirerek devredebilir, yani gerçekleştirebilir. *Kullanım-değerleri* olarak evrensel elden ele geçişlerinde, metalar, özel nitelikleriyle özel gereksinmleri tatmin eden özel nesneler olarak maddi farklarına göre birbirleriyle karşılaştırılırlar. Ama yalın kullanım-değeri olarak, bunlar, birbiriyle ilgisiz şeylerdir, ve daha doğrusu, birbiriyle ilişkisi olmayan şeylerdir. Kullanım-değerleri olarak, ancak, özel gereksinimleri karşıladıkları için değişilebilirler. Ama ancak eşdeğerler olarak bu değişim olanaklıdır ve ancak eşit niceliklerde maddileşmiş emek-zamanı olarak bunlar eşdeğerdirler ki, bu da, onların kullanım-değeri olarak doğal nitelikleri ile ve bunun sonucu olarak da metala-

rın özel gereksinimlere olan bağlantısıyla ilgili her türlü düşünceyi siler. Değişim-değeri olarak ise, tam tersine, bir meta, herhangi bir başka metanın, herhangi bir belirli miktarının eşdeğeri olarak yerini alarak kendini gösterir; öteki metanın sahibi için birinci metanın kullanım-değeri olup olmaması, durumu değiştirmez. Ama öteki metanın sahibi için, birinci meta, kendisi için kullanım-değeri olduğu ölçüde meta olur, ve bu birinci metanın asıl sahibi için de, meta, ancak öteki için meta olduğu ölçüde değişim-değeri olur. Demek ki, metalar arasındaki ilişki, aynı zamanda, özünde birbirinin benzeri olan ve ancak miktar bakımından değişen büyüklükler olarak belirdikleri bir ilişkidir de; bu ilişki, genel emek-zamanının maddileşmesi olarak belirdikleri denklemler halinde ifade edilmesi gerektiği gibi, aynı zamanda, nitelik bakımından birbirinden farklı nesneler olarak, özel gereksinimlere karşılık veren özel kullanım-değerleri olarak metalar arasındaki ilişki, kısacası gerçek kullanım-değerleri olarak metaları birbirinden ayırdeden bir ilişki olarak ifadesini bulmalıdır. Oysa, bu denklem kurma ve bu ayırdetme, birbirini, karşılıklı olarak dışlayan şeylerdir. Böylelikle, yalnızca bir kısır döngü kurulmuyor, öteki sorunun çözüme bağlandığı varsayılarak bir sorunun çözülmesi durumuna düşülmekle kalınmıyor; üstelik çelişki bir istemler bütünü, koşullarından birinin gerçekleşmesinin, o koşulun karşıtının gerçekleşmesine doğrudan bağlanması durumu meydana geliyor.

Metaların değişim süreci, bu kadar basit biçimde belirmeyen bu çelişkilerin hem gelişmesi, hem de çözümü olmalıdır. Biz, yalnızca, metaların kendilerinin kullanım-değerleri olarak birbiriyle karşılaştıklarını, yani metaların değişim süreci *içinde* kullanım-değeri olarak belirdiklerini gördük. Buraya kadar incelediğimiz biçimde değişim-değeri ise tersine, ancak, ona verdiğimiz soyut biçimde ya da metayı, kullanım-değeri olarak ambarında saklayan ve onu değişim-değeri olarak bilincinde bulunduran birey ola-

rak meta sahibinin ona verdiği soyut biçimde bulunuyordu. Değişim süreci içinde metaların kendileri, yalnızca kullanım-değerleri olarak değil, değişim-değerleri olarak da birbirleri için varolmaları gerekir ve onların bu varoluş tarzı, metaların kendi aralarında, kendilerine özgü bir ilişki gibi, onlara görünmelidir. Bizi ilkten durduran güçlük, metanın değişim-değeri olarak, maddileşmiş emek olarak belirmesi için, daha önceden kullanım-değeri olarak devredilmesi, alıcı bulması ve, buna karşılık metanın kullanım-değeri olarak devredilmesinin de, değişim-değeri olarak varlığını gerektirmesiydi. Ama diyelim ki, bu güçlük çözüme bağlanmıştır. Varsayalım ki, meta, özel kullanım-değeri niteliğini yitirmiş olsun ve elden ele geçerek bireyin kendisi için kendi özel emeği olmak yerine toplumsal bakımdan yararlı emek olma koşulunu yerine getirmiş olsun. O zaman, metanın, değişim süreci içinde, değişim-değeri olarak, öteki metalar için genel eşdeğer, maddileşmiş genel emek olması gerekir, ve böylelikle, artık özel bir kullanım-değerinin sınırlı etkinliğini değil, eşdeğerleri sayılan bütün kullanım-değerlerinde doğrudan temsil edilme yeteneğini edinmesi gerekir. Her meta, özel kullanım-değerinin başkasına devredilmesiyle, genel emek-zamanının doğrudan maddileşmesi gibi görünmesi gereken bir metadır. Ama öte yandan, değişim sürecinde, yalnız özel metalar, yani özel kullanım-değerlerinin maddileştirdiği ayrı ayrı bireylerin emekleri karşılaşırlar. Genel emek-zamanının kendisi, bu sıfatıyla, metalar için önemi olmayan bir soyutlamadır.

Bir metanın değişim-değerinin somut ifadesini bulduğu denklemler bütününü ele alalım, örneğin:

1 metre kumaş = 2 libre kahve;
1 metre kumaş = $^1/_2$ libre çay;
1 metre kumaş = 8 libre ekmek;

Kuşkusuz, bu denklemler, yalnızca, aynı büyüklükte toplumsal genel emek-zamanının 1 metre kumaşta, 2 libre kahvede, $^1/_2$ libre çayda vb. maddileştiğini gösterir. Ama,

gerçekte, bu özel kullanım-değerlerinde beliren bireysel emekler, ancak bu kullanım-değerlerinin içerdikleri emek-zamanı ile orantılı olarak* gerçekten birbirleriyle değişildiklerinde genel emek ve bu biçim altında da toplumsal emek olurlar.** Toplumsal emek-zamanı, söz uygun düşerse, bu metalarda gizli olarak bulunur ve ancak değişim sürecinde ortaya çıkar. Çıkış noktası, ortaklaşa emek biçiminde bireylerin emeği değildir, tersine, özel kişilerin özel emekleri, ancak değişim süreci içinde ilkel niteliklerini yitirerek genel toplumsal emek olarak beliren emekleridir. Demek ki, genel toplumsal emek, bu biçimde, önceden hazır olan bir koşul değildir, varılan bir sonuçtur. Bundan da şu yeni güçlük ortaya çıkar, bir yandan, metalar, değişim sürecine maddileşmiş genel emek-zamanı olarak girmelidirler; öte yandan bireylerin emek-zamanlarının, genel emek-zamanı olarak maddileşmesinin kendisi de, ancak, değişim sürecinin bir sonucudur.

Her meta, kullanım-değerinin ve dolayısıyla ilkel varlık tarzının elden ele devredilmesi yoluyla, değişim-değerine tam uygun olan varlık tarzına kavuşmalıdır. Demek ki, meta, değişim süreci içinde, çifte varlık tarzına sahip bulunmalıdır. Öte yandan, onun değişim-değeri olarak ikinci varlık tarzı, ancak bir başka meta olabilir, çünkü değişim sürecinde, yalnız metalar karşıkarşıya gelirler. Özel bir meta, *maddileşmiş genel* emek-zamanı olarak doğrudan nasıl temsil edilecektir, ya da (ki bu da aynı sonuca varır) özel bir meta içinde maddileşmiş olan bireysel emek-zamanına doğrudan genellik niteliği nasıl verilecektir? Bir metanın değişim-değerinin somut ifadesi, yani her metanın genel eşdeğer olarak ifadesi, sonu gelmeyen bir denklemler toplamı biçiminde sunulabilir:

* Birinci baskıda, (1859): *im Verhaeltnis ihrer Zeitdauer* ("zamanı ile orantılı olarak"); I. nüshada elyazısıyla düzeltilmiştir. —*Ed.*

** Birinci baskıda : *zu* yerine *in*, "toplumsal emek olurlar" yerine "toplumsal emeğe girerler"; II. nüshada elyazısıyla düzeltilmiştir. —*Ed.*

1 metre kumaş = 2 libre kahve;
1 metre kumaş = $^1/_2$ libre çay;
1 metre kumaş = 8 libre ekmek;
1 metre kumaş = 6 metre pamuklu;
1 metre kumaş = vb..

Değişim-değerinin bu biçimde gösterilmesi, metada maddileşen belirli bir nicelikte genel emek-zamanı olarak yalnızca bir *fikir* olduğu ölçüde teorikti. Genel eşdeğer olarak özel bir metanın varlık tarzı, salt soyutlamayken, değişim sürecinin kendisinin bir toplumsal *sonucu* olabilmesi için yukardaki denklemler serisindeki sırayı tersine çevirmemiz yeter. Örneğin şöyle:

2 libre kahve	= 1 metre kumaş;
$^1/_2$ libre çay	= 1 metre kumaş;
8 libre ekmek	= 1 metre kumaş;
6 metre pamuklu	= 1 metre kumaş.

Kahve, çay, ekmek, pamuklu, kısaca bütün metaların kendilerinin içerdikleri emek-zamanını kumaş olarak ifade etmelerine karşılık, kumaşın değişim-değeri, eşdeğeri sayılan bütün öteki metalarda gözükmekte ve bu meta içinde maddileşen emek-zamanı, doğrudan bütün öteki metaların değişik hacimlerinde eşit miktarlar halinde beliren genel emek-zamanı olmaktadır. Burada, kumaş, bütün öteki metaların üzerindeki *evrensel etkisiyle genel eşdeğer* olmaktadır. Değişim-değeri olarak her meta, bütün öteki metaların değerlerinin ölçüsü olmaktaydı. Burada, tam tersine, bütün metalar, kendi değerlerini, özel bir tek meta içinde ölçtüklerinden, ötekilerden ayrı tutulan meta, değişim-değerinin uygun varlık tarzı, genel eşdeğer olarak onun varlık tarzı olmaktadır. Buna karşılık, her metanın değişim-değerinin ifade edildiği sınırsız denklemler serisi, ya da sınırsız sayıda denklemler, yalnızca iki terimli tek bir denkleme indirgenebilmektedir. 2 libre kahve = 1 metre kumaş, şimdi artık kahvenin değişim-değerinin kapsayıcı bir

ifadesidir, çünkü şu anda kumaş, doğrudan bütün öteki metaların belirli bir miktarının eşdeğeri olarak görünmektedir. Demek ki, değişim sürecinin içinde metalar, şimdi birbirleri için bulunmaktadırlar, ya da bunlar, kumaş biçiminde, değişim-değerleri olarak, birbirlerine görünmektedirler. Değişim-değeri olarak bütün metaların, maddileşmiş, genel emek-zamanının değişik basit miktarları olarak birbirleriyle karşılaştıkları bilinmektedir; bu gerçek şimdi şöyle ifade edilmektedir: değişim-değerleri olarak bütün metalar, yalnızca *aynı* nesnenin, kumaşın değişik miktarlarını temsil etmektedirler. Öte yandan, genel emek-zamanı, böylelikle özel bir şey olarak bütün öteki metaların yanında ve dışında bir meta olarak görünmektedir. Ama aynı zamanda metanın, değişim-değeri olarak meta ile karşılaştığı denklemde, örneğin 2 libre kahve = 1 metre kumaş, henüz gerçekleştirilmesi gereken bir eşdeğerliktir. Ancak kullanım-değeri olarak el değiştirmesiyledir ki, değişim süreci içinde gerçekleşmesi zorunlu olan el değiştirmeyledir ki, bir gereksinimin konusu olan meta, kahve olarak varlık tarzından, kumaş olarak varlık tarzına gerçekten geçebilmekte ve böylelikle genel eşdeğer biçimine bürünerek, bütün öteki metalar için, gerçekten değişim-değeri olabilmektedir. Buna karşılık, bütün metaların kullanım-değeri olarak devredilmeleriyle kumaş halini almalarından, kumaşın bütün öteki metaların biçim değiştirmiş şekli olması sonucu çıkar ki, ancak bütün öteki metaların kendi biçimini alması sonucunda bu meta (kumaş) doğrudan genel emek-zamanının maddileşmesi olur, yani evrensel değişimin, bireysel emeklerin silinmesinin ürünü olur. Metalar, birbirlerine, değişim-değeri olarak görünmek için, bu biçimde bir çift varlık tarzına bürünüyorlarsa, ayrı tutulan meta, genel eşdeğer olarak çift kullanım-değeri edinmiş olur. Özel meta olarak özel kullanım-değeri dışında bu meta, genel bir kullanım-değeri de edinir. Ona özgü olan kullanım-değerinin kendisi de, kesin bir belirlemedir, yani bu kullanım-değeri, bu metanın değişim süreci için-

de, öteki metaların üzerinde icra ettikleri evrensel etki yüzünden oynadığı özgül rolün sonucudur. Özel bir gereksinimin konusu olan her metanın kullanım-değeri, değişik ellerde, değişik değer taşır; örneğin onu devredenin elindeyken değeri başkadır, onu devralanın elinde değeri başkadır. Ayrı tutulan meta, genel eşdeğer olarak, şimdi değişim sürecinin kendisinin doğurduğu genel bir gereksinimin konusudur ve herkes için aynı kullanım-değerini taşır: kullanım-değerinin desteğidir, genel değişim aracıdır. Böylece bu metada, metanın özünde taşıdığı çelişki çözüme bağlanmış bulunmaktadır: özel kullanım-değeri olarak meta, hem genel eşdeğer hem de genel kullanım-değeridir. Demek ki, bütün öteki metalar, şimdi değişim-değerlerinin ifadesini, ayrı tutulan metanın kullanım-değeri ile önceden gerçekleştirilmesi gereken ideal bir denklem içinde daha başından bulabilirken, bu ayrı tutulan metada kullanım-değeri, gerçek olmakla birlikte, sürecin kendisinin içinde, yalnızca, ancak gerçek kullanım-değeri biçimine girdiğinde gerçekleşecek olan olumlu bir varlık tarzı olarak görünmektedir. Kökeninde, meta, genel olarak meta gibi, özel kullanım-değerinde maddileşen genel emek-zamanı gibi görünmekteydi. Değişim sürecinde, bütün metalar, ayrı tutulan meta ile, basit anlamda meta olarak, özel bir kullanım-değeri olan genel emek-zamanının varlık tarzı durumundaki *o* meta ile karşıkarşıya gelirler. Bu bakımdan *özel* metalar olarak metalar, *genel* meta sayılan özel bir meta karşısında, karşıtlamalı tarzda bir davranış gösterirler.[13] Böylece meta sahiplerinin, karşılıklı olarak emeklerini, genel toplumsal emekten saymaları, şöyle olur: onlar, metaların, değişim-değeri olarak, metaların karşılıklı ilişkisi olarak düşünmektedirler: değişim-değeri olarak metaların kendi aralarındaki karşılıklı ilişkileri, değişim sürecinde, değişim-değerinin uygun ifadesi sayılan özel bir meta ile genel ilişki gibi görünür; ve bu ilişki de ters doğrultuda, bu özel metanın öteki metalarla özgül iliş-

[13] Aynı ifade Genovesi'de bulunmaktadır. [I. nüshada elyazısıyla not.]

kisi gibi ve bunun sonucu olarak da, bir nesnenin, söz uygun düşerse, doğası gereği toplumsal olan belirli niteliği gibi görünür. Bütün metaların değişim-değerlerinin uygun varlık tarzını özel meta, ya da tek bir özel meta biçiminde bütün metaların değişim-değerini bu biçimde temsil eden özel meta, paradır. Para, metaların değişim sürecinin içinde ürettikleri değişim-değerinin bir billurlaşmasıdır. Demek ki, değişim süreci içinde metalar, bütün itibari belirlemelerden arınarak ve birbirleriyle doğrudan maddi biçimleriyle karşılaşarak *kullanım-değeri* halinde birbiriyle girift olurlarken, bu metaların birbirine *değişim-değerleri* olarak görünebilmeleri için yeni bir itibari belirlemeyi edinmeleri ve parayı yaratmaları gerekir. Para, bir simge değildir, nasıl ki bir kullanım-değerinin meta olarak varlığı bir simge değilse. Bir üretimin toplumsal ilişkisinin, bireylerin dışında varolan bir nesne biçiminde ortaya çıkmasının ve bu bireylerin toplumsal yaşamlarının üretimi süreci içinde aralarında kurdukları belirli ilişkilerin, bir nesnenin özgül nitelikleri gibi görünmesi olgusudur ki, bu tersine durum, hayali olmayıp, gerçeğin ta kendisi olan bu aldanmadır ki, değişim-değerini yaratan emeğin bütün toplumsal biçimlerini nitelendirir. Bu, parada, metadakinden yalnızca biraz daha göze çarpar biçimde ortaya çıkar.

Bütün metaların para olarak varlık tarzının billurlaşacağı bu özel metanın zorunlu fizik nitelikleri, değişim-değerinin niteliğinden doğrudan gelen, istek üzerine bölünebilme, kısımlarının homojen oluşu ve bu metaların her nüshasının aynı oluşudur. Genel emek-zamanının maddileşmesi olarak bu meta, homojen bir madde olmalı, ve ayrı ayrı miktarları arasında ancak nicel bir fark bulunmalıdır. Bu metanın zorunlu olarak taşıması gereken öteki özellik şudur: kullanım-değeri dayanıklı olmalıdır, çünkü değişim süreci esnasında varlığını olduğu gibi sürdürebilmelidir. Değerli madenler, önemli ölçüde bu nitelikleri taşımaktadırlar. Para, bir düşüncenin ya da sözleşmenin

ürünü olmadığına göre, ve değişim süreci içinde doğal bir güdü ile meydana geldiğine göre, bu işe az ya da çok elverişli çeşitli metalar, sırayla, para görevini yerine getirmişlerdir. Değişim sürecinin belirli bir aşamasında, örneğin birinin değişim aracı rolü oynaması, ötekinin de kullanım-değeri olarak elden geçmesi gibi, metalar arasında değişim-değeri ile kullanım-değerinin kutupsal tarzda dağıtılması zorunluluğu, metanın ya da birçok metanın kullanım-değerleri, genel bir nitelik taşıdığı ölçüde, ilkten bir rastlantı olarak para rolünü yerine getirmeleri sonucunu vermektedir. Bu metalar, acil bir gereksinim konusu değillerse, servetin maddi bakımdan en önemli öğeleri olmaları, onlara, öteki kullanım-değerlerinden daha genel bir nitelik sağlamaktadır.

Doğrudan değiş-tokuş (trampa), değişim sürecinin ilkel biçimi olarak, metaların para biçimine girmelerinden çok, kullanım-değerlerinin meta biçimine girmelerini temsil eder. Değişim-değeri, bağımsız bir biçime bürünmez, o, henüz, doğrudan kullanım-değerine bağlı bulunmaktadır. İki şey bunu gösterir. Üretimin kendisi, bütün yapısı içinde, değişim-değerine doğru değil, kullanım-değerine doğru yönelmiştir, ve kullanım-değerinin, kullanım-değeri olmaktan çıkarak, değişim-değeri, meta olması onun tüketim için talep edildiği ölçüyü aşmış olmasındandır. Öte yandan, kutupsal tarzda dağıtılmış olmakla birlikte, sahipleri tarafından değiş-tokuş edilecek olan metalar, her ikisi için, ama ona sahip olmayan için kullanım-değeri olması gerektiğine göre, bu kullanım-değerleri, ancak doğrudan kullanım-değerleri sınırları içinde metalaşırlar. Kökeninde, gerçekten metaların değişim süreci, ilkel toplumların bağrında değil,[14] bu toplumların sona erdikleri yerde, sınırlarında, öteki toplumlarla temasa geçtikleri tektük noktalarda beli-

[14] Aristoteles ilkel topluluk sayılan özel aile için de aynı şeyi söylüyor. Ama ailenin ilkel biçimi bizzat kabile (*tribale*) ailesidir. Ve özel aile, ancak kabilenin tarihsel tahlilinden çıkarılır. "Çünkü, ilkel topluluklarda [ama bu, ailenin kendisidir] besbelli ki, bunun [değişimin] hiç bir gereği yoktur." (*De Republica*, [*ibid.*, *Opera*, Bekkeri Oxonii yayını, 1837, vol. X, s.14].)

rir. Değiş-tokuşun başladığı yer orasıdır. Değiş-tokuşun topluluğun içine atlayarak, o toplumun üzerinde dağıtıcı etkide bulunduğu yer orasıdır. Ayrı ayrı topluluklar arasındaki değiş-tokuş da, köle gibi, hayvan gibi, madenler gibi, metalar haline gelen özel kullanım-değerleri, işte böylece, çoğu kez toplulukların kendilerinin içinde, ilk para görevini yerine getirmişlerdir. Bir metanın değişim-değerinin, eşdeğerleri serisinin uzun olduğu ölçüde, ya da bu metanın değişim alanının *daha geniş* olması ölçüsünde, daha yüksek bir derecede değişim-değeri olarak belirdiğini gördük. Demek ki, değiş-tokuşun giderek yayılması, değişimlerin artması ve değişilen metaların çoğalması, metanın değişim-değeri niteliğini geliştirir, paranın yaratılmasını dayatır ve böylelikle, doğrudan değiş-tokuş üzerinde dağıtıcı bir etkide bulunur. Genellikle iktisatçılar, parayı, yayılan değiş-tokuşun karşılaştığı dış güçlüklerden türetmeye kalkışırlar, ama bunlar, bu güçlüklerin, değişim-değerinin gelişmesinden ve bunun sonucu olarak da, genel emek olarak toplumsal emeğin gelişmesinden ileri geldiğini unutmaktadırlar. Örneğin değişim-değeri olarak istenilen biçimde bölünebilmesi gereken metalar, kullanım-değeri olarak istendiği gibi bölünemezler. Ya da A'nın metası, B için kullanım-değeri olabilir de, B'nin metası, A için kullanım-değeri olmayabilir. Ya da meta sahipleri, aralarında değişecekleri, bölünmesi olanaklı olmayan, eşit olmayan değer oranlarında metalara gereksinim duyabilirler. Başka bir deyişle, yalın değiş-tokuşu ele aldıklarını bahane etmekle birlikte, iktisatçılar, doğrudan kullanım-değerinin bir birimi olarak metanın varlık tarzı ile değişim-değerinin meydana getirdikleri çelişkinin bazı yönlerini açıkça görebilmektedirler. Öte yandan, metaların değişim sürecinin uygun bir biçimi saydıkları, ve ancak, akıllıca bir davranışla paranın bir çare olarak düşünülüp çözüme bağlandığı bazı teknik güçlükler gösteren değiş-tokuşta ısrarla ve mantıkla direnmektedirler. İşte böylece, bu en yavan görüş açısından hareket eden buluş sahibi bir İngiliz iktisatçısı, hem de haklı olarak, paranın, tıpkı bir

gemi ya da buhar makinesi gibi tamamen maddi bir araç olduğunu, ve üretimin bir toplumsal ilişkisini temsil etmediğini ve bu yüzden de iktisadi bir kategori olarak sayılmaması gerektiğini ileri sürebilmiştir. Demek ki, bu görüşe göre, parayı, teknolojiyle ortak hiç bir yanı olmayan ekonomi politikte incelemek yanlış bir davranıştır.[15]

Metalar dünyası, gelişmiş bir işbölümünü varsayar, ya da daha doğrusu metalar dünyası, özel metalar olarak birbirleriyle karşılaşan ve eşit miktarda çeşitli işler içeren kullanım-değerlerinin çeşitliliğinde doğrudan belirir. *İşbölümü*, her türden özel üretici uğraşın toplamı olarak, kullanım-değeri yaratan emek olarak ele alınan maddi açıdan değerlendirilen toplumsal emeğin bütününün görünüşüdür. Ama bu niteliğiyle işbölümü, ancak sonucunda, metaların kendilerine verdiği özel karakterinde, değişim süreci içinde, metalar bakımından vardır.

Metaların değişimi, toplumsal nesnelerin değişiminin, yani özel bireylerin özel ürünlerinin değişiminin, aynı zamanda bu değişim sırasında bireylerin aralarında kurdukları belirli üretimin toplumsal ilişkilerinin yaratılmasıdır da. Metaların, kendi aralarında meta niteliğine bürünmeleri yolunda ilişkiler, genel eşdeğere sahip olduğu ayrı belirlemeler biçiminde billurlaşırlar, ve değişim süreci, böylelikle, aynı zamanda, paranın meydana geliş süreci de olur. Değişik süreçlerin yer alması gibi beliren bu sürecin bütünü, *dolaşımdır*.

A. METANIN TAHLİLİ ÜZERİNE TARİHSEL DÜŞÜNCELER

Metanın kullanım-değerinin, somut emeğe ya da belirli bir amaç için üretici eyleme indirgenmesi ve değişim-

[15] "Para, gerçekte alım ve satımlara olanak sağlayan bir araçtan başka bir şey değildir" (ama siz alım ve satımdan neyi anlıyorsunuz lütfen?) "ve gemiler gibi, buhar makineleri gibi, servet üretimini ve dağıtımını kolaylaştırmak için yararlanılan herhangi bir aracın incelenmesi ekonomi politik biliminin ne ölçüde bir parçasını oluşturursa, paranın incelenmesi de, o ölçüde bu birimin bir parçasıdır." (Th. Hodgskin, *Popular Political Economy, etc.*, London 1827, s.178, 179.)

değerinin, emek-zamanına ya da eşit toplumsal emeğe indirgenmesi biçimlerinde, tahlil amaçlarıyla, emeğe indirgenmesi, İngiltere'de, William Petty ile, Fransa'da da Boisguillebert[16] ile başlayan ve İngiltere'de Ricardo ile ve Fransa'da da Sismondi ile sona eren klasik ekonomi politik tarafından birbuçuk yüzyılı aşan bir süreden beri yapılmakta olan araştırmaların eleştirel sonucudur.

Petty, doğanın emeğin yaratıcı gücünü koşullandırdığı gerçeği üzerinde hayale kapılmadan, kullanım-değerini, emek olarak çözümler. O, gerçek emeği, doğrudan genel toplumsal yönüyle, *işbölümü* olarak kavrar.[17] Maddi serve-

[16] Petty'nin ve Boisguillebert'in yapıtlarının ve karakterlerinin karşılaştırmalı bir incelemesi, İngiltere ile Fransa arasında, 17. yüzyıl sonunda ve 18. yüzyıl başlangıcında varolan toplumsal karşıtlığı aydınlatması bir yana, İngiliz ekonomi politiğiyle Fransız ekonomi politiği arasında mevcut olan ulusal çelişkinin nasıl doğduğunun da açıklanmasını sağlar. Aynı çelişki, sonunda, Ricardo ile Sismondi arasında yinelenmektedir.

[17] Petty, üretici güç olarak sayılan işbölümü fikrini de geliştirmiştir, ve bunu, Adam Smith'ten çok daha geniş bir planda başarmıştır. *An Essay concerning the Multiplication of Mankind, etc.*, 3. baskı, 1686, s.35-36. Bu yapıtında o, işbölümünün üretim için sağladığı avantajları gösteriyor, ve bunu, Adam Smith'in yaptığı gibi bir iğnenin yapımı ile değil, bir cep saatinin yapımı örneğiyle açıklıyor; ve üstelik aynı zamanda büyük fabrikalar bakımından bir kenti ve koca bir ülkeyi inceliyor. 26 Kasım 1711 tarihli *Spectator* gazetesinin sözünü ettiği "*illustration of the admirable Sir William Petty*" [hayranlıklara layık Bay William Petty'nin açıklaması] budur. Bu bakımdan McCulloch, *Spectator*'un, Petty'yi kendisinden kırk yaş daha küçük olan bir yazarla karıştırdığını sanmakla hata etmektedir. Bkz: MacCulloch, *The Literature of Political Economy, a classified catalogue,* London 1845, s.105. Petty, kendini yeni bir bilimin kurucusu olarak görmektedir. Kendi yönteminin "geleneksel yöntem olmadığını" söylüyor. Spekülasyon niteliğinde bir sürü karşılaştırmaları, abartmaları ve iddiaları sıralayacağına, *in terms of numbers, weight, and measure* [rakamlara, ağırlıklara ve ölçülere dayanarak] konuşmayı uygun bulduğunu, ancak duyulara dayanan deneylerden çıkarılan argümanlardan yararlandığını ve yalnızca *as have visible foundations in nature* [doğada gözle görülür temelleri bulunan] sonuçları gözönünde tuttuğunu söylüyor. O, *mutable minds, opinions, appetites and passions of particular men* [bireylerin sıksık değişen anlayışları, görüşleri, zevkleri ve tutkularına] bağlı olan nedenleri inceleme işini başkalarına bırakıyor. (*Political Arithmetic, etc.*, London 1699, Önsöz.) Onun dâhice cesareti, örneğin İrlanda'nın ve Yukarı İskoçya'nın bütün nüfusunu ve menkul mallarını, Büyük Britanya'nın geri kalan kısmına nakletme önerisinde belli olmaktadır. Böylelikle emek-zamanı tasarrufunda bulunulacaktı, emeğin üretken gücü artmış olacaktı

tin kaynağının böyle anlaşılması, örneğin yurttaşı Hobbes'ta olduğu gibi, az ya da çok kısır kalmamaktadır; onu, bu anlayış, *siyasal aritmetiğe,* ekonomi politiğin bağımsız bir bilim olarak bireyleştiği o ilk biçime götürür. Bununla birlikte, Petty, değişim-değerini, metaların değişim sürecinde *görüldüğü* gibi, para olarak ve paranın kendisini de altın ve gümüş gibi varolan meta olarak ele alır. Para sistemi anlayışlarının tutsağı durumuna düşen Petty, altının ve gümüşün elde edilmesi için harcanan somut emeğin özel türünün, değişim-değeri yaratan bir emek olduğunu söyler. O, gerçekten, burjuva emeğinin doğrudan kullanım-değeri üretmesi gerekmediğini, meta üretmesi, değişim sürecinde elden ele devredilmesiyle, altın ve gümüş bi-

ve "kral ve tebaası daha zengin ve daha güçlü olacaklardı" (*Political Arithmetic*, Bölüm 4. [s.225].) Onun bu cesareti şundan da bellidir ki, o *Siyasal Aritmetik* bölümünde, Hollanda'nın bir tüccar ulus olarak egemen rol oynamaya devam ettiği ve Fransa'nın da en güçlü tüccar devlet olacağa benzediği bir dönemde, İngiltere'nin dünya pazarını reddetmesinin kaçınılmaz olduğunu, "*That the King of England's subjects have stock competent and convenient to drive the trade of the whole commercial world*" [İngiltere kralının tebalarının bütün dünya ticaretini yürütmeye yeter miktarda sermayeye sahip bulunduklarını] (*l.c.*, bölüm X, [s.272]). "*That the impediments of Englands greatness are but contingent and removable.*" [İngiltere'nin yüceliği önündeki engellerin eğreti olduğunu ve kolayca bertaraf edilebileceklerini] (s.247 vd.) kanıtlıyor. Onun bütün yazılarında özgün bir mizah vardır. Örneğin tıpkı bugün İngiltere'nin Kıta iktisatçıları için örnek ülke olması gibi, İngiliz iktisatçıları için Hollanda'ya örnek ülke gözüyle baktıkları bir sırada, o, Hollanda'nın dünya pazarını fethetmesinde en küçük bir büyücülüğün bile rol oynamadığına "*without such angelical wits and judgements, as some attribute to the Hollanders*" [birçoklarının Hollandalılara atfettiği o harikulâde zekâ rolü olmaksızın] (*l.c.*, s.175, 176) bu dünya pazarının fethedildiğine işaret eder. O, ticaretin koşulu olarak vicdan özgürlüğünü savunuyor "çünkü yoksullar çalışkandırlar ve kendileri daha az dünya malına sahip bulundukları takdirde yoksulların öz malı saydıkları tanrısal şeyleri daha iyi kavrayabileceklerini düşünmelerine izin verildiği sürece, onlar, emeği ve çalışkanlığı tanrı görevi sayarlar". Bu bakımdan ticaret "şu ya da bu dinin tekelinde olmamalıdır, tersine, toplumun içindeki değişik dinlerden gelme unsurların elinde bulunmalıdır".. (*l.c.,* s.183-186.) Hırsızların yararına bir vergilendirmeyi savunuyor, çünkü halkın hırsızların yararına kendi kendini vergilendirmesi, hırsızların onu vergilendirmesinden daha iyidir. (*l.c.*, s.199.) Buna karşılık, serveti, çalışkan insanların elinden alarak "yiyip içmek, türkü söylemek, kumar oynamak, raksetmek, ve *metafizik* üzerine tartışmalarla vakit geçirmekten başka bir işleri olmayan" kimselere verilmesini sağlayan vergilere

çiminde, yani para biçiminde, yani değişim-değeri biçiminde, yani maddileşmiş genel emek biçiminde belirebilen bir kullanım-değeri üretmesi gerektiğini düşünür. Bununla birlikte, Petty'nin örneği, emeği maddi servetin kaynağı olarak tanımanın, emeğin değişim-değerinin kaynağını oluşturduğu belirli toplumsal biçimi tanımamaya hiç de engel olmadığını bize açıkça gösterir. Öte yandan *Boisguillebert*, bilinçli olmasa bile, hiç değilse eylemde, "doğru değeri", bireylerin emek-zamanının sanayinin özel kolları arasında bölündüğü tam oranla belirlediği zaman, ve serbest rekabeti bu tam oranı kuran toplumsal süreç olarak gösterdiği zaman, metanın değişim-değerini, emek-zamanı olarak çözümler. Ama o, Petty'nin tam tersine, paraya bağnazlıkla saldırır; ona göre, paranın işe karışması, doğal dengeyi ya da metaların değişimindeki uyumu bozacaktır ve hayali Molok,* bütün doğal servetin kendisine kurban edilmesini isteyecektir. Paraya karşı bu polemik, bir yandan belirli tarihsel nedenlere bağlı bulunurken, Boisguillebert,[18] Lois XIV'ün sarayında, onun müstelzimleri

karşı çıkmaktadır. Petty'nin yapıtlarına kitaplıklarda pek seyrek rastlanmaktadır ve bunları ancak yer yer eski ve kötü baskılar halinde bulmak olanaklıdır, bu, şaşılacak bir şeydir; çünkü, William Petty, İngiliz ekonomi politiğinin babası olmakla kalmaz, ama aynı zamanda, Lansdowne markisi *lakabını* taşıyan İngiliz liberallerinin (*Whigs*) akılhocası olan Henry Petty'nin de atalarındandır. Besbelli ki, Lansdowne ailesinin, başına, kendi aile biyografisini koymadan, Petty'nin bütün yapıtlarını tam olarak yayınlaması pek mümkün değildir ve tıpkı büyük *Whig* ailelerinin çoğunluğu için olduğu gibi bu ailenin kökeni için de söylenecek şey, "*the less said of it the better*"[ne kadar az sözü edilirse o kadar iyi]dir. Bu ordu cerrahı, İrlanda'da Cromwell'in kumandası altında talana katılmaya ne kadar eğilim gösterdiyse, bu talanın ürünleri ve II. Charles'in önündeki dalkavuklukları sayesinde vazgeçilmez baronluk unvanını alma yolunda da eğilim gösteren bu atılgan fikirli, ama özünde havaî adam portresi, kamuoyu önünde teşhir edilmek için pek elverişli olmayan bir ata portresidir. Üstelik sağken yayınladığı yazıların çoğunda Petty, İngiltere'nin gelişmesinin en yüksek noktasına Charles II zamanında vardığını kanıtlamaya çalışmaktadır ki bu da, "şanlı devrim"in geleneksel istismarcılarının görüşüne aykırı düşen bir tutumdur.

* *Molok*: Ammonitlerin boğa yüzlü, insan biçiminde tanrısı. Çocuklar ateşte yakılarak kendisine kurban edilirdi. —*ç*.

[18] Çağının "mali düzenbazlıkları"na karşı Boisguillebert şöyle diyor: "Maliye bilimi, tarımın ve ticaretin köklü çıkarlarının bilgisinden başka

ve soyluları arasında hüküm süren kör ve yıkıcı altın tutkusuna karşı savaşırken, Petty, altın tutkusunu, bir halkı sınai gelişmeye ve dünya pazarının fethine doğru iten güçlü bir yay olarak görmekte ve onu övmektedir, bu polemikte, aynı zamanda, tipik olarak İngiliz ekonomi politiği ile tipik olarak Fransız ekonomi politiği arasında,[19] sık sık sürekli bir çelişki olarak belirecek olan daha derin ilke çatışmasını da görebiliriz. Gerçekten Boisguillebert, ancak, servetin maddi içeriğini, kullanım-değerini, ondan yararlanmayı,[20] gözönünde bulundurmaktadır,* ve o, emeğin burjuva biçimini, metalar olarak kullanım-değerlerinin üretimini ve metaların değişim sürecini bireysel emeğin amacına ulaştığı doğal toplumsal biçim olarak değerlendirir. Bu yüzden de, parada olduğu gibi, burjuva servetin özgül niteliğiyle karşılaştığında, zararlı yabancı etkenlerin işe karıştığını sanır ve bir yandan başka biçimde burjuva emeğini göklere çıkarırken, öte yandan bu emeğin belirli bir biçimine karşı öfke duyar.[21] Boisguillebert, bir yandan metaların değişim-değerinde maddileşmiş olan ve zamanla ölçülen emek ile bireylerin doğrudan doğal eylemini birbirine karıştırırken, öte yandan emek-zamanını, metaların

birşey değildir." (*Le Détail de la France* [1697]. Eugéne Daire yayını, *Economistes financiers du XVIII. siécle*, Paris 1843, vol. I, s.241.)

[19] Fransız ekonomi politiği, Latin kültürünü temsil etmez, çünkü İtalyanların Napoli ve Milano okulları, İngiliz ile Fransız ekonomi politiği arasındaki çelişkiyi aralarında sürdürmüşlerdir, daha önceki dönemde İspanyollar ise basit merkantilistlerden başka bir şey değillerdir ya da Uztariz gibi, değişikliğe uğratılmış bir merkantilizmin yandaşlarıdır, ya da Jovellanos gibi, (bkz: *Obras*, Barselona 1839-1840) Adam Smith ile birlikte "adil ortalama"dan yanadırlar.

[20] "Gerçek zenginlik ... yalnızca yaşamak için gereksinimlerden değil, gerekli olmayanlardan da ve duyulara zevk veren her şeyden tam yararlanmadır." [Boisguillebert: *Disertation sur la nature de la richesse, etc., l.c.*, s. 403.] Ama, Petty'nin havai, talancı ve karaktersiz bir serüvenci olmasına karşın, Boisguillebert, her ne kadar XIV. Louis'nin maiyetinde idiyse de, ezilen sınıfları zeka ile olduğu kadar cesaretle de savunuyordu.

* Birinci baskıda: *sieht* (gözönünde bulundurmak) yerine, *sucht* ("araştırmak"); II. nüshada elle düzeltilmiştir. —*Ed.*

[21] Prudoncu biçimiyle Fransız sosyalizmi, aynı geleneksel ulusal hastalığa tutulmuştur.

değerinin ölçüsü olarak kabul etmenin olanaklı olduğu kanıtını bize sunar.

Değişim-değerini, bilinçli olarak ve hemen hemen bayağılığa kadar varan bir açıklıkla emek-zamanına indirgeyen ilk tahlil, burjuva üretim ilişkilerinin etkenleriyle birlikte ithal edilip, hızla geliştikleri, tarihsel gelenek yoksunluğunu aşırı bir bolluğun dengelediği humuslu bir toprak üzerinde, yeni dünyanın bir adamında bulmaktayız. Bu adam, 1719'da yazılmış ve 1721'de baskıya gönderilmiş olan gençlik yapıtında modern ekonomi politiğin temel yasasını formüle etmiş olan *Benjamin Franklin*'dir.[22] O, değerli madenlerden ayrı bir başka değer ölçüsü araştırmanın gerekli olduğunu ileri sürdü. Ona göre bu ölçü, emektir.

"Emekle, herhangi bir başka şeyin olduğu gibi, paranın değeri de ölçülebilir. Diyelim ki, örneğin, bir adam topraktan gümüş çıkarıp arıtırken, bir başkası buğday üretmekle uğraşmaktadır. Yıl ya da herhangi bir başka belirli zaman süresi sonunda buğday olarak toplam ürünle gümüş olarak toplam ürün, birbirinin doğal fiyatını oluşturmaktadır ve birincisi 20 kile ise, ikincisi 20 onstur; bu durumda, bir kile buğdayın üretimi için kullanılan emek, bir ons gümüş değerindedir. Ama eğer daha yakında bulunan, daha kolayca ulaşılan, daha yüksek randımanlı madenlerin keşfi sonucunda, insan bundan böyle 40 ons gümüşü, daha önce 20 ons gümüşü ürettiği kadar emekle topraktan çıkarıp arıtabiliyorsa, ve eğer 20 kile buğdayı üretmek için gerekli emek aynı kalıyorsa, o zaman 20 ons gümüş, bir kile buğdayı üretirken kullanılan aynı miktarda emeğin değerinin üstünde bir değer taşımayacaktır. Öyleyse daha önceden bir ons gümüş değerinde olan buğday kilesi, *caeteris paribus**, bu ülkenin sakinlerinin satın alabilecekleri *emek miktarıyla* ölçülmelidir."[23]

[22] B. Franklin, *The Works of etc.*. I. Sparks yayını, vol. II, Boston 1836; "A Modest Inquiry, into the Nature and Necessity of a Paper Currency."

[23] *l. c.*, s. 265. "Thus the riches of a country are to be valued by the quantity of labour its inhabitants are able to purchase."

Ekonomi politik bakımından, Franklin'de, emek-zamanı, değerlerin ölçüsünün sınırı olarak görünür. Gerçek ürünlerin değişim-değerleri biçimine bürünmesi, kendiliğinden olur ve, sözkonusu olan, ancak bunların değer büyüklükleri için bir ölçü bulmak sözkonusudur.

"Ticaret, *diyor,* genel olarak, emeğin emekle değişiminden başka bir şey olmadığına göre, herhangi bir şeyin değeri tam ve doğru olarak emekle ölçülecektir."[24]

Burada emek sözcüğünün yerine, gerçek emeği koyarsak, bir biçimde emek ile öteki biçimde emeğin birbirine karıştırıldığını hemen görürüz. Örneğin ticaret, ayakkabıcının emeğinin, madencinin emeğinin, iplik yapımcısının emeğinin, ressamın emeğinin, vb., bir değişiminden meydana geldiğine göre, çizmelerin değeri, en doğru ve tam olarak, ressamın emeğiyle mi değerlendirilecektir? Franklin, tersine, çizmelerin, maden ürünlerinin, ipliklerin, tabloların vb. değerinin soyut emekle, özel niteliği bulunmayan emekle ve bu yüzden de ancak nicelik olarak ölçülebilen emekle belirlendiğini düşünmekteydi.[25] Ama o, değişim-değerinin içerdiği emeği, soyut genel emek, bireysel emeklerin evrensel elden ele geçişinden doğan toplumsal emek haline getirecek kadar fikrini geliştirmediği için, bu elden ele geçen emeğin doğrudan varlık biçiminin para olduğunu görememektedir. Bu nedenle de, onun bakımından, parayla değişim-değeri yaratan emek arasında bir iç bağ yoktur, ve para, tersine, teknik kolaylık için değişime dışardan ithal edilmiş bir araçtır.[26] Franklin'in değişim-değeri tahlili, bilimin genel seyrinde, doğrudan bir etkide bulunmadı, çünkü o, belirli pratik sorunlar dolayısıyla ekonomi politiğin özel noktalarını incelemekle yetinmektedir.

* Öteki koşullar aynı kalmak üzere. —*ç.*

[24] "Trade in general being nothing else but the exchange of labour for labour, the value of all things is, as I have said before, most justly measured by labour." (*l. c.,* s. 267.)

[25] *l. c.,* "Remarks and Facts relative to the American Paper Money", 1764.

[26] Bkz: "Papers on American Politics": "Remarks and Facts relative to the American Paper Money", 1764. (*l. c.*)

Gerçek yararlı emek ile değişim-değeri yaratıcısı emek arasındaki çelişki, 18. yüzyıl boyunca, Avrupa'da şu soruna bürünerek dikkati çekti: burjuva servetin kaynağını hangi özel türde gerçek emek oluşturmaktadır! Sorunun bu biçimde konulması, özünde kullanım-değerlerinde gerçekleşen ya da ürünler sağlayan herhangi bir emeğin doğrudan servet yaratamadığı anlamını taşımaktaydı. Bununla birlikte, fizyokratlar için olduğu gibi onlara karşı çıkanlar için de önemli sorun, hangi emeğin *değeri* yarattığı değil, hangi emeğin *artı-değeri* yarattığıydı. Tarihsel seyri ancak bin dolambaçlı yol katedildikten ve bin engel aşıldıktan sonra gerçek başlangıç noktasına ulaşan bütün bilimlerde olduğu gibi, onlar böylelikle, sorunu ilkel biçimde çözmeden, çapraşık biçimde ele almaktadırlar. Öteki mimarlardan farklı olarak, bilim adamları, yalnızca havada şatolar kurmakla yetinmezler, yapının birinci temel taşını koymadan içinde oturulabilen birkaç kat çıkabilirler. Fizyokratlar üzerinde daha fazla durmadan ve metanın doğru tahliliine azçok doğru sezileriyle değip geçmiş olan birtakım İtalyan iktisatçılarının da sözünü etmeden,[27] burjuva ekonomi sistemini bir bütün olarak ilk incelemiş olan İngilize, Sir James Steuart'a[28] hemen gelelim. Ekonomi politiğin soyut kategorileri, onda henüz maddi içeriklerinden ayrılma yolunda olduğundan, bu kategoriler, kesin olmayan ve tam karara varmamış bir görünüştedir; değişim-değerinde de durum böyledir. Bir yerde, o, *gerçek değeri,* emek-zamanı ile belirler (*what a workman can perform in a day**), ama bunun yanında, ücret olsun, hammadde ol-

[27] Örneğin bakınız, Galiani, *Della Moneta,* vol. III. *Scritori classici Italiani di Economia Politica*'da (Custodi yayını) *Parte Moderna,* Milano 1803. "Emek" (*fatica*), diyor, "nesneye değer kazandıran biricik şeydir", s. 74. Güneylilerin emeği, *fatica* sözcüğü ile ifade etmeleri onlara özgü bir karakteristiktir.

[28] Steuart'ın yapıtı: *An Inquiry into the Principles of Political Economy, being an essay on the science of domestic policy in free nations,* ilkin, 1767'de, Adam Smith'in *Wealth of Nations*'ından iki yıl önce iki cilt olarak Londra'da yayınlandı. Ben, burada, 1770 Dublin yayınından aktarmaktayım.

sun, tam bir karışıklık içinde konur.[29] Başka bir yerde, daha göze çarpar biçimde, onu metanın maddi içeriği konusunda çıkmazda görmekteyiz. Bir metadaki doğal malzemeye, örneğin gümüş içeren bir kumaşta, gümüşe metanın *asli değeri* (*intrinsic worth*) demekte, öte yandan bu metanın içerdiği emek-zamanını, onun *kullanım-değeri* [*useful value*] olarak adlandırmaktadır.

"Birincisi, *diyor,* kendinde somut bir şeydir, ... kullanım-değeri, tersine, onu üretmek için malolduğu emeğe göre değerlendirilmelidir. Maddenin dönüşümünde kullanılan emek, bir insanın zamanının bir parçasını temsil eder, vb..."[30]

Steuart'ı kendisinden önce ve sonra gelenlerden ayırdeden şey, değişim-değerinde beliren özgül olarak toplumsal emekle, amacı kullanım-değerleri üretimi olan somut emek arasında yaptığı kesin ayrımdır. O, "[Başkasına] devredilmesiyle [*alienation*] bir genel eşdeğer [*universal equivalent*] yaratan emeği, ben s*anayi* diye adlandırıyorum" diyor. Steuart, sanayi olarak emeği, yalnızca somut emekten değil, emeğin öteki toplumsal biçimlerinden de ayırdetmektedir. Onun için bu, emeğin ilk ve orta çağlardaki biçimlerinin karşıtı olan burjuva emek biçimidir. Onu özellikle ilgilendiren şey, burjuva emekle, İskoçya'da olduğu gibi, Avrupa kıtasına yaptığı uzun yolculuklar sırasında çöküş döneminde incelediği feodal emek arasındaki çelişkidir. Steuart, burjuva-öncesi dönemlerde de ürünün meta biçimine ve metanın da para biçimine büründüğünü pek iyi bilmekteydi, ama o, ayrıntılara da girerek, servetin başlangıç temel biçimi olarak metanın, ve mülk edinmenin egemen biçimi olarak değişimin, ancak burjuva üretim dönemine özgü olduğunu ve, bunun sonucu olarak da, değişim-değeri yaratıcısı emeğin niteliğinin özellikle burjuva olduğunu söyler.[31]

[29] Steuart, *l. c.,* t. I, s. 181-183.
[30] Steuart, *l. c.,* t. I, s. 361-362: "represents a portion of a man's time".
* Bir emekçinin bir günde yapabileceği. —*ç.*
[31] O, bundan başka, toprağın sahibinin yararına olarak, doğrudan

Somut emeğin özel biçimlerinin, tarımın, imalatın, denizciliğin, ticaretin vb., servetin gerçek kaynakları olduklarının defalarca ilan edilmesinden sonra, *Adam Smith*, genel olarak emeğin, *işbölümü* bakımından genel toplumsal yönüyle emeğin, maddi servetin ya da kullanım-değerlerinin biricik kaynağı olduğunu ileri sürdü. Doğal öğeyi burada tamamen gözden kaçırmasına karşın, bu öğe, onun salt toplumsal servet alanında, değişim-değeri alanında sürekli yakasını bırakmamaktadır. Her ne kadar Adam [Smith], metanın değerini, içerdiği emek-zamanı ile belirliyorsa da, ardından, değerin bu belirlenmesinin taşıdığı gerçeği, Adam-öncesi zamanlara havale etmektedir. Başka bir deyişle, basit meta bakımından kendisine doğru gibi gelen şey, metanın yerini sermaye gibi, ücretli emek gibi, toprak rantı gibi vb. daha yüksek ve daha karmaşık biçimler alınca, ona anlaşılmaz gelmektedir. Metaların değerinin, içerdikleri emek-zamanı ile ölçüldüğünü söylerken, o, insanların, kapitalistler, ücretliler, toprak sahipleri, çiftçiler, tefeciler vb. olarak değil, yalnızca basit meta üreticileri ve basit meta değişimcileri olarak karşılaştıkları burjuvazinin *paradise lost*'una* ait bir şey olduğunu ifade ediyordu. O, durmadan, metaların değerinin taşıdıkları emek-zamanı ile belirlenmesini, metaların değerinin emeğin değeri olarak belirlenmesiyle karıştırmaktadır; ayrıntılara girerek toplumsal sürecin eşit olmayan emekler arasında zorla kurduğu nesnel denklemi, bireysel emeklerin[32] öznel hak-

kullanım-değerlerinin yaratılmasına yöneltilmiş olan ataerkil tarım biçimini bir "kötüye kullanma" saymaktadır; kuşkusuz, Isparta'da ya da Roma'da değil, hatta Atina'da da değil, ama hiç değilse 18. yüzyılın sanayileşmiş ülkelerinde böyle saymaktadır. Böyle kötüye kullanılan tarım, bir sanayi sayılamaz, bu "yalnızca bir geçim aracıdır". Nasıl ki, burjuva tarımı, köyleri, beslenecek fazla nüfustan kurtaracaksa, burjuva imalatı da, fabrikaları, gereksiz kol emeğinden kurtaracaktır.

* Kaybolmuş cennet. —ç.

[32] Örneğin Adam Smith şöyle diyor: "Eşit emek miktarları, çalışan kimse için, her zaman ve her yerde, zorunlu olarak, eşit bir değer taşımalıdır. Normal bir sağlık, kuvvet ve eylem durumunda, ve sahip bulunabileceği ortalama ustalık derecesiyle, emekçiye her zaman dinlenmesinden, özgürlüğünden ve mutluluğundan aynı miktarı vermek gerekir. Emeği-

lar eşitliği olduğunu sanarak* her yerde duraksamaktadır. Gerçek emekten değişim-değeri yaratıcı emeğe, yani temel burjuva biçimiyle burjuva emeğe geçişe gelince, onu, *işbölümü* ile gerçekleştirmeye uğraşmaktadır. Oysa özel değişimin işbölümünü gerektirdiği ne kadar doğruysa, işbölümünün özel değişimi gerektirdiği o ölçüde doğru değildir. Örneğin Perulularda, özel değişim, metalar biçiminde ürünlerin değişimi olmadığı halde, aşırı bir işbölümü vardı.

Adam Smith'in tersine, *David Ricardo*, metanın değerinin emek-zamanı ile belirlenmesi ilkesine açıklık getirmiştir ve bu yasayla en çok çelişki halinde görünen burjuva üretim ilişkilerini de eşit olarak düzenlediğini belirtir. Ricardo'nun araştırmaları, yalnızca *değerin büyüklüğü* ile ilgilenmektedir, değerin kendisine gelince, o, hiç değilse bu yasanın gerçekleşebilmesi için, belirli tarihsel koşulların gerektiğini sezmektedir. Böylece, o, değer büyüklüğünün emek-zamanı ile belirlenmesi ilkesinin, ancak "sanayi tarafından istek üzerine çoğaltılması mümkün olan ve üretimi sınırsız bir rekabete bağlı bulunan"[33] metalar için yürürlükte olduğunu söyler. Bu, yalnızca, gerçekte değer yasasının tam gelişmesi için, büyük sınai üretimi ve serbest rekabet toplumu, yani modern burjuva toplumu gerektirdiği anlamına gelebilir. Zaten Ricardo, emeğin burjuva biçimini, toplumsal emeğin sonsuzluğa kadar varan doğal biçimi saymaktadır. Meta, sahibi saydığı ilkel balıkçı ile avcıya, o, değişim-değerlerinde maddileşmiş emek-zamanıyla orantılı olarak, balıkla av hayvanını değiş-tokuş ettirir. O,

nin karşılığı olarak aldığı meta miktarı ne olursa olsun, onun ödediği fiyat her zaman aynıdır. Kuşku yok ki, bu fiyat, bu metalardan bazan daha çok miktarda, bazan da daha az miktarda satın alınmasına olanak sağlar, ama bu, metaların değerinin değişmesinden ötürüdür, bunların satın alınmasına olanak sağlayan emeğin değerinin değişmesinden ötürü değil. Demek ki, metaların gerçek fiyatını emek oluşturur, vb.." (*Wealth of Nations*, I. kitap, bölüm V, Wakefield yayını, London 1835-1839, vol. I. s. 104.)

[33] David Ricardo, *On the Principles of Political Economy and Taxation*, 3. baskı, Londra 1721, s. 3.

* Birinci baskıda: *mit der subjektiven* (öznel haklar eşitliğiyle birbirine karıştırıyor), I. nüshada elyazısıyla düzeltilmiştir. —*Ed.*

dolayısıyla, 1817 yılında, Londra Borsasının yıllıklar tablosuyla ilkel balıkçı ve avcının iş araçlarının değerlendirilmesi arasında doğrudan bağlantı kurmak gibi çağa aykırı bir duruma düşmektedir. Öyle anlaşılıyor ki, "Bay Owen'ın paralel kenarları", burjuva toplum biçimi dışında, Ricardo'nun tanımış olduğu tek toplum biçimidir. Bu dar burjuva ufuklar içine hapsedilmiş olmakla birlikte, Ricardo, derinliklerinde yüzeyde görünenden tamamen değişik yönleri olan burjuva toplumu inceden inceye öyle bir teorik titizlikle tahlil etmiştir ki, Lord Brougham onun hakkında şöyle diyebilmişti: *Mr. Ricardo seemed as if he had dropped from another planet.** Ricardo'yla doğrudan giriştiği bir polemikte Sismondi, bir yandan değişim-değeri yaratıcısı emeğin özgür olarak toplumsal niteliği üzerinde direnirken,[34] öte yandan değerin büyüklüğünü *gerekli* emek-zamanına indirgemeyi, "bütün toplumun gereksinimiyle bu gereksinimi karşılamak için yeterli emek miktarı arasındaki ilişkiye"[35] indirgemeyi "iktisadi ilerlememize özgü bir şey" olarak belirtmekteydi. Sismondi, Boisguillebert'in değişim-değeri yaratıcısı emeğin para tarafından amacından saptırıldığı yolundaki görüşünden kendisini kurtarmıştır, ama Boisguillebert'in parayı suçlaması gibi, o da, büyük sanayi sermayesini suçlamaktadır. Ricardo'yla ekonomi politik, cüretle sonuçlar çıkarıyor ve böylelikle sonuca varıyorsa, bu sonuç, ekonomi politiğin kendisinden kuşkuya düştüğünü gördüğümüz Sismondi ile tamamlanmış bulunmaktadır.

Klasik ekonomi politiğe son biçimini verirken, değerin emek-zamanı tarafından belirlenmesi yasasını en açık biçimde koyan ve geliştiren Ricardo olduğuna göre, iktisatçıların giriştikleri polemiğin onun üzerinde yoğunlaşması

[34] Sismondi, *Etudes sur l'économie politique*, tom. II, Bruxelles 1837. "Ticaret herşeyi kullanım-değeri ile değişebilir değer arasındaki çelişkiye indirgemiştir." s. 161.

[35] Sismondi, *l. c.*, s. 163-166 vd..

* Bay Ricado sanki başka bir gezegenden dünyamıza düşmüş gibiydi. —ç.

doğal bir şeydir. Bu polemiği, çoğunlukla büründüğü akılsızca biçimden sıyırırsak,[36] aşağıdaki noktalar içinde özetlenebilir:

Birincisi. — Emeğin kendisinin bir değişim-değeri vardır, ve değişik emeklerin her birinin değişim-değeri farklıdır. Bir değişim-değerini, değişim-değerinin ölçüsü yapmak, bir kısır döngüye girmek olur, çünkü ölçmeye yarayan değişim-değerinin kendisinin de bir ölçüye gereksinimi vardır. Bu itiraz şu sorunda çözümlenir: değişim-değerinin kendiliğinden mevcut ölçüsü olarak emek-zamanı veri olduğuna göre, emekçinin ücretini bu temel üzerinde geliştirmek. Yanıtı, ücretli emek teorisiyle verilmiştir.

İkincisi. — Bir ürünün değişim-değeri, içerdiği emek-zamanına eşitse, bir iş-gününün değişim-değeri, bir iş-gününün ürününe eşittir, ya da, ücretin, emeğin ürününe eşit olması gerekir.[37] Oysa gerçekte olan, bunun tersidir. *Ergo* [dolayısıyla], bu itiraz da şu sorun içinde çözümlemesini bulmaktadır: nasıl oluyor da, yalnızca emek-zamanı ile belirlenen değişim-değeri temeli üzerinde üretim, emeğin değişim-değerinin, emeğin ürününün değişim-değerinden daha az olması sonucunu veriyor? Bu sorunu,

[36] Kuşku yok ki, bu polemik, J.-B. Say'ın, Constancio tarafından yapılan Ricardo çevirisine koyduğu notlarda en zavallı duruma ve yeni yayınlanmış olan Bay Macleod'un *Theory of Exchange*'inde de en iddialı ukalalığa ulaşmaktadır.

[37] Ricardo'ya karşı burjuva iktisatçılarının ileri sürmüş oldukları bu itiraz, sonraları sosyalistler tarafından benimsendi. Formülün teorik bakımdan doğruluğu kabul edilince, teori ile çeliştiği için pratik kınandı ve burjuva toplumdan, kendi teorik ilkesinden çıktığı varsayılan sonuçlara pratikte boyun eğmesi istendi. Hiç değilse, İngiliz sosyalistleri, Ricardo'nun değişim-değeri formülünü, ekonomi politiğe karşı bu biçimde yöneltmişlerdir. Yalnızca eski toplumun temel ilkesi içinde yeni bir toplumun ilkesini kutlamak değil, ama aynı zamanda, İngiliz klasik ekonomi politiğinin sonucunu Ricardo'nun bağlamış olduğu formülün ihtiracısı olarak kendisini ilan etmek Bay Proudhon'a düşüyordu. Bay Proudhon, Ricardo formülünün ütopist yorumunu Manş Denizinin ötesinde "keşfettiği" zaman, bunun İngiltere'de artık unutulmuş olduğu kanıtlanmıştır. (Bkz: *Misère de la philosophie,* vb. adlı yapıtım, Paris 1847, "Oluşturulmuş Değer ya da Sentetik Değer" üzerine bölüm [s. 18 ve devamı].)

sermayeyi incelerken çözüme bağlayacağız.

Üçüncüsü. — Metaların pazar fiyatı, arzda ve talepte değişikliklere göre bu metaların değişim-değerlerinin altına düşerler ya da üstüne çıkarlar. *Bunun sonucu olarak*, metaların değişim-değerlerini belirleyen, içerdikleri emek-zamanı değil, arz ve taleple olan ilişkidir. Pratikte bu tuhaf sonuç, yalnızca şu sorunu ileri sürmekle yetinir: değişim-değeri temeli üzerinde bu değerden farklı olan bir pazar fiyatı nasıl oluşabilmektedir, ya da daha doğrusu nasıl oluyor da değişim-değeri yasası ancak kendi karşıtında gerçekleşebiliyor? Bu sorun, çözümünü, rekabet teorisinde bulmaktadır.

Dördüncüsü. — Son çelişki ve, çoğunlukla olduğu gibi garip örnekler biçimiyle sunulmadığı zaman, görünürde kesin olan son çelişki şudur: değişim-değeri, bir metanın içerdiği emek-zamanından başka bir şey değilse, emek içermeyen metalar nasıl olur da bir değişim-değeri olabilir, ya da bir başka deyişle, doğal güçlerin ortaya çıkardığı değişim-değeri, nereden gelmektedir? Bu sorun, çözümünü, toprak rantı teorisinde bulmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

PARA YA DA BASİT DOLAŞIM

1844 ve 1845'te, Sir Robert Peel'in "Bank-Acts"* ile ilgili parlamento tartışmaları sırasında, Gladstone, aşkın kendisinin bile, paranın özü üzerinde fikrî gevişgetirmeler kadar insanların kafalarını karmakarışık duruma getirmediğini belirtiyordu. Gladstone, İngiliz İngilizcesiyle konuşuyordu. Oysa Hollandalılar, Petty'nin kuşkularına karşın, para spekülasyonlarında "olağanüstü" bir "zeka" göstermiş olmakla birlikte, zekalarının para üzerine spekülatif tartışmalarla körlenmesine asla izin vermemişlerdir.

Paranın tahlilindeki başlıca güçlük, paranın kökeninin metanın kendisinde olduğu anlaşılır anlaşılmaz çözümlenmiş olur. Bu kabul edilince, artık sözkonusu olan, paraya özgü belirli biçimlerin açıkça kavranmasıdır. Bütün burjuva ilişkilerin altın ya da gümüş biçiminde görünmeleri, para ilişkileri gibi görünmeleri ve bu yüzden para biçiminin kendi özüne yabancı olan sonsuz derecede çeşitli bir içerik taşır görünmesi yüzünden, sorun azçok çapraşık bir durum almaktadır.

Aşağıdaki incelemede, yalnızca doğrudan meta değişi-

* Banka Yasaları, –*ç*.

minden doğan para biçimlerinin sözkonusu edildiğini ve üretim sürecinin daha yüksek bir aşamasına ait olan örneğin kredi parasının sözkonusu olmadığını akılda tutmak gerekir. Basitleştirmek amacıyla, altının her yerde parameta olduğu varsayımından hareket edilecektir.

I. DEĞERLERİN ÖLÇÜSÜ

Dolaşımın ilk süreci, deyim yerindeyse, gerçek dolaşımı hazırlayan teorik bir süreçtir. Kullanım-değeri olarak mevcut olan metalar, ilkönce değişim-değerleri olarak maddileşmiş *genel* emeğin belirli miktarları olarak birbirlerine ideal tarzda *göründükleri* biçimde yaratılırlar. Görüldüğü gibi, bu sürecin birinci zorunlu hareketi, metaların, özgül bir metayı, diyelim ki altını, genel emek-zamanının doğrudan maddileşmesi olarak ya da genel eşdeğer olarak safdışı tutmalarıdır. Bir an için, metaların, hangi biçimde altını para haline getirdiklerine dönelim:

1 ton demir	=	2	ons altın;
1 *quarter* buğday	=	1	ons altın;
1 kental kahve	=	$^1/_4$	ons altın;
1 kental potas	=	$^1/_2$	ons altın;
1 ton Brezilya tahtası	=	$1^1/_2$	ons altın;
y meta	=	x	ons altın.

Bu denklemler serisinde, altın, buğday, kahve, potas, vb., birbirlerine, bunların ayrı ayrı kullanım-değerlerinde temsil olunan gerçek emeklerin her türlü özelliklerinin tamamen silindiği, tek biçim emeğin, altın olarak maddileşen emeğin maddileşmesi olarak görünmektedirler. Değer olarak bu metalar, birbirinin aynıdır; bunlar, *aynı* emeğin maddileşmesidirler, ya da hiç olmazsa emeğin *aynı* maddileşmesidirler, altındırlar. Aynı emeğin tek biçimde maddileşmesi olarak, aralarında *yalnız bir* fark, nicel bir fark vardır, ya da hiç olmazsa bunlar, ayrı ayrı değer büyüklükleri olarak görünmektedirler, çünkü bunların kullanım-

değerleri *eşit olmayan* bir emek-zamanı içermektedir. Yalıtılmış metalar olarak bunlar, aynı zamanda, birbirleriyle genel emek-zamanının maddileşmesi olarak ilişki içindedirler, çünkü kendisinin genel emek-zamanıyla olan ilişkileri, ayrıksın durumda tutulan bir metaya, altına olan ilişkileri gibidir. Bu metaların, değişim-değerleri olarak, birbirlerini temsil ettikleri bu aynı biçimlenme durumundaki ilişki, belirli bir miktarı, değişik miktarlarda demirde, buğdayda, kahvede vb., kısacası, bütün metaların değişim-değerlerinde ifadesini bulan ya da meta biçimindeki eşdeğerlerin sınırsız sayısı içinde doğrudan açılıp yayılan genel emek-zamanı olarak altının içerdiği emek-zamanını temsil eder. Metalar kendi değişim-değerlerini evrensel olarak altın biçiminde ifade ettiklerine göre, altın kendi değişim-değerini, bütün metalarda ifade eder. Birbirlerine değişim-değeri biçimini kazandırmakla metalar, altına genel eşdeğer ya da para biçimini vermiş olmaktadırlar.

Bütün metaların altın olarak değişim-değerleri, belirli bir altın miktarının ve belirli bir meta miktarının içerdiği emek-zamanı oranıyla ölçüldüğü içindir ki, altın, değerlerin ölçüsü olabilmektedir; ve her şeyden önce, yalnızca bu değerler ölçüsü işlevinden ötürüdür ki —altının kendi değeri de doğrudan meta biçimindeki şeylerin tam çemberi içinde ölçülmektedir—, altın, genel eşdeğer ya da para olabilmektedir. Öte yandan, bütün metaların değişim-değeri, bu andan başlayarak, altın olarak ifade edilir. Değerin bu biçimde ifadesinde bir nitel an ve bir de nicel an ayırdetmek gerekir. Metanın değişim-değeri, aynı tek biçimli emek-zamanının maddileşmesi biçiminde belirmektedir; o zaman, metanın değer büyüklüğü tam ifadesini bulmuş olabilir, çünkü, altına eşit metaları ele aldığımız oranda, bu metaları, birbirine eşit olarak ele almış oluruz. Bir yandan, bu metaların içerdikleri emek-zamanının genel niteliği görünür hale gelirken, öte yandan, altın olarak eşdeğerlerinde maddileşmiş olan bu aynı emek-zamanının miktarı görünür duruma gelmektedir. Genel eşdeğerlik olarak

ve aynı zamanda özgül bir metaya oranla, bu eşdeğerliğin derecesi olarak bu biçimde ifade edilen ya da daha doğrusu metaları özgül bir metaya bağlayan bir tek denklem içinde ifade edilen metaların değişim-değeri, *fiyattır*. Fiyat, metaların değişim-değerinin dolaşım süreci içinde *belirdiği,* başkalaşıma uğramış biçimidir.

Demek ki, metaların değerlerinin altın-fiyat olarak ifade edildikleri aynı sürecin sonucu olarak, altın, değer ölçüsü ve dolayısıyla para haline dönüşür. Metaların değerleri, gümüşle, buğdayla ya da bakırla ölçülmüş olsalardı ve böylelikle bu değerler gümüş-fiyat, buğday-fiyat ya da bakır-fiyat biçiminde ifade edilmiş olsalardı, o zaman gümüş, buğday, bakır, değerlerin ölçüsü ve dolayısıyla evrensel eşdeğer olurlardı. Metaların fiyat biçiminde dolaşım içinde görünebilmeleri için, dolaşım, metaların değişim-değerleri olduklarını varsayar. Altın, ancak bütün metalar, kendi değişim-değerlerini onunla değerlendirdikleri içindir ki, değerlerin ölçüsü olabilmektedir. Ama kurulmakta olan, altına ölçü karakterini kazandıran bu ilişkinin evrenselliği, ayrı ayrı ele alınan her metanın, hem kendisinin hem altının içerdiği emek-zamanına orantılı tarzda, altın olarak ölçülmesini varsayar, yani meta ile altın arasındaki gerçek ölçünün emeğin kendisi olduğunu, başka bir deyişle, meta ile altının doğrudan trampa yoluyla değişim-değerleri olarak eşitlenmiş durumda karşılaşmalarını varsayar. Bu denklemlemenin pratikte meydana geliş tarzını, basit dolaşım alanında inceleme olanağı yoktur. Bununla birlikte, açıktır ki, altın ve gümüş üreten ülkelerde, belirli bir miktar altın ve gümüşte belirli bir emek-zamanı, belirli bir miktarda altın ve gümüşün derhal içine girmekte olmasına karşılık, ne altın ve ne de gümüş üretmeyen ülkelerde, dolambaçlı yoldan, ulusal metaların doğrudan ya da dolaylı olarak değişimiyle aynı sonuca varılmaktadır, yani ortalama ulusal emeğin belirli bir parçasının, altın ve gümüş madenlerine sahip ülkelerin, altın ve gümüşte maddileşmiş olan belirli bir nicelikte emek-zamanıyla değişimiyle

aynı sonuca varılmaktadır. Değerler ölçüsü olabilmesi için, altının da, gücül olarak *değişebilen* bir değer olması gerekir; gerçekten altın, ancak emek-zamanının maddileşmesi olarak öteki metaların eşdeğeri olabilir, ama bu emek-zamanı, somut emeğin üretici güçlerinin değişikliklerine uymalı, aynı kullanım-değerlerinin eşit olmayan büyüklükleri biçiminde gerçekleşmelidir. Her metanın değişim-değeri, nasıl bir başka metanın kullanım-değerinde ifadesini buluyorsa, aynı biçimde, bütün metalar altınla değerlendirildikleri zaman, altının, yalnızca belirli bir anda belirli bir nicelikte emek-zamanını temsil ettiği varsayılmaktadır. Altının değerinin değişmesine gelince, burada, daha önce geliştirilmiş olan değişim-değerleri yasası geçerlidir. Metaların değişim-değerleri olduğu gibi kalırsa, bunların altın-fiyatlarında bir genel yükseliş, ancak altının değişim-değerinin düşmesiyle olanaklıdır. Altının değişim-değeri değişmezse, altın-fiyatlarının genel yükselişi ancak bütün metaların değişim-değerlerinde bir yükselişle olanaklı olabilir. Meta fiyatlarının genel düşüşü durumunda, bunun tersi doğrudur. Bir ons altının değeri, bunu üretmek için gerekli emek-zamanında meydana gelen bir değişme yüzünden alçalır ya da yükselirse, bütün öteki metaların da değerleri *aynı biçimde* alçalır ya da yükselir, ve değer, daha önce olduğu gibi, sonra da bütün metalar için belirli büyüklükte emek-zamanını temsil eder. Bu takdirde, aynı değişim-değerleri, daha öncesine oranla, daha büyük ya da daha küçük altın miktarlarıyla ölçülür, ama bunlar, kendi değer büyüklükleriyle orantılı olarak değerlendirilirler ve bu bakımdan aralarındaki aynı değer ilişkilerini korurlar. 2 : 4 : 8 ilişkisi, 1 : 2 : 4 ya da 4 : 8 : 16 ilişkisiyle aynı olarak kalır. Değeri, altından onbeş kez daha küçük olan gümüş, nasıl bu yüzden, gerektiğinde, altının yerini almasında bir engelle karşılaşmıyorsa, altın değerinde meydana gelen değişikliklere uygun olarak değişim-değerlerini ölçmeye yarayan altın miktarında meydana gelen değişiklikler de, altının değerler ölçüsü olarak görevini yerine ge-

tirmesine engel olmaz. Altın ile meta arasındaki ölçü, emek-zamanı olduğuna göre, ve altın da, ancak bütün metalar kendisinde ölçüldükleri derecede değerler ölçüsü olabildiğine göre, metaları birlikte ölçülebilir duruma getiren şeyin, para olduğu sanısını uyandıran, dolaşım sürecinin bir aldatmacasıdır.[38] Tam tersine, altını para yapan, maddileşmiş emek zamanı-olarak metaların birlikte ölçülebilmeleridir.

Metaların değişim-sürecine girdikleri somut biçim, bunların kullanım-değerleri biçimidir. Bunlar, ancak [başkasına] devredilerek (*aliénation*), gerçek genel eşdeğer olabilirler. Metaların fiyatlarının belirlenmesi, bunların düşüncede genel eşdeğer şekline girmeleri, altın ile bir denklem kurmaları demektir, bu altın, henüz sağlanmamış olsa bile. Ama, fiyatları, metaları, ancak düşüncede altın biçimine soktuklarına göre, ya da bunları ancak mecaz olarak altın biçimine soktuklarına göre ve bu metaların para biçiminde varlık tarzları henüz gerçekten bunların gerçek varlık tarzlarından ayrılmadığına göre, altın, henüz düşünce olarak para biçimine girmiş bulunmaktadır: henüz ancak değerler ölçüsüdür ve fiilî olarak, belirli altın mik-

[38] Aristoteles'in, metaların fiyatlarının, metaların değişim-değerlerini varsaydığı görüşü doğrudur: "Para ortaya çıkmadan önce, değişimin yeraldığı açıktır; çünkü bir ev için 5 yatak vermekle, evin karşılığı olarak 5 yatağın fiyatı olan parayı vermek aynı şeydir". Öte yandan metalar, ancak fiyatta birbirleriyle değişim-değeri biçimine bürünebildiklerinden, o, metaları parayla ölçülebilir saymaktadır. "Her şeyin bir fiyatı olmalıdır; çünkü böylelikle sürekli değişim olacaktır ve dolayısıyla toplum da olacaktır. Tıpkı bir ölçü gibi, para, nesneleri fiilen aynı ölçü ile ölçülebilir (συμμετρα) duruma getirmektedir ve sonra da bunları birbirine eşit olarak koymaktadır. Çünkü değişim olmadan toplum olmaz, ama eşitlik olmadan da değişim olmaz, eşitlik de ölçülebilirlik olmadan olmaz." *Aristoteles*, bu parayla, ölçülen değişik nesnelerin kesin olarak ölçülmesi olanaksız olan büyüklükler oluşturduğunun farkındadır. Onun aradığı şey, metaların değişim-değeri biçiminde birliğidir, ve antikçağın bir Yunanlısı olduğu için, bunu bulamazdı. O, çıkmazdan kurtulmak için, kendinde ölçülmesi olanaksız olan şeyi, pratik gereksinimler için zorunlu olduğu ölçüde parayla ölçülebilir hale getirmektedir. "Gerçekte, bu kadar dağınık olan nesnelerin ölçülebilmesi kuşkusuz olanaksızdır, ama bu, pratik gereksinimlerde görünür." (Aristoteles, *Ethica Nicomachea*, Kitap V, bölüm VIII, Bekkeri yayını, Oxonii 1837, [*Opera*, vol. IX, s. 99 vd.])

tarları belirli emek-zamanlarına henüz bir ad kazandırmaktan öte bir şey yapmamaktadırlar. Altının para olarak billurlaştığı belirli biçim, bütün durumlarda, metaların birbirleri için kendi değişim-değerlerini temsil ettikleri belirli tarza tabidir.

Karşılaşan metaların şimdi çifte varlık tarzı vardır, kullanım-değerleri olarak gerçek varlık tarzı ve değişim-değerleri olarak düşüncede varlık tarzı. Bu metalar, şimdi birbirleri için içerdikleri çifte emek biçimini temsil ederler; kullanım-değerlerinde gerçekten mevcut olan özel somut emek ve fiyatlarında mecazi bir varlığa bürünen genel soyut emek-zamanı, ki burada, aynı değer özünün tekbiçim maddileşmesini meydana getirirler ve ancak nicel olarak farklılaşırlar.

Bir yandan, değişim-değeriyle fiyat arasındaki fark yalnızca bir ad farkı olarak görünmektedir: emek, diyor Adam Smith, gerçek fiyattır ve para, metaların ad olarak fiyatıdır. 1 *quarter* buğday otuz emek-günü (iş-günü) olarak değerlendirileceğine, eğer 1 ons altın otuz emek-gününün ürünüyse, 1 ons altın olarak değerlendirilmektedir. Öte yandan, aradaki bu fark, o kadar az bir adlandırma farkıdır ki, gerçek dolaşım süreci içinde metayı tehdit eden her karışıklık, tersine, bu farkta toplanmaktadır. Buğdayın *quarter*'ında 30 emek-günü içerilmiştir, bu bakımdan buğdayı ilkönce emek-zamanı olarak ifade etmenin gereği yoktur. Ama altın, buğdaydan ayrı bir metadır ve buğday *quarter*'ının fiyatının, önceden işaret edildiği gibi, gerçekten bir ons altın ettiğini saptamak ancak dolaşımda olanaklıdır. Bütün bunlar şuna bağlıdır: buğday, kullanım-değeri olarak, kendi kendini gerçekleştirecek mi, yoksa gerçekleştirmeyecek mi? İçerdiği emek-zamanı niceliği 1 *quarter* buğday üretmek için toplumun gereksindiği emek-zamanı niceliğiyle örtüşecek midir, örtüşmeyecek midir? Meta ancak böylelikle, değişim-değeridir ve onun bir fiyatı vardır. Değişim-değeri ile fiyat arasındaki bu fark, metada içerilen özel bireysel emeğin, ancak yabancılaşma yoluyla kendi karşıtı

olarak, kişisel-olmayan, soyut, genel —ve yalnızca bu biçiminde toplumsal— emek, *yani* para olarak, temsil edilebileceği olgusunun yansımasıdır. Metanın bu biçimde temsil edilebilip edilmemesi rastlantılara bağlıdır. Demek ki, her ne kadar fiyatta metanın değişim-değeri, ancak düşüncede metanın değişik bir varlığına kavuşuyor, ve içerdiği emeğin iki ayrı varlık tarzı* artık değişik bir ifade biçiminde varolabiliyorsa da, ve her ne kadar, bunun sonucu olarak, öte yandan, genel emek-zamanının maddileşmesi olan altın, ancak mecazi değer ölçüsü olarak gerçek meta ile karşılaşıyorsa da, değişim-değerinin fiyat ya da değer ölçüsü olarak altın biçiminde varlık tarzı, metanın çın çın ses çıkaran altın karşılığında devrini ve devredilmemesi olanağını, kısacası, ürünün meta olmasından doğan, ya da özel bireyin özel emeğinin, bir toplumsal etkisi olabilmesi için zorunlu olarak doğrudan karşıtı olan biçimi, soyut genel emek biçimini alması gereğinden doğan zorunluluğu, gizli olarak özünde taşımaktadır. Demek ki, metayı isteyen, ama parayı istemeyen, özel değişime dayanan özel üretimi isteyen, ama bu üretim için zorunlu olan koşulları reddeden ütopyacılar, parayı, yalnızca elle tutulur biçimiyle değil, değerler ölçüsü olarak esirimsi ve hayali biçimiyle ortaya çıktığı zaman da "ortadan kaldırmakla" tutarlı davranmaktadırlar. Göze görünmeyen değerler ölçüsünün arkasında, o amansız para, pusu kurmuş beklemektedir.

Altının değerler ölçüsü durumuna geldiği ve fiyatın da değişim-değeri olduğu süreç varsayıldı mı, bütün metalar, fiyatları içinde, değişik büyüklüklerin simgesi olan altın miktarlarından başka bir şey olmazlar. Aynı şeyin, altının, bu değişik miktarları biçiminde, metalar, birbirleriyle eşit duruma gelirler, karşılaştırılırlar ve ölçülürler, ve böylece bu metaları, *ölçü birimi* sayılan belirli bir miktar altına indirgemek teknik zorunluluğu gelişir, o ölçü birimi ki, standart ölçü haline gelir ve ikincil bölünmelere uğrayan kesir-

* Birinci baskıda: *Doppelarbeit* (çifte emek). II. nüshada elyazısıyla düzeltilmiştir. —*Ed.*

lere bölünür.[39] Ölçü birimi olarak altın miktarları, ağırlıklarıyla ölçülürler. Demek ki, bu ölçüt daha şimdiden madenlerin genel ağırlığında vardır ve daha başlangıçta her madeni dolaşımda fiilen bir fiyatlar ölçütü görevini yerine getirir. Artık metalar, emek-zamanı ile ölçülmesi gereken değişim-değerleri olarak, birbirleriyle karşılaştırılamazlar, aynı adı taşıyan ve altınla ölçülen büyüklükler olarak karşılaştırılırlar, ve altın, *değerler ölçüsü* (*dem Maß der Werke*) iken, artık *fiyatlar ölçütü* (*Maß stabder Preise*) olmuştur. Meta fiyatlarının, altının değişik miktarları olarak birbirleriyle karşılaştırılması, böylelikle bir miktar mecazi altın üzerine basılmış olan ve kesirlerin ölçütü olarak gösterilen simgelerde somutlaşır. Değerler ölçüsü olarak ya da fiyatlar ölçütü olarak ortaya çıkmasına göre altın, birbirinden tamamen ayrı olan biçimsel belirlenmelere sahip bulunmaktadır, ve bu belirlenmelerin birbirine karıştırılması, en saçma teorilerin ortaya çıkmasının nedeni olmuştur. Altın, maddileşmiş emek-zamanı olarak değerler ölçüsüdür; belirli bir miktar maden olarak da fiyatlar ölçütüdür. Değişim-değeri olarak altın, değişim-değerleri olarak öteki metalarla karşılaştırıldığında, değerler ölçüsü olur; fiyatlar ölçütünde ise, belirli bir miktar altın, değişik miktarlardaki altının birimi görevini yerine getirir.* Altın, değeri değişebildiği için değerlerin ölçüsüdür, ama değişmez ağırlık birimi olarak saptanıldığı için fiyatlar ölçütüdür. Burada aynı adı taşıyan bütün hacim ölçülerinin saptanmasında olduğu gibi, ölçü ilişkilerinin sabitliği ve tam ve doğru oluşu kesin bir rol oynar. Ölçü birimi olarak bir

[39] İngiltere'de, madenî paranın birimi olarak altın onsunun kesirlere bölünmemesi gibi tuhaf bir durumun açıklaması şöyledir: "Başlangıçta bizim para sistemimiz, yalnızca gümüşe göre düzenlenmişti, onun için bir ons gümüşü istenen miktarda para sikkelerine bölmek olanaklıdır; ama altın daha sonraki bir dönemde ancak gümüşe uygun olan bir para sistemi içine alındığı için, bir ons altını kesirlere uygun sayıda para sikkelerine bölmek olanaklı değildir." (Maclaren, *History of the Currency*, s. 16, London 1858.)

* Birinci baskıda *Gold* ("altın") sözcüğü eksiktir; II. nüshada elyazısıyla düzeltilmiştir. —*Ed.*

miktar altını ve bu birimin ikincil bölünmelerini temsil eden kısımlarını saptama zorunluluğu, metaların değişim-değerleriyle, doğal olarak değişebilen bir değer taşıyan belirli bir miktar altın arasında bir değer ilişkisi kurulduğu yolunda yanlış bir fikrin doğmasının nedeni olmuştur; ancak unutulmaktaydı ki, altın, fiyatlar ölçütü biçimini almadan önce, metaların değişim-değerleri, fiyat biçimine, altın miktarları biçimine girerler. Altının değerindeki değişiklikler ne olursa olsun, değişik altın miktarları kendi aralarında her zaman aynı değer ilişkisini temsil ederler. Altının değeri yüzde-bin bile düşse, 12 ons altın daha önceden olduğu gibi 1 ons altından 12 kez daha büyük bir değer taşırdı, ve fiyatlarda sözkonusu olan, değişik altın miktarları arasındaki ilişkidir. Öte yandan değerinin alçalması ya da yükselmesi, 1 ons altının ağırlığında hiçbir değişiklik meydana getirmeyeceğine göre, bu ons altının ikincil bölünmelerinde de bir değişiklik olmaz ve altın, fiyatların sabit ölçütü olarak, değerindeki değişiklikler ne olursa olsun, eskiden olduğu gibi hizmet görür.[40]

Açıklamasını daha aşağıda madeni dolaşımın niteliğinde bulacağımız bir tarihsel süreç, durmadan değişen ve eksilen bir ağırlığa karşın, değerli madenlerin fiyatlar ölçütü görevini yerine getirdiklerinde aynı ağırlık adını korumalarını sağlamıştır. Böylece İngiliz lirası, ilk ağırlığının üçte-birinden az değerde maden içermektedir, bu oran,

[40] "Para, durmadan değerini değiştirebilir, ama gene de sanki değeri hiç bir değişikliğe uğramıyormuş gibi değer ölçüsü olabilir. Örneğin, varsayalım ki, paranın değeri düşmüş olsun. Bu düşüşten önce, bir *guine* ile 3 kile buğday, ya da altı günlük emek satın alınabilmiş olsun; düşüşten sonra da, bir *guine* ile yalnızca 2 kile buğday, ya da dört günlük emek satın alınabilmiş olsun. Her iki durumda da buğday ile emeğin parayla olan ilişkileri belli olduğuna göre, bunların karşılıklı ilişkilerini tümdengelim yoluyla saptamak olanaklıdır; başka bir deyişle, bir kile buğdayın iki günlük emeğe bedel olduğunu saptayabiliriz. Değerin ölçülmesinin taşıdığı anlam, bundan başka bir şey değildir, ve bu, paranın değerinin düşüşünden önce olduğu gibi, düşüşten sonra da sağlanabilmektedir. Bir şeyin değer ölçüsü olarak ayrılmış olması, onun kendi değerinin değişebilip değişememesinden tamamen bağımsız bir şeydir." (Bailey, *Money and its Vicissitudes*, London 1837, s. 9, 10.)

Birlik'ten önceki İskoçya lirası için yalnızca 1/36, Fransız lirası için 1/74, İspanyol maravedi'si için 1/1.000'den az ve Portekiz rei'si için daha da küçük bir orandır. Görüldüğü gibi, maden ağırlıklarının para olarak adları, bunların genel ağırlık adlarından tarihsel olarak farklıdır.[41] Ölçü biriminin, bu birimin kesirlerinin ve bunların adlarının belirlenmesi, bir yandan düpedüz itibari olduğuna ve öte yandan da dolaşım içinde evrensellik ve gereklilik niteliğini koruması gerektiğine göre, bunun *yasal* bir belirleme olması zorunluydu. Bu işlemin resmî yanını yerine getirmek, hükümetlere düştü.[42] Paranın maddesi olarak belirle-

[41] "Bugün adı ancak ideal bir nitelik taşıyan para var, bütün halklarda en eski zamanlardan beri vardı ve hepsi, belirli bir süre için gerçek paraydılar." (Bu son iddia bu kadar kapsamlı konduğu için yanlıştır.) "ve özellikle gerçek para oldukları içindir ki, saymak için ondan yararlandılar." (Galiani, *Della Moneta, l. c.,* s. 153.)

[42] Romantik A. Müller şöyle diyor: "Bizim anlayışımıza göre, her bağımsız hükümdarın madeni paranın adını saptama, bu paraya toplumsal itibari bir değer, sıra, durum ve unvan tayin etme hakkı vardır." (s. 228, vol. II, A. H. Müller, *Die Elemente der Staatskunst,* Berlin 1809.) Unvan konusunda bay saray müşavirinin hakkı var; ama o, yalnızca madeni paranın tenörünü unutmaktadır. Onun "anlayış"ının ne kadar karmakarışık olduğunu örneğin şu pasaj göstermektedir: "Para fiyatını doğru olarak saptamanın önemini, özellikle, hükümetin bedava ve *büyük bir serbestlikle* para bastığı" (galiba Bay Müller İngiliz hükümeti üyelerinin para basma masraflarını kendi keselerinden karşıladıklarını sanıyor) "hükümetin senyör hakkı vergisi vb. almadığı ve bunun sonucu olarak da, altın fiyatını pazar fiyatından çok daha yukarı olarak saptadığı şimdi olduğu gibi bir ons altına karşılık 3 sterlin 17 şilin $10^1/_2$ peni ödeyeceğine, altın onsunun fiyatını 3 sterlin 19 şilin olarak saptadığı takdirde, bütün paranın devlet hazinesine akabileceğini, ve orada toplanan paranın, altının daha ucuza bulunduğu pazarda değişileceğini, ve yeniden devlet hazinesine döneceğini ve böylelikle para sisteminin karışıklığa uğrayacağını İngiltere gibi bir ülkede herkes anlar." (s. 280, 281, *l. c.)* İngiliz para sistemini karışıklıktan kurtarmak için Bay Müller'in kendisi, "karışıklığın" içine düşüyor. Şilinler ve peniler yalnızca adlar iken, gümüş ve bakır jötonların temsil ettiği bir ons altının belirli bölümlerinin adları iken, o, altın onsunun değerinin altın, gümüş ve bakırla ölçüldüğünü sanıyor ve böylelikle İngilizlere bir üçlü *standard of value* [parasal ölçüt] kazandırmış oluyor. Gümüşün, altının yanında para ölçüsü olarak kullanılmasının, ancak 1816'da George III'ün krallığının 56. yılında 68. yasayla resmen kaldırıldığı doğrudur. Yasal olarak gümüşün para ölçüsü olarak kullanılışı, 1734'te George II'nin krallığının 14. yılında 42. yasayla daha önceden kaldırılmıştı ve pratikte, bundan çok daha önce fiilen kaldırılmıştı. A.

nen maden, toplumsal olarak belirlenmişti. Fiyatların yasal ölçütü, doğal olarak, ülkeden ülkeye değişir. Örneğin İngiltere'de, maden ağırlığı olarak ons, *pennyweight*'lere, *grain*'lere ve *carats troy*'lara bölünür. Ama paranın ölçü birimi olarak 1 ons altın $3^7/_8$ *sovereign*'e ve İngiliz altını da 20 şiline, şilin ise 12 peniye bölünür, öyle ki, 22 kratlık 100 altın lira (1.200 ons) = 4.672 İngiliz lirası ve 10 şilindir. Bununla birlikte, ülkelerin sınırlarının ortadan kalktığı dünya pazarında, para ölçülerinin bu ulusal nitelikleri gözden kaybolur ve bunların yerini, madenlerin genel ağırlık ölçüleri alır.

Demek ki, bir metanın fiyatı, ya da bu metanın düşüncel olarak dönüşeceği altın miktarı, şimdi altın ölçütünün para adlarıyla ifade edilmektedir. Böylece, İngiltere'de, buğdayın *quarter*'ı, 1 ons altına eşittir deneceğine, 3 sterlin 17 şilin $10^1/_2$ peniye eşittir denir. Böylelikle, aynı para adları, bütün fiyatların ifade edilmesi için elverişlidir. Metaların kendi değişim-değerlerine verdikleri özel biçim, başkalaşıma uğramış ve *para olarak adlar* halini almıştır. Ve metalar, bu adlarla, kendi değerlerinin ne olduğunu birbirlerine söylerler. Para ise, *itibari para* olmaktadır.[43]

Zihinsel olarak, kağıt üzerinde, konuşmada itibari para biçimine dönüşen metanın, her kez üretilen herhangi bir tür zenginlik değişim-değeri açısından saptanmıştır .[44] Bu dönüşüm için altının maddesi gereklidir, ama yalnızca mecazi olarak. 1.000 balya pamuğun değerini, belirli sayıda altın onslarıyla ölçmek için ve bu onslar sayısını da onsun itibari adlarıyla, sterlini lira olarak, şilini peni olarak ifade

Müller'in sözde *üstün* ekonomi politik anlayışını iki şey özellikle nitelendirmekteydi. Bir yandan iktisadi olayların tam cahili oluşu ve, öte yandan, onun felsefe ile ilişkilerini karakterize eden amatörlere özgü aşırı merakı.

[43] "Anacharsis, Yunanlıların ne maksatla paradan yararlandıkları sorulduğunda, o şu yanıtı verdi: 'saymak için'." (Athenaeus, *Deipnosophistai*, IV. kitap, 49, vol. II, [s. 120], Schweighäuser yayını, 1802.)

[44] Adam Smith'i Fransızcaya ilk çevirenlerden biri olan G. Garnier, itibari parayla gerçek paranın hangi oranda kullanıldıklarını saptamak gibi acayip bir fikre kapıldı. Bulduğu oran, 10'da 1'dir. (G. Garnier, *Histoire de la monnaie depuis les temps la plus antiquité, etc.*, vol. I, s. 78.)

edebilmek için, gerçek altının, tek bir atomuna bile gerek yoktur. Böylece Sir Robert Peel'in, 1845'te kabul edilen Bank-Acts'ından önce 3 sterlin 17 şilin $10^1/_2$ peni olarak, İngiliz hesap ölçütüyle ifade edilen altının onsu, fiyatların yasal ölçüsü görevini yerine getirdiği halde, İskoçya'da dolaşımda tek bir ons altın yoktu. Sibirya'da ve Çin'de, ticaret, gerçekte basit bir trampa olmasına karşın, orada da para, metaların değişiminde bu biçimde bir fiyatlar ölçütü görevini yerine getirir. İtibari para olarak para için, kendi ölçü biriminin ya da kesirlerinin para olarak gerçekten basılmış olup olmaması, önemli değildir. Fatih William zamanında İngiltere'de, o zaman saf gümüş lira olan 1 sterlin ve sterlinin $^1/_{20}$'si olan şilin, yalnızca itibari para olarak, bulunuyordu, gümüş sterlinin $^1/_{240}$'ı olan peni ise varolan en büyük madeni paraydı. Bugünün İngiltere'sinde ise, tersine, 1 ons altının belirli parçalarının yasal itibari adları olmalarına karşın, şilin de yoktur, peni de yoktur. Genel olarak madeni para, itibari para olarak ancak düşüncede varolabilir, ve gerçekten varolan para ise, tamamen değişik olan bir ölçüte göre, para olarak basılır. Kuzey Amerika'daki birçok İngiliz sömürgelerinde, 18. yüzyılın ortalarına kadar, itibari para, her yerde, İngiltere'dekinin aynı olmasına karşın, dolaşımdaki madeni para, İspanyol ve Portekiz sikkeleriydi.[45]

Fiyatlar ölçütü olarak altın, tıpkı metaların fiyatları gibi, aynı itibari (*compe, account)* adlarla ifade edildiğinden, ve böylece, örneğin tıpkı 1 ton demir gibi, 1 ons altın da 3 sterlin 17 şilin $10^1/_2$ peni olarak ifade edildiğinden, altının bu itibari adlarına, altının *para fiyatı* denmiştir. Altının kendi maddesiyle değerinin ölçüldüğü ve, bu bakımdan öte-

[45] Tütünü yasal para haline getiren ve değerini bir libre tütün bir peni olmak üzere İngiliz altın parasına göre saptayan 1723 Mariland yasası, tam tersine, belirli para meblağlarının öküzlere, ineklere vb. eşit olduğunu saptayan *leges barbarorom*'u [5. yüzyıl ile 6. yüzyıl arasında çeşitli Cermen ırkların gelenek ve göreneklerine ilişkin kayıtlar. —*ç.*] anımsatmaktadır. Bu durumda itibari paranın gerçek maddesi, ne altın, ne de gümüş değil, öküz ve inekti.

ki metalardan farklı olarak, altının fiyatının devlet tarafından *saptandığı* yolundaki garip düşünce, buradan doğmuştur. Buradaki yanlış, belirli altın ağırlıkların itibari adlarının saptanmasıyla bu ağırlıkların değerinin saptanmasının birbirine karıştırılmasıdır.[46] Altının, fiyatların belirlenmesinde öğe olarak yararlanıldığı ve bundan dolayı da itibari para görevini yerine getirdiği zaman, yalnızca *sabit* fiyatı değil, hiç bir fiyatı olmaz. Fiyatı olabilmesi için, yani genel eşdeğer olarak *özgül* bir meta ile ifade edilebilmesi için, bu öteki metanın dolaşım süreci içinde altının oynadığı kendine özgü rolü oynaması gerekir. Oysa genel eşdeğer olarak bütün öteki metaları dışlayan iki meta, birbirlerini de karşılıklı olarak dışlarlar. Altın ve gümüşün birbirinin yanında yasal madenî para olarak, yani değer ölçüsü olarak bulundukları yerde, bu ikisini, *tek ve aynı madde* sayma yolunda boşuna çaba harcanmış olması bu yüzdendir. Aynı gümüş ve altın oranlarında değişmez biçimde aynı emek-zamanının maddileştiğini varsaymak, gerçekte gümüş ile altının aynı madde olduğunu ve daha az değer taşıyan maden olan gümüşün de altının değişmez bir kesri olduğunu varsaymaktır. Edward III zamanından George II zamanına kadar İngiliz parasının tarihi, yasal olarak saptanan altın ve gümüşün değer ilişkisiyle, bu iki madenin gerçek değerinde meydana gelen dalgalanmaların çatışmasından doğan sürekli karışıklıklar tarihidir. Bazan altının değeri gereğinden fazla olarak saptanmıştır, bazan da gümüşün. Değeri gereğinden düşük olarak saptanan maden, dolaşımdan çekilir, eritilip ihraç edilir. Bu durumda, iki madenin değer ilişkisi, yasayla yeniden değiştiriliyordu, ama kısa bir süre sonra yeni itibari değer, gerçek değer ilişkisiyle, tıpkı eskiden olduğu gibi çelişiyordu. Bugün bile,

[46] Örneğin Bay David Urquhart'ın *Familiar Words*'ünde şunları okunabilir: "Altının değeri bizzat altın tarafından ölçülmelidir; herhangi bir şey, nasıl olur da, başka nesnelerle kendi değerinin ölçüsü olabilir? Altının değeri, kendi ağırlığı ile, bu ağırlığa göre saptanmalı ve bu ağırlık gerçeğe aykırı olarak adlandırılmalıdır. ... ve bir ons şu kadar libre ve libre kesir etmelidir. Burada sözkonusu olan bir ölçütün saptanması değil, ölçütün yanlış olarak saptanmasıdır." (London 1856, s. 104 vd.)

Hindistan'da ve Çin'de, gümüş talebinin artmasından ileri gelen altın değerinin gümüşe oranla hafif ve geçici olarak düşmesi durumu, Fransa'da, aynı olaya, gümüşün ihracına ve bu madenin, dolaşımda, yerini, altının büyük ölçülerde almasına neden oldu. Fransa'da, 1855, 1856, 1857 yıllarında, altın ithali, bu madenin ihracatını 41.580.000 sterlin aşıyordu; gümüş ihracı ise, bu madenin ithalini 14.704.000 sterlin aşmaktaydı. Gerçekte, Fransa gibi, bu iki madenin yasal olarak değer ölçüleri sayıldığı ve her ikisinin de zorunlu geçerliği bulunduğu, ama ödemelerin isteğe bağlı olarak altın ya da gümüş ile yapılabileceği ülkelerde, değeri yükselen maden, herhangi bir başka meta gibi, iktisadi akışı dumura uğratan bir etken haline gelir ve bu meta, kendi fiyatını, itibari değeri, gerçek değerinden yüksek takdir edilen öteki maden ile ölçer ve bu durumda, sadece ve böylelikle, değeri yükselmeyen maden, biricik değer ölçüsü olarak kalır. Tarihin bu alanda sağlamış olduğu bütün deneyimler şu sonuca varır ki, iki metanın yasal olarak değer ölçüsü görevini yerine getirdikleri yerde, pratikte bu görevi fiilen yerine getiren, yalnızca bu metalardan bir tanesidir.[47]

B. PARANIN ÖLÇÜ BİRİMİ ÜZERİNE TEORİLER

Metaların, fiyat biçiminde, ancak düşüncel olarak altına dönüşümleri, ve sonuç olarak altının ancak düşüncel olarak paraya dönüşmesi olgusu, *paranın ideal ölçü birimi* teorisinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Fiyatların belirlenmesine, altın ve gümüş ancak mecazi olarak katıldıkları için ve altın ve gümüş yalnızca saymaca para olarak işgördüğünden, lira, şilin, peni, taler, frank vb. gibi terimlerin altının ya da gümüşün ya da her ne biçimde olursa ol-

[47] "Ticaretin ölçüsü olarak, para, herhangi bir başka ölçü gibi, olabildiğince istikrarlı bir durumda tutulmalıdır. Paranız, değer ilişkileri durmadan değişen iki madenden oluşuyorsa, bu olanaksızdır." (John Locke, *Some Considerations on the Lowering of Interest, etc.,* 1691, s. 65, *Works*'ünden, 7. baskı, London 1768, vol.II.)

sun maddileşmiş emeğin ağırlığı kesirleri yerine, ideal değer atomların, gösterdikleri iddia edilmiştir. Demek ki, örneğin, bir ons gümüşün değeri yükselseydi, bu atomlardan daha fazla içerecekti ve bu yüzden de daha fazla miktarda şilinle takdir edilecek ve para haline gelecekti. İngiltere'deki son ticari bunalım sırasında yeniden itibar kazanan ve hatta 1858'de toplanan Banka Komitesinin raporuna ek olan iki özel raporda, Parlamentoda bile savunulan bu öğreti, 17. yüzyılın sonlarının tarihini taşır. William III'ün tahta çıkışı sırasında, bir ons gümüşün para fiyatı, 5 şilin 2 peniye yükseliyordu ya da bir ons gümüşün $^1/_{62}$'si peni adını ve bu penilerin 12'si şilin adını taşıyordu. Bu ölçüte uygun olarak, örneğin, 6 ons gümüşlük bir para ağırlığı, şilin adında 31 sikke halinde para olarak basılmıştı. Gümüş onsunun *tacirler arası alım-satım fiyatı*, 5 şilin 2 peni olan *para fiyatından*, 6 şilin 3 peniye geçti; başka bir deyişle, brüt bir ons gümüş satın almak için, 6 şilin 3 peni ödemek gerekiyordu. Eğer para fiyatı, bir ons gümüşün ancak kesirleri için itibari bir addan başka birşey değilse, bir ons gümüşün tacirler arası alım-satım fiyatı, onun para fiyatını nasıl aşabilirdi? Bilmecenin çözülmesi kolaydı. O zaman dolaşımda bulunan 5.600.000 sterlin gümüş paranın, 4 milyonu aşınmış ve yenmişti. Bir deney ile, 220.000 ons ağırlığında olması gereken 57.200 sterlin paranın, ancak 141.000 ons geldiği saptandı. Para, aynı ölçüte göre basılmakta devam ediyordu, ama dolaşımda, gerçekte hafif olan şilinler, onsun adı belirtilmeyen pek küçük kesirlerini temsil ediyorlardı. Buna göre, pazarda, brüt bir ons gümüş karşılığında, bu küçülmüş olan şilinlerden daha fazla bir miktar ödemek gerekiyordu. Meydana gelmiş olan böyle bir karışıklık sonucunda, yeniden, genel döküme karar verildiği zaman, Secretary to the Treasury* *Lowndes,* bir ons gümüşün değerinin yükseldiğini ve artık, bir ons gümüşün eskiden olduğu gibi, 5 şilin 2 peni olarak değil, 6 şilin 3 peni olarak para haline getirilmesi gerektiğini ileri sürdü. De-

* Maliye bakanı. —ç.

mek ki, gerçekte onsun değeri yükselmiş olduğu için, onsun kesirlerinin değerinin azalmış olduğunu iddia ediyordu. Ama Lowndes'in yanlış teorisi, yalnızca, haklı bir pratik amacı maskelemeye hizmet ediyordu. Devlet hafif şilin üzerinden borçlanmıştı; bunları ağır şiline göre mi ödeyecekti? Lowndes, gerçekte ancak 4 ons gümüşü temsil eden itibari değer olarak almış olduğumuz 5 onsu iade ederken, 4 ons gümüş ödenecektir diyeceğine, tersini söylüyor, itibari değer olarak 5 ons ödeyin ama onun madenî özünü 4 onsa düşürün ve bugüne dek $^4/_5$ şilin dediğimiz şeyi, tam şilin olarak kabul edin diyordu. Pratikte, paranın madenî özüyle yetinen Lowndes, teorik olarak, paranın itibari değerine bağlı kalmaktaydı. Tersine, *yalnızca* paranın itibari adına bağlı olan hısımları ise %25-30 oranından daha hafif bir şilinin normal ağırlıktaki bir şilinle özdeş olduğunu savlayarak, yalnızca paranın madenî özüne bağlı kalınmasından başka bir şey istemediklerini ileri sürüyorlardı. İşçi sınıfına ve *pauper*'lere* karşı sanayicileri, eski tarz tefecilere karşı tüccarları, devletin borçlularına karşı mali aristokrasiyi, bütün biçimleriyle yeni burjuvaziyi savunan ve özel bir yapıtında burjuva aklının düpedüz sağduyu olduğunu ileri süren *John Locke,* Lowndes'in meydan okumasına karşılık verdi. John Locke, bu çatışmada galip geldi ve 10-14 şiline istikraz edilmiş olan *guine,* 20 şilinlik *guine* olarak ödendi.[48] Sir James Steuart, bütün bu işlemi, şu söz-

* Yoksullara. —ç.

[48] Locke, özellikle şöyle diyor: "Daha önce yarın kuron diye adlandırılan şeye, siz, bir kuron adını takınız. Değeri, gene içerdiği maden tarafından belirlenir. Eğer bir paranın gümüş ağırlığının 1/20'sini, onun değerini düşürmeksizin, çıkarabilirseniz, 19/20'sini de pekâlâ çıkarıp alabilirsiniz. Bu teoriye göre, bir *farthing*'e kuron adını takarsak, onunla altmış defa daha fazla gümüş içeren bir kuronun karşılığı olan baharat, kösele ya da başka metaları alabilmemiz gerekecektir. Yapacağınız biricik şey, daha az miktardaki gümüşe, daha büyük miktardaki gümüşün damgasını vurmak, adını takmaktan ibarettir. Ama borçları ödeyen ve metayı satın alan ad değil, gümüştür. Eğer sizin için paranın değeri, yalnızca bir gümüş sikkenin kesirlerini, keyfinizin istediği gibi adlandırmaksa, örneğin bir peniye bir ons gümüşün sekizde-biri demekse, para rayicini fiilen istediğiniz kadar yüksek olarak saptayabilirsiniz." Locke, aynı zamanda, Lowndes'i yanıtlıyor ve piyasa fiyatının para fiyatının üstüne çıkmasının

lerle özetliyor.

"Hükümet vergilerden, alacaklılar sermaye ve faizlerden büyük kazançlar elde ettiler ve bu dolandırıcılığın tek kurbanı olan ulus sevinçliydi, çünkü onun *standardı* [kendi değerinin ölçütü] düşürülmemişti."[49]

Steuart, gelecekteki bir ticari gelişmenin, ulusu daha akıllandıracağını düşünüyordu. Ama yanılıyordu. Aşağı yukarı 120 yıl sonra aynı *qui pro quo** yinelendi.

İngiliz felsefesinde mistik bir idealizmin temsilcisi olan Piskopos *Berkeley*'in, paranın ideal ölçü birimi öğretisine teorik bir görünüş vermesi, yani pratik "*Secretary to the Treasury*"nin ihmal ettiği şeyi yapması normaldir: Berkeley, "lira, sterlin, kuron vb. terimleri, böylesi oranların [yani kendi niteliği gereği soyut değer oranlarının] yalın adları olarak kabul edilemez mi?" diye sorar. "Altın, gümüş, kâğıt, bu oranı [bu değer oranını] hesaplamak, kaydetmek, denetlemek amacını güden basit kâğıt paralardan, jötonlardan başka bir şey midir?" "Başkasının sanayisini [toplumsal emeği] yönetmek, düzenlemek *gücü*, zenginlik değil midir? Ve gerçekte para, bu gücün devrediliş ya da kayda geçirilişinin bir işaret ya da alametinden başka bir

"gümüşün değerinin artmasından değil, gümüş paranın ağırlığının azalmasından ileri geldiğini" söylüyordu. Aşınmış 77 şilin, diyordu, normal ağırlıkta 62 şilinden bir çekirdek bile daha ağır gelmiyordu. Ve ensonu Locke, İngiltere'de, dolaşımdaki paranın gümüş ağırlığından yitirmesi hesaba katılmasa bile, meta olarak brüt gümüşün fiyatının, brüt gümüş ihracatına izin verdiği halde, gümüş para ihracatı yasaklandığı için, gümüş para fiyatının biraz da olsa üstüne çıkabileceğini belirtiyordu. (Bkz: *Some Considerations, etc.*, s. 54-116 *passim.*) Locke devlet borçları gibi nazik bir soruna değinmemeye dikkat ediyordu, aynı biçimde dikkatli bir kimse olarak nazik iktisadi sorunları ele almaktan kaçınıyordu. Bu iktisadi sorunlar şöyle konabilirdi: tıpkı brüt gümüşün gümüş paraya olan ilişkisi gibi kambiyo kuru, dolaşımdaki paranın gerçek gümüş kaybıyla orantılı olarak değerden düştüğünü göstermiyor. Biz, bu sorunu genel olarak dolaşım araçları bölümünde yeniden ele alacağız. [Bkz: s. 116] Nicholas Barbon, *A Discourse Conserning Coining the New Money Lighter, in Answer to Mr. Locke's Considerations, etc.*, London 1696, yapıtında Locke'u boşuna bu çetin alana çekmeye çalışmıştır.

[49] Steuart, *An Inquiry into the Principles of Political Economy, etc.*, Dublin 1770, t. II, s. 154.

* Yanlış anlama. —*ç.*

şey midir ve bu işaretlerin maddesini oluşturan şeye büyük bir önem vermek gerekir mi?"[50] Burada, bir yandan değerler ölçüsü ile fiyatlar ölçütü, öte yandan ölçü olarak altın ya da gümüş ile dolaşım aracı olarak altın ya da gümüş birbirine karıştırılmıştır. Dolaşım işinde, kâğıt paralar, değerli madenlerin yerini alabildikleri için, Berkeley, bundan, bu kâğıt paraların, onların açısından *hiç bir şeyi* temsil etmedikleri, yani yalnızca soyut değer kavramını temsil ettikeri sonucunu çıkarıyor.

Paranın ideal ölçü birimi öğretisi, James Steuart'ta öyle tam bir gelişme düzeyine varmıştır ki, onun ardılları —onu tanımadıkları için bilinçsiz olan ardılları— ne yeni bir formül, hatta ne de yeni bir örnek bulmuşlardır.

"İtibari para, *diyor*, ticari eşyanın nispi değerini ölçmek için türetilmiş, eşit kısımların keyfî ölçütünden başka bir şey değildir. İtibari para, kendisi fiyat[51] olan, akçe paradan (*money coin*) tamamıyla farklıdır ve bu itibari para, dünyada bütün metalar için orantılı bir eşdeğer olacak bir madde bulunmasaydı bile gene varolabilecekti. Açılar için dereceler, dakikalar, saniyeler, ya da coğrafya haritaları için ölçekler ne iş görürlerse, itibari para da, şeylerin değeri için, aynı görevi yerine getirir. Bütün bu buluşlarda, aynı adlandırma, her zaman birim olarak alınmıştır. Bütün bu işlemlerin tek yararı, *orantıyı* göstermesidir ve para birimi için de durum aynıdır. Dolayısıyla para birimi, değerin herhangi bir parçasına göre değişmeyecek biçimde düzenlenmiş bir oranı temsil etmez, yani belirli bir altın, gümüş ya da herhangi bir başka meta miktarıyla saptanamaz. Birim bir kez belirlendikten sonra, çoğaltılarak, en büyük değere kadar çıkılabilir. Metaların değeri, bu metalar üzerin-

[50] *The Querist, l.c., Queries on Money* ["Parayla İlgili Sorunlar"] bir hayli buluşlar içermektedir. Bunlardan birinde, Berkeley, haklı olarak, özellikle Kuzey Amerika kolonilerinin gelişmesinin "altın ve gümüşün bir ulusun zenginliği için, bütün toplumsal kategorilerdeki sıradan kimselerin sandıkları kadar gerekli olmadığını açıkça göstermektedir".

[51] *Fiyat,* burada, 17. yüzyıl İngiliz iktisatçılarında olduğu gibi, somut eşdeğer anlamına gelmektedir.

de etki meydana getiren koşulların genel bir yardımına ve ayrıca insanların kaprisine bağlı olduğuna göre, onların değerinin ancak karşılıklı ilişkiler içinde değişirliğini kabul etmek gerekecektir. Belirli ve değişmez bir genel ölçüt yardımıyla orantı değişikliğinin saptanmasına karışıklık ve anlaşılmazlık getiren her şey, derdemez ticarete zarar verir. Para* parçaların salt *ideal* bir *ölçütüdür.* Bana, bir parçanın değerinin ölçü biriminin ne olması gerektiği mi soruluyor, ben başka bir soruyla yanıt veririm: Bir derecenin, bir dakikanın, bir saniyenin normal büyüklüğü nedir? Bunların normal bir büyüklükleri yoktur, ama bir parçası belirlendi mi, bütün geri kalanı, her türlü ölçüte uygun olarak orantılı bir biçimde birbiri ardından belirlenir. Amsterdam Bankasının parası, Afrika'nın Angola Kıyısı parası, bu ideal paraya örnek oluştururlar."[52]

Steuart, yalnızca, paranın dolaşımdaki *fiyatlar ölçütü* olarak ve *itibari para* olarak görünümleri üzerinde durmaktadır. Çeşitli metalar, birbirlerine göre 15 şilin, 20 şilin, 36 şilin gibi cari fiyatla değerlendirilmişlerse, onların değer büyüklüklerinin karşılaştırılmasında, beni gerçekten ilgilendiren şey, ne gümüş olarak miktarı, ne de şilinin adıdır. Şimdi, 15, 20, 36'nın sayıca oranları, her şeyi anlatmaktadır ve 1 sayısı, biricik ölçü birimi olmuştur. Salt soyut bir ifade olan orantı deyimi, zaten sayıların soyut orantısının kendisinden başka bir şey değildir. Demek ki, tutarlı olmak için, Steuart, yalnız altınla ve gümüşle ilgilenmemekle yetinmemek, onların yasal vaftiz adlarıyla da ilgilenmemek zorundaydı. O, değerler ölçüsünün, fiyatlar ölçütü haline dönüşmesini anlayamadığı için, doğası gereği, ölçü birimi olarak iş gören belirli bir altın miktarının, ölçü olarak, başka altın miktarlarına değil, ama değer olarak değerlere bağlı olduğunu sanıyor. Metaların değişimdeğerlerinin fiyata dönüşmesi, metaları, aynı adları taşıyan büyüklükler olarak gösterdiği için, Steuart, metaları,

* Birinci baskıda: "altın"; II. nüshada elyazısıyla düzeltilmiştir. —*Ed.*
[52] Steuart, *l. c.*, t. II. s. 154, 299.

aynı adlandırmaya indirgeyen ölçünün niteliğini yadsıyor, ve çeşitli altın miktarlarının bu karşılaştırılmasında, ölçü birimi olarak hizmet eden miktarın büyüklüğü, itibari olarak kabul edilmiş olduğundan, bunu saptamanın bile gereksiz olduğunu ileri sürüyor. O, bir dairenin 360'ta bir parçasına derece diyeceğine, pekâlâ 180'de bir parçasına derece diyebilir, o zaman dikaçı 90 derece ile değil, 45 derece ile ölçülecektir ve geniş ve dar açılar da buna uygun olarak ölçüleceklerdir. Açı ölçüsü, bu yüzden daha önce olduğu gibi, bundan sonra da ilkönce nitelik bakımından belirli bir biçim daire ve ikinci olarak da nicelik bakımından belirli bir daire parçası olacaktır. Steuart'ın iktisadi örneklerine gelince, o, bu örneklerden birinde, kendisini dövdürmek için değnekler sunuyor, öteki örnekte ise, hiç bir şeyi kanıtlamıyor. Amsterdam Bankasının parası, gerçekte, dış dünya ile sert sürtüşmeler, hareket halindeki cari parayı zayıflatırken, bankanın mahzenlerinde tembel tembel yatarak tombulluklarından ve ağırlıklarından hiç bir şey yitirmeyen İspanyol altınları için, yalnızca bir itibari addı. Afrikalı idealistlere gelince, tetkik gezileri sonucunda, onlar hakkında daha kesin bilgiler edininceye kadar, onları kendi yargılarına bırakmamız gerekir.[53] Fransız devriminin kâğıt parası (*assignat*), Steuart'ın anladığı biçimde, aşağı yukarı ideal para olarak gösterilebilir: "*Ulusal mülkiyet. 100 franklık assignat*". Burada, *assignat*'ın temsil etmesi gereken kullanım-değerinin özel bir biçimde belirtilmiş olduğu gerçektir; bu, müsadere edilmiş mülklerdi, ama ölçü biriminin nicel olarak belirlenmesi unutulmuştu ve bu yüzden de "frank" terimi anlamdan yoksun bir sözcükten başka bir şey değildi. Bir frank-*assignat*'nın temsil ettiği az

[53] Son ticari bunalım dolayısıyla, bazı İngiliz çevrelerinde, ısrarla Afrika ideal parası övülmüştür, bu kez bu paranın merkezi, sahilden, Berber ülkesinin ta ortalarına kadar nakledilmiş olarak, Berberlerde ticari ve sınai bunalımların olmaması, onların *çubuklarının* ideal ölçü birimi olmasıyla açıklanıyordu. Ticari ve sınai bunalımların vazgeçilmez koşulunun ticaretin ve sanayinin mevcut olması gerektiğini söylemek daha kolay değil miydi?

ya da çok büyük toprak parçası, gerçekten, açık artırmaların sonucuna bağlıydı. Bununla birlikte, pratikte, frank-*assignat*, gümüş paranın değer alameti gibi dolaşıyordu, onun için de onun değer düşüklüğü, gümüşün ölçütü ile ölçülüyordu.

İngiltere Bankası tarafından nakdi ödemelerin durdurulması dönemi, para teorilerine oranla savaş bildirileri bakımından ancak biraz daha verimli oldu. Banknotların değerden düşüşü ve altının, tacirler arası alım-satım fiyatının para olarak fiyatının üstüne yükselmesi, Bankanın bazı savunucularının kafasında, ideal para ölçüsü öğretisinin uyanmasına neden oldu. Lord *Castlereagh*, paranın ölçü birimini, "*a sense of value in reference to currency as compared with commodities*"* olarak tanımladığı zaman, bu bulanık görüş için bulanık bir klasik ifade bulmuş oldu. Paris barışından birkaç yıl sonra, koşullar, nakit ödemelerin yeniden yapılmasına olanak verdiğinde, Lowndes'in William III zamanında ortaya atmış olduğu aynı sorun, hemen hemen aynı biçimde kondu. Yirmi yıldan uzun bir süredir üstüste binmiş olan pek büyük kamu borçları, bir yığın özel borç, kesin taahhütler vb., düşük değerli banknotlarla yapılmıştı. Şimdi 4.672 sterlin 10 şilin borcu, yalnız itibari olarak değil, gerçekten de 22 ayar 100 altın lirayı temsil eden banknotlarla mı ödemek gerekecekti? Birmingham bankacısı *Thomas Attwood*, yeni bir Lowndes sıfatıyla sahneye çıktı. İtibari olarak, alacaklılara, kendilerinden ne kadar şilin alındıysa, o kadarı ödenmeliydi, ama eskiden $^1/_{78}$ ons altının şilin adını taşımasına karşılık, şimdi diyelim, $^1/_{90}$ ons altını şilin olarak adlandırmak zorunluydu. Attwood taraftarları, *little shilling men*,** Birmingham okulu adıyla tanınmışlardır. 1819'da başlayıp, 1845'te hâlâ devam edecek olan Sir Robert Peel ile Attwood arasındaki ideal para ölçüsü konusundaki kavga, hiç değilse paranın ölçü olarak görevi bölümü konusunda aşağıdaki aktarmayla tam ola-

* "Metalarla karşılaştırılan dolaşım araçlarına ilişkin bir değer duygusu." –*ç*.

** Küçük şilinciler. –*ç*.

rak özetlenebilir:

"Birmingham Ticaret Odasıyla yaptığı polemikte, Sir Robert Peel soruyor: sizin bir liralık kâğıt paranız neyi temsil edecek? Bir lira nedir? ... Ya da tersine, bugünkü değer ölçüsü biriminden ne anlamak gerekir? ... 3 sterlin 17 şilin $10^1/_2$ peni bir *ons altın* ya da onun *değeri* mi demektir? Bu, onsun kendisiyse, şeyleri, neden kendi adıyla söylememeli, ve sterlin, şilin, peni yerine, neden ons, *penny-weight* ve çekirdek dememeli? Dolayısıyla yeniden doğrudan trampa sistemine dönüyoruz. ... Yoksa ons, değeri mi ifade eder? 1 ons = 3 sterlin 17 şilin $10^1/_2$ peni ise, neden başka başka zamanlarda kimi 5 sterlin 4 şilin, kimi de 3 sterlin 17 şilin 9 peni eder? Lira (£) deyimi, değere bağlıdır, ama değişmez bir altın ağırlığı kesriyle saptanmış sabit bir değere değil. Lira *ideal bir birimdir*. .. Emek, üretim giderlerinin kendisine dönüştüğü tözdür, ve kendi göreli değerini demire olduğu gibi altına da geçirir. Dolayısıyla, *bir insanın günlük ya da haftalık emeğini belirtmek için kullanılan özel itibari ad ne olursa olsun*, bu ad, üretilen metanın değerini ifade eder."[54]

Bu son sözlerde, ideal para ölçüsü anlayışındaki sisler dağılmakta ve onun gerçek içeriğini oluşturan fikir, bu sisler arasından görünmektedir. Altının itibari adları, sterlin, şilin vb., emek-zamanının belirli miktarlarının adları olacaktır. Emek-zamanı, değerin özü ve değerlerin içkin, kendiliğinden varolan ölçüsü olduğundan, bu adlar, gerçekten değer orantısının kendisini temsil etmelidir. Başka bir deyişle, emek-zamanı, paranın gerçek ölçü birimi olarak kabul edilir. Böyle yapmakla burada, Birmingham okulunu terkediyoruz, ama bu arada şunu da belirtelim ki, ideal para ölçüsü öğretisi, banknotların tahvil edilebilir ya da tahvil edilemez olması çekişmesinde yeni bir önem kazanmaktadır. Kâğıt, adını, altından ya da gümüşten alıyorsa, banknotların çevrilebilirliği (*Convertibilité*) yani banknotla-

[54] *The Currency Question, the Gemini Letters,* London 1844. s. 266-272 *passim.*

rın altın ya da gümüş karşılığında değişilebilirliği, yasal hükümler ne olursa olsun ekonomik bir yasa olarak kalır. Böylece, her ne kadar yasal olarak çevrilebilemezse de, Prusya kâğıt parası bir taler, günlük alışverişte gümüş bir talerden daha az değerli olsaydı ve bu yüzden pratikte değiştirilemez olsaydı, derhal değeri düşerdi. Bunun içindir ki, İngiltere'de, kâğıt paranın tahvil çevrilebilirliğine tutarlı biçimde karşı çıkanlar, ideal para ölçüsü öğretisine sığındılar. Paranın itibari adları, sterlin, şilin vb. belirli bir miktarı ifade eden adlar ise, bir metanın bir başka meta ile değişimi esnasında bazan daha çok, bazan da daha az bir miktarını emdiği değer atomlarıysa, 5 liralık bir İngiliz banknotu altınla olan ilişkisine ne kadar bağımlı ise, demirle ya da pamukla olan ilişkisine o ölçüde bağımlıdır. Bu banknotun unvanı, kendisini, teorik olarak belirli bir miktar altına ya da herhangi bir başka metaya artık eşit tutmayacağından, banknot kavramı, onun değişilebilir olması, yani belirli bir nesnenin belirli bir miktarıyla pratik bir eşitlik kurması, talebini olanaksız kılacaktı.

Paranın doğrudan ölçü birimi olarak emek-zamanıyla ölçülmesi kuramı, sistematik biçimde, ilk kez *John Gray*[55] tarafından geliştirilmiştir. O, şubeleriyle çalışan bir ulusal merkez bankası eliyle, çeşitli metaların üretimi için gerekli emek-zamanını saptatıyor. Metanın karşılığı olarak üretici, bu metanın değerini belirten resmî bir belge, yani metanın içerdiği şu kadar emek-zamanına karşılık bir makbuz alıyor[56] ve bu 1 haftalık emeğe, 1 günlük emeğe, 1 saat-

[55] John Gray, *The Social System. A Treatise on the Principle of Exchange*, Edinburg 1821. Aynı yazardan bakınız, Şubat devriminden sonra. Gray, Fransız Geçici Hükümetine bir muhtıra gönderdi. Burada, Fransa'nın bir emek örgütlenmesine (*organisation of labour*) değil, değişimin örgütlenmesine (*organisation of exchange*) gereksinimi olduğunu ve bunun planının da kendi çocuğu olan para sisteminde tam olarak hazırlanmış bulunduğunu belirtiyordu. Safdil John, kendi "Social System"inin yayınlanmasından 16 yıl sonra, Proudhon'un, buluşlara yatkın zekalı bu adamın, aynı ihtira için berat aldığının farkında değildi.

[56] Gray, *The Social System, etc.*, s. 63. "Para, sonuç olarak, ancak bir makbuz, hamilinin varolan ulusal servete (*to the national stock of wealth*)

lik emeğe, vb. tekabül eden banknotlar, bankanın ambarlarında depo edilmiş olan her türden metaların eşdeğeri olarak bono görevini yerine getiriyor.[57] Temel ilke budur ve bunun bütün uygulamaları, mevcut İngiliz kurumlarına dayanılarak, daima ayrıntılı olarak incelenmiştir. "Bu sistem ile", diyor Gray, "bugün parayla satın almak ne kadar kolaysa, para karşılığında satmak da her zaman o kadar kolay olacaktır; üretim tek biçimli kaynak olurdu ve isteme bağlı kalmazdı."[58]

Değerli madenler, öteki metaların karşısındaki "ayrıcalık"larını yitirirlerdi ve "pazarda tereyağının ve yumurtanın, kumaşın ve pamuklunun yanındakilerine düşen yeri alırlardı, ve bunların değeri, bizi elmasın değerinden fazla ilgilendirmezdi."[59]

"Biz, değerlerin hayalî ölçüsünü, altını muhafaza ederek, böylelikle ülkenin üretici güçlerini engelleyecek miyiz, yoksa, değerlerin doğal ölçüsünü, emeği kabul ederek ülkenin üretici güçlerini serbest bırakacak mıyız?"[60]

Emek-zamanı, değerlerin kendiliğinden varolan ölçüsü olduğuna göre, onun yanına niçin dışdan bir başka ölçü kabul edilsin? Değişim-değeri niçin fiyata dönüşür? Niçin bütün metalar tek bir meta ile değerlerini ölçerler, ve böylece, bu tek meta, para olarak değişim-değerinin varlık tarzı biçimini alır? İşte Gray'in çözmeye kalktığı sorun buydu. Bunu çözeceğine, o, metaların, toplumsal emeğin ürünleri olarak birbirleriyle doğrudan ilişki kurabileceklerini sanıyor. Ama metalar, ancak ne iseler o nitelikleriyle birbirleriyle ilişki

belli bir miktar değer kattığının, ya da bir katkıda bulunmuş olan bir kimseden sözkonusu değere sahip olma hakkını devraldığının kanıtından başka bir şey olmamalıdır."

[57] "Değeri daha önce saptanmış olan bir ürün, bir bankaya yatırılsın ve buna gerek olduğu zaman bankadan çekilebilsin. Ancak bir genel sözleşme gereğince, önerilen ulusal bankaya herhangi bir mal yatıran kimse, yatırılan aynı metayı çekmek zorunda bırakılmak yerine, bankada bulunan eşit değerde herhangi bir diğer metayı bankadan çekebilsin ." (Gray, *Social System, etc.*, s. [67] 68.)

[58] Gray, *Social System, etc.*, s. 16.

[59] Gray, *Lectures on Money, etc.*, s. 182 [183].

[60] *l. c.*, s. 169.

kurarlar. Metalar, doğrudan, yalıtılmış bağımsız özel çalışmanın ürünleridir ve bunlar, özel değişim süreci içinde elden ele geçerek, genel toplumsal emek olarak kendi kendilerini doğrulamalıdırlar, başka bir deyişle, meta üretimi temeli üzerinde emek, ancak bireysel emeklerin evrensel olarak elden ele geçişiyle toplumsal emek olur. Ama metaların içerdiği emek-zamanını, *doğrudan toplumsal* saymakla, Gray, bunu, ortaklaşa emek-zamanı olarak ya da birbirleriyle doğrudan ortaklık durumunda olan bireylerin emek-zamanı olarak kabul etmektedir. O zaman, gerçekten altın ya da gümüş gibi özgül bir meta, genel emeğin ifadesi olarak öteki metalarla karşılaştırılamazdı, değişim-değeri fiyat olmazdı, ama kullanım-değeri de değişim-değerine dönüşmezdi, ürün meta olmazdı ve böylelikle burjuva üretimin bizzat temeli ortadan kaldırılmış olurdu. Ama Gray'in düşüncesi hiç de bu değildir. Ona göre, *ürünler, metalar olarak imal edilmelidir,* ama meta olarak *değişilmemelidir.* Gray, bu iyi niyetli arzusunun gerçekleştirilmesi işini, bir ulusal bankaya havale ediyor. Bir yandan, banka biçiminde, toplum, bireyleri özel değişim koşullarından bağımsız hale getiriyor ve öte yandan, aynı toplum, aynı bireylerin, özel değişim temeli üzerinde üretimde bulunmalarına izin veriyor. Bununla birlikte, her ne kadar, yalnızca meta değişiminden doğan parayı bir "reform"a tabi tutmak istiyorsa da, sorunun iç mantığı, Gray'i, burjuva üretimin koşullarını birer birer reddetmeye götürüyor. O, böylece, sermayeyi ulusal sermayeye[61] dönüştürüyor, ve toprak mülkiyetini de ulusal mülkiyet haline getiriyor[62] ve yakından bakıldığında görülüyor ki, onun bankası, yalnızca, bir elle metaları alırken, öteki eliyle emek teslim makbuzları vermekle kalmıyor, ama aynı zamanda, bizzat üretimi de düzenliyor. Bireyin emek-parasını salt burjuva bir reform olarak gösterme çabasında bulunduğu *Lectures on Money* adlı yapıtında, o, büsbütün göze batan saçmalıklara düşüyor.

[61] "Bütün ülkelerin işleri bir ulusal sermaye temeli üzerinde yürütülmelidir." (John Gray, *The Social System, etc.,* s. 171.)

[62] "Toprak, ulusal mülk şekline sokulmalıdır" (*l. c.,* s. 298).

Her meta, doğrudan paradır. Gray'in eksik olan ya da daha doğrusu yanlış olan meta tahlilinden çıkardığı teori işte böyledir. "Emek-para" ve "ulusal banka" ve "meta antrepoları" olarak kurulan "organik" yapı, dogmanın dünyayı yöneten bir yasa olduğu sanısını telkin eden bir hayalden başka bir şey değildir. Metanın doğrudan para olduğunu, ya da metanın içerdiği bireyin özel emeğinin doğrudan toplumsal emek olduğunu ileri süren dogmanın doğru olabilmesi için, elbette ki, bir bankanın buna inanması ve işlemlerini buna uyarlaması yetmez. Tam tersine, bu gibi durumlarda, dogmayı pratik olarak eleştiren, iflastır. Gray'in yapıtında gizli kalan ve doğrudan kendisinin göremediği şey, emek-paranın kulağa iktisat terimi gibi gelen içi kof bir sözcük olduğu ve bunun da, paradan kurtulmak ve şöyle bir iyi niyetli arzuyu ifade ettiğidir: paradan kurtulmak, ve parayla birlikte değişim-değerinden kurtulmak, ve değişim-değeriyle birlikte metadan, ve metayla birlikte burjuva üretim biçiminden kurtulmak, Gray'den önce yazmış olsunlar, Gray'den sonra yazmış olsunlar,[63] bazı İngiliz sosyalistleri, bunu lafı dolandırmadan ilan etmişlerdir. Ama, *parayı* kötülemenin ve *metayı* da göklere çıkarmanın sosyalizmin özünü oluşturduğunu, büyük bir ciddiyetle ileri sürmek ve böylelikle, sosyalizmi, meta ile para arasındaki zorunlu ilişki gibi ilkel bir bilgiden yoksun kalmaya mahkûm etmek, Bay *Proudhon*'a ve onun okuluna düşecekti.[64]

II. DOLAŞIM ARACI

Meta, fiyatın belirlenmesi sürecinde dolaşıma elverişli bir biçime büründüğü, ve altın da para niteliğini alındığı zaman, dolaşım, metaların değişimi sürecinin içerdiği çe-

[63] Örneğin bkz: W. Thompson, *An Inquiry into the Distribution of Wealth, etc.,* London 1872; Bray, *Labours Wrongs and Labours Remedy,* Leeds 1839.

[64] Alfred Darimon'un *De la réforme des banques,* Paris 1856 adlı yapıtı, bu melodramatik para teorisinin bir özetlemesi sayılabilir.

lişkileri hem ortaya çıkaracak, hem de çözüme bağlayacaktır. Metaların gerçek değişimi, yani maddenin toplumsal değişimi, metanın kullanım-değeri ve değişim-değeri olarak çifte niteliğinin ortaya çıktığı bir başkalaşımla, ama aynı zamanda paranın belirli biçimlerinde metanın kendi öz başkalaşımının da yer aldığı bir başkalaşımla gerçekleşir. Bu başkalaşımı açıklamak demek, dolaşımı açıklamak demektir. Gördüğümüz gibi, gelişmiş bir değişim-değeri olabilmek için, meta, zorunlu olarak bir metalar aleminin ve gerçekten gelişmiş olan bir işbölümünün varlığını varsayar; aynı biçimde, dolaşım da evrensel değişim hareketlerini ve bu hareketlerin yenilenmelerinin kesintisiz seyrini varsayar. İkinci olarak, dolaşım, metaların *belirli fiyatta* metalar olarak değişim sürecine girmelerini varsayar, ya da bu süreç içinde, metaların çifte varlık biçimleriyle, kullanım-değeri olarak gerçek biçimleriyle, değişim-değeri olarak da —fiyatta— ideal biçimleriyle birbirlerinin karşısına çıkmalarını varsayar.

Londra'nın en hareketli sokaklarında mağazalar birbirine sıkışmış durumda sıralanır, onların görmeyen cam gözlerinin gerisinde evrenin bütün zenginlikleri, Hint şalları, Amerikan tabancaları, Çin porselenleri, Paris korseleri, Rusya kürkleri ve tropiklerin baharatı serilip gider, ama bunca ülke görmüş olan bu malların hepsi, kısa ve özlü £., *s., d.** harflerinin izlediği rakamların kazılı olduğu beyazımsı etiketleri, alınyazısı gibi üzerlerinde taşırlar. Dolaşımda kendini gösteren metanın sunduğu görünüm budur.

a) *Metaların Başkalaşımı*

Daha yakından ele alındığında, dolaşım süreci, ayrı ayrı biçimlerde iki devir gösterir. Metayı M ile ve parayı** da P ile gösterecek olursak, bu iki biçimi, şöyle belirtebiliriz:

* Sterlin, şilin, peni. —*ç.*
** Birinci baskıda: "altın". —*Ed.*

M—P—M
P—M—P

Bu bölümde, yalnızca birinci biçim üzerinde, yani metaların dolaşımının dolaysız biçimi üzerinde duracağız.

M—P—M çevrimi, şöyle ayrışır: M—P hareketi, metanın para karşılığında değişimi ya da *satış*; bunun tersi P—M hareketi, paranın meta karşılığında değişimi ya da *satınalma* ve iki hareketin birliği M—P—M, paranın meta karşılığı değişimi amacıyla metanın para ile değişimi ya da *satınalma* amacıyla *satış*. Ama sürecin içinde son bulduğu kesin sonuç olarak, M—M sonucuna, yani gerçek madde değişimi olan metanın meta karşılığı değişimine varılır.

Birinci metanın ilk ucundan hareket edilirse, M—P—M, metanın altın haline dönüşümünü, ve altın halinden yeniden meta haline geri dönüşünü ya da önce metanın özel kullanım-değeri olarak bulunduğu, sonra bu varlık tarzından soyunduğu, değişim-değeri olarak ya da genel eşdeğer olarak kendi ilk varlık tarzı ile olan bütün bağlarından kurtulmuş bir varlık biçimi kazandığı ve gene ensonu bireysel gereksinimlerin hizmetinde gerçek kullanım-değeri olarak varlığını sürdürmek üzere bu yeni varlık tarzından da sıyrıldığı bir hareketi temsil eder. Bu son biçimde, meta, dolaşımdan tüketime geçer. M—P—M dolaşımının bütünü, demek ki, en başta, birey olarak her metanın kendini elinde bulunduranın doğrudan kullanım-değeri haline gelmek üzere baştan sona geçirdiği eksiksiz tam bir başkalaşımlar dizisidir. Birinci başkalaşım, M—P dolaşımının birinci yarısında, ikincisi ise, ikinci P—M yarısında gerçekleşir, ve dolaşımın bütünü, metanın *curriculum vitæ*'sini* oluşturur. Ama, M—P—M dolaşımı, aynı zamanda, öteki metaların tek yanlı belirli başkalaşımlarının toplamı olarak, tek bir metanın tüm başkalaşımından başka bir şey değildir; çünkü ilk metanın her başkalaşımı, o metanın başka bir meta haline dönüşmesidir, dolayısıyla öteki metanın birincisi haline dönüşmesidir, öyleyse dolaşı-

* Yaşam öyküsü, özgeçmiş. —*ç*.

mın aynı evresinde gerçekleşen iki yanlı bir dönüşmedir. İlkönce M—P—M dolaşımını meydana getiren, M—P—M dolaşımının ayrıştığı iki değişim sürecinin herbirini ayrı ayrı dikkate almak zorundayız.

M—P ya da *satış*: M metası, dolaşım sürecine yalnızca özel kullanım-değeri olarak, örneğin bir ton demir olarak değil, ama aynı zamanda belirli bir fiyatı olan, diyelim ki, 3 sterlin 17 şilin 10½ peni ya da bir ons altın fiyatında bir kullanım-değeri olarak girer. Bu fiyat, bir yandan, demirin içerdiği emek-zamanı niceliğinin, yani demirin değerinin büyüklüğünün sergileyicisi olurken, aynı zamanda demirin değerinin altın olma arzusunu, yani doğrudan kendisinin içerdiği emek-zamanına, genel toplumsal emek-zamanı biçimi verme arzusunu ifade eder. Bu töz değişmesi başarısızlığa uğrarsa, demirin tonu, yalnız meta değil, ürün olmaktan da çıkar. Çünkü o, ancak sahibi için kullanım-değeri olmadığından dolayı metadır ya da sahibinin emeği, ancak başkaları için yararlı emek olduğu zaman gerçek emektir ve bizzat sahibi için de ancak genel soyut emek olarak yararlıdır. Demirin ya da onu elinde bulunduranın görevleri, demek ki, metalar dünyasında, demirin altını kendine çektiği noktayı bulmak, meydana çıkarmaktır. Ama bu güçlük, yani metanın *salto mortale*'si* burada, basit dolaşımın tahlilinde tasarlandığı gibi satış, gerçekten meydana geldiği zaman aşılabilir. Bir ton demirin elden ele geçişiyle, yani kullanım-değeri olmadığı ellerden kullanım-değeri olduğu ellere geçişiyle, kullanım-değeri olarak gerçekleştiği için, aynı zamanda, kendi fiyatını da gerçekleştirir, ve yalnızca tasarlanmış bir altınken, gerçek altın haline gelir. "Altın onsu" ya da 3 sterlin 17 şilin 10½ peni teriminin yerini, şimdi gerçek bir ons altın almıştır, ama bir ton demir, alanı terketmiştir. M–P satışı ile, kendi fiyatı içinde düşüncede altına dönüşmüş bulunan meta, yalnız gerçekten altın haline gelmez, ama aynı süreçle, değerler ölçüsü olarak ideal altın olmaktan başka bir şey olmayan

* Ölüm perendesi. —*ç*.

ve gerçekte ancak metaların kendilerinin paraca adları sıfatıyla var olan altın da, gerçek para haline dönüşür.[65] Nasıl ki, bütün metalar, onda kendi değerlerini ölçtükleri için ideal genel eşdeğer olmuşsa, şimdi de aynı biçimde kendisiyle değişilen metaların elden ele geçmesinin ürünü olarak (M—P satışı bu genel elden ele geçiş sürecini temsil eder) mutlak biçimde elden ele devredilmiş meta haline gelir, gerçek para olur. Ama altın, metaların değişim-değerleri zaten daha önce fiyatlar biçiminde ideal olarak altın oldukları içindir ki, ancak satışta gerçekten para haline gelir.

M—P satışında, P—M satınalımında olduğu gibi, iki meta, her ikisi de çifte değişim ve kullanım-değerleri olarak karşılaşırlar, ama meta içinde, kendi değişim-değeri, ancak fiyat biçiminde düşüncel olarak vardır, oysa, her ne kadar kendisi de gerçek bir kullanım-değeri ise de, altın içindeki kendi kullanım-değeri, yalnızca değişim-değerinin dayanağı olarak ve bu yüzden de gerçek hiç bir bireysel gereksinimi karşılamayan yalnızca biçimsel kullanım-değeri olarak vardır. Kullanım-değeri ile değişim-değeri arasındaki karşıtlık, demek ki, M—P'nin iki uzak kutbu arasında bölünür; şöyle ki, altın, meta karşısında değişim-değeri, kendi biçimsel kullanım-değerini, meta içinde maddileştiren değişim-değeriyken, meta, altın karşısında kullanım-değeridir, düşüncel olarak kendi değişim-değerini, fiyatı, ancak altında gerçekleştirmek zorunda olan bir kullanım-değeridir. Ancak metanın, bu, meta ve altın olarak çifte niteliğiyle ele alınarak, ve her son ucun, ideal olarak, hem kendi karşıtı gerçekte ne ise, o olma ve hem de bunun *tam tersi* olma biçiminde içinde bulundukları gene çifte ve çelişik olan ilişki ile, yani ancak metala-

[65] "Para iki biçimde, ideal ve gerçek olabilir; ve iki tarzda kullanılır: nesneleri değerlendirmek için ve onları satınalmak için. Değerlendirmek için, ideal para, gerçek para kadar iş görür, hatta buna daha da elverişlidir. Paranın öteki kullanımı, değerlendirdiği şeyleri satın almasıdır. ... Fiyatlar ve sözleşmeler, ideal parayla bir değerlendirme ile oluşurlar ve gerçek parayla gerçekleşirler." (Galiani, *Della Moneta,* s. 112 vd..)

rın iki yönden birbirine karşı duran kutupsal karşıtlar olarak temsil edilmeleriyledir ki, metaların değişim süreçleri içindeki çelişkiler, çözüme bağlanabilir.

Şimdiye kadar M—P'yi satış olarak, metanın paraya dönüşümü olarak ele aldık. Ama öteki uçtan bakacak olursak, aynı süreç, tersine, P—M olarak, satınalma olarak, paranın metaya dönüşmesi olarak görünür. Satış, aynı zamanda, zorunlu olarak, kendi karşıtıdır, satınalmadır; sürecin şu ya da bu yandan ele alınışına göre, biri ya da öteki olur. Ya da, gerçekten, M—P'de başlangıç, meta ucundan ya da satıcıdan yola çıktığı için ve P—M'de ise, para, son ucundan ya da alıcıdan hareket ettiği için, süreçte bir ayrım meydana gelmektedir. Demek ki, metanın birinci başkalaşımını, para haline dönüşmesini, dolaşımın birinci M—P aşamasını katetmiş olmasının sonucu olarak betimlerken, aynı zamanda bir başka metanın daha önceden paraya dönüşmüş olduğunu ve dolayısıyla dolaşımın ikinci P—M evresinde bulunduğunu varsayıyoruz. Varsayımlarımız, bizi, böylece bir kısır döngüye götürüyor. Bu kısır döngü, doğrudan dolaşımın kendisidir. Eğer, M—P'de, daha önceden P'yi bir başka metanın başkalaşımı olarak ele almazsak dolaşım sürecinin değişim eylemini ayırmış oluruz. Ama bunun dışına, M—P biçimi ortadan kalkar, artık yalnız birbirinin karşısında iki değişik M, diyelim ki, demir ve altın kalır, ki bunların değişimi, dolaşımın özel bir eylemi değil, ama doğrudan bir trampa eylemidir. Üretim kaynağında altın da, bütün öteki metalar gibi metadır. Altının göreli değeri ve demirin ya da herhangi başka bir metanın göreli değeri, burada, bu metaların karşılıklı olarak değişime uğradıkları miktarlarla kendini gösterir. Oysa dolaşım sürecinde bu işlem yerine getirilmiş varsayılır, altının kendine özgü değeri, daha önce metaların fiyatında verilmiştir. Demek ki, *dolaşım süreci içersinde*, altın ile metanın doğrudan trampa ilişkisine girdiklerini ve bu yüzden onların göreli değerlerinin yalın metalar olarak değişimleriyle kurulduğunu sanmaktan daha yanlış bir şey

yoktur. Dolaşım sürecinde altın, yalın meta olarak, metalar karşılığında değişilmiş gibi görünüyorsa, bu görünüm düpedüz, fiyat içinde, metanın belirli bir miktarının zaten daha önceden belirli bir miktar altına eşitlenmiş olmasından, yani daha önce para olarak, genel eşdeğer olarak kabul edilen altına oranlanmış olmasından ve *sonuç olarak* doğrudan onunla değişilebilir olmasından ileri gelmektedir. Bir metanın fiyatı, altında *gerçekleştiği* ölçüde, meta, altınla meta olarak, emek-zamanının özel maddileşmesi olarak değişilir, ama altında gerçekleşen şeyin, altının kendi fiyatı olduğu ölçüde meta, altınla meta olarak değil, para olarak değişilir, yani meta, emek-zamanının genel maddileşmesi olarak altınla değişilir. Ama bu iki durumda da dolaşım süreci içersinde, metanın kendisiyle değişildiği altın miktarı, değişimle belirlenmemiştir: tam tersine, metanın fiyatı ile, yani metanın altın olarak ölçülmüş değeri ile belirlenen değişimdir.[66]

Dolaşım süreci içersinde, altın, bütün eller arasında, M—P satışının sonucu olarak görünür. Ama, M—P, satış, aynı zamanda, P—M, satınalma olduğu için, M, meta, sürecin başlangıç noktası, ilk başkalaşımını yaparken, öteki uçta ona karşı duran öteki meta ile P'nin, kendisi de, ikinci başkalaşımını yerine getirir ve böylece, birinci meta, seyrinin henüz birinci yarısında bulunurken, öteki, dolaşımın ikinci yarısını kateder.

Dolaşımın ikinci sürecinin başlangıç noktası, para, birinci sürecin, satışın sonucu olmak durumunda bulunur. Birinci biçimiyle metanın yerine, onun altın olarak eşdeğeri geçer. Bu sonuç her şeyden önce bir durak noktası meydana getirebilir, çünkü, metanın bu ikinci biçimiyle kendine özgü dayanıklı bir varlığı vardır. Sahibinin elinde daha önce bir kullanım-değeri olmayan meta, şimdi sürekli olarak değişilebildiği için sürekli olarak kullanılabilir bir bi-

[66] Doğal ki, bu, metaların tüccarlar arası fiyatının değerlerinin üstünde ya da altında olmasına engel oluşturmaz. Ama bu sorun, basit dolaşımla ilgili bir sorun değildir ve başka bir alana girer, ki bunu, biz, ilerde, değer ile tüccarlar arası fiyat ilişkilerini incelerken ele alacağız.

çimde sahibinin emrine hazırdır, ve onun hangi anda ve metalar alemi üzerindeki hangi noktadan dolaşıma gireceği, duruma ve koşullara bağlıdır. Onun altın krizaliti hali, yaşamının, az ya da çok uzun bir zaman eğleşebileceği özerk bir dönemini meydana getirir. Trampada özel bir kullanım-değerinin değişimi, başka bir özel kullanım-değerine doğrudan bağlı olduğu halde, değişim-değeri yaratıcısı emeğin genel niteliği, alım ve satım eylemlerinin birbirinden ayrılmış ve birbirlerine kayıtsız oluşları olgusunda kendini gösterir.

P—M, *satınalma,* M—P'nin tersi olan harekettir ve, aynı zamanda, metanın ikinci ya da son başkalaşımıdır. Altın olarak ya da genel eşdeğer biçimiyle meta, bütün öteki metaların kullanım-değerlerinde dolaysız olarak temsil edilebilir, ki bu metaların hepsi, kendi fiyatlarına, kendi öbür dünyalarına hasret çeker gibi altına hasret çekerler, ama aynı zamanda vücutları olan kullanım-değerlerinin para tarafına geçmesi için ve ruhları olan değişim-değerlerinin de bizzat altının tarafına geçmesi için şangırdayan sikkelerin hangi notayı çıkarmaları gerektiğini gösterirler. Metaların elden ele geçişlerinin genel ürünü, mutlak bir elden ele geçiş yetkisine sahip bulunan bir metadır. Altının metaya dönüşmesi için nitel sınırlama yoktur, ancak bir nicel sınırlama vardır, o da, altının kendi miktarından ya da değer büyüklüğünden doğan sınırlamadır. "Nakit para ile her şeye sahip olunabilir." M—P hareketinde, meta kullanım-değeri olarak elden ele geçişiyle kendi fiyatını ve başkasının parasının kullanım-değerini gerçekleştirirken, P—M hareketinde, değişim-değeri olarak elden ele geçişiyle, kendi öz kullanım-değerini ve öteki metanın fiyatını gerçekleştirir. Meta, kendi fiyatını gerçekleştirirken, aynı zamanda, altını gerçek para haline dönüştürüyorsa, tekrar geri dönüşüyle de altına, salt geçici olan para olarak kendine özgü varlık tarzını kazandırır. Metaların dolaşımı, gelişmiş bir işbölümünü, yani tek başına bir üreticinin kendi ürününün tek yönlü niteliği ile ters orantılı olan ge-

reksinimlerinin çeşitliliğini varsaydığı için, P—M, satınalma, bazan eşdeğer bir meta ile denklemleştirilerek temsil edilecek, bazan da şimdi alıcının gereksinimler çemberinin ve elinde bulundurduğu para toplamının büyüklüğüyle sınırlanan bir eşdeğer metalar serisi içinde saçılıp dağıtılacaktır. — Satış, aynı zamanda satınalma olduğu için, satınalma da, aynı zamanda, satıştır ve P—M, aynı zamanda, M—P'dir, ama bu kez inisiyatif, altında ya da satın alıcıdadır.

Artık tam M—P—M dolaşımına dönecek olursak, bir metanın, bu dolaşımda, bütün başkalaşımlarını geçirdiğini görürüz. Ama, meta, dolaşımın birinci yarısına başladığı ve birinci başkalaşımını yaptığı sırada, bir ikinci meta, dolaşımın ikinci yarısına girer, kendi ikinci başkalaşımını yerine getirir ve bu ikinci meta, dolaşımdan çıkarken, bir üçüncü meta dolaşıma girer, kendi seyrinin birinci yarısını geçer ve kendi birinci başkalaşımını yapar. M—P—M dolaşımının tümü, bir metanın tüm başkalaşımı olarak, demek ki, her zaman aynı zamanda ikinci bir metanın tüm başkalaşımının sonu, üçüncü bir metanın başkalaşımının başlangıcı, dolayısıyla, başı ve sonu olmayan bir seridir. Daha iyi açıklamak ve metaları birbirinden ayırmak için M'yi her iki uçta farklı biçimde gösterelim, yani M´—P—M´´ olsun. Gerçekte, birinci M´—P kısmı, P'nin, başka bir M—P'nin sonucu olduğunu varsayar ve dolayısıyla kendisi de ancak M—P—M´'nün son kısmıdır, oysa ikinci P—M´´ kısmı, kendi sonucunda, M´´—P'dir ve kendini, M´´—P—M´´´'nün ilk kısmı olarak ortaya koyar vb.. Ayrıca görülüyor ki, her ne kadar P ancak *bir* satışın sonucu ise de, son P—M kısmı, P—M´ + *P—M´´* + *P—M´´´* vb. ile temsil edilebilir, ve bir satınalmalar yığını halinde bu demektir ki, bir satışlar yığını halinde, yani metaların yeni tüm başkalaşımlarının ilk halkalarından meydana gelmiş bir yığın halinde parçalara ayrılabilir. Dolayısıyla, tek başına ayrı bir metanın tüm başkalaşımı, yalnızca başı sonu olmayan bir başkalaşımlar zincirinin tek bir halkası olarak değil de,

pek çok sayıda zincirlerin bir halkası olarak göründüğüne göre, tek başına her meta M—P—M devresini izlediğinden, metalar aleminin dolaşım süreci, çeşitli noktaların her zaman biten ve her zaman yeniden başlayan hareketinin sonsuza kadar birbirine dolaşmış zincirlerinin bir yumaklaşması olarak görünür. Ama her tek satış ya da satınalma, ilgisiz, ayrı bir akit olarak var olabilir, onun tümleyici akdi, zaman ve mekan içinde ondan ayrılmış bulunabilir, demek ki, onun sonucu olmak üzere doğrudan ona bağlanmaya gereksinim duymaz. Her özel M—P ya da P—M dolaşım süreci, bir metanın kullanım-değeri haline ve öteki metanın para haline dönüşmesi, dolaşımın birinci ve ikinci aşaması, her iki doğrultu için de, bağımsız bir durak noktası oluşturduğuna göre, ama, öte yandan bütün metalar kendi ikinci başkalaşımlarına başladıklarına ve dolaşımın ikinci yarısının başlangıç noktasında kendileri için ortak olan genel eşdeğer biçiminde, yani altın biçiminde yer aldıklarına göre, gerçek dolaşımda herhangi bir P—M, herhangi bir M—P'ye bir metanın ömür süresinin ikinci bölümü, başka bir metanın ömür süresinin birinci bölümüne ayak uydurur. Örneğin A, 2 sterline demir satıyor, dolayısıyla M—P'yi ya da meta-demirin birinci başkalaşımını gerçekleştiriyor, ama satınalma işini daha sonraya bırakıyor. Aynı zamanda, onbeş gün önce, 6 sterline 2 *quarter* buğday satmış olan B, bu 6 sterlin ile Moiz ve Oğulları mağazasından bir takım elbise satın alıyor, böylece P—M'yi ya da meta-buğdayın ikinci başkalaşımını gerçekleştiriyor. Bu iki P—M ve M—P işlemleri, burada, bir zincirin halkaları olarak görünürler; çünkü, P biçiminde, altın biçiminde bir meta ötekine benzer ve çünkü altının, başkalaşıma uğramış demir mi, yoksa başkalaşıma uğramış buğday mı olduğu teşhis edilemez. Demek ki, gerçek dolaşım sürecinde, M—P—M, gelişigüzel dağılmış çeşitli tüm başkalaşımların kısımlarının yanyana konuluşu ve sonsuz ve beklenmedik bir biçimde birbirini izlemesi olarak kendini gösterir. Dolayısıyla, gerçek dolaşım süreci, metanın tüm başkalaşımı ola-

rak, metanın karşıt evrelerden geçişi olarak görünmez, ama beklenmedik bir tarzda birbirine paralel olarak ya da birbiri ardından gerçekleşen pek çok alım ve satımların saf bir karması gibi *görünür*. Böylece sürecin biçimsel belirliliği ortadan silinmiş olur ve dolaşımın her özel eylemi, örneğin satış, aynı zamanda kendi karşıtı satınalma olduğundan ve buna karşılık satınalma da, aynı zamanda, satış olduğundan, bu siliniş daha da tam bir biçimde olur. Öte yandan, dolaşım süreci, metalar aleminin başkalaşımlarının hareketi*dir* ve dolayısıyla, bunu hareketinin tümü içinde de yansıtması gerekir. Bundan sonraki bölümde, bunu nasıl yansıttığını inceleyeceğiz. Burada M—P—M içinde, M uçlarının P ile aynı biçimsel ilişki içinde bulunmadıklarına değinmekle yetinelim. Birinci M, özel bir metadır ve parayla ilişkisi evrensel metaya olan ilişki gibidir; oysa para, evrensel metadır ve ikinci M'ye olan ilişki, bireysel bir metaya olan ilişkisidir. Öyleyse M—P—M, soyut mantık planı üzerinde Ö—E—B mantık tasımı* biçimine varabilir; ki burada, özellik birinci ucu, evrensellik orta sınırı, bireysellik ise son ucu meydana getirir.

Metaların sahipleri, dolaşım sürecine, metaların basit zilyetleri olarak girmişlerdir. Bu sürecin içersinde, biri kelle şekerini, öteki ise altını kişileştirerek, birbirinin antitezi biçiminde, alıcı ve satıcı olarak karşı karşıya gelirler. Kelle şekeri altın olduğu zaman satıcı da alıcı olur. Bu belirli toplumsal nitelikler, demek ki, hiç bir biçimde genel olarak insanın bireyliğinden kökenlerini almazlar, kökenleri belirli meta biçiminde ürünlerini üreten insanlar arasındaki değişim ilişkilerindedir. Satıcının alıcı ile olan ilişkisi içinde ifadesini bulan saf bireysel ilişkiler o kadar azdır ki, her ikisi de, alıcı da, satıcı da, ancak, *özel bir* bireyin emeği olmamak üzere, para haline gelen kendi bireysel emeklerinin yadsınması yoluyla, bu ilişkinin içine girerler. Öyleyse bu satıcılık ve alıcılık, burjuva ekonomik niteliklerini insanın bireyliğinin sonsuz toplumsal biçimleri olarak anla-

* Ö—E—B: Özellik—Evrensellik—Bireysellik. —*ç*.

mak ne kadar akılsızca bir şeyse, onlarda bireyliğin yokoluşunu görerek, onlardan yakınmak da o kadar yanlıştır.[67] Bunlar, toplumsal üretim sürecinin belirli bir aşamasında, bireyliğin zorunlu tezahürüdürler. Zaten, satıcı ile alıcının karşı karşıya gelişinde, burjuva üretimin uzlaşmaz karşıt niteliği, henüz öyle yüzeysel ve öyle biçimsel bir biçimde ifadesini bulmaktadır ki, bu karşılaşma, burjuvaöncesi toplum biçimlerinde de, tek gerekliliği bireylerin birbirleriyle metaların zilyetleri olarak ilişki kurmaları olmak üzere, vardır.

Şimdi M—P—M'nin sonucunu dikkate alırsak, bu sonuç, M—M biçiminde, nesne değişimine indirgenir. Meta,

[67] Bay Isaac Pereire'in *Leçons sur l'industrie et les finances* (Paris 1832) yapıtından alınan aşağıdaki pasaj, satınalımla satımda beliren çelişkinin son derece yüzeysel biçiminin bile, masum kalpleri ne kadar yaraladığını göstermektedir. *Crédit mobilier*'in* bulucusu ve diktatörü sıfatının aynı İsaac'a Paris Borsası kurdu gibi pek onurlu olmayan bir ün sağlamış olması olgusu da, ekonominin duygusal eleştirisi hakkında ne düşünülmesi gerektiğini gösterir. O zamanlar Saint-Simon'un tilmizi olan Bay Pereire şöyle diyor: "Bireylerin çalışmalarında olsun, tüketimleri için olsun, birbirlerinden yalıtılmış ve ayrı oldukları içindir ki, aralarında karşılıklı çalışmalarının ürünlerinin değişimi vardır. Nesnelerin göreli değerlerini belirleme zorunluluğu, değişimin zorunluluğundan gelmedir. Demek ki, değer ve değişim fikirleri, sıkı sıkıya birbirine bağlıdır, her ikisi de, bugünkü biçimleriyle bireyciliği ve çelişkiyi ifade eder. ... Ancak satma ve satınalma olduğu içindir ki, başka bir deyişle toplumun ayrı ayrı üyeleri arasında uzlaşmazlık olduğu içindir ki, ürünlerin değerini saptamanın gereği vardır. ... Ancak satmanın ve satınalmanın olduğu yerde, yani her bireyin gereksinimi olan nesneleri edinmek için *savaşım vermek* zorunda olduğu yerde, fiyatla, değerle ilgilenmenin gereği vardır." (*l. c.*, s. 2, 3. *passim*.)

* *Crédit mobilier (Société générale de crédit mobilier)* — Pereire kardeşlerin kurduğu ve18 Kasım 1852 günlü buyrultu ile yasal olarak tanınmış esham bankası. Bankanın en büyük gelir kaynağı kendi kurduğu anonim şirketlerin değerli evraklarıyla borsada spekülasyon yapmaktı. Banka, Nepoléon III hükümetince desteklendi ve korundu. 1867'de iflas etti ve 1871'de tasfiye edildi. 19. yüzyılın ellilerinde *Crédit mobilier*'in yeni tip mali girişim olarak ortaya çıkmasının nedenleri, dizginsiz borsa oyunları ve spekülasyonları ile kendini gösteren Gericilik (*Réaction*) Döneminin özel koşullarında yatmaktaydı. *Crédit mobilier* örneğinden sonra benzer kuruluşlar birkaç orta Avrupa ülkesinde de görüldü. Marx, *New York Daily Tribune*'de yayımlanan bir dizi makaleyle *Crédit mobilier*'in gerçek niteliğini açıkça ortaya koydu. (Bkz: Karl Marx-Friedrich Engels, *Werke*, Band 12, s. 20-36, 202-209 ve 289-292.) —*Ed.*

meta ile, kullanım-değeri, kullanım-değeri ile değişilmiştir ve metanın para haline dönüşümü ya da para biçiminde meta, bu madde değişimine ancak aracı olarak hizmet eder. Para, böylece metaların basit bir *değişim aracı* olarak ortaya çıkar, ama genellikle değişim aracı olarak değil: dolaşım sürecinin karakterize ettiği bir değişim aracı olarak, yani bir *dolaşım aracı* olarak ortaya çıkar.[68]

Metaların dolaşım sürecinin M—M içinde son bulmasından ve buna göre para aracılığı ile gerçekleştirilen bir trampaya benzemesinden ya da genel bir tarzda, M—P—M'nin yalnızca iki ayrı sürece bölünmeyip, aynı zamanda onların hareket halinde birliğini temsil etmesinden dolayı satma ve satınalma arasında yalnız birlik olduğu, ayrılık olmadığı gibi bir sonuç çıkarmak istemek, öyle bir muhakeme yürütmektir ki, bu, ekonomi politiğin değil, mantığın alanına girer. Değişim sürecinde satınalma ile satmanın birbirinden ayrılması, atalara bağlılığın o kadar hoş bir saf'dillikle kuşattığı toplumsal değişimin eski yerel engellerini nasıl yıkarsa, bu ayrım, aynı zamanda, sürecin kesintisiz seyrinin anlarının birbirinden koptuğu ve birbiriyle çatıştığı genel bir biçimdir de; bir sözcükle bu ayrılık, ticari bunalımların genel olanağını da oluşturur, ama yalnızca meta ile paranın karşıtlığı, burjuva toplumda, emeğin içerdiği bütün karşıtlıkların soyut ve genel biçimi olduğu için. Dolayısıyla, bunalım olmadan para dolaşımı olabilir, ama para dolaşımının olmadığı yerde bunalım olmaz. Bu, gene de yalnız şu demektir: özel değişime dayanan emeğin henüz paranın yaratılması evresine varmamış olduğu yerde, bu emek için burjuva üretim sürecinin tam gelişmesini varsayan olayları doğurmak, elbette ki, daha da az olanaklıdır. Öyleyse, değerli madenlerin "ayrıcalık"ının kaldırılmasıyla, ve sözde "akla-uygun bir para sistemi" ile burjuva üretimin "anomaliler"ini ortadan kaldırmayı ileri

[68] "Yaşam için yararlı maddelerin son ve amaç olmasına karşılık, para, yalnızca araç, hedefe doğru yol alıştır." (Boisguillebert, *Le Détail de la France*, 1697. *Économistes financiers du XVIII. siècle*'de, d'Eugene Daire, vol. I, Paris 1843, s. 210.)

süren bir eleştirinin ne kadar derin olduğu takdir edilebilir. Öte yandan, ekonomi politikten, savunma niteliğinde bir örnek vermek için, olağanüstü kavrayışı büyük yankılar uyandıran bir yorumu anımsatmak yeterli olacaktır. Ünlü İngiliz iktisatçısı John Steuart Mill'in babası *James Mill* diyor ki:

"Bütün metalar için alıcı bulunmaması, hiç bir zaman olamaz. Bir metayı satışa çıkaran bir kimse, karşılığında bir meta almak ister ve yalnızca satıcı olması dolayısıyla satın alıcıdır. Hep birlikte alındıklarında, bütün metaların alıcıları ve satıcıları, demek ki, metafizik bir zorunlulukla, denge halinde olmalıdırlar. Dolayısıyla, bir meta için satın alıcıdan çok satıcı bulunuyorsa, başka bir meta için satıcıdan çok satın alıcı bulunması gerekir."[69]

Mill, dolaşım sürecinden alınmış olan alıcı ve satıcı simgelerini doğrudan trampa içine el altından yeniden soktuğu halde, dengeyi, dolaşım sürecini doğrudan trampa biçimine dönüştürerek kuruyor. Mill'in açık olmayan ifadesi ile söyleyecek olursak, örneğin, Londra'da, Hamburg'da 1857-1858'deki ticari bunalımın bazı anlarında olduğu gibi bütün metaların satılamaz oldukları anlarda *bir* meta için, yani para için gerçekten de satıcıdan çok alıcı ve *bütün öteki para biçimleri* için, yani metalar için ise, alıcıdan çok satıcı vardır. Alımların ve satımların metafizik dengesi, her satınalmanın bir satış ve her satışın da bir satınalma olması olgusuna indirgenir ki, bu da, satmayı ba-

[69] Kasım 1807'de, İngiltere'de, William Spence'in *Britain Independent of Commerce* adlı bir yapıtı çıktı. William Cobbett, *Political Register*'de, bu kitapta savunulan ilkeyi daha da radikal bir tarzda geliştirdi: *Perish Commerce.* Buna yanıt olarak James Mill, 1808'de, *Defence of Commerce*'i yayınladı. Bunda, daha şimdiden, *Elements of Political Economy*'sinden aktarılan kanıtlar bulunmaktadır. Sismondi ve Malthus ile ticari bunalımlar konusundaki polemiğinde J.-B. Say, bu güzel buluşu benimsedi ve, bu gülünç büyük bilginin hangi yeni fikirle ekonomi politiği zenginleştirdiğini göstermek olanaksız olduğuna göre —onun değeri, daha çok çağdaşları Malthus, Sismondi ve Ricardo'yu eşit olarak ters anlamda gösterdiği tarafsızlıktadır— Kıta Avrupası'ndaki hayranları, onun şahsında, satınalmalarla satmaların metafizik dengesinin o ünlü definesini topraktan çıkaran adamı kutladılar.

şaramayan, bu yüzden de satınalmayı başaramayan meta sahipleri için, hiç de avutucu bir şey değildir.[70]

Satınalma ile satmanın ayrılması, gerçek anlamıyla ticaretin yanında, üreticilerle tüketiciler arasında, sonal değişimden önce bir sürü gerçek olmayan hayalî anlaşmaları olanaklı yapar. Böylelikle de, bir miktar asalağın dolaşım sürecine girmelerine ve bu ayrılmayı istismar etmelerine olanak sağlar. Ama, bu da, ayrıca şu anlama gelir ki, burjuva toplumda, emeğin genel biçimi olan para ile, bu emek içindeki çelişkilere, gelişme *olanağı* sağlanmıştır.

b) *Paranın Dolaşımı*

Gerçek dolaşım, başlangıçta, gelişigüzel ve birbirine koşut olarak yer alan bir alımlar ve satımlar yığını olarak belirir. Satın almada olduğu gibi, satışta da, meta ve para, karşı karşıya gelirler ve satıcı meta tarafında, alıcı da para tarafında olmak üzere, her zaman aynı ilişkiyi sürdürürler. Dolaşım aracı olarak para, demek ki, her zaman, bir *satınalma aracı* olarak belirir, ve bu yüzden de, metaların başkalaşımının birbirine karşıt aşamalarında paranın ayırdedici nitelikleri tanınabilir olmaktan çıkmışlardır.

[70] Aşağıdaki örnekler, iktisatçıların, metanın çeşitli biçimsel belirlenmelerini nasıl ifade ettiklerini göstermektedir.

"Paramız oldu mu, arzuladığımız nesneyi edinmek için yalnızca bir değişim yapmamız yeter, oysa başka fazla ürünlerle iki değişim yapmamız gerekir; birincisi (para edinmek için yapılacak olan değişim), ikincisinden çok daha zordur." (G. Opdyke, *A Treatise on Political Economy,* New York 1851, s. 287-288.)

"Para daha kolay satılabiliyorsa, bu, özellikle metaların daha zor satılabilmelerinin etkisi ya da doğal sonucudur." (Th. Corbet, *An Inquiry into The Causes and Modes of the Wealth of Individuals, etc.* London 1841, s. 117.) "Para, ölçtüğü şeyle her zaman değişilebilir olma niteliğine sahiptir." (Bosanquet, *Metalic, Paper and Credit Currency, etc.,* London 1842, s. 100.)

"Para her zaman başka metaları satın alabilir, oysa bu başka metalar her zaman parayı satın alamaz." (Th. Tooke, *An Inquiry into the Currency Principle,* 2. baskı, London 1844, s. 10.)

Metayı alıcının eline geçiren aynı hareket içinde, para, satıcının eline geçmektedir. Demek ki, meta ve para, dolaşımda karşıt doğrultuda seyrederler ve metayı bir yana ve parayı da öteki yana geçiren bu yer değiştirme, burjuva toplumun bütün yüzeyinde aynı zamanda ve sayıları belirlenemeyen noktalar halinde yer alır. Ama metanın dolaşıma girmek için attığı ilk adım, aynı zamanda da, onun son adımıdır.[71] Meta, ister bizzat altın tarafından cezbedildiği için (M—P) yer değiştirmiş olsun, ister bizzat altın onu cezbetmiş olduğu için (P—M) yer değiştirmiş olsun, yalnızca bu yer değiştirme, metayı, bir hamlede, dolaşımdan çıkarıp tüketime sokar. Dolaşım, metaların, ama her zaman başka metaların, sürekli bir hareketidir ve her meta, bir tek hareketi yerine getirir, gerçekleştirir. Her meta, dolaşımının ikinci yarısına aynı meta biçiminde değil, başka bir meta biçiminde, altın biçiminde girer. Dolayısıyla, başkalaşıma uğramış metanın hareketi, altının hareketidir. Aynı para sikkesi, ya da M—P eyleminde meta ile bir kere yer değiştirmiş olan özdeş altın bireyi, bu defa, tersine, kendisi de P—M'nin başlangıç noktası olarak ortaya çıkar ve böylece bir ikinci defa başka bir meta ile yer değiştirir. Önce alıcı B'nin elinden satıcı A'nın eline geçmiş olduğu gibi, şimdi de satın alıcı durumuna gelmiş olan A'nın elinden C'nin eline geçer. Bir metanın biçimsel hareketi, onun para biçimine girmesi ve parayken yeniden metaya dönüşmesi ya da metanın tüm başkalaşım hareketi, demek ki, iki ayrı meta ile iki defa yer değiştiren aynı para sikkesinin dış hareketi olarak görünmektedir. Gerçek dolaşımda paralel alım ve satımlar ne kadar parçalanmış ve ne kadar gelişigüzel olursa olsun, bir satıcı her zaman bir alıcıyla karşılaşır, ve satılan metanın yerini alan para, satın alıcının eline geçmeden önce, başka bir meta ile bir defa yer değiştirmiş olmak zorundadır. Öte yandan, para, alıcı durumuna gel-

[71] Aynı meta, birçok kez satın alınabilir ve yeniden satılabilir. O zaman basit meta olarak dolaşımda bulunmuş olmaz, basit dolaşım, meta ile paranın basit çelişkisi açısından varolmayan bir görevi yerine getirir.

miş olan satıcının elinden ergeç bir yeni satıcının eline geçmektedir ve bu yer değiştirmelerin sık sık yinelenmesiyle para, metaların başkalaşımlar zincirini ifade eder. Demek ki, aynı para sikkeleri, her zaman, hareket halindeki metaların doğrultusuna karşıt olan bir doğrultuyu izleyerek, herbiri, az ya da çok bir sıklıkla dolaşımın bir noktasından bir başka noktasına geçerler ve böylelikle küçük ya da büyük bir kavis çizerler. Aynı para sikkesinin bu değişik hareketleri, ancak zaman içinde birbirini izleyebilir ve tersine olarak da, alımların ve satımların çokluğu ve parçalanmış durumu, metaların ve paranın mekan içinde birbirine koşut olarak yer alan biricik ve zamandaş yer değiştirmesinde görülür.

Yalın biçimiyle metaların M—P—M dolaşımı, paranın, satın alıcının elinden satanın eline ve alıcı durumuna gelmiş olan satıcının elinden de bir yeni satıcının eline geçmesiyle gerçekleşir. Metanın başkalaşımı burada tamamlanmıştır, aynı biçimde, bunun sonucu olarak, bu başkalaşımın ifadesi olduğu ölçüde, paranın hareketi de burada sona erer. Ama, yeni kullanım-değerleri, meta biçiminde durmadan üretildiğine ve bunlar durmadan yeniden dolaşıma sürülmek zorunda olduklarına göre, M—P—M, aynı meta sahiplerinin itişiyle yinelenir ve yenilenir. Satın alıcıların, satın alıcılar olarak ödemiş oldukları para, yeniden meta satıcısı olarak ortaya çıktıkları anda, kendi ellerine döner. Meta dolaşımının durmadan yenilenmesi, böylelikle, burjuva toplumun bütün genişliğince durmadan elden ele yuvarlanmakla kalmayan, ama aynı zamanda sayısız noktalardan hareket ederek ve aynı hareketi yinelemek üzere aynı noktalara dönerek değişik bir sürü küçük çevrimler izleyen paranın hareketinde yansır.

Metaların biçim değiştirmesi, paranın basit bir yer değiştirmesi gibi göründüğüne göre, ve para, metanın A dediği yerde B deyip daima metanın arkasından giderken, paranın ters doğrultusunda metanın ancak bir adım atmasıyla dolaşım hareketinin sürekliliği yalnızca parada orta-

ya çıktığına göre, her ne kadar satışta parayı yuvasından dışarı çeken ve satınalmada paranın onu dolaşıma soktuğu kadar metanın da parayı dolaşıma sürmesine karşın, bütün hareketin başlangıç noktası paraymış gibi *gözükmektedir*. Üstelik, para, her zaman, aynı *dolaşım* aracı olarak meta ile karşılaştığına, ama bu niteliğiyle, ancak metaların fiyatlarını gerçekleştirerek onları harekete geçirdiğine göre, dolaşım hareketi, bütünüyle, şöyle kendini gösterir: para, aynı para sikkesi, sırasıyla başka başka meta fiyatlarını gerçekleştirmek üzere, dolaşımın, kimi aynı zamanda kimi koşut olarak, kimi de ardarda yapılan özel akitlerinde fiyatlarını gerçekleştirerek, metalarla yer değiştirir. Örneğin, gerçek dolaşım süreci içinde tanınmaz hale gelen nitel görünümler hesaba katılmaksızın M—P—M´—P—M´´—P—M´´´ ele alınırsa, artık aynı biteviye işlemden başka bir şey ayırdedilmez. M'nin fiyatını gerçekleştirdikten sonra, P, sırasıyla, M´, M´´ vb. fiyatını gerçekleştirir ve M´—M´´—M´´´ vb. metaları, para tarafından terkedilen yeri alırlar. Bu fiyatların gerçekleştirilmesi görevinde para, kendisi bazan yalnızca yer değiştirerek, bazan bir dolaşım yayı katederek, bazan da kalkış ve varış noktaları üstüste gelen küçük bir çevrim izleyerek, durmadan dolaşır. Dolaşım aracının, kendine özgü dolaşımı vardır. Bir sürecin içinde yer alan metaların biçimsel hareketi, demek ki, kendi kendilerine hareketsiz olan metaların değişimine olanak sağlayan paranın kendisine özgü bir hareket gibi görünür. Metaların dolaşım sürecinin hareketi, dolayısıyla, dolaşım aracı olarak paranın* hareketinde — *para dolaşımında* kendini gösterir.

Meta sahipleri, bir şeyi, yani altını, genel emekzamanının dolaysız varoluş tarzı haline, yani para haline getirerek, kendi özel emeklerinin ürünlerini, toplumsal emeğin ürünleri gibi gösterdiklerine göre, emeklerinin maddi değişimini olanaklılaştıran ürünlerinin evrensel hareketi, onlara, bir tek şeyin kendi hareketi gibi, yani altı-

* Birinci baskıda: "altının". —*Ed.*

nın dolaşımı gibi görünmektedir. Meta sahiplerine göre, toplumsal hareketin kendisi, bir yandan bir dış zorunluluktur, bir başka yandan, her bireye, dolaşıma koyduğu kullanım-değeri karşılığında aynı değer büyüklüğünde başka kullanım-değerleri çekmesine olanak sağlayan tamamen biçimsel, aracı bir süreçtir. Metanın kullanım-değeri, onun dolaşımdan çıkışıyla başlar, oysa, dolaşım aracı olarak paranın* kullanım-değeri, bizzat kendi dolaşımıdır. Metanın dolaşımdaki hareketi, ancak geçici kalımsız bir görünümdür, oysa aralıksız yer değiştirmeler, dolaşımda, paranın* görevi haline gelir. Dolaşım süreci içindeki paranın bu özel görevi, dolaşım aracı olarak ona, şimdi daha ayrıntılı olarak geliştirmemiz gereken yeni bir biçimsel belirlenme verir.

En başta, dolaşım sürecinin alımlar ve satımlar halinde sonsuz derecede bölünmesi ve metaların başkalaşımlarının tamamlayıcı evrelerinin birbirinden ilgisiz bir biçimde gelişigüzel ayrılmaları para dolaşımında yansıdığı için, bu dolaşımın sonsuz derecede bölünmüş bir hareket oluşu hemen göze çarpar. Hareket noktasıyla varış noktasının çakıştıkları küçük para çevrimlerinde, kuşkusuz bir geri dönüş hareketi, sahici bir dolaşım hareketi görünür, ama, ilkönce burada, metalar kadar hareket noktası vardır ve bunların belirli olmayan çokluğu yüzünden bu para çevrimleri hiç bir denetime, hiç bir ölçüye, hiç bir hesaba gelmezler. Hareket noktasında, başlangıcı geri dönüşten ayıran zamanın kendisi de o kadar az belirlidir. Onun için de belli bir olguda şu ya da bu çevrimin çizilmiş olup olmadığını bilmek önemli değildir. Bir elle para verip öteki elle para almamak gibi iktisadi olaylara pek sık rastlanır. Para, sonsuz sayıda çeşitli noktalardan harekete geçer ve sonsuz sayıda çeşitli noktalara döner, ama başlangıç noktası ile varış noktasının çakışması, gelişigüzel, beklenmeyen bir biçimde olur, çünkü, M—P—M hareketi, satıcının yeniden alıcı olmasını zorunlu olarak içermez. Ama para dolaşımı, bir merkezden çevredeki bütün noktalara doğru

yayılan ve çevredeki bütün noktalardan aynı merkeze doğru geri dönen bir hareketi de temsil etmez. Kafada belli belirsiz tasarlandığı biçimde, para çevrimi denilen şey, bütün noktalarda paranın ortaya çıkışına, kayboluşuna, ardı arkası kesilmez yer değiştirmelerine tanık olunması olgusuyla sınırlı kalır. Para dolaşımının üstün bir aracı biçiminde, örneğin banknotların dolaşımında, paranın dolaşıma sürülmesinin (emisyonun) koşullarının, paranın geri dönüşünün koşullarını da içerdiğini göreceğiz. Tersine, paranın basit dolaşımında, aynı satın alıcının satıcı olması, istisnai bir durumdur. Ve basit para dolaşımında gerçek çevrimler, devamlı olarak görüldüklerinde, üretim süreçlerinin daha derin yansımasından başka bir şey değillerdir. Örneğin, fabrikacı, cuma günü bankacısından para alır, cumartesi günü bunu işçilere verir, bunlar da bu paranın büyük bir kısmını hemen bakkalda vb. harcarlar ve bakkal da pazartesi günü parayı bankacıya geri götürür.

Gördük ki, mekan içinde karmakarışık bir biçimde ve birbirine koşut olarak gerçekleşen alımlarda ve satımlarda, para, belli bir miktar fiyatı aynı zamanda gerçekleştirir ve meta ile ancak bir defa karşılıklı yer değiştirir. Ama öte yandan paranın hareketi içinde, metaların tüm başkalaşımlarının hareketi ve bu başkalaşımların birbiri ardısıra zincirlenmesi ortaya çıktığı ölçüde, aynı para sikkesi, çeşitli metaların fiyatını gerçekleştirir ve böylelikle az ya da çok büyük sayılarda turlar yapmış olur. Dolayısıyla, bir ülkede, dolaşım sürecini belirli bir zaman süresi, örneğin bir gün içinde alacak olursak, fiyatların gerçekleşmesi ve bunun sonucu olarak da metaların dolaşımı için gereken altın kitlesi, iki etkenle belirlenecektir: bir yandan bu fiyatların tüm toplamı, öte yandan aynı altın sikkesi tarafından yapılan turların ortalama sayısı. Bu turların sayısı —ya da paranın yerine geri dönme hızı— da belirlidir ya da ancak, metaların başkalaşımlarının çeşitli evrelerini geçişlerindeki, bu evrelerin birbirleri ardından sıraya girişlerindeki başkalaşımlarını izlemiş olan metaların dolaşım süreci

içinde yerlerini yeni metalara bırakışlarındaki ortalama hızı ifade eder. Demek ki, fiyatların saptanmasında, bütün metaların kullanım-değeri, düşüncel olarak aynı değer büyüklüğünde bir altın miktarı biçimine dönüşmüş iken, ve dolaşımın birbirinden ayrı iki P—M ve M—P eyleminde aynı değer tutarı, bir yandan meta, öte yandan altın olarak çifte görünümde bulunurken, dolaşım aracı olarak altının varoluş tarzı, kendisinin durgunluk halindeki özel metalarla olan ayrı ayrı ilişkisi ile değil, hareket halindeki metalar dünyasındaki hareket halindeki varlık tarzıyla belirlenir; kendi yer değiştirmesi ile metaların biçim değiştirmesini temsil ederken ve buna göre kendi yer değiştirmesindeki çabuklukla metaların biçim değiştirmelerindeki çabukluğu temsil ederken meydana getirdiği görevle belirlenmiştir. Dolaşım sürecindeki gerçek varlığı, yani dolaşım halindeki gerçek altın kitlesi, bu duruma göre bizzat sürecin bütünü içindeki, görevine ilişkin varoluş tarzıyla belirlenmiştir.

Paranın dolaşımı metaların dolaşımını varsayar: para, fiyatları olan, yani daha önce belirli miktarda altınla aralarında düşüncel olarak bir denklem kurulmuş bulunan metaları dolaşıma sokar. Bizzat metaların fiyatlarının belirlenmesinde de ölçü birimi görevi gören altın miktarının değer hacmi ya da altının değeri verilmiş varsayılır. Böyle konulduğunda, dolaşım için gerekli altın miktarı, ilkönce metaların gerçekleştirilecek fiyatlarının tüm toplamı ile belirlenir. Ancak bu tüm toplamın kendisi de, 1° fiyatların düzeyi ile, altın olarak takdir edilen metaların değişimdeğerlerinin göreli olarak yüksek ya da düşük olan düzeyi ile ve 2° belirli fiyatlarla dolaşımda bulunan metalar yığını ile, bu bakımdan da verilmiş, belirli fiyatlarla yapılan alım ve satımların toplamı ile belirlenir.[72] Bir *quarter* buğday

[72] Para kitlesinin büyük ya da küçük oluşu önemli değildir, "yeter ki, tüketim maddeleri için sözleşme ile saptanmış fiyatları karşılayacak miktarda bulunsun". (Boisguillebert, *Le Détail de la France*, s. 209.) "Eğer 400 milyon sterlinlik metaların dolaşımı, 40 milyonluk bir altın kitlesi gerektiriyorsa, ve eğer bu rakamla 1/10 oran uygun bir düzeyse, o zaman, dola-

60 şilin ediyorsa, bu miktar buğdayı dolaşıma sokmak ya da fiyatını gerçekleştirmek için, 30 şilinlik buğdaydan iki kere daha çok altın gereklidir. 60 şilinden 500 *quarter* buğdayın dolaşımı için aynı fiyata 250 *quarter*'ın dolaşımı için gerekenden iki kere daha fazla altın gereklidir. Ensonu, 100 şilinden 10 *quarter*'ın dolaşımı için, 50 şiline 40 *quarter*'ın dolaşımı için gereken altının yarısı kadar altın yeterlidir. Bundan şu sonuç çıkar ki, dolaşıma giren metalar kitlesi, fiyatların tüm toplamının artışından daha büyük bir oranda azalırsa, fiyatların yükselişine karşın metaların dolaşımı için gereken altın miktarları azalabilir ve, tersine, dolaşıma sürülen metalar kitlesi küçülürse ve ama onların fiyatlarının toplamı daha büyük bir oranda yükselirse, dolaşım aracı kitlesi artabilir. Böylece, örneğin nice İngiliz monografileri göstermiştir ki, İngiltere'de, tahıl pahalandığı zaman, ilk dönemlerde, dolaşımdaki para kitlesi artıyor, çünkü daha az bir tahıl kitlesinin fiyat toplamı, daha büyük bir tahıl kitlesinin daha önceki fiyat toplamından daha büyüktür, ve ama bununla birlikte, belirli bir süre içinde öteki metalar yığınının dolaşımı, herhangi bir değişikliğe uğramaksızın, eski fiyatlarla devam etmektedir. Buna karşılık, tahıllardaki pahalanmanın daha sonraki bir döneminde, dolaşımdaki para kitlesi, ister tahılların yanında, eski fiyatları ile başka metalar daha az satıldığı için olsun, ister başka metalar gene bir o kadar ama daha düşük fiyatlarla satıldığı için olsun azalmaktadır.

Ama, gördüğümüz gibi dolaşan para miktarı, yalnız metaların gerçekleştirilecek fiyatlarının tutarı ile belirlenmiş değildir; aynı zamanda, paranın dolaşım hızı ile ya da belirli bir zaman süresi içinde bu fiyatları gerçekleştirme görevini yerine getiriş hızı ile de belirlenir. Her meta, 1 İngiliz altını fiyatına satın alınmış olmak üzere, aynı İngiliz altını, aynı gün içinde, 10 satınalma yaparsa, tam tamına

şımdaki metalar, doğal nedenlerle, 450 milyona yükseldiği takdirde, düzeyinde kalabilmesi için altın kitlesi 45 milyona yükselmelidir." (W. Blake, *Observations of the Effects Produced by the Expenditure of Goverment, etc.*, London 1823, s. 80, 81.)

herbiri bir günde ancak bir kere dolaşımda bulunan 10 İngiliz altınının gördüğü işi görüyor demektir.[73] Altının dönüp yerine gelme hızı, demek ki, altının miktarının yerini tutabilir, onun eksiğini kapatabilir ya da altının dolaşım sürecindeki varlık tarzı, yalnızca onun metalar yanında eşdeğer olarak varlık tarzı ile değil, ama aynı zamanda, metaların başkalaşım hareketi içersindeki varlık tarzı ile de belirlenmiştir. Bununla birlikte, mademki, sonsuz biçimde bölünmüş alımlar ve satımlar, her belli anda mekan içinde birbirlerine koşut olarak gerçekleşirler; paranın dönüp yerine gelme hızı, ancak bir dereceye kadar onun miktarının eksiğini kapatabilir.

Dolaşımdaki metaların fiyatlarının tüm toplamı artarsa, ama paranın dönüp yerine gelme hızının artışından daha az bir oranda artarsa, dolaşım araçlarının kitlesi küçülecektir. Tersine, paranın geriye, yani başladığı yere dönme hızı, dolaşımdaki metalar kitlesinin fiyatlarının tüm toplamının azalmasından daha büyük bir oranda azalırsa, dolaşım araçları kitlesi artacaktır. Genel bir fiyat düşüşü ile birlikte olan dolaşım araçları artışı, genel bir fiyat yükselişi ile birlikte giden dolaşım araçları azalması, işte bu, meta fiyatları tarihinde en iyi yer etmiş, yerleşmiş olaylardan biridir. Ama fiyatlar düzeyinde bir yükselme ve bununla birarada, paranın başladığı yere geri dönüş hızında daha da büyük oranlarda bir hızlanma meydana getiren, aynı biçimde bunun tersi bir harekete neden olan etkenler, basit dolaşımın incelenmesi alanına girmez. Örnek olarak şu da belirtilebilir ki, ayrıca, kredinin ağır bastığı dönemlerde, bir kredi azalması, meta fiyatlarında, dolaşım hızındakinden daha yavaş bir azalmanın nedeni olurken, paranın başladığı yere geri dönüş hızı, meta fiyatlarından daha çabuk olarak artar. Basit para dolaşımının yüzeysel ve şekle bağlı niteliği kesin olarak, dolaşım araçlarının sayısını belirleyen bütün etkenlerin: dolaşımdaki metalar kitlesi-

[73] "Paranın çok olup olmadığı görünüşünü sağlayan, paranın devir hızıdır, maden miktarı değildir." (Galiani, *Della Moneta*, s. 99.)

nin, fiyatların, fiyatlardaki düşüş ve yükselişin, aynı zaman içinde birlikte yer alan alım ve satımlar sayısının, paranın başlangıç noktasına dönüş hızının, metalar aleminin başkalaşım sürecine bağlı olduğu olgusunda kendini gösterir; bu metalar aleminin başkalaşım sürecinin kendisi ise, bütünüyle üretim tarzının niteliğine, nüfus sayısına, kent ile kır arasındaki ilişkiye, ulaştırma, taşıma araçlarının gelişmesine, işbölümü derecesine, kredi, vb., kısacası paranın basit dolaşımının *dışında* olan ve ancak dolaşımda yansısını bulan durum ve koşullara bağlıdır.

Dolaşım hızı belli olduğuna göre, dolaşım araçları kitlesi, demek ki, yalnızca metaların fiyatları tarafından belirlenir. Dolayısıyla, fiyatlar, az ya da çok ek para dolaşımda bulunduğu için yüksek ya da düşük değildirler, ancak fiyatlar düşük ya da yüksek oldukları için, az ya da çok ek para dolaşımda bulunmaktadır. Bu da en önemli ekonomik yasalardan biridir ve belki de Ricardo-sonrası İngiliz ekonomi politiğinin tek olumlu yanı, bu yasayı, meta fiyatları tarihi ile ayrıntılarına kadar kanıtlamış olmasıdır. Öyleyse, deney, belirli bir ülkede madenî dolaşımın düzeyinin ya da dolaşımdaki altın ya da gümüşün kitlesinin geçici dalgalanmalarla ve bazan da şiddetli yükselip alçalmalarla karşı karşıya bulunduğunu,[74] ama oldukça uzun bir süre için toplam olarak aynı kaldığını gösteriyorsa, ve ortalama düzeyden ayrılmalar ancak zayıf sallantıların nedeni olu-

[74] *London Economist*'ten aşağıya aktarılan pasajda görüldüğü gibi, 1858'de, İngiltere, madenî dolaşımın ortalama düzeyinin altına olağanüstü düşüşünün bir örneğini vermiştir: "Olgunun doğası gereği (basit dolaşımın parçalı niteliği sözkonusudur), pazarda dolaşımda bulunan sikkelerin miktarıyla bankalarla bir ilişiği olmayan sınıfların elindeki sikkelerin miktarı hakkında kesin bir fikir edinmenin olanağı yoktur. Ama belki de büyük tüccar ulusların paralarının hareketi ya da hareketsizliği, bu sikkeler miktarındaki değişikliklerin en güvenilir ölçütlerinden biridir. Çok madenî para kullanıldığı zaman, çok imal edilir, az kullanıldığı zaman ise az imal edilir. İngiliz darphanesinde 1855'te darpedilen para 9.245.000 sterline yükseldi: 1856'da 6.476.000 sterlindi. 1857'de 5.293.858 sterlin, 1858'de hemen hemen hiç basılmadı." (*Economist,* 10 Temmuz 1858, s. 754 vd.) Ama aynı dönemde, bankanın mahzenlerinde, yaklaşık olarak, 18 milyon altın sterlin vardı.

yorsa, bu olay, yalnızca dolaşımdaki para kitlesini belirleyen durum ve koşulların çelişik içeriği ile açıklanır. Bu durum ve koşullarda, aynı zamanda, birarada meydana gelen değişiklikler, birbirlerinin etkisini ortadan kaldırır ve şeyleri oldukları durumda bırakır.

Paranın başlangıç noktasına dönüş hızı, meta fiyatları toplamı bir kere belli olduktan sonra, dolaşım araçları miktarının saptanabileceği yolundaki yasa şu biçimde de ifade edilebilir: metaların değişim-değerleri ve onların ortalama başkalaşım hızları belli olduğu zaman, dolaşımdaki altın miktarı, altının kendi öz değerine bağlı olur. Altının değeri, yani altının üretimi için gerekli emek-zamanı artsaydı ya da eksilseydi, metaların fiyatı, ters orantılı olarak yükselecek ya da alçalacaktı ve, fiyatların bu genel yükseliş ya da alçalışına, dolaşım hızı aynı kalmak üzere, aynı metalar kitlesinin dolaşımı için gerekli altın kitlesinin bir çoğalması ya da azalması tekabül edecekti. Aynı değişiklik, eski değer ölçüsünün yerini daha çok ya da daha az değerli bir maden aldığı zamanda da meydana gelecekti. Böylece, devletin alacakları lehinde ince bir özen göstermesi ve Kaliforniya ve Avustralya'nın keşiflerinin sonuçlarından korkması yüzünden, altın paranın yerine gümüş parayı koyduğu zaman, Hollanda'nın daha önce aynı metalar kitlesinin dolaşımını sağlamak için gereksinimi olan altından 14-15 kez daha çok gümüşe gereksinmesi oldu.

Dolaşımdaki altın miktarı, meta fiyatları toplamına ve dolaşım hızındaki değişmelere bağlı olduğu için, bunun sonucu olarak madenî dolaşım araçları kitlesi küçülüp büyümeye elverişli olmalıdır. Kısacası, dolaşım sürecinin gereksinimlerine göre altın, dolaşım aracı olarak, kimi zaman sürece girmeli, kimi zaman da süreçten çıkmalıdır. Dolaşım sürecinin kendisinin bu koşulları nasıl gerçekleştirdiğini daha ileride göreceğiz.

c) *Sikke. Değer Alameti*

Dolaşım aracı görevini yerine getirirken, altın, kendine özgü bir biçime bürünür, *sikke* haline gelir. Devinimi teknik güçlükler yüzünden durdurulmasın diye altın, itibari paranın ölçütüne uygun olarak basılır. Paranın itibari adları olan sterlin, şilin vb. tarafından temsil edilen altının ağırlık kesirlerini taşıyan ve üzerlerindeki damgası ve alametiyle belirtilen altın parçalar, sikkedir. Sikkenin fiyatının saptanmasında olduğu gibi, para basmak işi de devlete düşen bir görevdir. Tıpkı itibari parada olduğu gibi para, sikkeler olarak, *yerel ve siyasal bir nitelik* kazanır, çeşitli diller konuşur ve çeşitli ulusal üniformalar taşır. Paranın sikke olarak dolaşımda bulunduğu alan, bir topluluğun sınırlarıyla sınırlandırılmış, metaların bir *iç* dolaşım alanı olduğu için, metalar aleminin *genel* dolaşımından ayırdedilir.

Bununla birlikte, çubuk halindeki altınla, sikkeler biçimindeki altın arasında, onun resmî para olarak adı ile ağırlık olarak adı arasındaki farkından daha büyük bir fark yoktur. Bu son durumda,* ad farkı olan şey, şimdi basit bir biçim farkı olarak görünür. Madenî para sikkesi potaya atılabilir ve böylece tekrar *sans phrase*** altın haline dönebilir. Gene aynı biçimde bunun tersine, altına sikke biçimi vermek için, onu darphaneye göndermekten başka yapılacak bir şey yoktur. Biçimlerden birinden ötekine dönmek ve tekrar geriye dönmek, salt teknik işlemler olarak görünür.

İngiliz Darphanesi, 100 lira ya da 22 kratlık 1.200 ons troy altın karşılığında size 4.672½ sterlin ya da İngiliz altını verir ve eğer terazinin bir kefesine bu İngiliz altınları, ötekine de çubuk haline gelmiş olan 100 altın lira konursa, bunların ağırlıkları aynı olur: böylece İngiliz altınının İngiliz para fiyatında kendine özgü simgesi ve baskısı ile, bu

* Birinci baskıda: "Birinci", II. nüshada elyasısıyla düzeltilmiştir. — *Ed.*

** Sessizce. —*ç.*

adın belirlediği altın ağırlığı kesrinden başka bir şey olmadığı kanıtlanmış olur. 4.672$^{1}/_{2}$ İngiliz altını çeşitli noktalardan dolaşıma atılmış ve dolaşımın burgacına sürüklenmişlerdir ve herbiri, kendine göre daha az ya da çok olmak üzere, bir günde belirli sayıda dönüş gerçekleştirirler. Her 1 onsun günlük ortalama devir sayısı 10 olsaydı, 1.200 ons altın 12.000 onsa ya da 46.725 İngiliz altınına yükselen meta fiyatları tüm toplamını gerçekleştirirlerdi. 1 ons altın, istendiği biçimde şu yana ya da bu yana döndürülsün, hiç bir zaman 10 ons altın ağırlığında değildir. Ama burada, dolaşım sürecinde 1 ons, fiiliyatta 10 ons etmektedir. Dolaşım süreci çerçevesi içinde sikkeler, içerdiği altının yerine getirdiği devirlerin sayısı ile çoğaltılmış miktarına eşittir. Belirli ağırlıkta bir altın sikkesi biçiminde gerçek varlığı dışında madenî para, demek ki, kendi görevinden doğan ideal bir varlık edinir. Bununla birlikte, İngiliz altını, isterse bir ya da on devir yapsın, her bir özel ayrı alım ve satımda bir tek İngiliz altını olarak hareket eder. Onun, durumu, savaş gününde, uygun anlarda, ayrı ayrı on yerde görünerek, on generalin yerini tutan, ama bu yüzden her yerde aynı ve tek general olan bir generalin durumu gibidir. Para dolaşımında hızın miktarı telafi etmesinden ileri gelen dolaşım araçlarının idealleştirilmesi, dolaşım sürecinin içersinde resmî paranın işlevsel varlığını ilgilendirir, bireysel olarak alınan para sikkesinin varlığını etkilemez.

Bununla birlikte, para dolaşımı, bir dış harekettir ve İngiliz altını, her ne kadar kendi kokusu yoksa da, bir hayli şaibeli bir sosyeteye sık sık girip çıkar. Her türlü ellerde, çantalarda, cephelerde, keselerde, torbalarda, sandıklarda, kasalarda, sandıkçılarda sürtüne sürtüne madenî para aşınır; şurada bir altın atomu, beride başka bir altın atomu bırakır ve dünyayı dolaşırken aşına aşına kendi gerçek öz maddesini giderek daha çok yitirir. Para yıpratılarak kullanılır. Altın lirasını, niteliğinin doğal saflığının henüz pek zayıf olarak zarara uğramış gibi göründüğü bir anda durduralım.

"Bugün bankadan yepyeni baskıdan çıkmış bir İngiliz altını alan ve yarın onu kasasından çıkararak değirmenciye ödemede bulunan fırıncı, aynı sahici İngiliz altını ile ödeme yapmaz; onun altını, bankadan aldığı andakinden daha hafiftir."[75]

"Şurası açıktır ki, sikkeler eşyanın doğası gereği, yalnızca bu mutad ve kaçınılmaz eskime etkisi altında birer birer sürekli olarak değerinden kaybetmek zorundadır. Herhangi bir anda, bir tek gün için bile olsa, daha hafif para sikkelerini tamamıyla dolaşımın dışına çıkarmanın maddi olanağı yoktur."[76]

Jakob, aşınmadan dolayı ağırlık eksilmesi sonucu, 1809'da Avrupa'da varolan 380 milyon sterlinden, 1829'da, yirmi yılda, 19 milyon sterlinin tamamen kaybolmuş olduğunu kabul ediyor.[77] Dolayısıyla, meta, daha dolaşıma girmek üzere attığı ilk adımında dolaşımdan çıkıyorsa, sikkeler, dolaşımda birkaç adım attıktan sonra, artık temsil ettiği madenî tenörü, içermemektedir. Dolaşım hızı değişmeden kalmak üzere, sikkeler, ne kadar uzun zaman dolaşımda bulunursa, ya da aynı zaman süresi içinde dolaşımı ne kadar daha aktif olursa, onun görevinden gelme sikke olma varlığı onun altın ya da gümüş madenî varlığından ayrılır. Ve ondan geriye kalan, *magni nominis umbra*'sıdır.* Paranın cismi, artık bir gölgeden başka bir şey değildir. Sürecin başlangıcında daha ağır gelirken şimdi daha hafif gelir. Ama o ayrı ayrı her alım ve satımda ilk başlangıçtaki altın miktarı değerinde olmaya devam etmektedir. Bir *hayalet* İngiliz lirası, bir *hayalet* altın haline

[75] Dodd, *Curiosities of Industry, etc.*, London 1854, [*Gold: in the mine, the mint and the workshop*, s. 16.]

[76] *The Currency Theory Reviewed etc. by a Banker etc.*, Edinburg 1845, s. 69, vb.. "Biraz aşınmış olan bir gümüş sikkenin değerinin yeni bir gümüş sikkeden daha az olduğu kabul edilseydi, dolaşım durmadan kesintiye uğrardı ve tartışmalara neden olmayan tek bir ödeme bile olmazdı." (G. Garnier, *Histoire de la monnaie*, etc., vol. I, s. 24.)

[77] W. Jacob, *An Historical Inquiry into the Production and Consumption of the Precious Metals*, London 1831, vol. II, bölüm XXVI. [s. 322].

* Büyük bir adın gölgesi. —*ç*.

gelen İngiliz altını, yasal altın sikkesi görevini yerine getirmeye devam eder. Dış dünya ile sürtüşmeler başka şeylerin idealizminin yitirilmesine neden olurken, para, pratikte idealleşir, onun altın ya da gümüş cismi, salt görünüş haline gelir. Dolaşım sürecinin kendisinin meydana getirdiği madenî paranın bu ikinci idealleşmesi ya da onun saymaca içeriği ile gerçek içeriği arasındaki bölünme, kısmen hükümetler tarafından, kısmen de pek çeşitli para kalpazanlıklarına girişen özel serüvenciler tarafından istismar edilir. Ortaçağın başlarından 18. yüzyılın başlangıcına kadar bütün para tarihi, çifte ve uzlaşmaz karşıt bir niteliği olan bu kalpazanlıklar tarihinden ibarettir ve büyük bir bölümüyle Custodi külliyatından İtalyan iktisatçılarının sayısız ciltleri hep bu sorun çevresinde dolanır.

Bununla birlikte, kendi görev çerçevesinde, altının hayalî varlığı, gerçek varlığı ile çatışma haline gelir. Dolaşımda bulunurken her altın para, kendi madenî tözünden az ya da çok kaybetmiştir; ve buna göre, şimdi İngiliz altınlarından biri, diğerinden gerçek değer olarak daha fazla değerdedir. Ama, gördükleri iş bakımından gerçekten 1/4 ons ağırlığında olan İngiliz altını, ancak görünüşte 1/4 onsluk olan İngiliz altınından daha büyük değer taşımadığından, bunlar para olarak aynı değere sahip bulunduklarına göre, hiçbir şeyin farkında olmayan para sahiplerinin ellerinde tam ağırlıktaki İngiliz altınları, kısmen bazı cerrahi operasyonlara tabi tutulurlar ve, bu altın paralar, daha düşük ağırlıktaki kardeşlerinin doğal olarak uğramış oldukları işleme bizzat dolaşım tarafından yapay olarak tabi tutulmuş olurlar. Onları kırparlar ve onların altın yağı artıkları, potaya geçer. Bir terazinin kefesi üzerine konmuş 4.672 1/2 İngiliz altın lirası, 1.200 ons yerine artık ancak ortalama 800 ons çekiyorsa, pazara götürüldüklerinde 800* onstan fazla altın satın alamazlar, ya da demek ki, altının tacirler arasındaki fiyatı, onun para olarak fiyatının üstünde bir fiyata yükselecektir. Her para sikkesi,

* Birinci baskıda: "80". —*Ed.*

tam ağırlığına sahip olsa bile, para biçimindeki halinde, çubuk biçiminde olduğundan daha az değer taşıyacaktır. Tam ağırlığa sahip İngiliz altınlarına yeniden altın çubuğu biçimi verilebilir, bu biçimde daha çok altının daha az altından daha fazla değeri vardır. Sözkonusu olan madenî tenördeki azalma, altının tacirler arası fiyatında para olarak fiyatının üzerinde sürekli bir yükseliş meydana getirmesine yetecek sayıda İngiliz altınını ilgilendirdiği zaman, paraların itibari adları aynı kalacak, ama bundan böyle, bu itibari adlar, daha az bir altın miktarını gösterecekleridir. Başka sözlerle ifade edecek olursak, para ölçütü değişecektir ve altın, artık, bu yeni ölçüt üzerinden basılacaktır. Dolaşım aracı olarak idealleştirilmesiyle, altın, karşılığında, onu fiyatlar ölçütü durumuna getirmiş olan yasal olarak kurulmuş ilişkileri değiştirecektir. Belirli bir zaman sonunda aynı değişme yinelenecektir, ve altın, böylece, fiyatlar ölçütü olma görevinde olduğu kadar, dolaşım aracı olarak da, sürekli bir değişikliğe tabi bulunacaktır; öyle ki, biçimlerin birindeki değişiklik, öteki biçimde de bir değişikliğe neden olacaktır ve bunun tersi yönde de, aynı biçimde değişiklik meydana gelecektir. Bu, daha önce de sözünü ettiğimiz olayı, yani bütün modern halkların tarihinde daima azalmakta devam eden bir madenî içeriğe, aynı bir para adı verilmesini açıklar. Sikke olarak altın ve fiyatlar ölçütü olan altın arasındaki çelişki, resmî para olan altın ile altının yalnız ulusal sınırlar içinde değil, aynı zamanda dünya pazarında da dolaşımda bulunduğu biçimi arasında, yani genel eşdeğer altın arasında da çelişkiye neden olur. Değerlerin ölçüsü olarak altın, her zaman tam ağırlığına sahip olmuştur, çünkü bu durumda ancak ideal altın olarak hizmet görmüştür. Eşdeğer olarak altın, tek başına, M—P eyleminde yeniden yer değiştirmez, durağan varlığına dönmek üzere hareketli varlığından derhal çıkar, ama sikke olarak altının doğal tözü, kendi görevi ile sürekli, bitmez bir çatışma haline girer. Sarı İngiliz altınının, hayalet altın haline dönüşmesi tam ola-

rak önlenemez, ama mevzuat, madenî tenör bakımından yetersizliği belirli bir dereceye vardığı zaman, onu, geçerlikten kaldırarak, resmî para olarak varlığını sürdürmesini engellemeye çalışır. Örneğin, İngiliz yasasına göre ağırlığından 0.747 çekirdek (*Gran*) kaybetmiş olan bir İngiliz altını, artık yasal bir İngiliz altını değildir. Yalnız 1844-1848 döneminde, 48 milyon İngiliz altınını tartmış olan İngiltere Bankası, M. Cotton'un altın tartan terazisinde öyle bir makineye sahiptir ki, bu makine, yalnız iki İngiliz altını arasındaki $^1/_{100}$ çekirdeklik bir farkı ortaya koymakla kalmaz, eksik ağırlıktaki İngiliz altınını bir levha üzerine fırlatır, altın buradan başka bir makineye gelir ve bu makine, Doğuya özgü bir katı yüreklilikle onu parçalar.

Bu koşullarda, Altın paranın seyri, daha yavaş aşındığı belirli dolaşım çevrimleri içinde kalsaydı, altın para, dolaşıma hiç giremezdi. Bir altın para $^1/_5$ onstan fazla bir ağırlığa sahip olmadığı halde, dolaşımda $^1/_4$ ons değerinde tanındığı ölçüde, fiilî olarak $^1/_{20}$ altının basit bir alameti ya da basit bir simgesi haline gelmiştir, ve böylece bütün altın sikkeler bizzat dolaşım süreci tarafından kendi tözünün, az ya da çok, basit bir alameti ya da simgesi haline dönüştürülmüştür. Ama hiçbir şey, kendi öz simgesi olamaz. Üzüm resmi, gerçek üzümün simgesi değil, bir benzeridir. Bunun gibi, nasıl zayıf bir at besili atın simgesi olamazsa, hafif bir İngiliz altını da, normal ağırlıktaki bir İngiliz altınının simgesi olamaz. Dolayısıyla, altın kendi kendinin simgesi haline geldiğine, ama kendi kendinin simgesi olarak hizmet göremediğine göre, daha büyük hızla aşındığı dolaşım çemberleri içinde, yani alım ve satımların daha küçük oranlarda durmadan yenilendiği çemberler içinde, altın olarak varlık tarzından farklı, simgesel bir varlık tarzı, gümüş ya da bakır biçimi alır. Aynı altın parçaları olmasaydı bile, altın paranın tümünün belirli bir oranı, bu çemberler içinde, sikke olarak, sürekli bir biçimde dolaşımda bulunacaktı. Bu oran içinde altın, yerini, gümüş ve bakır jötonlara

vermiştir. Demek ki, tek bir özgül meta, bir ülkenin içinde, değerlerin ölçüsü olarak, yani para olarak görev görebilirken, çeşitli metalar, paranın yanında sikkenin hizmetini görürler. Bu yardımcı nitelikteki dolaşım araçları örneğin gümüş ya da bakır jötonları, dolaşımın içinde sikkeler olan altının belirli görevlerini temsil ederler. Onların gümüş olarak ya da bakır olarak kendi öz tenörleri, bu duruma göre gümüşün ve bakırın altına göre değer orantısı ile belirlenmiş değildir, yasayla istenildiği biçimde saptanmıştır. Ancak bu gümüş ya da bakır jötonları temsil ettikleri altın paranın küçültülmüş kesirlerinin, gerek üstün değerdeki altın parçaların değişilmesi için olsun, gerek kendi öz değerlerine tekabül eden küçük miktarlardaki metaların fiyatlarını gerçekleştirmek için olsun, devamlı bir şekilde dolaşımda bulunacakları miktarlar içinde piyasaya çıkarılırlar. Perakende satılan metaların dolaşımı içersinde, gümüş ve bakır jötonların kendileri de özel çemberlere ait olacaklardır. Eşyanın doğası gereği, onların başladıkları yere geri dönme hızları, ayrı ayrı ele alınan alımların ve satımların herbirinde gerçekleştirdikleri fiyatla ya da altın sikke kesrinin büyüklüğü ile ters orantılıdır. İngiltere gibi bir ülkede, günlük küçük ticaretin pek büyük hacmi gözönünde bulundurulursa, dolaşımdaki yardımcı nitelikteki paraların tüm miktarının kesrinin göreli olarak az bir yer tutması, onların seyirlerinin ne kadar çabuk ve sürekli olduğunu gösterir. Yakın zamanlarda yayınlanan bir parlamento raporunda, 1857'de, İngiliz Darphanesinin 4.859.000 sterlin tutarında altın, 733.000 sterlin itibari değeri olan 363.000 sterlin madenî değerde gümüş bastığı görülmektedir. 31 Aralık 1857'de son bulan 10 yıl içinde basılan altının tüm tutarı 55.239.000 sterlin, gümüşünki ise yalnızca 2.434.000 sterlindi. Bakır para, 1857'de, ancak para değeri olarak 6.720 sterline varıyordu, bakır madenî değeri olarak ise 3.492 sterline varıyordu, bunların 3.136 sterlini peni halinde, 2.464 sterlini yarım peni halinde ve 1.120 sterlini ise *farthing* halinde bulunuyordu. Son on yıl içinde basılan ba-

kır paraların tüm değeri, resmî para değeri olarak 141.477 sterlin, maden değeri olarak da 73.503 sterlindi. Altın paranın değerini düşüren maden kaybı, yasal olarak belirlenmek suretiyle, onun para olarak görevini sürdürmesine engel olunursa, gümüş ve bakır jötonlarının yasal olarak gerçekleştirdikleri fiyatın azami düzeyi belirlenerek, bu jötonların da kendi dolaşım alanlarından, altın paranın dolaşım alanına geçmeleri ve bu alanda para olarak yer almaları engellenmiş olunur. Onun için örneğin İngiltere'de, bakır, ancak 6 penilik bir tutar karşılığı, gümüş ise ancak 40 şilin tutar bir ödeme karşılığı olarak kabul edilmiştir. Gümüş ve bakır jötonları, kendi dolaşım alanlarının gerektirdiği miktarların üstünde dolaşıma sokulmuş olsaydılar, metaların fiyatları, o ölçüde artmış olmayacaktı, ancak, bu jötonlar, en sonunda onları maden olarak satmak zorunda kalacak olan perakendecilerin elinde toplanacaklardı. 1798'de, özel kişiler tarafından dolaşıma sürülen 20.350 sterlin tutarındaki İngiliz bakır paraları, dükkancıların ellerinde birikmişti, dükkancılar, bunları, yeniden dolaşıma sokmaya boşuna uğraştılar ve sonunda bunları, meta olarak bakır piyasasına sürmek zorunda kaldılar.[78]

İç dolaşımın belirli alanlarında altın parayı temsil eden gümüş ve bakır jötonları, yasayla saptanılan bir gümüş ve bakır madenî tenöre sahiptirler, ancak bir kere dolaşıma sürüklendikten sonra altın para gibi aşınırlar ve seyirlerinin çabukluğundan ve sürekliliğinden dolayı, artık, gölgelerden başka bir şey olmayacak duruma gelinceye kadar daha da çabuk bir biçimde idealleşirler. Dolayısıyla, maden kaybına, gümüş ve bakır jötonlarının para olma niteliklerini kaybedecekleri sınırın ötesinde bir sınır saptansaydı, bu jötonlar, kendi yerlerini, kendi öz dolaşım alanlarının belirli çemberleri içinde başka simgesel bir paraya, örneğin demir ya da kurşun bir paraya vermek zorunda

[78] David Buchanan, *Observations on the Subjects Treated of in Doctor Smith's Inquiry on the Wealth of Nations etc.*, Edinburg 1814, s. 31.

kalacaklardı ve bu simgesel paranın başka bir simgesel para tarafından temsil edilmesi olayı, sonu gelmeyen bir sürece neden olacaktı. Bunun içindir ki, dolaşımı gelişmiş olan bütün ülkelerde, bizzat para dolaşımının gerekliliği, gümüş ve bakır jötonlarının sikkeler olma niteliğini, bunların maden kayıplarının öneminden bağımsız kılmaya zorlar. Böylece, eşyanın varolan şey, bu jötonların, gümüşle ya da bakırla imal edilmiş olmalarından dolayı değil, bir değere sahip bulunmalarından dolayı değil, ancak bu değeri taşımadıkları ölçüde altın paranın simgesi olmaları durumu ortaya çıkar.

Kâğıt gibi nispeten değersiz olan şeyler, demek ki, altın paranın simgeleri görevini yerine getirebilirler. Yardımcı nitelikte paranın, gümüş, bakır vb. maden jötonlarından ibaret olması, daha çok, ülkelerin pek çoğunda, daha az değerli madenin, örneğin, İngiltere'de gümüşün, Eski Roma Cumhuriyetinde, İsveç'te, İskoçya'da vb. bakırın dolaşım sürecinin kendilerinin değerini düşürüp onları ufak para haline getirmesinden ve onların yerine daha değerli bir maden* koymasından önce de dolaşımda bulunmuş olmalarından ileri gelir. Ayrıca doğrudan madeni dolaşımdan çıkmış olan para simgesinin kendisinin de ilkönce maden oluşu, doğası gereğidir. Nasıl ki, altının, ufak para olarak sürekli dolaşımda bulunması gereken kesiminin yerini maden jötonlar alırsa, aynı biçimde, altının iç dolaşım alanı tarafından sikkeler olarak sürekli şekilde soğurulan ve bu yüzden de sürekli olarak dolaşımda bulunan kesiminin yeri de, değersiz jötonlar tarafından doldurulabilir. Dolaşımda bulunan para kitlesinin asgari düzeyi, yani hiç bir zaman altına düşmediği düzey, her ülkede ampirik olarak saptanmıştır. Maden paranın adına göre içeriği ile maden olarak tenörü arasındaki başlangıçta önemsiz olan fark, demek ki, mutlak bir bölünmeye kadar giderek, belirginleşebilir. Paranın para olarak adı, kendi tözünün dışında de-

* Birinci baskıda: "altın". I. ve II. nüshada elyazısıyla düzeltilmiştir. —*Ed.*

ğersiz kâğıt paralar üzerinde varlığını sürdürmek üzere bu tözden ayrılır. Nasıl ki, metaların değişim-değeri, onların değişim süreçleri dolayısıyla altın para halinde billurlaşırsa, altın para da, kendi öz simgesi haline gelinceye kadarki dolaşımında, ilkönce kullanma ile değerlerinden kaybetmiş altın sikke biçiminde, sonra yardımcı nitelikteki madenî paralar biçiminde, ensonu değersiz jötonlar, kâğıt ve basit *değer alameti biçiminde* maddi niteliğinden ayrılır.

Ama altın para, ancak kendi maden kaybına karşın, para görevi görmeye devam etmiş olmasından dolayı, önce madeni, sonra kağıt olan temsilcilerini doğurmuştu. Altın para aşındığı için dolaşımda bulunmuyordu, ancak dolaşıma devam ettiği için salt simge haline gelinceye kadar aşınıyordu. Ancak altın paranın süreç içersinde kendi öz değerinin basit simgesi haline geldiği ölçüdedir ki, basit değer alametleri, altın paranın yerini alabilmektedirler.

Meta, M—P—M hareketinin, doğrudan birbirine dönüşen, iki M—P ve P—M anının hareket halindeki birliğini oluşturduğu ölçüde, ya da kendi tüm başkalaşım sürecini katettiği içindir ki, kendi değişim-değerini fiyatta ve parada geliştirir, ve yeniden meta ya da daha çok kullanım-değeri haline gelmek üzere, bu biçimi de hemen ortadan kaldırır. Demek ki, meta, eşyayı, ancak kendi değişim-değerinin *görünüşteki özerkliğine* kadar götürebilir. Öte yandan gördük ki, altın, gerçekte, yalnızca sikke görevini gördüğü ya da sürekli olarak dolaşımda bulunduğu içindir ki, ancak metaların başkalaşımlar zincirini ve *metaların bir anlık geçici biçimleri olan para biçimini* temsil eder ve gene gördük ki, altın, bir metanın fiyatını, ancak bir başka metanın fiyatını gerçekleştirmek üzere gerçekleştirir; ama hiç bir yerde, değişim-değerinin hareketsiz haldeki biçimi olarak ya da bizzat kendisi hareketsiz halde bir meta olarak karşımıza çıkmaz. Bu süreç içinde, altının seyri boyunca temsil ettiği metaların değişim-değeri, elektrik kıvılcı-

mınınkinden öte bir gerçekliğe bürünmez. O, gerçek altın olmakla birlikte, sanki altından hayaletmiş gibi görev yapar, ve bu bakımdan, bu görevinde onun yerine alametler koymak olanaklıdır.

Para olarak, diyelim ki, kâğıt para olarak, işgören değer alameti, sikke adı ile ifade edilmiş olan altın miktarının alameti, dolayısıyla, *altın alametidir*. Bizzat bir altın miktarı, nasıl bir değer ilişkisini ifade etmiyorsa, onun yerini alan altın alametinin kendisi de ifade etmez. Altın alameti, belirli bir altın miktarının, maddileşmiş emek-zamanı olarak sahip olduğu belirli bir değer büyüklüğü ölçüsünde bir değeri temsil eder. Ama alametin temsil ettiği değer büyüklüğü, her durumda temsil ettiği altın miktarının değerine bağlıdır. Metalar karşısında ise, değer alameti, *onların fiyatlarının gerçekliğini* temsil eder; ancak metaların değerleri, onların fiyatlarında ifadesini bulmuş olduğu içindir ki, değer alameti, metaların *signum preti*'si* ve onların değerlerinin alametidir. M—P—M sürecinde, fiyat ancak oluşum yolunda ya da iki başkalaşımın birbirine doğrudan geçişi yolunda, bir birim olarak göründüğü ölçüde —fiyat, değer alametinin iş gördüğü dolaşım alanında, kendini bu biçimde göstermektedir— metaların değişim-değeri, fiyatta ancak ideal bir varlığa kavuşur ve parada ise ancak mecazi, simgesel bir varlık kazanır. Değişim-değeri, demek ki, *yalnızca* hayalî ya da somut olarak tasarlanmış bir değer olarak kendini gösterir, ama *gerçeklik* taşımaz, yeter ki, bu gerçeklik, bizzat metalarda maddileşmiş emek-zamanının belirli bir miktarı ölçüsünde olmasın. Demek ki, değer alameti, altın alameti olarak değil de, yalnızca fiyatta ifadesini bulan ve ancak tek metada bulunan değişim-değeri alameti olarak kendini göstermekle, metaların değerini *doğrudan* temsil *eder gibi görünür*. Ama bu görünüş, aldatıcıdır. Değer alameti, dolaysız bir biçimde, ancak *fiyat alametidir*, bu bakımdan da *altın alametidir* ve ancak dolaylı olarak metanın değerinin alame-

* Fiyat alameti. —ç.

tidir. Altın, Peter Schlemihl'in* tersine, gölgesini satmamıştır, ama gölgesiyle satın alır. Demek ki, değer alameti, süreç içersinde, bir metanın fiyatını, öteki metaya karşı temsil ettiği ölçüde ya da her bir meta sahibi karşısında altını *temsil ettiği* ölçüde etki gösterir. Nispeten değersiz olan, bir parça deri, bir yaprak kâğıt vb. gibi belli bir nesne, ilkönce, kural ve alışkanlık gereği, paranın maddesinin alameti haline gelir, ama onun simgesel varlığı, meta sahiplerinin genel rızasını sağladığı, yani yasal olarak itibari bir varlık, yani zorunlu bir geçerlik kazandığı içindir ki, alamet olma niteliğini sürdürür. Zorunlu geçerliği olan devlet kâğıt parası, *değer alametinin* eksiksiz, tam biçimidir ve madenî dolaşımda ya da bizzat metaların kendi basit dolaşımlarında, doğrudan vücut bulan tek kâğıt para biçimidir. *Kredi parası*, toplumsal üretimin daha yüksek bir alanına aittir ve tamamen başka yasalarla düzenlenir. Gerçekte, simgesel kâğıt para, yardımcı nitelikteki madenî paradan hiçbir bakımdan farklı değildir, ancak daha geniş bir dolaşım alanında iş görür. Daha önceden fiyatlar ölçütünün ya da sikkelerin fiyatının salt teknik gelişmesi, ve sonra da külçe altının altın para haline getirilmesi, devletin müdahalesine neden oluyorsa ve, bu yüzden, iç dolaşım, metaların evrensel dolaşımından gözle görülür biçimde ayrılıyorsa, bu ayrılma, paranın değer alameti haline gelmesiyle, tamamlanmış olur. Basit bir dolaşım aracı olarak genel anlamında para, ancak iç dolaşım alanında özerkliğe kavuşabilir.

Açıklamamız gösterdi ki, değer alameti olarak altın sikkenin, altının kendi tözünden ayrı olan varlığı, kökenini, devletin bir taahhüt ya da müdahalesinden değil, dolaşım sürecinin kendinden alır. Rusya, değer alametinin doğal biçimlenmesinin çarpıcı bir örneğini vermektedir. Derilerin ve kürklerin para olarak kullanıldıkları çağda, kalıcı ve kullanışlı olmayan bu maddeler ile onların dolaşım

* Peter Schlemihl, Chamisso'nun *Peter Schlemihls wundersame Geschichte* adlı öyküsünün kahramanı, gölgesini bir sihirli kese için satar. –*ç*.

aracı görevleri arasındaki çelişki yüzünden, bunların yerine damgalanmış küçük deri parçaları koymak adeti doğdu, ki bu küçük deri parçaları, böylece, derilerle ve kürklerle ödenebilir emre yazılı senetler haline geliyorlardı. Daha sonra bunlar, kopek adı altında gümüş rublenin kesirleri için kullanılan basit alametler haline geldiler ve, 1700 yılına kadar, Büyük Petro, onları devletin çıkarttığı[79] bakırdan ufak para ile değiştirinceye kadar kullanıldılar. Yalnızca madenî dolaşım olaylarını gözleyebilmiş olan antikçağ yazarları, daha o zaman, altın parayı değer simgesi ya da değer alameti olarak anlıyorlardı. Platon[80] ve Aristoteles,[81] bu

[79] Henry Storch *Cours d'économie politique, etc.,* J.-B. Say'ın notuyla. Paris 1823, vol. IV., s. 79. Storch, yapıtını Petersburg'da Fransızca olarak yayınlamıştır. J.-B. Say hemen bir Paris baskısını hazırladı; bu yeni baskı, bilinenlerin yinelenmesinden başka bir şey olmayan sözde "notlarla" tamamlanmıştı. Storch (bkz. *Considérations sur la nature du revenu national,* Paris 1824), "bilim prensinin" yapıtına bu katkısını, hiç de nazikane olmayan bir tarzda karşıladı.

[80] Platon, de *Republica,* II. kitap, "para bir değişim *simgesidir*". (*Opera Omnia, etc.,* G. Stallbaumius yayını, London 1850, s. 304.) Platon, parayı ancak iki belirlenmesi açısından, değer ölçüsü olarak ve değer alameti olarak inceliyor, ama o, ülke içi dolaşıma hizmet eden değer alameti dışında paraya bir başka görev, Yunanistan ile dış ülkeler arasındaki ticaret için bir görev yüklüyor. (*Kanunlar*'ının V. kitabına da bakınız.)

[81] Aristoteles, *Ethica Nicomachea,* V. kitap. XVIII. bölüm, *l. c.,* [s. 98]. "Para, anlaşmayla karşılıklı gereksinimleri tatmin etmek amacıyla yapılan değişimin biricik aracı oldu. Onun için *nomisma* adını taşımaktadır, çünkü değerini doğadan almamaktadır, yasadan [*nomo*] almaktadır ve onu değiştirerek bütün yararlı değerden yoksun hale getirmek bizim elimizdedir." Aristoteles'in para anlayışı, Platon'unkinden karşılaştırılamayacak ölçüde daha geniş ve daha derindir. Aşağıdaki pasajda, o, ayrı ayrı topluluklar arasındaki trampa yoluyla özgür bir metaya ve bu bakımdan da özde varolan bir değere nasıl para özelliği verildiğini çok güzel açıklıyor. "Çünkü, kendilerinde olmayan şeyi ithal ederek ve fazla olan şeyleri de ihraç ederek, karşılıklı olarak birbirlerine yapmakta oldukları hizmetler, daha uzak mesafelere yayılınca, *gereksinim,* paranın kullanımını doğurdu. ... Karşılıklı değişimlerde yalnızca demir ve gümüş gibi ya da bunlara benzer bir şeyi, *özünde değeri olan,* kolayca kullanılabilme üstünlüğü olan bir şeyi verme konusunda anlaşmaya varıldı." (Aristoteles, *De Republica,* I. kitap, Bölüm IX. *l.c.,* [s. 14.]) Aristoteles'i okumamış olan, ya da onu anlamamış olan Michel Chevalier, bu pasajı aktararak, Aristoteles'e göre dolaşım aracını zorunlu olarak özünde değer taşıyan bir nesnenin oluşturduğunu kanıtlamaya kalkışıyor. Aristoteles ise, tam tersine, paranın dolaşımın basit aracı sıfatıyla, tamamen anlaşmaya bağlı ya da

yazarlardandır. Kredinin tam gelişmemiş olduğu Çin gibi ülkelerde, daha çok önceden zorunlu geçerliği olan[82] kâğıt paraya rastlanır. Kâğıt parayı ilk savunmuş olanlar, madenî paranın değer alametleri şeklinde değişmesinin kökeninin doğrudan dolaşım sürecinde olduğunu açıkça belirtmişlerdir. Benjamin Franklin[83] gibi, Piskopos Berkeley gibi.[84]

Para biçiminde kesilmiş kaç top kâğıt, para olarak dolaşımda bulunabilir? Sorunu böyle koymak saçma olurdu. Kendi başlarına değerden yoksun olan jötonlar, ancak dolaşım süreci içersinde altını temsil ettikleri ölçüde değer alametidirler, ve altın, ancak metaların değişim-değerleri ve başkalaşım hızları belli olmak üzere, altının kendi öz değeriyle belirlenmiş bir miktarla, sikkeler halinde dolaşım sü-

nomisma olan adının işaret ettiği gibi yasal bir varlığa sahip göründüğünü ve para olarak kullanım-değerini, özünde taşıdığı kullanım-değerinin yerine getirdiği göreve borçlu olduğunu açıkça söylüyor. "Para, ancak yasaya dayanan değeri bulunan *boş şeymiş* gibi, *doğası bakımından* hiç bir şey değilmiş gibi görünmektedir, çünkü *dolaşım dışında* her türlü değerini yitirir ve hiç bir gereksinimi karşılamaz." (*l. c.,* [s. 15].)

[82] Sir John Mandeville, *Voyages and Travels,* London 1705 baskısı, s. 105: "Bu (Katay ya da Çin) imparator hesap etmeden istediği kadar para harcayabilir, çünkü o bağımsızdır ve parayı, meşin ya da kâğıt üzerine basmaktadır. Ve bu para, iyice yıpranacak kadar elden ele dolaştı mı, onu imparatorun hazinesine götürürler ve eski paranın yerine yenisi verilir. Ve bu para, bütün ülkede ve bütün eyaletlerde geçerlidir. ... Burada, altından da gümüşten de para yapılmamaktadır", ve Mandeville şöyle düşünüyor: "Onun için imparator yeni masraflara, en aşırı masraflara girişebilir.".

[83] Benjamin Franklin: *Remarks and Facts Relative to the American Paper Money,* 1764, s. 348, *l. c.*: "Şu anda İngiltere'de bile, bizzat gümüş para, yasal ödeme aracı olarak değerinin bir kısmını zorunlu geçerliliğine borçludur; bu kısım, gerçek ağırlığı ile itibari değeri arasındaki farktır. Şu anda dolaşımda bulunan şilinlerin ve 6 penilerin büyük bir kısmı aşınma yüzünden ağırlıklarını yüzde 5, 10, 20 ve bazı 6 penilik sikkeler de %50 yitirmişlerdir. *Gerçek değer* ile itibari değer arasındaki bu farkı telafi etmek için elinizde özünde değer taşıyan hiç bir şey yoktur, kâğıt dahil, hiç bir şey yoktur. 3 peni değerindeki bir gümüş sikkenin, 6 peni değerinde bir sikke olarak geçmesini sağlayan, onu tam değerde bir sikkeyle kolayca değişmenin olanaklı olduğu bilgisiyle birlikte yasal geçerliktir."

[84] Berkeley, *The Querist* [London 1750, s. 3]. "Eğer madenî tözü tamamen yokolduktan sonra, paranın yalnızca adı korunsaydı, ticari dolaşım, herşeye karşın, devam etmez miydi?"

recine gireceği ölçüde temsil ederler. 5 sterlin adını taşıyan kâğıt paralar, 1 sterlin adını taşıyanlardan 5 kere daha az sayıda dolaşım yapabileceklerdir ve, bütün ödemeler, 1 şilinlik kâğıtlarla yapılsaydı, 1 şilinlik kâğıtlar, 1 sterlinlik kâğıtlardan 20 kere daha çok dolaşım yapmak zorunda olacaktı. Altın para, başka başka adlar taşıyan kâğıt paralarla, örneğin, 5 sterlinlik, 1 sterlinlik, 10 şilinlik kâğıtlarla temsil edilmiş olsaydı, bu çeşitli değer alametleri kategorilerinin miktarı, yalnız tüm dolaşım için gerekli altın miktarı ile değil, ama aynı zamanda, her özel kategorinin dolaşım alanı için gerekli olacak altın miktarı ile de belirlenecekti. Eğer 14 milyon sterlin (banka mevzuatının, resmî geçerliği olan madenî sikkeler için değil de, kredi parası için kabul ettiği rakam budur), bir ülkenin dolaşımının hiç bir zaman altına düşmeyeceği asgari düzeyi temsil ediyorsa, herbiri 1 sterlinlik değerin alameti olan 14 milyon kâğıt para dolaşımda bulunabilecektir. Aynı metalar kitlesinin değişim-değeri aynı kalmak koşuluyla, altının değeri, üretimin gerektirdiği emek-zamanının artması ya da azalmasına uygun olarak artıyor ya da eksiliyorsa, dolaşımdaki 1 sterlinlik kâğıt paraların sayısı da altının değerindeki değişiklikle ters orantılı olarak artacak ya da eksilecektir. Değerlerin ölçüsü olarak altının yerini gümüş alsaydı, gümüşün altına değer oranı 1 : 15 olsaydı, ve her kâğıt para, artık daha önce temsil ettiği altın miktarında, aynı gümüş miktarını temsil etseydi, 1 sterlinlik 14 milyon kâğıt para yerine, gelecekte 210 milyon adet 1 sterlinlik kâğıt paranın dolaşımda bulunması gerekirdi. Demek ki, kâğıt paraların miktarı, dolaşımda temsil ettikleri altın para miktarı ile belirlenir ve kâğıt paralar, ancak altın parayı temsil ettikleri ölçüde değer alametleri oldukları için, onların değeri, yalnızca onların *miktarı* ile belirlenir. Bu duruma göre, dolaşımdaki altın miktarı, metaların fiyatına bağlıyken dolaşımdaki kâğıt paraların değeri, tersine, özellikle bu kâğıt paraların kendi miktarına bağlıdır.

Zorunlu geçerliği olan kâğıt paraları çıkartan devletin

müdahalesi —biz, yalnız bu çeşit kâğıt paralarla ilgileniyoruz şimdi— ekonomi yasasını yürürlükten kaldırıyor gibi görünüyor. Para fiyatlarını saptayarak belirli bir altın ağırlığına bir vaftiz adı takmaktan ve altını paralaştırarak ona kendi damgasını basmaktan başka bir şey yapmamış olan devlet, şimdi de bu damga sihirbazlığıyla, kağıdı altın halinde başkalaştırır gibi görünmektedir. Zorunlu geçerliği olan kâğıt paralarını istediği sayıda dolaşıma sokmaktan ve onlara canının istediği, 1 sterlin, 5 sterlin, 20 sterlin gibi para adlarını basmaktan hiç kimse devleti alıkoymaz. Kâğıt paraların seyrini sınır taşları durdurduğuna göre ve bunlar, bu taşların ötesinde, her türlü değeri, değişim-değerini olduğu gibi kullanım-değerini de yitirdiklerinden, bir kere dolaşıma girdikten sonra, bu kâğıt paraları, onun *dışına* çıkarmak olanaklı değildir. Bir kere görev bakımından kendi varlıklarından ayrılınca, değersiz kâğıt paçavraları haline gelirler. Bununla birlikte, devletin bu gücü, sırf bir görünüşten ibarettir. Devlet, pekâlâ istediği kadar kâğıdı, istediği her türlü para adı altında dolaşıma sokabilir, ama onun denetimi bu mekanik eylemle kalır. Dolaşıma sokulmuş olan değer alameti ya da kâğıt para, dolaşımın kendi içkin yasalarının doğrudan etkisi altına girer.

14 milyon sterlin, metaların dolaşımı için gerekli tüm altını temsil etseydi ve devlet, herbiri 1 sterlin adını taşıyan 210 milyon kâğıt parayı dolaşıma soksaydı, bu 210 milyon kâğıt, 14 milyon sterlinlik bir meblağın karşılığı altının temsilcisi haline gelmiş olurdu. Bu, devletin sanki bir sterlinlik kâğıt paraları, 15 kere, daha az değerli bir madenin ya da eskisinden 15 kere daha az ağırlığı olan bir altın kesrinin temsilcileri yapmış olması gibi bir şeydir. Burada değişecek olan tek şey, ya sikkelerin üzerindeki yazıyı değiştirmekle olsun, ya da dolaylı olarak kâğıt paraların sayısının daha aşağı bir ölçütünün zorunlu kıldığı bir oran dahilinde artmasıyla olsun, fiyatlar ölçütünün belirlenmesidir; ki bu, kuşkusuz, bir anlaşmayla saptanır. Sterlinin adlandırılması, artık 15 kere daha az bir altın

miktarını göstereceğine göre, bütün metaların fiyatları, 15 kere daha yüksek olacaktır ve aslında 1 sterlinlik 210 milyon kâğıt para, daha önce 14 milyon ne kadar gerekliyse o kadar gerekli olacaktı. Her özel değer alametinin temsil ettiği altın miktarı, değer alametlerinin tüm toplamının artmış olduğu oranda azalacaktı. Fiyat yüksekliği, değer alametleri ile bu alametlerin dolaşımda yerini tuttukları varsayılan altın miktarı arasında zorunlu bir eşitlik kuran dolaşım sürecinin tepkisinden başka bir şey olmayacaktı.

İngiliz ve Fransız hükümetlerinin para üzerinde meydana getirdikleri katıştırmaların (tağşişlerin) tarihinde, birçok kere, fiyatların, gümüş paranın bozulması oranında, yükselmediği görülmüştür. Bunun nedeni, yalnızca şudur: sikkelerin artma oranı, bozulma oranıyla örtüşmüyordu, yani metaların değişim değerleri, artık, değerlerin ölçüsü olarak alınan bu katışım (*alliage*) ile değerlendirilmek ve bu düşük ölçü birimine tekabül eden bir sikke ile gerçekleştirilmek zorundaysa da, bu düşük katışımdan yeterli bir sikke kitlesi piyasaya çıkarılmamıştı. Bu, Locke ile Lowndes arasındaki düellonun çözememiş olduğu güçlüğü çözmektedir. İster kâğıt ya da tağşiş edilmiş altın ve gümüş olsun, değer alametinin, para fiyatına göre hesaplanmış altın ve gümüş ağırlığını temsil ettiği oran, kendi öz maddesine değil, ama dolaşımdaki değer alametlerinin miktarına bağlıdır. Bu ilişkiyi anlamakta çekilen güçlük, paranın, değerler ölçüsü olmak ve dolaşım aracı olmak gibi her iki görevinde de, yalnızca birbirine karşıt olmayan, ama aynı zamanda bu iki görevin uzlaşmaz karşıtlığı ile de açıkça çelişki halinde bulunan yasalara tabi olmasından ileri gelmektedir. Paranın yalnızca itibari para, altının ise yalnızca ideal altın olarak hizmet ettiği değerler ölçüsü görevi için,* her şey doğal maddeye bağlıdır. Gümüş olarak ya da gümüş fiyat biçiminde takdir edilen değişimdeğerleri, altın olarak ya da altın fiyat halinde takdir edilen

* Birinci baskıda: "Görevi için"; I. nüshada elyazısıyla eklenmiştir. – *Ed.*

değişim-değerlerinden doğal ki başka biçimde ifade edilmiş olurlar. Buna karşılık, dolaşım aracı görevinde, paranın yalnız zihinde tasarlanmış olmadığı öteki metaların yanında, gerçek bir şey gibi bulunmak zorunda olduğu bu görevde, onun maddesi, önemini yitirir, her şey miktarına bağlı olur. Ölçü birimi için, kesin belirleyici olan şey, bu ölçünün bir altın lirası mı, gümüş lirası mı, yoksa bakır lirası mı olduğunu bilmektir; oysa yalnızca basit sayı (adet), madenî paralara, maddeleri ne olursa olsun, bu ölçü birimlerinin herbirini, tam eksiksiz olarak gerçekleştirmek olanağını verir. Ancak, yalnızca zihinde tasarlanmış olan para için her şeyin onun maddi tözüne bağlı olması, ve somut olarak varolan sikke için ise her şeyin ideal bir sayı ilişkisine, sayıca orana bağlı olması sağduyuya aykırıdır.

Kâğıt para kitlesinde artma ya da eksilme ile birlikte giden meta fiyatlarındaki yükselme ya da düşme, —ki bu, kâğıt paraların tek başlarına dolaşım aracını oluşturdukları zaman böyle olmaktadır— demek ki, dolaşımdaki altın miktarının, metaların fiyatı tarafından belirlenmesini ve dolaşımdaki değer alametleri miktarının ise dolaşımda temsil ettikleri altın para sikkelerin miktarıyla belirlenmesini gerektiren yasanın, dışardan mekanik olarak ihlal edilen bu yasanın, dolaşım sürecinin zorla kabul ettirdiği uygulamasından başka bir şey değildir. Öte yandan herhangi bir kâğıt paralar kitlesi, demek ki, dolaşım süreci tarafından emilmekte, deyim uygun olursa sindirilmektedir, çünkü, değer alameti dolaşıma birlikte girdiği, altın olarak unvanı ne olursa olsun dolaşım içine altının yerine dolaşımda bulunabilecek altın kuantumu alametine indirgenir.

Değer alametleri dolaşımında, gerçek para dolaşımının bütünü yasaları tersine dönmüş ve altüst olmuş görünür. Altın, değeri olduğu için dolaşımda yer alırken, kağıdın dolaşımda yer aldığı için değeri vardır. Metaların değişimdeğeri sabit kabul edilmek üzere, dolaşımdaki altın miktarı kendi öz değerine tabi olduğu halde, kâğıdın değeri, dola-

şımda yer alan kâğıt para miktarına bağlıdır. Dolaşımdaki altın miktarı, meta fiyatlarındaki artma ya da azalma ile birlikte artar ya da azalırken, meta fiyatları, dolaşımdaki kâğıt miktarı değişiklikleri ile artar ya da eksilir gibi görünmektedir. Metalar dolaşımı ancak belirli bir altın para miktarını soğurduğu ve sonuç olarak dolaşımdaki paranın kasılıp çekilmesi ve yayılıp genişlemesinin birbirini izlemesi, zorunlu bir yasa olarak kendini ortaya koyduğu halde, kâğıt paranın dolaşıma girdiği oran, keyfî bir biçimde artabilir gibi görünmektedir. Devlet, altın ve gümüş paraların değerini tağşiş ettiği ve böylece adıyla gösterilen içeriğinden sadece 1/100 çekirdek eksik bir para çıkarmakla bile paraların dolaşım aracı görevinde bir karışıklık, düzensizlik yarattığı halde, para olarak adlarından başka maden namına bir şey içermeyen değerden yoksun kâğıtlar çıkarmakla, tamamıyla dürüst bir işleme girmiş olur. Altın para, metaların değerini, ancak bu değerin kendisi altın olarak takdir edildiği ya da fiyat olarak ifade edildiği ölçüde temsil ettiği halde, değer alameti, metanın değerini doğrudan temsil eder görünür. Onun için, özellikle zorunlu geçerliği olan kâğıt para dolaşımı ile yetinerek para dolaşımının sorunlarını inceleyen gözlemcilerin, para dolaşımının tüm kendine ait yasalarını iyice tanıyamamalarının neden kaçınılmaz olduğu kolayca anlaşılır. Kâğıt para, istenilen miktarda dolaşıma sürüldüğü zaman değer alameti olarak kendisine özgü olmayan hareketleri yerine getirdiğine göre, bu sözkonusu yasalar gerçekten yalnızca altüst olmuş gibi değil, ama değer alametleri dolaşımında ortadan kalkmış gibi görünür; oysa kâğıt paranın kendi hareketinin kaynağı, doğrudan metaların başkalaşımında olmayıp, altına oranla istenen orana uyulmaması olgusundadır.

III. PARA

Sikkelerden ayrı olarak ele alınan M—P—M biçimindeki dolaşım sürecinin sonucu olan para, P—M—P formülü

altındaki dolaşım sürecinin, yani metayı para ile değişmek üzere parayı meta ile değişmenin başlangıç noktasını oluşturur. M—P—M formülünde meta P—M—P formülünde ise para, hareketin başlangıç ve sonuç noktasını oluşturur. Birinci formülde para, metaların değişim aracıdır; ikinci formülde ise, paranın, para olmasına olanak veren metadır. Birinci formülde basit bir araç olarak görünen para, ikincide dolaşımın sonal amacı gibi görünür, oysa birinci formülde sonal amaç olarak görünen meta, ikinci formülde basit bir araç olarak ortaya çıkar. Paranın kendisi daha önce M—P—M dolaşımının sonucu olduğu gibi, P—M—P formülünde, dolaşımın sonucu, aynı zamanda hareket noktası olarak görünür. Oysa, M—P—M dolaşımında olan madde (*Stoffwechsel*) değişimidir, kendisi de bu birinci süreçten çıkma ikinci P—M—P sürecinin gerçek içeriğini meydana getiren metanın biçimsel varlığıdır.

M—P—M formülünde her iki uç, değer büyüklükleri aynı olan, ama aynı zamanda kullanım-değerleri nitel olarak farklı iki metadırlar. Onların M—M değişimi, gerçekten bir madde değişimidir. Karşılık olarak P—M—P formülünde, her iki sonal uç, altındır ve, aynı zamanda, aynı değer büyüklüğünde altındırlar. Altını, metayı da altınla değişmek üzere meta ile değişmek, eğer P—P sonucunu dikkate alırsak, altını altın karşılığında değişmek saçma gibi görünür. Ama, P—M—P *satmak* için *satınalmak* formülüyle ifade edilirse, ki bunun, altının, aracı bir hareket yardımıyla, altınla değişilmesinden başka bir anlamı yoktur, burjuva üretimin ağır basan biçimi kolaylıkla tanınır. Bununla birlikte, pratikte, satmak için satın alınmaz, ama daha pahalı satmak için ucuza satın alınır. Para, gene bu aynı meta, daha büyük miktarda bir para ile, P—P uçları nitel olarak değilse de, hiç değilse nicel olarak farklı olacak biçimde değişilmek üzere, meta ile değişir. Böylece nicel bakımdan bir farklılık, *eşdeğer-olmayanların değişimini* varsayar, oysa, meta ve para, meta ve para olarak, bizzat metanın karşıt biçimlerinden, dolayısıyla aynı değer bü-

yüklüğünün birbirinden farklı varoluş biçimlerinden başka bir şey değildirler. Dolayısıyla, P—M—P çevrimi, para ve meta biçimi altında daha gelişmiş üretim ilişkilerini içinde saklar ve basit dolaşım çerçevesi içinde daha yüksek bir hareketten başka bir şey değildir. Öyleyse dolaşım aracından ayırdedeceğimiz paranın, metalar dolaşımının dolaysız M—P—M biçiminden nasıl doğduğunu incelememiz gerekir.

Altın, yani değerlerin ölçüsü ve dolaşım aracı olarak hizmet eden özgül meta, toplumun başka bir müdahalesi olmadan *para* haline gelir. Maden-gümüş, İngiltere'de, ne değerler ölçüsü, ne de egemen dolaşım aracıdır, bu nedenle para haline gelmez; aynı biçimde, Hollanda'da, altın, değer ölçüsü olarak tahtından indirilir indirilmez, para olmaktan da çıkmaktadır. Öyleyse, bir meta, her şeyden önce değer ölçüsü birimi ve dolaşım aracı birimi olması dolayısıyla para haline gelir ya da değer ölçüsü birimi ve dolaşım aracı birimi parayı meydana getirir. Ama, böyle bir birim olmakla birlikte, altın, aynı zamanda, bu iki işlevi içinde sahip olduğu varlık tarzından ayrı ve özerk bir varlığa sahiptir. Değerler ölçüsü olarak ancak düşüncede paradır, düşüncede altındır; basit dolaşım aracı olarak ise simgesel paradır, simgesel altındır; ama altın, basit madenî cisim biçimiyle paradır, ya da para gerçek altındır.

Şimdi bir an, hareketsiz halde bulunan meta-altını, ki bu paradır, öteki metalarla olan ilişkisi içinde ele alalım. Bütün metalar, kendi fiyatları içinde, belirli bir altın miktarını temsil ederler, dolayısıyla, metalar mecazi anlamda altından, mecazi anlamda paradan, *altının temsilcilerinden* başka bir şey değildirler, tıpkı, bunun tersine, değer alametinde de paranın metaların fiyatlarının basit bir temsilcisi olarak ortaya çıkması gibi.[85] Bütün metalar böylece ancak mecazi anlamda para olduklarına göre, para, tek

[85] "Yalnızca değerli madenler eşya alametleri değildirler ... eşya da karşılık olarak ... altının ve gümüşün alametleridirler." (A. Genovesi, *Lezioni di Economia Civile,* 1765, s.281, Custodi yayını, *Parte Moderna,* t. VIII.)

gerçek metadır. Değişim-değerinin, genel toplumsal emeğin, soyut zenginliğin özerk varoluş tarzını temsil etmekten başka bir şey yapmayan metaların aksine, altın, kendisi, *soyut zenginliğin* maddi biçimidir. Kullanım-değeri bakımından, her meta, özel bir gereksinimi karşılamakla, ancak maddi zenginliğin bir anını, zenginliğin yalıtılmış ayrı bir yanını ifade eder. Para ise derhal herhangi bir gereksinim maddesine çevrilebilir nitelikte olduğu için, bütün gereksinimleri karşılar. Paranın kullanım-değeri, kendi eşdeğerini oluşturan sonu gelmez kullanım-değerleri dizisi içinde gerçekleşmiş olur. Para kendi son madenî maddesi içinde, metalar aleminde kendini ortaya koyan bütün maddi zenginliği tohum halinde içinde taşır. Metalar, kendi fiyatlarında, genel eşdeğeri ya da soyut zenginliği temsil ediyorlarsa, altın, kendi kullanım-değerinde bütün metaların kullanım-değerini temsil eder. Dolayısıyla, altın, *maddi zenginliğin somut temsilcisidir.* Altın "bütün şeylerin kısa anlatımı"dır (Boisguillebert), toplumsal zenginliğin özetidir. Para, aynı zamanda, biçimi ile genel emeğin dolaysız olarak cisimleşmesi ve içeriği ile de bütün somut emeklerin toplamıdır. Bireysel görünümü altında evrensel zenginliktir.[86] Dolaşım aracılığı biçiminde ise her türlü sataşmaya, hakarete uğramıştır: onu budamışlardır, hatta artık yalnızca basit bir simgesel kâğıt paçavrası haline gelinceye kadar onu yassıltmışlardır. Onun göz kamaştırıcı altın parlaklığı, para olarak, ona geri verilir. O, uşak iken, efendi olur.[87] Ve basit bir manevrayla, metaların tan-

[86] Altın ve gümüş "*Universal wealth*" [evrensel zenginlik]dir. Petty, *Political Arithmetic, l. c.,* s. 242.

[87] E. Misselden, *Free Trade or the Means to Make Trade Florish, etc.,* London 1622. "Ticaretin doğal maddesi *merchandize* [ticari mal]dır, ki buna, tacirler, ticari nedenlerle, *commodities* [kullanım malı] derler. Ticaretin yapay maddesi, *sinewes of warre and of state* [savaşın ve devletin siniri] diye nitelendirilmiş olan paradır. Her ne kadar doğal sırayla ve zaman sırasıyla para, *merchandize*'den sonra gelmişse de, şimdi artık kullanımda esası oluşturmaktadır." (s. 7.) Misselden meta ile parayı "sağ elini küçük oğlunun, sol elini de büyük oğlunun üzerine koyan ihtiyar Yakub'un iki oğluyla" kıyaslıyor. (*l. c.,*) Boisguillebert, *Dissertation sur la na-*

rısı haline gelir.[88]

a) *Para Yığma (İddihar)*

Altın, ilkönce, metanın kendi başkalaşım sürecini kesintiye uğratması ve altının krizaliti durumunda kalması olayıyla, para olarak, dolaşımdan ayrılmıştır. Satış, satın almaya* dönüşmediğinde, her zaman böyle olur. Altının para olarak özerk bir varlığa geçişi, dolayısıyla, her şeyden önce, dolaşım sürecinin ayrışmasının ya da metanın birbiri yanında birbirinden bağımsız olarak gerçekleşen iki ayrı akit halinde başkalaşmasının elle tutulur biçimde ifadesidir. Bizzat sikkeler de, seyirleri kesintiye uğrar uğramaz, para haline gelirler. Metanın bedeli olarak onu kabul eden satıcının elinde sikke, paradır, sikke değildir; ama satıcının elinden çıktığı anda yeniden sikke haline gelir. Herkes, yalnız kendi ürettiği metanın satıcısıdır, ama toplumsal varlığı için gereksinim duyduğu bütün öteki metaların alıcısıdır. Onun satıcı olarak sahneye girişi, metasının üretimi için gereken işgücüne bağlıyken, alıcı olarak sahneye girişi, yaşamın gereksinimlerinin durmadan yenilenmesiyle koşullandırılır. Satmaksızın satın almak için, satın almadan satmış olması gerekir. M—P—M dolaşımı, ancak fiilî olarak alım ve satımın hareket halindeki birliği olduğu kadar, aynı zamanda, bunların ayrılışlarının sonu gelme-

ture des richesses, etc., l.c., "Bakın, görün ki, ticaretin kölesi, onun zalim efendisi olmuştur. ... Halkların yoksulluğu, yalnızca bir köle olan şeyin, efendi ya da daha doğrusu bir zalim haline getirilmiş olmasındandır." (s. 399, 395.)

[88] Boisguillebert *Dissertation sur la nature des richesses, etc., l. c.*: "Bu madenler [altın ve gümüş] ticaretin içine sokulurken güdülen asıl amaç, bunlardan değişimde ve malların karşılıklı olarak devrinde bir teminat olarak yararlanma amacı bir yana bırakılarak, bir mabut haline getirildi. ... Altın ve gümüş, bu hizmetten hemen hemen azat edildi ve uğrunda gözü kör antikçağın o sahte tanrılarına bile kurban etmediği nice zenginliklerin ve değer taşıyan gereksinimlerin, ve hatta insanların kurban edildiği tanrılar haline getirildi. vb." (*l. c.*, s. 395.)

* Birinci baskıda: "satışta alım"; I. ve II. nüshada elyazısıyla düzeltilmiştir. —*Ed.*

yen sürecidir. Paranın, sikkeler halinde durmadan akması için, sikkelerin, para biçiminde durmadan donması gerekir. Sikkelerin, sürekli bir biçimde dolaşıp durması, dolaşım alanı içersinde, her yanda meydana gelen sikkelerin yedek fonları içinde az ya da çok büyük miktarlar halinde durgunlaşmasıyla koşullandırılırken, aynı zamanda, bileşimleri, dağılmaları, tasfiyeleri ve yeniden oluşumları durmadan değişen, varoluşları sürekli yokoluş, yokoluşları ise sürekli varoluş olan bu yedek fonlar da bu durgunlaşmayı koşullandırırlar. Adam Smith, her meta sahibinin, her zaman, sattığı özel metanın yanında yedek olarak, kendisiyle satın aldığı belli bir miktar genel metaya sahip olması gerektiğini söylemekle, bu sikkelerin paraya ve paranın da sikkelere dönüşümünü gösterdi. Gördük ki, M—P—M dolaşımında, ikinci P—M ucu, bir defada gerçekleşmeyen, ama P'nin bir kısmı sikkeler halinde dolaşırken, diğer kısmı da para olarak uykuya dalacak biçimde, zaman içinde birbirini izleyen bir alımlar serisi halinde dağılır. Para, gerçekten burada *gizlenmiş sikkelerden* başka bir şey değildir; ve dolaşımdaki paraya ait kitleyi meydana getiren çeşitli kısımlar, durmadan bazan bir biçimde, bazan öteki biçimde sırayla ortaya çıkarlar. Dolaşım aracının bu para halinde birinci dönüşümü, demek ki, para dolaşımının salt teknik olan bir dönemini temsil eder.[89]

Zenginliğin birinci doğal biçimi, fazlalık ya da artış biçimidir; ürünlerin derhal kullanım-değeri olarak gerekli olmayan bölümüdür ya da kullanım-değerleri basit gerek-

[89] Boisguillebert, *perpetuum mobile*'nin ilk hareketsizliğe uğramasında, yani paranın dolaşım aracı olarak işlevsel varlığının yadsınmasında, onun metadan özerk bir duruma geçtiğini hemen seziyor. Para, der o, "sürekli hareket içinde bulunmalıdır, bu da ancak taşınır ise mümkündür, ama o taşınmaz duruma geçer geçmez, her şey kaybolmuştur". (*Le Détail de la France,* s. 213.) Onun görmediği şey, bu hareketsizliğe geçmenin paranın hareketinin koşulu olduğudur. Onun gerçekte istediği şey, metaların değişim-değerinin* nesne sıfatıyla değişimlerinden tamamen ayrı bir biçimde belirmesi, ama hiç bir zaman bizatihi bir amaç haline gelmemesi.

* Ki bu da şu anlama gelir: metaların değer biçimi, [I. nüshada elyazısıyla not edilmiştir. —*Ed.*]

sinim çerçevesini aşan ürünlere sahip olunmasıdır. Metadan paraya geçişi tetkik ettiğimiz zaman, ürünlerin bu fazla ya da artan kısmının, üretiminin az gelişmiş bir evresinde, tam anlamıyla değişim alanını oluşturduğunu gördük. Fazla ürünler, değişilebilir ürünler haline ya da meta haline gelirler. Bu fazlalığın tam varlık biçimi, altın ya da gümüştür, zenginliğin, soyut toplumsal zenginlik olarak sabit olduğu ilk biçimdir. Altın ya da gümüş biçiminde, yani paranın maddesi içinde korunabilen şeyler, yalnızca metalar değildir, altın ve gümüş de korunabilen zenginliktir. Bir kullanım-değeri, tüketilerek, yani onları yok ederek kullanım-değeri olarak kullanılır. Ama altının, para olarak kullanım-değeri, değişim-değerinin taşıyıcısı olmak demektir, biçimlenmemiş madde olarak altının kullanım-değeri, genel emek-zamanının maddileşmesi demektir. biçimlenmemiş maden içinde değişim-değeri, yokolmaz bir biçime sahiptir. Bu şekilde para olarak devinimsizleştirilen altın ya da gümüş, *hazineyi* (*Schatz*) oluştururlar. Eskilerde olduğu gibi, dolaşımın özellikle madenî dolaşım olduğu halklarda, para yığmanın, özelinden kendi hazinesini koruyan devlete kadar yayılan evrensel bir süreç karakteri vardır. Çok eski zamanlarda, Asya'da ve Mısır'da, bu hazineler, daha çok kralların, rahiplerin muhafazası altında görünüyorlar ve onların gücüne tanıklık ediyorlar. Yunan'da ve Roma'da üretim fazlalığının her zaman güvenlik altında ve her zaman yararlanılabilir bir biçimi gibi kabul edilen genel hazineler oluşturma siyaseti gelişir. Bu hazinelerin galipler tarafından hemen bir ülkeden bir başka ülkeye aktarılışı, galiplerin bu hazineleri birdenbire dolaşıma sokuşu, antikçağ ekonomisinin bir özelliğini oluşturur.

Maddileşmiş emek-zamanı olarak, altının kendi öz değer hacminin güvencesi olması gibi ve altının *genel* emek-zamanın maddileşmesi olması gibi dolaşım süreci de altının her zaman değişim-değeri olarak iş görmeye devam edeceğinin güvencesidir. Yalnızca metalar sahibinin deği-

şim-değeri biçiminde metayı sabitleştirebilmesi ya da bizzat değişim-değerini meta biçiminde sabitleştirebilmesi yüzünden, metalar değişimi, metaların başkalaşıma uğramış altın biçiminde biraraya toplanması ereğiyle, dolaşımın öz devindiricisi haline gelir. Metanın M—P başkalaşımının amacı, bizzat kendi başkalaşımıdır; o, özel doğal zenginlikten genel toplumsal zenginlik haline dönüşür. Tözlerin değişimi yerine biçim değişikliği, kendiliğinden amaç haline gelmektedir. Değişim-değeri, önceleri salt biçimken hareketin içeriği olur. Meta, ancak dolaşım alanı içersinde tutunabildiği kadar zenginlik olarak, meta olarak varlığını sürdürebilir ve bu akıcı durumda ancak gümüş halinde ve altın halinde donup kalabildiği ölçüde tutunabilir. Meta, kendi akıcı hareketini, dolaşım sürecinin kristali gibi sürdürür. Bununla birlikte, altın ve gümüş, ancak dolaşım aracı olmadıkları sürece, kendilerini para biçiminde sabitleştirirler. *Bunlar, dolaşım aracı olmadıkları zaman para haline gelirler.** Demek ki, metayı sürekli olarak dolaşımın içinde tutmanın tek çaresi, altın biçimindeki metayı dolaşımdan çekmektir.

Metaların sahibi, dolaşıma meta biçiminde verdiği şeyi, ancak para biçiminde dolaşımdan geri çekebilir. Demek ki, aralıksız satış, metaların durmadan dolaşıma sürülmesi, metaların dolaşımı açısından para yığmanın birinci koşuludur. Öte yandan para, aralıksız olarak kullanım-değeri halinde gerçekleşerek ve günlük geçici yararlanmalar halinde eriyip dağılarak, bizzat dolaşım sürecinin içinde, dolaşım aracı olarak, durmadan kaybolup gider. Dolayısıyla, parayı dolaşımın parçalayıp yutucu akıntısından kurtarmak gerekir ya da paranın satınalma aracı görevini yerine getirmesini önleyerek, metayı, birinci başkalaşımında durdurmak gerekir. Şimdi artık para yığıcı haline gelmiş olan meta sahibi, daha önce de ihtiyar Cato'nun öğrettiği gibi olabildiğince çok satmalı, olabildiğince az satın almalıdır: *patrem familias vendacem, non emacem esse***. Çalışkan-

* I. nüshada altı Marx tarafından çizilmiştir.

lık, para yığmanın olumlu koşuluysa, tutumluluk onun olumsuz koşuludur. Metanın eşdeğeri, metalar ya da özel kullanım-değerleri olarak dolaşımdan ne kadar az çekilirse, para biçiminde ya da değişim-değeri biçiminde dolaşımdan o kadar çok çekilmiş olur.[90] Demek ki, genel biçimiyle zenginliğe sahip olma, maddi gerçekliği halinde zenginlikten vazgeçilmesi anlamını taşır. Dolayısıyla, para yığmanın aktif etkeni kullanım-değeri olarak metaya gereksinim duymayan, ama meta olarak değişim-değerine gereksinim duyan *cimrilik*tir. Genel biçimiyle fazlalığı kendine maletmek için özel gereksinimlere karşı lüks ve fazlalık imişler gibi davranmak gerekir. İşte bunun gibi, Cortès Meclisinin,*** 1593'te, Philippe II'ye yaptığı bir uyarmada özetle şunlar okunuyordu:

"1586 yılının Vallodolid Meclisleri, Majestelerinden, İspanyollar sanki Hintli imiş gibi yurtdışından gelen mum, cam, mücevherat, bıçak ve benzeri başka şeyler gibi, insan yaşamı için o kadar gereksiz maddelerin, altın karşılığında değişilmek üzere, krallığa sokulmasına izin vermemelerini rica etmektedir."

Para yığıcı, ne güvelerin, ne de pasın kemirebildiği, aynı zamanda, hem öylesine uhrevi, hem öylesine dünyalık olan sonsuz tükenmez hazine uğruna, bu dünyanın geçici nimetlerini horgörür.

"Bizdeki altın kıtlığının *uzaktaki* genel nedeni, *diyor Misselden adı geçen yapıtında,* bu krallığın, bizim için *commodities***** olacağına, birtakım *discommodities****** oldukları sabit olan yabancı ülkeler metalarının tüketiminde gösterdiği büyük aşırılıkta yatar; çünkü bu metalar, bizi, bu çocuk oyuncaklarının (*toys*) yerine pekâlâ ithal edilebile-

[90] "Meta yedekleri ne kadar artarsa, yığılı para şeklindeki (*in treasure*) yedekler azalır." E. Misselden, *Free Trade of the Means to Make Trade Florish, etc.,* s. 23.

** Aile babasının satınalma aşkı değil, satma tutkusu olmalıdır. —ç.

*** İberik yarımadası devletlerinde yasaları tartışmak ve vergileri onaylamakla yükümlü meclisler. —ç.

**** Kullanım malı. —ç.

***** Yararsız şeyler. —ç.

cek olan öyle bir hazineden yoksun bırakıyor. Biz, normalden çok fazla İspanya, Fransa, Ren, Levant adası şarabı tüketiyoruz; İspanya'nın kuru üzümleri, Korent'in, Levant adasının üzümleri, Hainaut'nun *lawns*'ları,* *cambrics*'leri** İtalya'nın ipekleri, Batı Hindistan'ın şeker ve tütünü, Doğu Hindistan'ın baharatı, bütün bunlar, bizim için *mutlak gereksinim* maddeleri değildir ve buna karşın, bütün bu şeylerin hepsini sarı sarı sahici altınla satın alıyoruz"[91]

Değişim-değerinin, yok olmayan bir madende içerilmesi kadar ve, özellikle böylece, altın ve gümüşün, dolaşım araçları olarak, metanın elden kaçan para biçimini almasına engel olunduğu için de, altın ve gümüş biçiminde zenginlik, yok edilemeyen zenginliktir. Yok edilebilen içerik böylelikle yok edilemeyen biçime feda edilmiştir.

"Eğer vergiler, parayı, onu yemek ve içmek için harcayan bir adamdan alıp da toprağı, balıkçılığı, madenleri, manüfaktürü ya da hatta giysileri geliştirmekte kullanan bir adama verirse, bundan topluluk için daima bir avantaj sağlanmış olur, çünkü giysiler bile yiyecek ve içecekten daha az yok edilebilir niteliktedir. Eğer para, ev eşyasına harcanırsa daha büyük bir avantaj sağlanır; ve para, ev vb. yapmak için kullanıldığı zaman avantaj daha da büyür ..., ama en büyük avantaj, altın ve gümüş ülkeye sokulduğu zaman sağlanır, çünkü yalnız altın ve gümüş yok edilemez şeylerdir, bunlar, her zaman için ve her yerde zenginlik olarak kabul edilir; geriye kalan her şey ancak *pro hic et nunc**** zenginliktir."[92]

Parayı, dolaşım dalgasından çekip alma ve toplumsal madde değişimi dışında tutma hareketi, yok edilemeyen yeraltındaki define biçiminde toplumsal zenginlik ile metalar sahibi arasında özel ve daha gizli ilişkiler kuran *göm-*

[91] *l. c.*, s. 11-13, *passim*.
[92] Petty, *Political Arithmetic, l. c.*, s. 196.
* Bir çeşit ince kumaş. —*ç*.
** Patiska. —*ç*.
*** Yerinde ve anında. —*ç*.

me gibi bir dış görünüm de alır. Delhi'de, Oranzab'ın* sarayında bir süre yaşamış olan Dr. Bernier, tacirlerin paralarını, derin, gizli yerlere gömdüklerini, ama özellikle bütün ticareti ve parayı ellerinde tutan müslüman-olmayan payenlerin "yaşamları boyunca sakladıkları altın ve gümüşün ölümden sonra öteki dünyada kendilerine hizmet edeceğine inandıklarını"[93] anlatır. Para yığıcı, zaten, dünya zevklerine sırt çevirdiği ölçüde, kendini çalışmaya verdiği ölçüde, esas olarak protestanlığı ve daha çok püriten dinini benimser.

"Satınalmanın ve satmanın özellikle gereksinimlere ve onura hizmet eden nesneler için vazgeçilmeyen ve gerçek hıristiyanlığa uygun tarzda yerine getirilebilecek şeyler oldukları yadsınamaz, çünkü bizzat ilk peygamberler de, sürü hayvanları, yün, buğday, yağ, süt ve başka malları almış ve satmışlardır. Bunlar, Tanrının topraktan çıkardığı ve insanlar arasında paylaştırdığı Tanrı bağışlarıdır. Ama, bizim bir hükümetimiz ve prenslerimiz olsaydı, Kerala'dan, Hindistan'dan ve başka yerlerden, ipekliler, fildişleri ve baharat gibi şatafattan, israftan başka bir işe yaramayan gereksiz, pahalı metaları getiren ve ülkenin ve insanların parasını emen dış ticaret, hoşgörü ile karşılanmayacaktı. Ama şu anda söylemek istediğim bu değil, çünkü en sonunda, tıpkı süs gibi, fazla yiyip içmek gibi, bunun da, artık paramız kalmadığı zaman kendiliğinden duracağı kanısındayım: bu bakımdan, gereksinim ve yoksulluk bizi zorlamadığı sürece, yazmak ve öğüt vermek hiç bir işe yaramayacaktır."[94]

* Hindistan'ın Moğol imparatoru. —ç.

[93] François Bernier, *Voyages contenant la description des États du Grand Mogol,* Paris 1830, vol. I, bkz: s. 312-314.

[94] Doktor Martin Luther, *Bücher von Kaufhandel und Wucher,* 1524. Luther aynı yerde şöyle diyor: "Tanrı biz Almanları o biçimde yaratmıştır ki, altınımızı ve gümüşümüzü yabancı ülkelere saçmamız, elalemi zengin etmemiz ve kendimiz dilenci durumunda kalmamız gerekmektedir. Almanya, İngiltere'nin kumaşını kendisine bıraksaydı, hiç kuşku yok ki, İngiltere'nin daha az altını olurdu, ve baharatını kendine bıraksaydı Portekiz kralının da daha az altını olurdu. Bir Frankfurt panayırının Alman

Toplumsal madde değişimindeki büyük karışıklık dönemlerinde, define biçiminde para gömme, burjuva toplumunun gelişmiş evrelerinde bile meydana gelir. Katı biçimiyle toplumsal bağ —metalar sahibi için bu bağ, metalar tarafından oluşturulur ve metanın eksiksiz, kusursuz biçimi de paradır— toplumsal hareketin dışına çıkar. Toplumsal *nervus rerum*,* siniri bulunduğu vücudun yanına gömülür.

Gömü o zaman artık yararsız bir madenden başka bir şey olmayacak, para olan canı onu terk edecektir, ve dolaşım, onu kendisine çekemediği sürece, gömü, bulunduğu yerde artık yalnızca dolaşımın soğumuş külleri gibi, onun *caput mortum*'u** olarak kalacaktır. Para ya da özerkliğe ulaşmış olan değişim-değeri, kendi niteliği gereği, soyut zenginliğin varoluş biçimidir, ama öte yandan herbir belli para toplamı, nicel olarak belirli bir değer büyüklüğüdür. Değişim-değerinin nicel sınırı, onun nitel olarak genelliği

ülkelerinden, hiçbir gerek ve neden yokken, ne kadar para çıkıp gitmesine neden olduğunu kendin hesaplarsan, Alman ülkesinde hâlâ bir meteliğin nasıl olup da kaldığına şaşarsın. Almanya'da yerden fışkıran ve biten ne varsa, para olarak basılan ne varsa, Frankfurt, bunların Almanya dışına aktığı gümüşten ve altından deliktir; delik tıkanırsa, bugün her yerde işitilen borçların mevcut olup paranın olmaması üzerine yakınmalar, köylerin ve kentlerin tefecilikle kemirilme durumu artık sona erer. Ama bırak böyle gitsin, böylesi iyidir: biz Almanlar, Alman olarak kalmalıyız; tutumumuzdan vazgeçmeyiz, böyle gerek."

Misselden, yukarda anılan yapıtında, altın ve gümüşü, hiç değilse hıristiyan çevre içinde muhafaza etmek istiyor: "Hıristiyan ülkeler dışındaki Türkiye ile, İran ve Doğu Hindistan ile yapılan ticaret yüzünden para azalmaktadır.

Bu ülkelerde ticaret daha çok peşin para ile yapılmaktadır, ama hıristiyan ülkeler içinde yapılan ticaret, bu bakımdan değişiktir. Çünkü hıristiyan ülkeler içindeki ticaret de her ne kadar peşin parayla yapılıyorsa da, gene de para, bu ülkelerin sınırları içinde kalmaktadır. Gerçekten burada, hıristiyan ülkeler içindeki ticarette paranın akışı ve karşı-akışı, gelgit'i yer almaktadır, çünkü bir ülkede kıtlık bir başkasında bolluk olmasına karşın, para, bazan bir yerde daha bolken, başka bir yerde daha kıt olmaktadır; böylece para hıristiyanlık çevresi sınırları içinde gider gelir ve dolaşır, ama bu daima çitlerin içinde kapalı kalır. Hıristiyan ülkeler dışında yukarda adı anılan ülkelerle yapılacak olan ticaret için kullanılan para, gider ve bir daha geri dönmez." [s. 19, 20.]

* Eşyanın siniri. —ç.

** Kimyasal kalıntı. —ç.

ile çelişir ve para yığıcı, bu sınırı, fiiliyatta aynı zamanda nitel bir engel haline de dönen ya da bu serveti ancak maddi zenginliğin sınırlı bir temsilcisi haline getiren bir engel gibi duyumsar. Para, kendisini, görmüş olduğunuz gibi, genel eşdeğer olarak, sonu gelmez metalar dizisinin bir kısmını meydana getirmek üzere kendisinin de öteki kısmını[95] oluşturduğu bir denklemde doğrudan doğruya ortaya koyar. Para, bu sonu gelmez metalar dizisi içinde bir ölçüye göre yaklaşık olarak gerçekleşir, yani bir ölçü içinde kendi değişim-değeri kavramına yanıt verir ki, bu ölçü, değişim-değerinin büyüklüğüne bağlıdır. Değişim-değerinin hareketi, değişim-değeri otomatik bir niteliğe sahip olduğuna göre, genel olarak ancak kendi nicel sınırını aşma, onun ötesine geçme hareketi olabilir. Ama gömünün miktar olarak belli bir sınırı aşıldığı anda, başka bir engel doğar ki, bunun da ortadan kaldırılması gerekir. Engel olarak ortaya çıkan, bu yığılı paranın şu ya da bu belirli sınırı değildir, herhangi bir sınırdır. Demek ki, para yığmanın içkin bir sınırı yoktur, kendinden ölçüsü de yoktur, o, sonuçlarının herbirinde bir yeniden başlama nedeni bulan sonu gelmez bir süreçtir. Gömü ancak korunmakla çoğaltıldığına göre, aynı biçimde, o, ancak çoğaltılarak korunur.

Para, zenginleşme tutkusunun yalnızca *bir* amacı değildir, amacın bizzat kendisidir. Bu tutku, özünde *auri sacra fames*'tir.* Zenginleşme tutkusu, özel doğal zenginlikler tutkusunun ya da giysiler, mücevherler, hayvan sürüleri gibi kullanım-değerleri tutkusunun aksine, ancak, genel zenginliğin, genel zenginlik olarak yalıtılmış bir meta biçiminde bireyselleştiği andan başlayarak olanaklıdır. Demek ki, para, zenginleşme tutkusunun amacı olduğu kadar, onun kaynağı olarak da görünmektedir.[96] Aslında, kendili-

[95] Birinci baskıda: *Glied* (uç, son); II. nüshada elyazısıyla düzeltilerek *Seite* (kısım) yapılmıştır. —*Ed.*

[96] "Hasisliğin kökeni paradadır. ... Yavaş yavaş bir çeşit kudurganlık gelişir ki, o, artık hasislik değildir, altına susuzluktur." (Plinius, *Historia naturalis,* XXXIII. kitap, bölüm III, paragraf 14.)

* Lanetlenmiş altına susuzluk. —*ç.*

ğinde bir amaç haline gelen değişim-değeridir ve onun büyümesidir. Cimrilik, paranın dolaşım aracı haline gelmesine olanak vermemekle, serveti tutsak alır, ama altın susuzluğu, servetin para biçimindeki ruhunu, dolaşımın onun üzerinde kendini gösterdiği çekimi korur.

Gömüyü sağlayan eylem, bir yandan, satışın aralıksız olarak yinelenişiyle dolaşımdan para çekmekten, öte yandan da düpedüz ambarlamak ve *üstüste yığmaktan* ibarettir. Ancak basit dolaşım alanında ve para yığma biçimindedir ki, zenginlik olarak zenginliğin birikimi gerçekten yer alır, oysa daha sonra da göreceğimiz gibi, öteki sözde biriktirme biçimleri daima basit para biriktirilmesi düşünüldüğü için ve pek yerinde olmayan bir deyişle, biriktirme olarak tanınmışlardır. Ya da bütün öteki metalar kullanım-değeri olarak biriktirilirler ve dolayısıyla onların biriktiriliş biçimleri, kullanım-değerlerinin niteliği ile belirlenir. Tahılların bir yere toplanması, örneğin özel tesisler gerektirir. Koyunları biraraya toplayan kimse çoban olur; kölelerin ve toprağın toplanıp yığılması, egemenlik ve kölelik ilişkilerini içerir, vb.. Özel zenginlik yedeklerinin oluşturulması, basit biriktirme hareketinin kendisinden ayrı özel süreçler gerektirir ve bireyselliğin özel yanlarını geliştirir. Ya da bir ikinci durumda, metalar biçiminde zenginlik, değişim değerleri olarak biriktirilir ve o zaman biriktirme hareketi, ticari ya da özgül olarak, iktisadi bir işlem olarak kendini gösterir. Bu işlemi yerine getiren kimse, hububat taciri olur, celep olur, vb.. Altın ve gümüş kendilerini biriktiren bireyin herhangi bir eyleminden dolayı değil, ama bireyin katkısı olmadan da devam eden dolaşım sürecinin billurlaşmaları oldukları için paradırlar. Bireyin onları bir yana koymaktan ve üstüste yığmaktan, bütün öteki metalara uygulandığı takdirde, onları değersizleştirecek olan her türlü içerikten yoksun eylemden başka yapacak bir şeyi yoktur.[97]

[97] Demek ki, Horace, aşağıdaki satırları yazarken para yığına felsefesini hiç anlamadığını belli etmektedir. (*Satires,* kitap II, satire III. [mısra 104-110]):

"Eğer bir kimse, ne lavta ne de başka bir müzik aleti çalmayı bilmedi-

Para yığıcımız değişim-değerinin kurbanı gibi, onun madenden sütunu üzerine tünemiş bir aziz, dünya nimetlerine sırt çevirmiş bir kişi gibi görünür. Yığıcı yalnız toplumsal biçimdeki zenginliğe ilgi duyar, ve bunun için de onu, toprağa, toplumun erişemeyeceği bir yere koyar. O, metayı, aralıksız olarak dolaşıma elverişli biçimiyle ister ve, bunun için de, onu dolaşımdan çeker. Değişim-değeri hayaliyle yaşar, onun için de değişim yapmaz. Zenginliğin akışkan biçimi ile donmuş, taşlaşmış biçimi, yaşam iksiri ile simya taşı,* delice bir simyanın hayalciliği içinde birbirlerine karışır. Hayale dayanan sınırsız bir zevk susuzluğu içinde, bütün zevklerden vazgeçer. Bütün toplumsal gereksinimleri karşılamak isteğine gelince, birinci derecede zorunlu olan gereksinimlerini karşılayabilirse, ne âlâ. Zenginliği, madenin cisimsel gerçeği içinde tutarak, saf bir düş olarak buharlaştırır. Ama, gerçekte, paranın para için yığılması, üretim için üretimin barbar biçimidir, yani toplumsal emeğin üretici güçlerinin, geleneksel gereksinimler sınırlarının ötesinde gelişmesidir. Meta üretimi ne kadar az gelişmişse, para biçiminde değişim-değerinin ilk kez özerkliğe geçişinin, yani sonuç olarak, eski halklarda, Asya'da, zamanımıza kadar büyük bir rol oynayan ve gene değişim-değerinin henüz bütün üretim ilişkilerine el koymamış olduğu modern köylü halklarda büyük bir rol oyna-

ği halde, lavtaları alıp depoya kapatırsa, eğer kunduracı olmadığı halde bizler ve kalıplar satın alırsa ve deniz ticaretinden hiç hoşlanmazken gemi yelkenleri edinirse, böylesine herkes deli der, akılsız der ve bu haksız da olmaz. Gümüş ve altını toprağa gömen ve yığdığı hazineden yararlanmayı bilmeyerek ona el sürmeyi günah sayan kimsenin böylelerinden farkı var mıdır?"

Bay Senior, sorunu daha iyi anlamaktadır: "Para, herkesin arzuladığı biricik şey olarak görünmektedir, ve para *soyut bir zenginlik* olduğu için ve insanlar ona sahip olmakla hangi cinsten olursa olsun bütün isteklerini ve gereksinimlerini karşılayabildikleri için, bu böyledir." (*Principes fondamentaux de l'économie politique, çeviren*: Kont Jean Arrivabene, Paris 1836, s. 221.) Storch da sorunu daha iyi anladığını şu sözleriyle belli etmektedir: "Nakit para, bütün öteki zenginliği temsil ettiğine göre ... dünyada bulunan her cinsten zenginliği edinmek için para yığmak yeter." (*Cours d'économie politique, etc., l. c.*, t. II, s. 135.)

* Simyacılara göre, madenleri altına çeviren taş. —*ç.*

makta olan para yığmanın önemi, o kadar büyük olur. Şimdi hemen, madenî dolaşımın kendi çerçevesi içinde para yığmanın özgül ekonomik işlevini incelemeye geçeceğiz, ama daha önce bir başka para yığma biçiminden sözedeceğiz.

Kendilerini oluşturan madde, paranın maddesi olduğundan, estetik niteliklerinden soyutlanmış olan altın ve gümüş metaları, tıpkı altın sikkelerinin ve altın çubuklarının da bu metalara dönüşebilmeleri gibi, para halinde değişikliğe uğrayabilirler. Altın ve gümüş, soyut zenginliğin maddesi olduklarından, kişi, onları somut kullanımdeğeri biçiminde kullanmak suretiyledir ki, zenginliğini, en gösterişli bir biçimde teşhir eder ve eğer meta sahibi, üretimin bazı evrelerinde, servetini tam güvenlik içinde saklayabileceği her yerde saklıyorsa, bu, öteki meta sahiplerinin gözüne bir *rico hombre** görünme gereğinin dürtüsüyledir. O, kendini ve evini altınla donatır.[98] Para yığmanın, burjuva ekonomisinde de olduğu gibi, bütünüyle üretim mekanizmasının ikincil bir işlevi gibi görünmediği, ama bu biçimiyle zenginliğin bir sonal amaç oluşturduğu Asya'da ve özellikle Hindistan'da altın ve gümüş metaları, en uygun deyimiyle, gömülerin estetik biçimlerinden başka bir şey değildirler. Ortaçağ İngiltere'sinde, altın ve gümüş metalarında cisimleştirilen ilkel emek, onların değerini ancak pek az artırdığı için, bu metalar, yasal olarak basit gömülü para biçimi sayılmaktaydılar. Onların yeniden dolaşıma sokulmaları kaçınılmazdı ve, sonuç olarak, onların unvanları, tıpkı para sikkelerinin tabi bulundukları yönergelere tabiydiler. Altın ve gümüşün, lüks eşya olarak kullanılışındaki gelişme ile zenginliğin

* Zengin adam. —ç.

[98] Bir örnek, meta sahibi bireyde, uygarlaşma ve kapitalist olmuş olsa da, *inner man* [içteki insan]ın ne kadar değişmeden kaldığını gösteriyor; bu, en uygun aile arması sayarak, 100.000 sterlinlik banknotu camlı çerçeve içinde duvara asan bir kozmopolit bankanın Londra temsilcisinin verdiği örnektir. Sorunun asıl canalıcı yanı, nükteli yanı, banknotun o yüksek mevkiinden dolaşım üzerinde gezdirdiği küçümseyici ve alaycı bakışlardır.

gelişmesi arasındaki koşutluk öyle basit bir şeydir ki, eskiler bunu çok iyi anlıyorlardı.[99] Oysa modern iktisatçılar, gümüş ve altın metalarının kullanımının, zenginliğin artması ile aynı oranda çoğalmadığını, ama değerli madenlerin değerden düşmesiyle aynı oranlar içinde arttığını ileri süren yanlış bir teori ortaya koydular. Onların Kaliforniya'da ve Avustralya'da altının kullanılışı konusundaki tezlerine destek olarak ileri sürdükleri, başka yönden doğru olan kanıtların bir yanı daima eksik kalmaktadır, çünkü onlar kendi düşüncelerinde, altının hammade olarak tüketimindeki artışı haklı gösterecek nedeni bu artmayla örtüşen değer düşüklüğüne bağlayamamaktadırlar. 1810'dan 1830'a kadar, Amerika'da, İspanya'ya karşı ihtilaller yüzünden madenlerde işin durdurulması sonucu, değerli maden üretimi, yıllık ortalama üretime göre, yarıdan fazla azalmıştı. 1809 yılı ile 1829 yılı karşılaştırıldığında Avrupa'da, dolaşımda bulunan para sikkelerindeki azalma, altıda-bir oranında düşmüştü. Dolayısıyla, her ne kadar üretimin miktar olarak azalmasına ve bununla birlikte, üretim giderlerinin yükselmesine karşın, herhangi bir değişiklik bu yüzden İngiltere'de daha savaş sırasında ve Avrupa kıtasında Paris barışından beri, değerli madenlerin lüks eşya olarak tüketimindeki artma göze çarpacak kadar bir azalma göstermedi. Tüketim, genel zenginliğin artmasıyla birlikte çoğaldı.[100] Genel kural olarak altın ve gümüş paranın, lüks eşyalara dönüşmesinin barış zamanında daha yaygın olduğu, büyük karışıklık dönemlerinde daha çok yeniden maden çubuğu ya da ayrıca madenî para haline geldiği ileri sürülebilir.[101] Jacob'a göre, 1839'da, bütün Avrupa'da ve Amerika'da lüks eşyalar halinde, para biçiminde olduğundan dörtte-bir

[99] Daha ilerde aktarılan Ksenofon'a ait pasaja bakınız.

[100] Jacob, *An Historical Inquiry into the Production and Consumption of the Precious Metals,* t. II, bölüm XXV ve XXVI.

[101] Büyük kargaşalık ve güvensizlik zamanlarında, özellikle iç ayaklanmalar ve istilalar sırasında, altın ve gümüş eşya, hızla para biçimine sokulur; durgunluk ve rahatlık dönemlerinde ise, tersine, madenî paralar altın ve gümüş eşya ve mücevherler biçimine sokulur. (*I. c.,* t. II, s. 357.)

daha fazla değerli maden bulunurken, İngiltere'de, bu oranın 2'ye 1 olduğu düşünülürse, lüks meta biçiminde varolan altın ve gümüş hazinesinin, para olarak iş gören değerli madenlere oranla ne kadar önemli olduğu anlaşılabilecektir.

Para dolaşımının ancak metaların başkalaşımlarının belirtisi ya da toplumsal madde değişiminin gerçekleştirilmesi olan biçim değişikliğinin belirtisi olduğunu gördük. Dolayısıyla, bir yandan dolaşımdaki metaların tüm fiyatındaki dalgalanmalarla birlikte ya da metaların aynı zamanda meydana gelen başkalaşımlarının hacmi ile birlikte, öte yandan her olguda metaların biçim değişikliklerindeki hızla birlikte, dolaşımda bulunan altının tümünde de aralıksız olarak genişleme ya da daralma olması gerekiyordu, ki bu da, bir ülkede, varolan paranın tüm toplamı ile dolaşımdaki paranın miktarı arasındaki ilişkinin durmadan değişmesi koşuluyla olanaklıydı. Bu koşul, para yığmayla gerçekleştirilir. Fiyatlar düşer ya da dolaşım hızı artarsa, gömünün meydana getirdiği yedekler, dolaşımdan kaldırılan para kısmını yutarlar; fiyatlar yükselir ya da dolaşım hızı azalırsa, gömü serbest bırakılır ve kısmen dolaşıma geri döner. Dolaşan para, gömülerek donar, taşlaşır, ve bu gömüler sonu gelmez bir münavebeyle süregiden bir gidip gelme hareketine göre dolaşıma akarlar, bu gidip gelme hareketinde şu ya da bu eğilimin üstünlüğü, özellikle metalar dolaşımındaki dalgalanmalarla belirlenir. Böylece gömüler, dolaşımdaki paranın kaynaktan depoya giden ve yatak değiştirerek dışa akıtan kanalları gibidirler, öyle ki, para sikke biçiminde, ancak bizzat dolaşımın doğrudan gereksinimlerinin belirlediği miktarda dolaşımda bulunur. Dolaşım hacmi bütünüyle birdenbire artarsa ve alım ve satımın bu akış halindeki birliği, gerçekleşecek fiyatların tüm toplamı, para dolaşımının hızından daha da çabuk artacak biçimde egemen duruma geçerse, gömüler, gözle görülecek kadar boşalırlar; genel hareket alışılmamış bir duraklamaya uğrar uğramaz, ya da

alım ile satım arasındaki fark artınca dolaşım aracı şaşırtıcı oranlarda para biçiminde donar ve gömü yedekleri, ortalama düzeylerinin çok üstünde bir düzeye kadar yükselirler. Dolaşımın, sırf madenî dolaşım olduğu ya da üretimin az gelişmiş bir evrede bulunduğu ülkelerde, yığılı paralar, sonsuz derecede dağılmışlar ve ülkenin bütün sathına yayılmışlardır; oysa kapitalist gelişmenin yeraldığı ülkelerde, gömüler, banka yedeklerinde toplanırlar. Gömüyü, kendisi de sürekli olarak dolaşımda bulunan paranın tüm miktarının bütünleyici bir parçasını oluşturan sikke yedeği ile karıştırmamak gerekir, oysa, gömü ile dolaşım aracı arasındaki aktif ilişki, bu aynı tüm miktarın artması ya da azalmasını varsayar. Altın ve gümüş metalar, gördüğümüz gibi, değerli madenler için aynı zamanda hem bir boşaltma kanalı, hem de birikimi sağlayan gizli bir kaynak meydana getirirler. Normal dönemlerde, madenî dolaşım ekonomisi için bu işlevlerden yalnız birincisinin önemi vardır.[102]

[102] Aşağıdaki pasajda Ksenofon, parayı özgül para ve hazine biçimlerinde inceliyor: "Bildiğim bütün sanayi kolları içinde bir tek bunda, bu işe girişenler başkalarının hasedini bu kadar çekmezler. ... Çünkü, gümüş madenleri ne kadar zengin görünürse, o kadar çok gümüş çıkarılır ve o ölçüde çok sayıda insan bu işe çekilmiş olur. İnsan yeteri kadar ev eşyası edindikten sonra daha fazla bir şey satın almaz; ama kimse daha fazlasını istemeyecek kadar gümüşe sahip olamıyor, ve bir kimse yeteri kadar gümüşe sahipse, geri kalanını toprağa gömüyor ve bundan duyduğu zevk, gümüşten yararlanırken duyduğu zevkten az değil. Örneğin kentler gönenç içindeyken insanların özellikle o zaman gümüşe gereksinimleri oluyor. Çünkü erkekler yalnızca güzel silahlar değil, güzel atlar da, görkemli evler ve ev eşyası da satın almak istiyorlar; kadınlar ise, çeşitli giysilere ve altın mücevherlere istek duyuyorlar. Ama, kötü hasat ya da savaş yüzünden kentler kıtlıktan acı çekiyorlarsa, toprağın verimsizliğini gidermek için yiyecek almak ve yardımcı askerî birlikler tutmak için de paraya gereksinim duymaktadır." (Xénophon, *De Vectigalibus,* bölüm IV.) Aristoteles, *La République*'in I. kitabının IX. bölümünde dolaşımın M—P—M ve P—M—P biçimindeki birbirine karşıt bir hareketini "Ekonomik" ve "Krematistik" adları altında açıklamaktadır. Yunan tragedyacıları ve özellikle Euripides, dolaşımın bu iki biçimini "διχη" [hak] ve "χεδος" [çıkar] adları altında, karşılaştırmaktadırlar.

b) *Ödeme Aracı*

Şimdiye kadar paranın dolaşım aracından ayrılan iki biçimi, *gizli sikke* ve *gömü* (*trésor*) biçimleriydi. Sikkenin, geçici olarak para haline dönüşmesinde ilk biçim M—P—M'nin ikinci kısmının, P—M alımının, dolaşımın belirli bir alanı içersinde, zorunlu olarak, birbirini izleyen bir sıra satınalmalar halinde dağılması olayını yansıtıyordu. Para yığma ise, düpedüz, P—M hareketine kadar varmayan M—P eyleminin yalıtılmasına dayanıyordu ya da metanın ilk başkalaşımının özerk gelişmesinden, yeni metanın durmadan elden ele geçtiği biçimindeki varoluş tarzını temsil eden dolaşım aracına karşılık, bütün metaların başka ellere geçmiş varlık tarzı haline gelmiş olan paradan başka bir şey değildi. Yedek halindeki sikkeler ve gömü, ancak dolaşım aracı olmayan paraydılar ve dolaşım aracı olmamaları, yalnızca dolaşmadıkları içindi. Şimdi ele aldığımız belirlenmesinde, para, dolaşır ya da dolaşıma girer ama, dolaşım aracı göreviyle değil. Dolaşım aracı olan para, sürekli satınalma aracıydı; şimdi ise satınalma aracı değilmiş gibi iş görmektedir.

Para-yığma yoluyla para, soyut, toplumsal zenginliğin varlık biçimi ve maddi zenginliğin elle tutulur temsilcisi haline gelir gelmez, para olarak bu belirli biçimiyle, dolaşım süreci çerçevesi içinde bazı özel görevler yüklenir. Para, basit dolaşım aracı ve bu nedenle satınalma aracı olarak dolaşıyorsa, bu durum, meta ile paranın aynı anda karşı karşıya geldiklerini varsayar; demek ki, kutupların birinde, satıcının elinde meta, öteki kutupta, alıcının elinde de para olmak üzere aynı değer büyüklüğünün çift biçim altında varolduğu varsayılmaktadır. İki eşdeğerin aynı zaman içinde bu karşılıklı kutuplarda bulunuşları ve onların zamandaş olan yer ve görev değiştirmesi ya da onların karşılıklı elden ele geçişleri de alıcı ve satıcının ancak varolan eşdeğerlerin sahipleri sıfatıyla birbirleriyle ilişki kurduklarını varsayar. Bununla birlikte, paranın çeşitli biçimsel be-

lirlenmelerine vücut veren metaların başkalaşım süreci, meta sahiplerini de başkalaştırır, ya da her ikisinin de gösterdikleri tolumsal nitelikleri değiştirir. Metaların başkalaşım sürecinde para, ne kadar sık yer değiştirirse, ya da para ne kadar yeni biçimlere bürünürse, metaların zilyedi de o kadar sık kılık değiştirir. Böylece, başlangıçta, meta sahipleri, ancak meta sahipleri sıfatıyla birbirleriyle karşılaşıyorlardı; sonra onlardan biri satıcı, öteki alıcı haline geldiler, daha sonra herbiri sıra ile satıcı ve alıcı oldular, daha sonra para yığıcısı, sonunda zengin adamlar oldular. Demek ki, meta sahipleri, dolaşıma girdikleri gibi dolaşımdan çıkmazlar. Bu bakımdan, dolaşım sürecinde paranın büründüğü çeşitli biçim belirlenmeleri, bizzat metaların biçim değişikliğinin billurlaşmasından başka bir şey değildir, bu değişikliğin kendisi ise, meta sahiplerinin madde değişimlerini içinde gerçekleştirdikleri hareketli toplumsal ilişkilerin nesnel ifadesinden başka bir şey değildir. Dolaşım sürecinde, bu ilişkiler içinde yeni ilişkiler doğar ve, böylece değişikliğe uğramış bu ilişkilerin cisimleşmesi olarak meta sahipleri, yeni ekonomik nitelikler edinirler. Nasıl ki, iç dolaşımda para idealleşir ve nasıl ki, basit kâğıt, altının temsilcisi olarak madenî paranın görevini yerine getirirse, aynı süreçten geçerek, bu sürece basit birer para ya da meta temsilcisi olarak giren, yani gelecekteki parayı ya da gelecekteki metayı temsil eden alıcı ve satıcı, gerçek satıcı ve alıcının etkinliğini kazanırlar.

Altının madenî para olarak kendilerine doğru dönüştüğü bütün belirli biçimler, metaların başkalaşımını içerdiği, ama basit para dolaşımında, paranın, sikke biçiminde ya da hareket halinde birim olarak M—P—M hareketi biçiminde görünmesini temsil eden özerk bir biçimde ayrılıp belirlenmiş olan ya da örneğin metanın başkalaşımının kesintiye uğratılmasında olduğu gibi, yalnızca basit olanaklar biçiminde görünen belirlemelerin açılıp gelişmesinden başka bir şey değildirler. Gördük ki, M—P sürecinde gerçek kullanım-değeri ve ideal değişim-değeri olarak meta,

gerçek değişim-değeri ve yalnızca ideal kullanım-değeri olan parayla ilişki kuruyordu. Satıcı, metayı kullanım-değeri olarak başkasına geçirirken, metanın kendi öz değişim-değerini ve aynı biçimde de paranın kullanım-değerini *gerçekleştiriyordu*. Bunun tersine, satın alıcı, parayı, değişim-değeri olarak başkasına geçirirken, onun kullanım-değerini ve aynı biçimde metanın fiyatını gerçekleştiriyordu. Böylece meta ile para arasında, bir görev ve karşılıklı yer değiştirme vardı. Bu iki yanlı kutupsal karşıtlığın canlı süreci gerçekleşirken, yeniden bölünür. Satıcı, metayı, gerçekten kendinden uzaklaştırır, başkasına geçirir, buna karşılık, onun fiyatını ilk başta, ancak ideal olarak, düşüncede gerçekleştirir. Onu kendi fiyatına satmıştır, ama bu fiyat ancak daha sonraki bir dönemde gerçekleşmiş olacaktır. Alıcı, gelecekteki paranın temsilcisi olarak satın alır, oysa satıcı, o andaki metanın sahibi olarak satmaktadır. Satıcı tarafından, meta, fiyat olarak gerçekten gerçekleşmiş olmaksızın, kullanım-değeri olarak, gerçekten başkasına geçirilmiştir; alıcı yönünden para, değişim-değeri olarak gerçekten başkasına geçirilmiş olmaksızın, metanın kullanım-değerinde, gerçekten gerçekleşmektedir. Daha önce olduğu gibi parayı simgesel olarak değer alameti temsil edeceğine, şimdi bu simgesel temsilci, satıcının kendisidir. Ama nasıl ki, daha önce değer alametinin genel simgesel niteliği garantiyi ve devletin zorunlu geçerliğini meydana getiriyorduysa şimdi de alıcının kişisel simgesel niteliği, meta sahipleri arasında yasal olarak yürürlüğe konulabilir, özel sözleşmeler hazırlanmasına neden olur.

Bunun tersine, P—M sürecinde, para gerçek satınalma aracı olarak başkasına, başka ele geçirilebilir, ve metanın fiyatı, böylelikle, paranın kullanım-değeri gerçekleşmeden ya da meta başkasına geçirilmiş olmadan önce gerçekleşmiş olabilir. Bu, örneğin teslimden önce ödemenin halen yürürlükteki biçiminde meydana gelmektedir. Ya da İngiliz hükümetinin Hindistan'da, doğrudan üreticilerden aliv-

re afyon satın alışında olsun, ya da Rusya'da yerleşmiş olan yabancı tacirlerin ülkenin büyük bir kısmının ürününü alivre satın alışında olsun, meydana gelen budur. Ama para, bu durumda daha önceden tanıdığımız satınalma aracı biçiminde işgörür ve öyle ki belirli yeni biçime bürünmez.[103] Dolayısıyla, bu son durum üzerinde durmayacağız, ancak, burada iki P—M ve M—P süreçlerinin göründükleri biçimin değişikliği konusunda yalnızca şunu belirteceğiz ki, alım ile satım arasındaki, dolaşımda doğrudan ortaya çıktığı biçimiyle salt hayale dayanan fark, şimdi gerçek bir fark haline gelir, çünkü biçimlerin birinde, ortada yalnızca meta vardır, ötekinde ise yalnız para, ama her iki biçimde de yalnızca girişkenliğin harekete geçtiği uç vardır. Ayrıca, her iki biçimin de ortak olan yönleri vardır ki, birinde ya da ötekinde, eşdeğerlerden biri ancak alıcı ile satıcının ortak iradelerinde, her ikisi içinde taahhüt değeri taşıyan iradelerinde bulunur ve belirli yasal biçimlere bürünür.

Satıcı ve alıcı, alacaklı ve borçlu durumuna gelirler. Metanın zilyedi, daha önce hazinenin bekçisi olarak daha çok komik bir insan rolü oynuyorduysa, şimdi artık korkunç bir duruma gelir, çünkü, belirli bir para meblağının varlığıyla özdeşleştirdiği kendisi değil, hemcinsleridir, değişim-değerine kurban ettiği kendisi değil, öteki insanlardır. Dindarken alacaklı olur; tapınaktan adliyeye düşer.

"*I stay here on my bond*!"*

Böylece metanın hazır bulunduğu ve paranın ise yalnızca temsil edilmiş olduğu değişikliğe uğramış M—P biçiminde, para, ilkönce değerler ölçüsü görevini yerine getirir. Metanın değişim-değeri, onun ölçüsü olarak kabul edilen para ile ölçülür, ama sözleşme ile ölçülmüş değişim-değeri olarak fiyat, yalnız satıcının kafasında değil, satıcının taahhüdünün ölçüsü olarak da vardır. İkinci olarak, para, bu-

[103] Doğal olarak, sermaye, para biçiminde de verilebilir, ve ileri sürülen para, avans olarak verilen sermaye olabilir. Ama bu, basit dolaşım çerçevesi içine girmemektedir.

* "Ben senedimdeki yazılı hakta direniyorum." (Shylock, Shakespeare'in *Venedik Taciri*'nde, IV. perde, birinci sahne.) —ç.

rada, her ne kadar henüz gelecekteki varlığının gölgesini önüne düşürmekteyse de, satınalma aracı görevi görmektedir. Gerçekten de metayı yerinden çekip çıkarır, meta, satıcının elinden alıcının eline geçer. Sözleşmenin uygulanması için saptanılan vadenin bitiminde, ödeme tarihinde, para, dolaşıma girer, çünkü yer değiştirir, eski alıcının elinden, eski satıcının eline geçer. Ama dolaşım aracı olarak ya da satınalma aracı olarak dolaşıma girmez. Para, ortada olmadan önce bu görevi yerine getirmiştir ve bu görevi yerine getirip bıraktıktan sonra ortaya çıkmaktadır. Tersine, metanın tek eksiksiz, tam eşdeğeri olarak, değişim-değerinin mutlak varlık tarzı olarak, kısacası, para olarak, belirli *genel ödeme aracı* görevinde para olarak dolaşıma girmektedir. Bu ödeme aracı görevinde, para, mutlak meta olarak ortaya çıkar, ama bizzat dolaşımın içinde, yığılı para gibi dolaşımın dışında değil. Satınalma aracı ile ödeme aracı* arasındaki fark, ticari bunalım dönemlerinde çok nahoş bir biçimde kendini duyumsatır.[104]

Başlangıçta, ürünü kendisi için kullanım-değeri olmadığından ve ürün ancak başkasına geçmekle kullanım-değeri olduğundan, dolaşımda ürünün paraya dönüşmesi, metalar sahibi için bireysel bir zorunluluk olarak görünür. Ama, sözleşme ile saptanılan vadede ödeyebilmek için ilk iş olarak meta satmış olması gerekir. Demek ki, kendi kişisel gereksinimleri her türlü incelemenin dışında olmak üzere satış, onun için, dolaşım süreci hareketiyle, toplumsal bir zorunluluk haline dönüşmüştür. Meta sahibi, bir metanın eski alıcısı sıfatıyla, satınalma aracı olarak değil de ödeme aracı olarak, değişim-değerinin mutlak biçimi olarak para elde etmek üzere zorunlu olarak başka bir metanın satıcısı haline gelir. Metanın, sonal akit gibi anlaşılan para haline dönüşmesi, ya da para yığmada metalar sahibinin bir kaprisi biçiminde görünen, metanın kendili-

[104] Luther'de belirtilen satınalma aracı ile ödeme aracı arasındaki fark, [I. nüshada elyazılı not. —*Ed.*]

* Birinci baskıda: "satınalma araçları ve ödeme araçları", I. nüshada elyazısıyla düzeltilmiştir. —*Ed.*

ğinde amaç gibi anlaşılan birinci başkalaşımı, şimdi ekonomik bir görev haline gelmiştir. Ödeme ereğiyle satışın nedeni ve içeriği, aynı dolaşım sürecinin biçiminden ileri gelen bir içeriktir.

Satışın bu biçiminde meta, birinci başkalaşımını, paraya dönüşmesini ertelediği halde yer değiştirir, dolaşır. Satın alıcı tarafında, tersine, ikinci başkalaşım yerine gelir, yani birinci başkalaşım yapılmış olmadan önce, para metaya tahvil edilir. Demek ki, burada, birinci başkalaşım, kronolojik olarak, ikinciden sonra meydana gelmektedir. Ve böylece, para, yani metanın birinci başkalaşımındaki görünümü belirli bir yeni biçime bürünür. Para, yani değişimdeğerinin kendisine doğru evrim gösterdiği özerk biçim, artık metaların dolaşımını sağlayan biçim değildir, bunun sonal sonucudur.

Satışın iki kutbunun zaman içinde birbirinden ayrılmış bulundukları bu *vadeli satışlar*, metaların, basit dolaşımın kendiliğinden gelme bir ürünü olmaları, ayrıntılı kanıtlarını vermeye gerek göstermeyen bir olgudur. İlkin, dolaşımın gelişmesi, sıra ile birbirlerinin karşısına alıcı olarak ve satıcı olarak çıkan aynı meta sahiplerinin tekrar tekrar karşılaşmalarına neden olur. Bu tekrar tekrar ortaya çıkış, sırf rastlantı olarak kalmaz. Bir meta, örneğin, gelecekteki bir zaman için sipariş edilmiştir, bu sürenin bitiminde teslim edilmesi ve ödenmesi gerekir. Bu durumda satış, ideal olarak, yani hukuki olarak metanın ve paranın fizik varlıkları olmadan yerine getirilir. Bir yandan meta ve para aynı anda yer değiştirdikleri ve öte yandan da para, metayı satın almadığı, ama daha önce satılmış olan metanın fiyatını gerçekleştirdiği için, paranın iki biçimi —dolaşım aracı ve satın alma aracı— burada, gene çakışır. Ayrıca bütün bir seri kullanım-değerinin doğası, bu kullanım-değerlerinin, metanın fiilen teslimi ile değil, ama belirli bir zaman için başkasına bırakılması yoluyla elden ele geçirilmesini içerir. Örneğin bir evin kullanım-değeri, bir ay için satıldığı zaman, evin kullanım-değeri, her ne kadar ayın başında el

değiştirirse de, ancak bir ay geçtikten sonra karşılanmış olur. Kullanım-değerinin fiilen başkasına bırakılması ve kullanım-değerinin gerçekten başkasına geçirilmesi, burada, zaman içinde birbirinden ayrılmış oldukları gibi, kullanım-değerinin fiyatının gerçekleşmesi de onun yer değiştirmesinden sonra olur. Ensonu, çeşitli metalar, içlerinde, çeşitli üretim süreleri taşıdıklarına ve çeşitli sürelerde üretildiklerine göre, bundan şu sonuç çıkar ki, değişim yapanların biri, henüz alıcı olarak ortaya çıkmamışken, öteki, satıcı olarak ortaya çıkar, ve aynı meta sahipleri arasında alım ve satımın sık sık yinelenişi nedeniyle satışın iki anı, metaların üretim koşullarına göre birbirinden ayrılırlar. Böylece metaların sahipleri arasında, kuşkusuz kredi sisteminin doğal temelini oluşturan, ama kredi mevcut olmadan önce de tam bir gelişme kazanabilmiş bulunan alacaklının borçluya olan ilişkisi doğar. Her halde şurası açıktır ki, kredi sisteminin yetkinleşmesiyle, yani genellikle burjuva üretim sisteminin yetkinleşmesiyle paranın ödeme aracı olarak görevi, paranın satınalma aracı olarak ve ayrıca para yığma unsuru olarak, işlevinin zararına genişlik kazanacaktır. Örneğin İngiltere'de, sikkeler halinde para hemen hemen özellikle perakendeci ticaret alanında ve üreticilerle tüketiciler arasındaki küçük ticaret alanında sıkışıp kaldığı halde, ödeme aracı olarak para, büyük ticari işlemler alanında hüküm sürmektedir.[105]

[105] Tanımlamalarının gösterdiği bütün doktriner kendini beğenmişliğine karşın Bay Macleod, en ilkel iktisadi ilişkileri o kadar az anlamaktadır ki, genel olarak paranın gelişmiş biçimini, ödeme aracı olarak biçimini hareket noktası saymaktadır. Başka şeyler arasında şunu da söyler: İnsanlar, birbirinin hizmetine aynı zamanda ve aynı değer büyüklüğünde gereksinim duymadıklarından, "birincinin ikinciye ödemesi gereken belirli bir fark ya da belirli bir hizmet toplamı ... borç kalır". Bu borcun alacaklısı kendi hizmetine derhal gereksinimi olmayan bir üçüncü şahsın hizmetine muhtaçtır, ve "birincinin kendisine ödemesi gereken borcu üçüncüye devreder. Bu borcu tanıyan senet, böylelikle elden ele dolaşır. ... Dolaşım aracı ... madenî para ile ifade edilen böyle bir yükümlülüğe sahip bulununca, yalnızca ilk borçlunun hizmetlerinden değil, bütün çalışan topluluğun hizmetlerinden yararlanmak olanaklıdır". (Macleod, *Theory and Practice of Banking, etc.,* London 1855, V. I, [s. 23 vd., 29].)

Genel ödeme aracı olarak para, sözleşmelerinin *genel metası* haline gelir — her şeyden önce yalnızca metaların dolaşımı alanında.[106] Ama para, bir yandan bu işlevinde gelişirken, bütün başka ödeme biçimleri, madenî para ile ödeme biçiminde çözümlenir. Paranın ne ölçüde özellikle ödeme aracı haline geldiğini, değişim-değerinin, üretimi hangi ölçüde genişliğine ve derinliğine eline geçirdiğini gösterir.[107]

Ödeme aracı olarak dolaşmakta olan para kitlesi, ilkönce ödemelerin toplamıyla, yani basit para dolaşımında olduğu gibi elden ele geçirilecek metaların fiyatlarıyla değil, elden ele geçirilmiş metaların fiyatlarının toplamı ile belirlenir. Bununla birlikte, bu biçimde belirlenen toplam, iki türlü değişmektedir, ilkin aynı para sikkesinin yeniden aynı görevi yerine getirişindeki çabuklukla, ya da ödemeler kitlesinin hareket halindeki ödeme zinciri biçiminde kendini gösterişindeki çabuklukla, A, B'ye öder, bunun üzerine B, C'ye öder ve böylece gider. Aynı para sikkesinin, hangi çabuklukla ikinci kez ödeme aracı görevini yerine getireceği, bir yandan, aynı meta sahiplerinin, bir meta sahibine karşı alacaklı, bir başkasına karşı ise borçlu durumda

[106] Bailey, *Money and its Vicissitudes,* London 1837, s. 3: "Para, sözleşmelerin genel metasıdır, ya da daha sonraki bir dönemde yerine getirilecek olan mülkiyet sözleşmelerinin çoğu para esası üzerinde aktedilir."

[107] Senior, *l.c.,* s. 221, der ki: "Her şeyin değeri belirli bir zaman süresi içinde değiştiği için, bu yüzden, ödemenin ortaya çıkması muhtemel nedenlerle değeri en az etkilenecek gibi görünen ve başka şeyleri satın almada aynı ortalama yeteneğini uzun süre koruyacak gibi görünen şeyle yapılması konusunda anlaşmaya varılır. İşte böylece, para, değerin ifadesi ya da temsilcisi olmaktadır." Olan tersidir. Altın ve gümüş para olduğu içindir ki, yani özerk bir duruma gelen değişim-değerinin varlık tarzı haline geldiği içindir ki, bunlar, evrensel ödeme araçları olmaktadırlar. Bay Senior'un sözünü ettiği paranın değer hacminin süresi sorunu sözkonusu olduğunda, yani paranın olayların zorlamasıyla genel ödeme aracı olarak kendi kendini kabul ettirdiği dönemlerde, paranın değer hacminin de dalgalanmaya uğradığı görülmektedir. İngiltere'de Elizabeth zamanı, bu dönemlerden biri idi. Ve işte o zamandır ki, Lord Burleigh ve Sir Thomas Smith, gözle görülür hale gelmekte olan değerli madenlerin değerinin düşmekte olduğunu gözönünde tutarak, Oxford ve Cambridge üniversitelerinin toprak rantlarının üçte-birini buğday ve yulaf olarak muhafaza etmelerini zorunlu kılan bir yasayı parlamentodan geçirdiler.

oluşları gibi meta sahipleri arasındaki alacaklı-borçlu ilişkilerinin zincirleme sıralanışına, beri yandan da başka başka ödeme vadelerini ayıran aralığa bağlıdır. Metaların, bu sonradan ödenmeler ya da ilk başkalaşımlar zinciri, paranın, dolaşım aracı olarak dolaşımında kendini gösteren başkalaşımlar zincirinden nitel olarak ayrılır. Bu son, başkalaşımlar zinciri kronolojik bir ardarda sıralanış içinde görünmekle sınırlı kalmaz, yalnız bu kronolojik ardarda geliş içindedir ki, başkalaşımlar zinciri *haline gelir*. Meta, para olur, sonra yeniden meta olur ve böylelikle başka bir metanın para olmasına olanak sağlar vb., ya da satıcı alıcı olur ve bu sayede başka bir metalar sahibi satıcı olur. Bu zincirleme bağlantı, bizzat metaların değişim süreci içinde, önceden bilinmeyen bir biçimde, rastgele doğar. Ama A'nın B'ye vermiş olduğu para, arka arkaya, B tarafından C'ye, C tarafından D'ye vb. verilse ve bu, çabuklukla birbiri ardısıra gelen zaman aralarıyla olsa da — bu dış zincirleme sıralanış, daha önce varolan toplumsal bir zincirleme bağlantıyı gün ışığına koymaktan başka bir şey yapmaz. Aynı para, ödeme aracı rolünü oynadığı için çeşitli ellerden geçmez, ancak, bu başka başka eller, daha önce aralarında değişimci olarak bir sözleşmeyi mühürledikleri içindir ki, para, ödeme aracı olarak dolaşmaktadır. Demek ki, paranın ödeme aracı olarak dolaşımındaki hız, bireylerin, paranın sikkeler olarak ya da satınalma aracı olarak dolaşımındaki hızın gösterdiğinden çok daha derinlemesine dolaşım sürecine sürüklendiklerini gösterir.

Dolayısıyla mekan içinde birbirine koşut olarak meydana gelen aynı andaki alım ve satımların fiyatlarının toplamı, dolaşım çabukluğunun sikkelerin eksiğini kapatabileceği sınırı oluşturur. Bu engel, ödeme aracı olarak görev gören para için ortadan kalkar. Aynı zamanda yapılacak ödemeler, —aynı mahalde toplanırlarsa, ki bu ancak büyük meta dolaşım merkezlerinde kendiliğinden ilkönce meydana gelir— pozitif ve negatif büyüklükleri temsil ettiklerinden, A, B'ye ödemede bulunacağından ve aynı zamanda

kendisine de C tarafından ödeme yapılacağından, ödemeler arasında denge kurulur. Ödeme aracı olarak gerekli olan para toplamı, demek ki, aynı zamanda yapılacak ödemelerin fiyatının toplamı ile değil, bu ödemelerin bir merkezde toplaşmasının, yoğunlaşmasının az ya da çok büyük oluşuyla ve bu ödemelerin negatif ve pozitif büyüklükler olarak karşılıklı birbirlerini geçersiz duruma getirmeleriyle devamını sağladıkları dengenin büyüklüğü ile belirlenecektir. Örneğin antik Roma'da olduğu gibi bu denkleştirmeler amacıyla birtakım özel düzenlemeler, kredi sisteminin bütün gelişmesi dışında ortaya çıkarlar. Ancak, onları burada incelemenin yeri yoktur. Üstelik her yerde belirli toplumsal çevrelerde kurulan genel ödeme vadelerini incelemenin yeri de burası değildir. Yalnızca şunu da belirtelim ki, bu ödeme vadelerinin dolaşımdaki para miktarının periyodik dalgalanmaları üzerinde meydana getirdikleri özel etki, ancak şu son zamanlarda bilimsel olarak incelenebilmiştir.

Ödemeler pozitif ve negatif büyüklükler olarak denkleştikleri sürece, en az da olsa gerçek paranın etkisi yoktur. Para, burada, ancak değerler ölçüsü biçimiyle, bir yandan metaların fiyatında, öte yandan da karşılıklı yükümlülüklerin büyüklüğünde gelişir. Dolayısıyla, değişim-değeri, ideal varlığının dışında, burada, özerk bir varlık kazanmaz, hatta değer alameti varlığı da kazanmaz ya da para, yalnızca ideal itibari para haline gelir. Demek ki, ödeme aracı olarak paranın görevi şöyle bir çelişkiyi içerir: bir yandan, ödemeler denkleşirse, para, ancak ideal olarak ölçü gibi iş görür, öte yandan ödemenin gerçek olarak yapılması gerekiyorsa, para, geçici dolaşım aracı olarak dolaşıma girmez, kalımlı bir genel eşdeğer varlık tarzı edinir, dolaşıma mutlak meta olarak, yani bir sözcükle para olarak girer. Onun için ödeme zincirinin ve yapay bir denkleştirme sisteminin gelişmiş olduğu yerde, ödemelerin seyrini ani ve sert bir biçimde kesintiye uğratan ve ödemelerin denkleşmesi mekanizmasını bozan sarsıntılar olduğu za-

man para, değerler ölçüsü olarak sahip bulunduğu uçucu ve akışkan olan hayalî biçiminden, ansızın, katı olan para biçimine ya da ödeme aracı biçimine geçer. Böylece, metalar sahibinin uzun zamandan beri bir kapitalist haline gelmiş bulunduğu, kendi Adam Smith'ini tanıdığı ve yalnız altın ve gümüşün para olabilecekleri ya da genellikle paranın, öteki metaların tersine, mutlak meta olabileceği yolundaki boş inancı küçümseyici bir gülümsemeyle karşıladığı gelişmiş bir burjuva üretim evresinde para, ansızın, dolaşımın aracısı olarak değil de, değişim-değerinin, tam, eksiksiz tek biçimi olarak, tıpatıp para yığıcısının anladığı anlamda biricik zenginlik olarak yeniden ortaya çıkar. Zenginliğin bu biricik varlık biçiminde, para, örneğin para sisteminde olduğu gibi, yalnızca bütün maddi servetin değerden düşmüş ve değersiz olduğu sanısını uyandırarak kendini ortaya koymaz. Bu değerden düşme ve değersizlik, gerçektirler. Bu, dünya pazarının, para bunalımı denen bunalımlarının özel evresidir. Bu gibi anlarda, biricik zenginlik olarak, büyük yaygaralarla talep edilen *summum bonum** paradır, peşin paradır, bütün öteki metalar, özellikle kullanım-değeri oldukları için, onun yanında yararsız, gereksiz, çocuk oyuncağı, ya da Doktor Martin Luther'imizin dediği gibi, basit birer süs ve israf gibi görünürler. Kredi sisteminden ani olarak nakit sisteme dönülmesi, pratikteki paniğe teorik korkuyu ekler ve dolaşımın etkenleri kendi ekonomik ilişkilerinin anlaşılması olanaksız gizemi karşısında titrerler.[108]

Ödemeler ise, kendi hesaplarına, bir yedek fonunu, öde-

[108] Burjuva üretim ilişkilerinin bizzat burjuvalara karşı isyan etmelerini önlemek isteyen Boisguillebert, fikirlerinde, paranın ancak ideal olarak ya da elden kaçan tarzda görünenini tercih etmektedir. Dolaşım aracı için de böyle, ödeme aracı için de. Burada gene göremediği şey, paranın ideal biçiminden dış-gerçekliğine hemen geçişidir. Değerlerin ölçüsü, yalnızca düşünüldüğü anda bile, daha o zaman durgunluk halindeki katı parayı içermektedir. Paranın bizzat metaların basit bir şekli olduğu, "metaların değeri saptandıktan" sonra değişimin paranın müdahalesi olmadan yeraldığı büyük ticarette görülmektedir. (*Le Détail de la France, l. c.*, s. 210.)

* En üstün mal. —ç.

me aracı sıfatıyla bir para birikimini zorunlu kılarlar. Bu yedek fonların oluşması, artık, ne para yığmada olduğu gibi bizzat dolaşımın dışında bir eylem görünümünde, ne de sikkelerin yedeklerinde olduğu gibi para geçerliğinin düpedüz teknik bir kesintiye uğraması görünümünde belirmez; burada, daha sonraki belirli ödeme vadelerinde el altında kullanıma hazır bulundurabilmek üzere parayı azar azar yığmak gerekir. Böylece, bir zenginleşme olarak tanındığı, soyut biçimindeki para yığma, burjuva üretimin gelişmesi ile birlikte azaldığı halde, değişim sürecinin dolaysız olarak empoze ettiği işte bu çeşit para yığma artar, ya da genel olarak metalar dolaşımı alanında oluşan gömünün bir kısmı, ödeme araçlarının yedek fonları olarak emilir. Burjuva üretim ne kadar çok gelişmişse, bu yedek fonlar da o kadar vazgeçilmez bir asgariyle sınırlanmış durumdadırlar. Locke, faiz oranının düşmesi konusundaki yazısında,[109] bu yedek fonların kendi çağındaki önemi hakkında ilgi çekici bilgiler vermektedir. Bu yazıda, genel bir biçimde dolaşımda bulunan paranın ne kadar önemli bir kısmının, İngiltere'de, doğrudan banka sisteminin gelişmeye başladığı çağda bu ödeme araçları yedekleri tarafından emildiği görülmektedir.

Basit para dolaşımının incelenmesinden çıkan dolaşımdaki para miktarı yasası, esas olarak, ödeme aracının dolaşımı tarafından değişikliğe uğratılmıştır. Gerek dolaşım aracı olarak, gerek ödeme aracı olarak, paranın dönme hızı belli olduğu takdirde, belli bir zaman içinde dolaşımda bulunan paranın tüm toplamı, metaların gerçekleşecek fiyatlarının tüm toplamı [artı] aynı zaman içinde vadeleri gelmiş ödemelerin tüm toplamı, eksi denkleştirme yoluyla birbirini ortadan kaldıran ödemeler ile belirlenecektir. Dolaşımda bulunan para kitlesinin metaların fiyatına bağlı olma genel yasası, bu yüzden hiç bir biçimde değişikliğe uğramaz, çünkü bizzat ödemelerin tutarı da sözleş-

[109] Locke, *Some Considerations on the Lowering of Interest, etc., l. c.*, s. 17, 18.

meyle saptanmış fiyatlarla belirlenmiştir. Ama şu da çok göze çarpıcı bir biçimde ortaya çıkar ki, hatta seyir hızı ve ödemeler ekonomisi değişmez varsayılsalar bile, belirli bir dönem içinde, örneğin bir günde dolaşımda bulunan metalar kitlesinin fiyat toplamı ile aynı gün içinde dolaşan para kitlesi birbirine uymazlar, çünkü fiyatı ancak gelecekte para olarak gerçekleşecek olan bir metalar kitlesi ile kendisinin karşılığı olan metaların çoktan beri dolaşımdan çıkmış bulunduğu bir para kitlesi, dolaşımda bulunmaktadırlar. Bu son para kitlesinin kendisi de, her ne kadar bambaşka zamanlarda düzenlenmiş sözleşmelerin konusu ise de, aynı günde vadesine eren ödemelerin değer toplamının büyüklüğüne bağlı olacaktır.

Daha yukarda gördük ki, altın ve gümüşün değerindeki değişiklik, onların değer ölçüsü ya da itibari para görevlerine dokunmuyor. Bununla birlikte, bu değişiklik, yığılı parayı meydana getiren para için belirleyici, kesin bir önem kazanacaktır, çünkü altın ve gümüşün değerinde yükselme ya da düşme, altın olarak ya da gümüş olarak kurulan gömünün değer hacmindeki artma ya da azalmayı belirler. Bu değişikliğin önemi, ödeme aracı olan para için daha da büyüktür. Ödeme, ancak metaların satışından sonra yerine getirilir, ya da para iki ayrı dönemde iki ayrı görev görür, önce değerler ölçüsü olarak hareket eder, sonra da bu ölçüyle örtüşen ödeme aracı olarak hareket eder. Eğer bu iki dönem arasında, değerli madenlerin değeri değişirse, yani onların üretimi için gerekli emek-zamanı değişirse, aynı altın ya da gümüş miktarı, ödeme aracı görevi gördüğü takdirde, değerler ölçüsü olarak hizmet ettiği andakinden, yani sözleşmenin imzalanmış olduğu andakinden daha küçük ya da daha büyük bir değere sahip olacaktır. Para olarak ya da özerkliğe erişmiş değişim-değeri olarak kullanılan altın ve gümüş gibi özel bir metanın görevi, burada, değer hacmi, kendisinin üretimi için gerekli giderlerdeki değişikliklere bağlı olan özel meta niteliğiyle çatışma haline gelir. Avrupa'da değerli madenlerin değerleri-

nin düşmesine neden olan büyük toplumsal devrim de, bunun tam tersi olan, eski Roma cumhuriyetinin ilk zamanlarında bakırın, yani plebiyenlerin borçlandırılmalarında belirleyici olan madenin değerinin yükselmesiyle meydana gelen devrim kadar bilinen bir olaydır. Değerli madenlerin değerindeki dalgalanmalar konusunda incelemeyi daha ileriye götürmeden de, burada, daha şimdiden, değerli madenlerin değerinde bir düşmenin alacaklıların zararına olarak borçlular için elverişli olduğu ve, tersine, değerli madenlerin değerinde yükselmenin ise, borçluların zararına olarak alacaklılar için elverişli bir durum yarattığı anlaşılır.

c) *Evrensel Para*

Altın, önce, gömü biçiminde dolaşımdan çekilerek sonra dolaşım aracı olmadan dolaşıma girerek ve ensonu metalar dünyasında genel eşdeğer olarak görev görmek üzere iç dolaşımın engellerini aşarak, bir ülkenin sikkelerinden farklı bir para haline gelir. İşte böylece, *evrensel para* olur.

Nasıl ki değerli madenlerin genel ağırlık ölçüleri, ilk değer ölçüleri hizmetini gördüyse, paranın itibari adları da, dünya pazarı içerisinde, yeniden, bunlara tekabül eden ağırlıkların adları haline gelirler. Nasıl ki biçimsiz külçe (*aes rude*) halindeki maden, dolaşım aracının ilkel biçimi idiyse, nasıl ki ilkten para biçimi yalnızca madenî parçaların içerdikleri ağırlığın resmî alameti idiyse, aynı biçimde evrensel para olarak değerli maden, yeniden anlam taşımayan maden çubuğu şeklini almak üzere bir kere daha yazısından ve turasından arınır, ya da Rus emperyalleri, Meksika eküleri ve İngiliz sarı liraları gibi ulusal paralar, yabancı ülkelerde dolaşıma girdiklerinde, bunların üzerindeki yazılar anlamlarını yitirirler ve yalnızca içerdikleri değerli maden özü hesaba katılır. Ensonu uluslararası para olarak, değerli madenler, yeniden ilkel değişim aracı görevlerini yerine getirirler, tıpkı metaların metalarla de-

ğişimi gibi bu değişim aracının kökeni de, ilkel toplulukların kendi içinde değil başka toplulukların temas noktalarındadır. Dolayısıyla, para, evrensel para olarak, kendi ilkel doğal biçimini yeniden bulur. İç dolaşımdan çıkarken, bu özel alan içersindeki değişim sürecinin gelişmesinden doğan özel biçimlerden, fiyatlar ölçütü, sikkeler, küsüratı tamamlayan ufak para, değer alameti gibi sahip olduğu yerel biçimlerden soyunur.

Bir ülkenin iç dolaşımında bir tek metanın değerler ölçüsü olarak iş gördüğünü gördük. Ama, bu görevi yerine getiren maden, bir ülkede altın, ötekinde gümüş olduğuna göre, dünya pazarı üzerinde çifte bir değer ölçüsü geçerlidir ve para, aynı biçimde, bütün öteki görevlerinde de bir çifte varlık kazanır. Metaların değerlerinin altın fiyatından gümüş fiyatına çevrilmesi, aynı biçimde gümüş fiyatından altın fiyatına çevrilmesi, her defasında, bu iki madenin, sürekli olarak değişen ve böylece belirlenmesi sürekli bir süreç gibi görünen göreli değeri ile belirlenir. Dolaşımın iç alanlarının herbirindeki metaların sahipleri, dış dolaşım için birbiri arkasından altın ve gümüş kullanmak ve böylece içerde para görevi gören parayı, dışarda asıl gereksinim duydukları maden ile değişmek zorundadırlar. Dolayısıyla, her ulus, evrensel para olarak, iki maden kullanır: altın ve gümüş.

Uluslararası meta dolaşımında altın ve gümüş, dolaşım araçları olarak değil, ama *evrensel değişim araçları olarak* görünürler. Ama evrensel değişim aracı, ancak, *satınalma aracı* ve *ödeme aracı* gibi gelişmiş iki biçimde iş görür, böyle olmakla birlikte bu iki biçimin ilişkisi, dünya pazarı üzerinde tersinedir. İç dolaşım alanında, para sikkeler olduğu sürece, hareket halindeki M—P—M biriminin orta ucunu ya da metaların durmadan yer değiştirmesinde değişim-değerinin hayalî şeklini temsil ediyordu, özellikle satınalma aracı gibi davranıyordu. Dünya pazarında, durum bunun tersidir. Altın ve gümüş burada, nesne değişimi yalnızca tek yanlı olduğu zaman ve böylece alım ve satım bir-

birlerinden ayrıldıkları zaman satınalma aracı olarak ortaya çıkarlar. Örneğin Kiahta sınırı üzerindeki ticaret, gümüşün, fiiliyatta da, anlaşmaya göre de, ancak bir değer ölçüsü olduğu bir trampa ticaretidir. 1857-58 savaşı, Çinlileri, satın almadan satmaya teşvik etti. Gümüş, o zaman, birdenbire satınalma aracı olarak belirdi. Ruslar, anlaşmanın metnine sadık kalmak için, beş franklık Fransız sikkelerini, işlenmemiş gümüş metası haline çevirdiler ve bunlar, değişim aracı olarak kullanıldı. Gümüş madeni, bir yandan Avrupa ile Amerika arasında, öte yandan da bu madenin hazine halinde yığıldığı Asya ile Avrupa arasında sürekli olarak satınalma aracı görevini yerine getirmektedir. Ayrıca, uluslar arasındaki süregiden her zamanki madde değişimi dengesi birdenbire bozulduğu ve örneğin kötü ürün alınmış olması, bu uluslardan birini, normalin üstünde miktarlarda satın almaya zorladığı zaman, değerli madenler, uluslararası satınalma aracı olarak iş görürler. Ensonu, değerli madenler, metanın başkalaşıma uğramış biçimleri değildir; doğrudan ürün, doğrudan meta oldukları altın ve gümüş üreticisi ülkeler için uluslararası ödeme aracıdırlar. Çeşitli ulusal dolaşım alanları arasındaki meta değişimi ne kadar çok gelişirse, evrensel paranın uluslararası dengeler açığını kapatmak için *ödeme aracı* olarak görevi de o kadar gelişir.

Tıpkı iç dolaşım gibi uluslararası dolaşım da her zaman değişen bir altın ve gümüş miktarı gerektirir. Onun için biriktirilmiş hazinelerin bir kısmı, bütün halklarda, metalar değişimindeki oynamalara göre bazan boşalan, bazan yeniden dolan evrensel para yedek fonları olarak iş görür.[110] Ulusal* dolaşım alanları arasındaki gidiş-gelişinde

[110] "Yığılan para, fiilen dolaşımda olabilmek için ve ticaretin muhtemel gelişmeleri sonucu meydana gelen gereksinimleri karşılayabilmek için uzaklaşarak *bizzat dolaşım alanını terk eden* meblağa gelip eklenir." (G. R. Carli, Verri'ye not: *Meditazioni sulla Economie Politica,* s. 196, c. XV, Custodi koleksiyonu *l. c.,*)

* Birinci baskıda: "uluslararası"; I. nüshada elyasızıyla düzeltilmiştir. —*Ed.*

yaptığı özel hareketlerden bağımsız olarak evrensel para, başlangıç noktaları üretimin kaynaklarında bulunan genel bir hareketle canlanmıştır, altın ve gümüş akıntıları bu üretim kaynaklarından değişik doğrultularda dünya pazarına yayılırlar. Burada altın ve gümüş, ancak meta olarak dünya dolaşımına girerler, ve iç dolaşım alanlarına düşmeden, içerdikleri emek-zamanıyla orantılı olmak üzere, eşdeğerler olarak eşdeğerler olan metalarla değişilirler. Demek ki, bu iç dolaşım alanlarında, belli bir değere zaten sahiptir. Dolayısıyla, onların üretim giderlerindeki artma ya da azalma biçimindeki bütün değişiklikler, dünya pazarı üzerinde, onların göreli değerlerini aynı biçimde etkiler, altın ve gümüşün göreli değeri, tersine, onların başka başka ulusal dolaşım alanları tarafından içine çekilişi oranından tamamıyla bağımsız kalır. Metalar aleminin herbir özel alanının maden akıntısından ele geçirdiği kısım, kısmen aşınmış maden sikkelerinin yerini almak üzere doğrudan iç para dolaşımına girer, kısmen sikke yedekleri, ödeme araçları ve evrensel para depoları görevini görmek üzere çeşitli hazinelerde alıkonulur. Kısmen de lüks maddeler haline gelmiş bir durumda bulunurken, ensonu geri kalan kısım, kısaca, gömü haline gelir. Burjuva üretimin gelişmiş evresinde, bu gömülerin oluşması, dolaşımın çeşitli süreçler mekanizmasının serbestçe işleyebilmesi için gereken asgariyle sınırlandırılmıştır. Yalnız bir kenarda dinlenmeye bırakılan servet, burada, şu ya da bu biçimde gömü haline gelir — yeter ki bu, dinlenmeye bırakılan servet, ödemeler dengesinde meydana gelen bir fazlalığın geçici biçimi olmasın, nesne değişiminde bir duraklamanın, bir kesintinin sonucu ve yani metanın birinci başkalaşımında dondurulması olmasın.

Nasıl ki para olarak altın ve gümüş, teoride genel meta sayılırlarsa, genel para da, genel metayla örtüşen varlık biçimidir. Bütün ürünlerin altın ve gümüş halinde elden ele geçişleri ölçüsünde, altın ve gümüş, bütün metaların başkalaşmış simgesi haline, yani evrensel olarak elden ele ge-

çebilir meta haline gelirler. Somut emeklerin maddi değişimi, bütün yeryüzünü kucakladığı ölçüde, altın ve gümüş, genel emek-zamanının maddileşmesi olarak gerçekleşirler. Kendilerinin değişim alanını oluşturan özel eşdeğerler serisi geliştiği ölçüde, altın ve gümüş de genel eşdeğer haline gelir. Dünya dolaşımında metalar, evrensel olarak kendi öz değişim-değerlerinden arındıkları için, bu değişim-değerinin altın ve gümüş olarak başkalaşıma uğramış biçimi, evrensel para olarak ortaya çıkar. O halde, meta sahibi uluslar, evrensel sanayileriyle dünyayı kaplayan alışverişleriyle, altını, eksiksiz tam para haline çevirirler, sanayi ve ticaret, onlara, dünya pazarından altın ve gümüş biçiminde para çekip çıkarmaya yarayan bir araç gibi görünür. Demek ki, altın ve gümüş, evrensel para olarak, aynı zamanda hem metaların genel dolaşımının ürünü, hem de bu dolaşım çemberlerini genişletme aracıdırlar. Nasıl ki, simyacılar, altın yapmak isterken, bilmeden kimyanın doğuşuna yardım ettilerse, aynı biçimde, dünyanın sanayi ve ticaret kaynaklarının fışkırması da büyüleyici kılığına bürünmüş metanın peşine takılıp onu kovalayan meta sahiplerinin bilgisi dışında olmuştur. Altın ve gümüşün para olarak kavramında dünya pazarının varlığı muştulandığından, bu iki maden, dünya pazarının yaratılmasına yardım eder. Altın ve gümüşün bu tılsımlı etkisi, hiç de burjuva toplumun çocukluk yıllarıyla sınırlı bir şey değildir; bu etki zorunlu olarak, metalar aleminde yer alan unsurların kendi toplumsal işleri hakkında edinmiş olduklarını tamamen tersine dönmüş imgeden ileri gelmektedir. 19. yüzyılın ortalarında, altın madeni bakımından zengin yeni ülkelerin keşfedilmesinin dünya ticareti üzerinde meydana getirdiği olağanüstü etki, bunun kanıtıdır.

Nasıl para gelişerek evrensel para oluyorsa, metalar sahibi de, kozmopolitleşir. Başlangıçta, insanlar arasındaki kozmopolit ilişkiler, meta sahipleri olmak sıfatıyla aralarında mevcut ilişkilerden başka bir şey değildir. Kendinde meta ve kendi için meta, bütün dinsel, siyasal, ulusal en-

gellerin, dil engelinin üstündedir. Onun evrensel dili fiyat, cemaati ise paradır. Ama ulusal paraya karşılık evrensel paranın gelişmesiyle, insanlar arasındaki madde değişimini köstekleyen dinsel, ulusal ve başka alanlardaki geleneksel önyargılara karşılık, pratik aklın dini biçiminde, meta sahibi kozmo-politizm gelişir. Amerikan *kartalları* [10 dolarlık sikkeler] biçiminde karaya çıkan aynı altın, İngiltere'de İngiliz sarı lirası olurken, üç gün sonra Paris'te Napolyon lirası olarak dolaşır, birkaç hafta sonra düka biçiminde Venedik'te bulunur, ama her zaman aynı değeri muhafaza eder, meta sahibi, milliyetin, *is but the guinea's stamp** pek iyi bilir. Meta sahibi için bütün dünyanın içinde çözüme bağlandığı ulu fikir, pazar fikridir — *dünya pazarı fikridir.*[111]

IV. DEĞERLİ MADENLER

Burjuva üretim süreci, her şeyden önce, madenî dolaşımı, derhal işlemeye hazır bir durumda kendisine aktarılan ve kuşkusuz yavaş yavaş biçim değiştiren bir organizma gibi ele geçirir, ama bununla birlikte onun temel yapısını daima korur. Neden başka metalar yerine para maddesi olarak altın ve gümüşün iş gördüğü sorunu, burjuva sistemi çerçevesi içinde konulacak bir sorun değildir. Dolayısıyla biz, ancak en bellibaşlı görüşleri kısaca özetlemekle yetineceğiz.

Genel emek-zamanının kendisi ancak nicel farkları kabul ettiği için, genel emek-zamanının özgül cisimleşmesi sayılması gereken nesnenin de salt nicel farkları temsil edebilmesi gerekir, bu da niteliğin özdeşliğini, biçim birliği-

[111] Montanari, *Della Moneta* (1683), *l. c.*, s. 42: "Bütün ülkeler arasındaki ilişkiler yeryüzünde öylesine genişlemiştir ki, bütün dünyanın, bütün metaların satıldığı ve herkesin kendi yurdundan çıkmadan para ile dünyanın neresinde olursa olsun hayvanların ve insan emeğinin ürettiği her şeyi satın alabileceği daimi bir panayırın yer aldığı tek bir kent haline gelmiştir. Ne harikulade bir buluş."

* Ginenin (itibari değeri 21 şilin olan İngiliz lirası) damgasından başka bir şey olmadığını. —*ç.*

ni varsayar. İşte bu da, bir metanın değer ölçüsü görevini yerine getirebilmesinin birinci koşuludur. Örneğin, bütün metaları, öküz olarak, post olarak ya da tahıl olarak değerlendirecek olursam, işin gerçeği, ideal ortalama öküz ile, ideal ortalama post ile ölçmem gerekir, çünkü öküzden öküze, tahıldan tahıla, posttan posta nicel farklar vardır. Buna karşılık, altın ve gümüş, basit cisimler olduklarından kendi kendileriyle özdeştirler ve bu madenlerin eşit miktarları, eşit büyüklükte değerleri temsil ederler.[112] Genel eşdeğer hizmeti görecek olan metanın yerine getireceği başka bir koşul, salt nicel farkları temsil etme işlevinden ileri gelen koşul, bu metanın istenildiği kadar parçalara bölünebilmesi, ve bu parçaların, itibari paranın elle tutulabilir bir biçimde de temsil edilebileceği biçimde yeniden biraraya toplanabilmesi koşuludur. Altın ve gümüş, bu niteliklere çok yüksek derecede sahiptirler.

Dolaşım aracı olarak altın ve gümüşün, başka metalara göre, işgal ettikleri küçük yere oranla büyük bir ağırlık sağlayan yüksek yoğunluklarıyla örtüşen ekonomik bir yoğunluk, bu madenlerin küçük bir hacim içinde nispeten yüksek bir emek-zamanı, yani büyük bir değişim-değeri taşımalarına olanak veren üstünlükleri vardır. Bu da, taşıma kolaylığı, elden ele ve ülkeden ülkeye geçirme kolaylığı ve gene eşit bir çabuklukla ortaya çıkmaya ve ortadan kaybolmaya elverişlilik — kısaca maddi hareket sağlar, bu da dolaşım sürecinde *perpetuum mobile** olarak hizmet etmek zorunda olan bir metanın *sine qua non*'udur.**

Değerli madenlerin büyük özgül değeri, dayanıklılığı, nispeten tahrip edilemeyişleri, havada okside olmama özellikleri ve özellikle altın için, altın suyundan başka asitlerde

[112] "Madenler şu özelliği ve niteliği özlerinde taşımaktadırlar ki, yalnızca onlarda her şey, tek bir şeye, niceliğe indirgenebilir: madenler doğadan ne iç yapıları bakımından, ne de biçimleri ve dış tarzları bakımından nitel çeşitliliği almamışlardır." (Galiani, *Della Moneta,* s. 130.)

* Sürekli devinim; herhangi bir enerjiyi gerektirmeksizin devinen ütopik bir makine. —ç.

** Zorunlu neden. —ç.

erimeme özelliği, bütün bu doğal özellikler, değerli madenleri, para yığmanın doğal maddesi yapar. Onun için çikolatayı çok sevdiği anlaşılan Peter Martyr, Meksika'da kullanılan para çeşitlerinden biri olan kakao torbalarından sözederken şöyle diyor:

"Ey, insanoğluna tatlı ve besleyici bir içecek sunan, gömülemediği ya da uzun zaman saklanamadığı için de, masum sahiplerini cehennemlik cimrilik vebasından koruyan mutlu para." (*De orbe novo* [Alcalá 1530. Dec. 5. Cap. 4].)

Genel olarak madenlerin doğrudan üretim sürecindeki büyük önemleri, onların üretim aracı olarak işlevlerine bağlıdır. Altın ve gümüş, demire hatta bakıra (eskiden kullanılan sertleştirilmiş bakıra) oranla az bulundukları gibi, ayrıca, yaprak haline getirilemediği, yani yassıltılamadığı için, bu türden yararlı işlerde kullanılmaya elverişli değildirler ve dolayısıyla, genel olarak madenlerin kullanıldığı kullanım-değeri olma niteliğinden geniş ölçüde yoksundurlar. Doğrudan üretim süreci içinde yararlı olmadıkları gibi, yaşam için gerekli araçlar olarak, tüketim nesneleri olarak zorunlu da görünmezler. Dolayısıyla altın ve gümüş, dolaysız üretim ve tüketim süreçlerine zarar vermeden herhangi bir miktarda toplumsal dolaşım sürecine sokulabilirler. Onların bireysel kullanım-değerleri, ekonomik görevleriyle çatışma haline gelmez. Öte yandan, altın ve gümüş, gereksiz şeylerin, yani vazgeçilebilir şeylerin negatif niteliklerine sahip olmakla kalmazlar: estetik nitelikleri, altın ve gümüşü, lüksün, süsün, şatafatın, ihtişamın, bayram günleri gereklerinin doğal malzemesi haline getirir. Kısaca gereksiz olanın ve zenginliğin pozitif şekli yapar. Gümüş, ilkel karışımları içinde, bütün ışık ışınlarını yansıtarak, altın, yalnızca kırmızıyı, rengin en kuvvetlisini yansıtarak, insanın, toprağın derinliklerinden çekip çıkardığı, doğadaki arılığı, katkısızlığı içinde bir çeşit ışık gibi görünürler. Oysa, renk duygusu, genel anlamıyla estetik duygusunun halk arasındaki en yaygın biçimidir. Çeşitli

Hindo-Avrupa dillerinde, değerli madenlerin adları ile renk ilişkileri arasında varolan etimolojik bağ, Jacob Grimm tarafından kanıtlanmıştır. (Onun *Alman Dilinin Tarihi*'ne bakınız.)

Ensonu altın ve gümüşün, madenî para biçiminden külçe haline, külçe halinden lüks eşya biçimine geçebilme ve *vice versa** dönebilme yetisi, bu madenlerin, öteki metalara göre; kendilerine bir daha değişmemek üzere verilmiş belirli kullanım biçimlerinin tutsağı olarak kalmamak gibi bir üstünlüğe sahip olmaları, onları, sürekli olarak belirli bir biçimden ötekine geçmek zorunda olan paranın doğal maddesi yapar.

Bankayı, kambiyo kurunu, nasıl doğa üretmiyorsa, parayı da doğa üretmez. Ama, burjuva üretimin zenginliği bir fetiş yapması ve onu özel bir nesne biçiminde billurlaştırması zorunlu olarak gerektiği için, altın ve gümüş de, zenginliğin, eksiksiz, tam cisimleşmesi olurlar. Altın ve gümüş, doğası gereği, para değildir, ama para, doğası gereği altın ve gümüştür. Bir yandan, paranın gümüş ya da altın halinde billurlaşması, yalnızca dolaşım sürecinin bir ürünü değildir, aslında dolaşım sürecinin biricik dayanıklı ürünü, bu billurlaşmadır. Öte yandan altın ve gümüş doğadan son biçimini almış olarak sağlanabilen ürünlerdir, bunlar, aralarında herhangi bir biçim değişikliği onları ayırdetmeden dolaşımın ürünleri oldukları gibi, doğanın da doğrudan ürünleridirler. Toplumsal sürecin genel ürünü ya da ürün olarak bizzat sürecin kendisi, özel doğal bir üründür. Toprağın derinliklerinde saklı bulunan ve oradan çıkarılabilen bir madendir.[113]

Gördük ki, altın ve gümüş ancak madenî para olarak

* Tersine. —ç.

[113] 760'ta, kalabalık bir grup yoksul insan göç edip Prag'ın güneyindeki altın içeren kumları yıkamaya gittiler ve bunlardan üç kişi bir günde üç altın mark elde edebildi. Bunun sonucu olarak, *diggins*'e [altınlı kumlara] öyle bir insan akışı oldu ki, ve tarımı terk eden kol sayısı öylesine büyüktü ki, ertesi yıl ülkede açlık oldu. (bkz: M. G. Koener, *Abhandlung von dem Altertume des böhmischen Bergwerks, Schneeberg,* 1758. [s. 37 vd.].)

kendilerinden isteneni, sabit hacimde değerler olmayı sağlayabilirler. Bununla birlikte, Aristoteles'in de belirttiği gibi, öteki metaların ortalamasından daha kalımlı bir değer büyüklüğüne sahiptirler. Değerli madenlerin değerlerinde bir yükselmenin ya da değerden düşmenin genel etkisinden ayrı olarak, altınla gümüşün değer oranlarındaki dalgalanmalar, özel bir önem taşırlar, çünkü, dünya pazarı üzerinde bu iki maden, para maddesi olarak yanyana hizmet ederler. Bu değer değişikliklerinin sırf ekonomik olan nedenleri —antikçağ dünyasında madenlerin değeri üzerinde çok büyük bir etkisi olan fetihlerin ve öteki siyasal kargaşalıkların ancak yerel ve geçici bir etkileri vardır— bu madenlerin üretimi için gerekli olan emek-zamanındaki değişikliklere bağlanmalıdır. Bu emek-zamanının kendisi de, bu madenlerin doğal olarak nispeten az bulunuşlarına ve bu yüzden de saf maden halinde elde edilişlerindeki güçlüğün az ya da çok oluşuna bağlıdır. Gerçekte, altın, insanın bulduğu ilk madendir, bir yandan doğa, altını, saf billurumsu biçiminde, bireyselleşmiş olarak, başka cisimlerle kimyasal bileşimler yapmamış bir biçimde ya da simyacıların dedikleri gibi bakir bir halde sunar; öte yandan, altını, su akıntıları altında yıkayıp temizleyerek teknolojinin yapacağı işi, doğa kendi üzerine alır. Böylece altını, ister akarsulardan olsun, ister talasik arazilerden olsun, elde etmek, insan için gerekli olan ancak en ilkel bir çalışmadır, oysa gümüş üretimi, maden işçiliği ve genellikle de nispeten yüksek bir teknik gelişme ister. Bunun içindir ki, her ne kadar mutlak olarak altın daha az bulunursa da, gümüşün ilkel değeri, altına göre, nispi olarak üstündür. Strabon'un, bir Arap kabilesinde 1 livre demire 10 livre altın, 1 livre gümüşe ise 2 livre altın verdiğini ifade etmesi hiç de inanılmaz bir şey gibi görünmüyor. Ama, toplumsal emeğin üretici güçleri geliştikçe ve bunun sonucu olarak yalın emeğin ürünü bileşik emeğin ürününe oranla daha pahalı oldukça, yeryüzü kabuğu daha birçok yerinden kazıldıkça ve yeryüzü üzerinde daha

önce bulunan, altın sağlayan para kaynakları kurudukça, altına oranla gümüşün değeri azalacaktır. Teknolojinin ve ulaşım araçlarının gelişmesini belirli bir evresinde, toprağında altın ve gümüş bulunan yeni ülkelerin bulunması, ensonu teraziyi bir yana eğdirecektir. Eski Asya'da altının gümüşe oranı, 6'nın 1'e ya da 8'in 1'e oranı gibiydi; bu son oran, Çin'de ve Japonya'da 19. yüzyılın başlarında hâlâ saptanmaktaydı; Ksenofon zamanının 10'da 1 oranı, antikçağın orta döneminin ortalama oranı olarak kabul edilebilir. İspanyol gümüş madenlerinin Kartaca tarafından, sonra da Roma tarafından işletilmesi, antikçağda, Amerikan madenlerinin keşfedildiği çağda Avrupa'daki etkisinin hemen hemen aynı bir etki yaratmıştır. Roma İmparatorluğu çağı için, Roma'da sık sık gümüşün büyük değer kaybına uğramasına karşın ortalama oranın 15-16'nın 1'e oranı olarak belirtilebilir. Altının nispi bir değer kaybı ile başlayan ve para değerinde bir düşme ile sonuçlanan aynı hareket, ortaçağdan zamanımıza kadar uzanan daha sonraki dönemde yeniden meydana gelmiştir. Ksenofon zamanında olduğu gibi, ortaçağda da ortalama oran 10'da 1'dir, Amerika'daki madenlerin bulunuşundan sonra yeniden 15-16'da 1 oranına geçmiştir, Avustralya, Kaliforniya, Kolombiya altın yataklarının bulunması, altın değerinde yeni bir düşüşün akla-uygun bir açıklaması olur.[114]

[114] Şimdiye kadar Avustralya'nın vb. keşfi, altın ile gümüşün ilişkilerini etkilemedi. Michel Chevalier'in buna karşı ileri sürdüğü savlar, bu eski sen-simoncunun sosyalizmi kadar değer taşır. Londra piyasasında kote edilen gümüş fiyatlarının, 1850'den 1858'e kadar ortalama altın fiyatı olarak, 1830-1850 dönemine oranla, %3'ten biraz daha yüksek olduğunu gösterir. Ama bu yükseliş, yalnızca Asya'nın gümüş talebiyle açıklanabilir. 1852'den 1858'e kadar değişik yıllarda ve değişik aylarda gümüş fiyatı, *sırf bu talepten* ötürü değişmektedir, yeni keşfedilen üretim kaynaklarından gelme altın ithalinden ötürü değil. Aşağıdaki cetvel Londra piyasasında, gümüşün altın olarak fiyatını gösteriyor:

Ons olarak gümüş fiyatı:

Yıl	Mart		Temmuz		Kasım	
1852	$61^1/_8$	Peni	$60^1/_4$	Peni	$61^7/_8$	Peni
1853	$61^3/_8$	—	$61^1/_2$	—	$61^7/_8$	—
1854	$61^7/_8$	—	$61^3/_4$	—	$61^1/_2$	—

16. ve 17. yüzyıllarda, modern burjuva toplumun çocukluk çağında, evrensel bir altın tutkusu, halkların ve prenslerin, altın Graal'ı[115] ele geçirmek için denizaşırı haçlı seferlerine atılmalarına neden olurken, modern dünyanın ilk sözcüleri, para sisteminin, ki merkantil sistem de bunun ancak değişik bir biçimidir, ilk teşvikçileri, altın ve gümüşü, yani parayı biricik zenginlik ilan ettiler. Bunlar, burjuva toplumun para yapma düşkünlüğünü, yani basit meta dolaşımı bakımından ne güvelerin, ne de pasın kemiremeyeceği ebedi hazineyi kurma özlemini çok doğru bir biçimde dile getiriyorlardı. 3 sterlin fiyatına bir ton demirin, 3 sterlin altına eşit bir değer hacmini temsil ettiğini söylemek, para sistemini yanıtlamak değildir. Burada sözkonusu olan, değişim-değeri hacmi değildir, onun eksiksiz tam biçimidir. Para sistemi ve merkantil sistem, dünya ticareti ile doğrudan dünya ticaretine açılan özel ulusal iş kollarını, onları tek gerçek zenginliğin ya da paranın kaynakları haline getirmek üzere, ayırdediyorsa, bu çağda, ulusal üretimin büyük bir bölümünün, hâlâ feodal çerçeveler içinde geliştiğini ve [bu bölüm] üreticilerin kendileri için geçim araçlarının doğrudan kaynağını oluşturduğunu dikkate almak gerekir. Ürünlerin büyük bir kısmı meta haline, bunun sonucu olarak da paraya dönüşmüyordu; ürünler, toplumun genel madde değişimine kesinlikle girmiyorlardı, dolayısıyla genel soyut emeğin maddileşmesi biçiminde belirmiyorlardı, ve bu yüzden, burjuva zenginliğini yaratmıyorlardı. Dolaşımın amacı olarak para, değişim-değeridir

1855	$60^7/_8$	—	$61^1/_2$	—	$60^7/_8$	—
1856	60	—	$61^1/_4$	—	$62^1/_8$	—
1857	$61^3/_4$	—	$61^5/_8$	—	$61^1/_2$	—
1858	$61^5/_8$	—	—		—	

[115] "Altın harikulade bir şeydir! Kim ona sahipse bütün arzularının efendisidir. Altınla, ruhları cennete sokmak olanaklıdır." (Cristophe Colomb, Jamaika'dan gönderdiği bir mektuptan, 1503.) [I. nüshaya elyazısıyla eklenen not. —*Ed.*]

ya da soyut zenginliktir, zenginliğin, üretimin belirleyici ereğini ve devindirici ilkesini temsil eden herhangi maddi bir öğesi değildir. Burjuva üretimin eşiğinde normal olduğu gibi, modern dünyanın bu ilk sözcüleri, değeri bilinmemiş peygamberler, değişim-değerinin sağlam, elle tutulur, parlak biçimine, yani bütün özel metalara karşılık değişim-değerinin genel meta biçimine sadık bir biçimde bağlıydılar. Sözcüğün tam anlamıyla, o çağın burjuva iktisat alanı, meta dolaşımı alanıydı. Onun için burjuva üretimi gibi karmaşık bütün bir süreci bu basit alan açısından muhakeme ediyorlar ve parayı sermaye ile karıştırıyorlardı. Modern iktisatçıların para sistemine ve merkantil sisteme karşı yürüttükleri kefareti ödenemez savaşım, büyük kısmıyla, bu sistemin, burjuva üretimin sırrını ve burjuva üretimi, değişim-değerinin egemenliği altında olduğu gerçeğini, kaba bir saflıkla açığa vurmasından ileri gelmektedir. Ricardo, gerçekten, bunun yanlış bir uygulamasını yaparak bir yerde, kıtlık zamanında bile, ulus (*Nation*) aç olduğu için değil de, tahıl tacirleri para yaptıkları için, hububat ithal edildiğini belirtir. Demek ki, modern ekonomi politik, para sisteminin ve merkantil sistemin eleştirisinde, bu sistemle basit bir kuruntuymuş gibi, basit bir yanlış teoriymiş gibi savaşım vermekle hataya düşer, ve bu sistem içinde, kendi temel ilkesinin barbar biçimini tanıyıp kabul etmez. Ayrıca, bu sistem, yalnızca tarihsel bir değeri korumakla kalmaz, modern ekonominin bazı alanlarında yurttaşlık haklarına da tamamen sahiptir. Burjuva üretim sürecinin, zenginliğin metanın ilkel biçimini aldığı bütün evrelerinde değişim-değeri, paranın en basit biçimini alır ve, dolaşım sürecinin bütün aşamalarında, zenginlik, her zaman, bir an için metanın genel basit biçimi içinde bulunur. Hatta en ileri gitmiş burjuva iktisadında bile, altın ve gümüşün dolaşım aracı olarak görevlerinden farklı ve onları bütün öteki metalarla karşı karşıya getiren para olarak görevleri ortadan kalkmış değildir, yalnızca sınırlandırılmıştır, ve öyleyse para sistemi ve merkantil sis-

tem geçerliklerini korurlar. Altın ve gümüşün toplumsal emeğin doğrudan cisimleşmesi olarak ve bunun sonucu soyut zenginliğin varlık tarzı olarak bütün öteki kutsal olmayan metalara meydan okuması olayında, özgül olarak, katolik bağnazlığı taşıyan yanı, kuşku yok ki burjuva ekonomi politiğin protestan *point d'honneur*'ünü* yaralar ve para sisteminin önyargılarından korkusu, aşağıdaki açıklamanın göstereceği gibi, burjuvazinin para dolaşımı olaylarını sağduyu ile muhakeme etme yetisini uzun zaman yitirmesine neden olur.

Parayı ancak dolaşımın billurlaşması olarak belirli biçimiyle tanıyan para sisteminin ve merkantil sistemin tersine, klasik ekonomi politiğin, onu, ilkönce sıvı haliyle anlaması, metaların başkalaşımında doğan ve kaybolan değişim-değerinin biçimi olarak anlaması tamamen doğal bir şeydi. Metaların dolaşımı da, sonuç olarak, özellikle M—P—M biçiminde kavrandığına ve M—P—M biçiminde kendisi de özellikle alım ve satımın hareketi halindeki birimin belirli biçimi olarak düşünüldüğüne göre, belirli biçimi altında dolaşım aracı olarak para, para olarak belirli biçimine karşıt tutulur. Dolaşım aracının kendisi, sikke olarak işlevinden yalıtılırsa, görmüş olduğumuz gibi, değer alametine dönüşür. Ama, madenî dolaşım, klasik ekonomi politiğin ilkönce karşılaştığı egemen dolaşım biçimi olduğundan, klasik ekonomi politik, madenî parayı, sikke olarak, sikkeyi de basit bir değer alameti olarak kabul eder. Değer alametleri dolaşımı yasasına uygun olarak, şu teorem kurulur: metaların fiyatları, dolaşımda bulunan para kitlesine bağlıdır, tersine, dolaşımda bulunan para kitlesi, metaların fiyatlarına bağlı değildir. Bu görüşü, 17. yüzyılın İtalyan iktisatçılarında azçok açık bir biçimde ifade edilmiş olarak, *Locke* tarafından kimi doğrulanmış, kimi mahkûm edilmiş olarak, *Montesquieu Hume* tarafından da *Spectator*'da (19 Ekim 1711 sayısında) açıkça geliştirilmiş olarak buluyoruz. *Hume*, bu teorinin, 18. yüzyıldaki, ötekileri çok

* Onuruna dokunan şey. —ç.

gerilerde bırakan en önemli temsilcisi olduğundan, bu iktisatçılar geçidine onunla başlayacağız.

Bazı koşullar altında, ister madenî sikkelerin miktarında olsun, ister dolaşımdaki değer alametlerinin miktarında olsun, bir artma ya da azalma, metaların fiyatları üzerinde *tek biçimde* bir etki meydana getiriyor gibi görünür. Metaların değişim-değerlerinin takdir edilmesine fiyat biçiminde hizmet eden altın ya da gümüşün değerinde düşme ya da yükselme varsa, *fiyatlar* çıkar ya da iner, çünkü onların değer ölçüsü değişmiştir ve fiyatlar çıkmış ya da inmiş olduğu için de, daha çok ya da daha az altın ve gümüş, sikke olarak dolaşımda bulunur. Ama, gözle görülebilen olay metaların değişim-değeri aynı kalmak üzere, dolaşım araçlarının miktarında artma ya da azalma ile birlikte fiyatlardaki değişikliktir. Öte yandan, dolaşımdaki değer alametlerinin miktarı gerekli düzeyin altına düşer ya da üstüne çıkarsa, değer alametleri, meta fiyatlarındaki düşme ya da çıkmayla zorunlu olarak tekrar bu düzeye getirilirler. Her iki durumda da, aynı sonuç, aynı nedenle meydana getirilmiş gibi görünür, ve işte *Hume*, buna dayanmaktadır.

Dolaşım araçları miktarının meta fiyatları hareketine ilişkisinin her bilimsel incelemesinde, para maddesinin değerini, bir veri olarak kabul etmek gerekir. Hume ise, tersine, özellikle değerli madenlerin ölçülerindeki devrim dönemlerini, bu bakımdan değerler ölçüsündeki devrimleri dikkate alır. Amerika madenlerinin keşfinden beri madenî paranın çoğalmasıyla birlikte meta fiyatlarının yükselmesi, onun teorisinin tarihsel arka planını oluşturur, ve gene para sistemine ve merkantil sisteme karşı polemik, onun pratik güdüsünü sağlar. Para madeni içindeki değerli maden payı, paraların üretim giderlerinde değişiklik olmadan da artırılabilir. Öte yandan, onların değerlerinde, yani üretimleri için gerekli emek-zamanında azalma, ilkten ancak paraların değerli maden payının artmasında kendini gösterecektir, öyleyse diyorlar, daha sonra Hume'un öğreti-

lileri de, değerli madenlerin değerinin azalması, dolaşım araçları kitlesinin çoğalmasında, ve dolaşım araçları kitlesinin çoğalması ise, meta fiyatlarının yükselmesinde kendini gösterir. Ama gerçekte, yalnız dolaşım araçları değil de, meta olan altın ve gümüşle değişilen ihraç edilmiş metaların fiyatı yükselir. İşte böylece, değeri düşmüş olan altın ve gümüşle takdir edilmiş olan metaların fiyatı, yani değişim-değeri, eski üretim masrafları ayarlamasına göre altın ve gümüş olarak takdir edilmeye devam eden bütün öteki metalara oranla yükselir. Aynı ülkede metaların değişim-değerlerinin bu çifte değerlendirmesi, kuşku yok ki ancak geçici olabilir ve altın ya da gümüş fiyatları, bizzat değişim-değerleriyle zorunlu olarak, belirli oranlarda ayarlanmalıdırlar, ve bu ayarlama öyle yapılmalıdır ki, bütün metaların değişim-değerleri, ensonu paranın maddesinin yeni değerine göre takdir edilmiş olsunlar. Bu süreci açıklamanın yeri burası değildir, ve gene, metaların tacirler arası alım ve satım fiyatlarındaki dalgalanmalar arasında, metaların değişim-değerlerinin genel olarak ne biçimde oluştuğunu ve kendini kabul ettirdiğini açıklamanın yeri de burası değildir. Ama yakın zamanlarda yapılan, 16. yüzyılda metaların fiyat hareketi üstüne eleştirel incelemeler, denkleştirmenin çok tedrici bir biçimde yapıldığını ve burjuva üretimin az gelişmiş olduğu çağlarda uzun dönemlere genişliğince yayıldığını ve her durum ve koşulda bu denkleşmenin dolaşımdaki sikkelerin artışındaki ritimle gerçekleşemediğini apaçık bir biçimde göstermiştir.[116] Hume'un görüşünü benimseyenlerin pek hoşlarına gidiyor diye, antikçağ Romasında, Makedonya'nın, Mısır'ın ve Küçük-Asya'nın fethinden sonra fiyat yükselişine bel bağlamaları tamamıyla yersiz bir şeydir. Örneğin, Mısır ve Sicilya'dan getirilen tahılların Roma'da bedava dağıtılması, tahıl fiyatlarını düzenleyen genel yasayı ne ka-

[116] İlkesine uymasa da Hume zaten bu yavaş yavaş ilerlemeyi kabul etmektedir. Bkz: David Hume, *Essays and Treatises on Several Subjets*, Londra baskısı 1777, vol. I, s. 300.

dar az etkilerse, antikçağ dünyasına özgü olan birikmiş para hazinelerinin ansızın ve kaba bir biçimde bir ülkeden ötekine aktarılması, düpedüz yağma yoluyla değerli madenlerin üretim giderlerinin belirli bir ülke için geçici bir biçimde azalması da, para dolaşımının kendi içkin yasalarını o kadar az sekteye uğratır. Para dolaşımının ayrıntılı bir biçimde incelenmesi, bir yandan özenle tasnif edilmiş bir meta fiyatları tarihinin varlığını, öte yandan da dolaşım aracının genişlemesi ve kasılıp küçülmesi konusunda, değerli madenlerin bolluğu ve sömürü konusunda hiç bir boşluk bırakmayan resmî istatistikleri gerektirir; zaten ancak banka sisteminin tam gelişmesiyle birlikte ortaya çıkmaya başlayan bu belgeler, 18. yüzyılın bütün öteki yazarları gibi Hume'un da elinde yoktu. Hume'un teorisi şu teoremlerde özetlenir: 1. Bir ülkedeki metaların fiyatları o ülkede bulunan para (gerçek para ya da simgesel para) kitlesiyle belirlenir. 2. Bir ülkenin dolaşımda bulunan parası, o ülkede bulunan bütün metaları temsil eder. Temsilcilerin sayısının, yani para miktarının artışına göre her özel temsilciye, az ya da çok, temsil edilen şey düşer. 3. Metaların miktarı artarsa, fiyatları düşer ya da paranın değeri yükselir. Eğer paranın miktarı artarsa, tersine, metaların fiyatı yükselir ve paranın değeri azalır.[117]

"Düşük fiyatlar, yoksul ülkelere, bütün yabancı pazarlarda zengin ülkelerin ayağını kaydırıp onların yerini almak olanağını verdiğinden,[118] *diyor Hume*, şeylerin, paranın bolluğundan ileri gelen pahalılığı, bütün yerleşik ticaret için elverişsiz bir durumdur. Bir ulus kendi başına ele alınırsa, sikkelerin bolluğunun ya da kıtlığının, metaları hesaplamak ya da temsil etmek için iyi ya da kötü etkisi olamaz, muhasebesi için, az rakam gerektiren Arap sayı sistemi yerine pek çok rakam isteyen romen sayı sistemini kullanan bir tacirin bilançosunda da, bu yukardakinden

[117] Bkz: Steuart, *An Inquiry into the Principles of Political Ecomomy etc.*, t. I, s. 394-400.

[118] David Hume, *Essays, etc.*, s. 300.

daha fazla bir değişiklik meydana gelmeyecektir. Bundan başka, para miktarının artması, romen sistemindeki sayı işaretleri gibi, daha çok bir elverişsizlik ve parayı korumak bakımından olduğu kadar taşımak bakımından da büyük güçlükler gösterir."[119]

Herhangi bir şeyi kanıtlamak için Hume, *belli* bir sayısal işaretler sisteminde, kullanılan rakamların toplamının sayı bakımından değerin büyüklüğüne bağlı olmadığını, tersine, sayıca değerin büyüklüğünün kullanılan işaretlerin toplamına bağlı olduğunu göstermeliydi. Metaların değerlerini, değeri düşürülmüş altınla ya da gümüşle takdir etmenin ya da "hesaplamanın" bir üstünlük olmadığı tamamıyla doğrudur; onun için dolaşımdaki metaların değerlerinin toplamı yükseldiği zaman, halklar, gümüşle hesaplamayı bakırla hesaplamaktan, altınla hesaplamayı ise gümüşle hesaplamaktan her zaman daha kolay, daha rahat buluyorlardı. Halklar zenginleştikleri ölçüde, daha az değerli madenleri yardımcı nitelikteki ufak para haline getiriyorlardı ve daha değerli olanları ise paraya çeviriyorlardı. Öte yandan Hume, değerleri, altın ve gümüş olarak hesaplamak için, ne altının, ne de gümüşün "varlığına" gerek olmadığını unutuyor. Huma'a göre, itibari para ile dolaşım parası birbirine karışır ve her ikisi de sikkedir (*coin*). Değerler ölçüsündeki ya da itibari para görevini gören değerli madenlerdeki bir değer değişikliğinin meta fiyatlarını yükseltmesinden ya da düşürmesinden ve, sonuç olarak da, buna eşit olarak dolaşımda bulunan para kitlesini, devir hızı sabit kalmak üzere artırmasından ya da azaltmasından, Hume, meta fiyatlarının yükselmesinin ya da düşmesinin, dolaşan para kitlesine bağlı olduğu sonucunu çıkarıyor. 16. ve 17. yüzyılda altın ve gümüş miktarının yalnız başına artmadığı ama aynı zamanda, bunların üretim giderlerinin azaldığı olgusunu, Hume, Avrupa madenlerinin kapanmasından da anlayabilirdi. 16. ve 17. yüzyıllarda, Avrupa'da, meta fiyatları, Amerika'dan ithal edilen altın

[119] David Hume, *l. c.*, s. 303.

ve gümüş kitlesiyle birlikte artmıştı, dolayısıyla meta fiyatları her ülkede, o ülkede bulunan altın ve gümüş kitlesiyle belirlenir. İşte Hume'un birinci "zorunlu vargısı" buydu.[120] 16. ve 17. yüzyıllarda, fiyatlar, değerli madenlerdeki artma oranında yükselmediler; meta fiyatlarında *herhangi bir* değişiklik kendini gösterinceye kadar yarım yüzyıldan fazla bir zaman geçti ve, hatta bu durumda bile, metaların değişim-değerleri, genel bir biçimde, altın ve gümüşün değer düşüklüğündeki değişikliklere uyarak değerlendirilinceye, bu demek ki, devrim, metaların genel fiyatlarına dokununcaya kadar, bir hayli zaman daha geçti. Dolayısıyla, gözlemlenen ve kendi felsefesinin ilkeleriyle tam bir çelişki halinde olan olguları, bir eleştiriye tabi tutmadan genel teoremler haline getiren Hume, demek ki, metanın fiyatının ya da paranın değerinin bir ülkede varolan paranın mutlak kitlesiyle değil, ama daha çok, gerçek olarak dolaşıma giren altın ve gümüşün miktarıyla belirlenir, sonucuna varıyor; ama diyor, sonuç olarak, bir ülkede varolan bütün altın ve gümüşün dolaşım tarafından sikke olarak emilmesi gerekir.[121] Şurası açıktır ki, altın ve gümüş, kendilerine özgü bir değere sahipse, para dolaşımının öteki bütün yasaları hesaba katılmasa da, altın ve gümüşün ancak belirli bir miktarı, belirli bir metalar değeri toplamının eşdeğeri olarak dolaşımda bulunabilir. Demek ki, bir ülkede, arızi olarak bulunan altın ve gümüş miktarının tümü, meta değerlerinin toplamı gözönünde bulundurulmaksızın, dolaşım aracı olarak, metaların değişimine girmek zorunda

[120] David Hume, *l. c.*, s. 303.

[121] "Apaçıktır ki, fiyatlar, bir ülkede bulunan metaların ve paranın mutlak kitlesine pek o kadar bağlı değildir. Fiyatlar daha çok pazara gelen ya da gelebilen metaların ve dolaşımdaki paranın kitlesine bağlıdır. Sikkeler kasalara kitlenirse, bunların fiyat üzerindeki etkisi tağşiş edildikleri zamanki etkiden farksızdır; metalar depolara ve buğday ambarlarına kitlenirse, aynı durum meydana gelir. Böyle durumlarda metalarla para, hiç bir zaman karşı karşıya gelmediklerine göre, birbiri üzerinde etkide bulunamazlar. (Fiyatların) tüm toplamı, *ülke içinde bulunan yeni sikke kitlesiyle ergeç doğru ve uygun bir orana* varır." (*Essays and Treatises on Several Subjects*, s. 303, 307, 308.)

kalıyorlarsa, altın ve gümüş, kendi içlerinde var olan içkin bir değere sahip değillerdir ve dolayısıyla aslında gerçek meta değillerdir. İşte Hume'un üçüncü "zorunlu vargısı" da budur. Onun dolaşım sürecine soktuğu şeyler, fiyatı olmayan metalar, değeri olmayan altın ve gümüştür. Onun için, hiç bir zaman metaların değerinden de, altının değerinden de sözetmez, ancak onların herbirinin karşılıklı miktarını alır. Locke da, daha önce, altın ve gümüşün ancak hayale dayanan ya da itibari değerleri olduğunu ileri sürmüştü; yalnız altın ve gümüşün gerçek bir değere sahip oldukları yolundaki para sistemi tezine karşı ilk sert muhalefet ifadesi budur. Altın ve gümüşün para olarak varlık tarzlarının, onların* toplumsal değişim sürecindeki tek görevlerinden ileri gelmesi olayını, altın ve gümüşün kendi öz değerlerini ve bu arada değer büyüklüklerini toplumsal bir işleve borçlu oldukları biçimde yorumlar.[122] Demek ki, altın ve gümüş, değeri olmayan şeylerdir, ama dolaşım süreci içerisinde, *metaların temsilcileri* olarak, hayalî bir değer büyüklüğü kazanırlar. Süreç, onları, paraya değil, değere çevirir. Altın ve gümüşün kazandığı bu değer, onların kendi kitleleri ile metaların kitlesi arasındaki ilişki tarafından belirlenir, bu iki kitle, zorunlu olarak birbirleriyle örtüşür. Hume, altın ve gümüşü, meta-olmayan şey olarak metalar dünyasına sokarken, tersine altın ve gümüş, belirli bir biçimde, sikke olarak ortaya çıkınca, onları basit trampa yoluyla öteki metalarla değişilen basit metalara dönüştürür. Buna göre, metalar dünyası, bir tek metadan, örneğin bir milyon *quarter* buğdaydan ibaret olsaydı, 2 milyon ons altın bulunduğu takdirde, bir *quarter* buğdayın 2 ons altınla değişileceğini, 20 milyon ons altın bulunduğu takdirde de bir *quarter*'ın 20 ons altınla değişeceğini ve buna göre metanın fiyatının ve paranın değerinin varolan paranın miktarı ile ters orantılı olarak yükselip alçalacağı-

[122] Altına ve gümüşe para görevini verecek olan fazla değer için bkz: Law ve Franklin. Aynı konu için bkz: Forbonnais. [I. nüshada elyazısıyla not edilmiştir. —*Ed.*]

* "Onların" sözcüğü, II. nüshada elyazısıyla eklenmiştir. —*Ed.*

nı kavramak çok kolay olurdu.[123] Ama metalar dünyası, sonsuz bir kullanım-değerleri çeşitliliğinden, göreli değerleri hiç bir biçimde göreli miktarlarıyla belirlenmeyen kullanım-değerlerinin çeşitliliğinden meydana gelir. Dolayısıyla, Hume, metalar kitlesi ile altın kitlesi arasındaki bu değişimi kafasında nasıl tasarlamaktadır? Hume, her metanın, tüm metalar kitlesinin kesrinin bir küçük katı olarak altın kitlesinin kendisine uygun düşen kesrinin bir küçük katı ile değişildiği gibi, bulanık, kavranılması güç bir görüşle yetinir. Metaların süreçlerini anlatırken, metaların içlerinde barındırdıkları kullanım ve değişim-değerleri arasındaki çelişkiden doğan, para dolaşımında ortaya çıkan ve bu dolaşımın başka başka belirli biçimlerinde billurlaşan meta hareketi, demek ki, silinmiş oluyor ve bunun yerini, bir ülkede varolan değerli madenler kitlesi ile o ülkede aynı zamanda bulunan meta kitlesi arasındaki hayalî, mekanik bir denklem almış oluyor.

Sir James Steuart, sikke ve parayı incelemeye, Hume'un ve Montesquieu'nün ayrıntılı bir eleştirisi ile başlıyor.[124] Gerçekten de, metaların fiyatı mı dolaşımdaki para miktarını belirler, yoksa dolaşımdaki para miktarı mı metaların fiyatını belirler? sorusunu ilk koyan odur. Her ne kadar J. Steuart'ın açıklaması pek garip bir değerler ölçüsü anlayışıyla, genel olarak değişim-değeri konusundaki kararsızlığıyla ve merkantil sistemden kendisine kalmış olan bilinçsiz izler, anılar yüzünden karanlık olsa da, o, paranın başlıca belirli biçimlerini, para dolaşımının genel yasalarını bulguluyor, çünkü, mekanik olarak, metaları bir yana, parayı ise öte yana koymuyor, gerçekten bizzat meta değişiminin çeşitli işlemlerinden başka başka görevleri bulup çıkarıyor.

"Bir ülkenin iç dolaşımında para kullanılması başlıca iki noktaya indirgenebilir; borcun ödenmesi ve gereksinim

[123] Bu hayalî görüş, sözcüğü sözcüğüne Montesquieu'da bulunmaktadır. [II. nüshaya elyazısıyla eklenen not. —*Ed.*]

[124] Steuart, *An Inquiry into the Principles of Political Economy, etc.*, t. I, s. 394 vd..

olan şeyin satın alınması. Bu iki akit birlikte peşin para talebini (*ready money demands*) ... oluşturur. Ticaretin, manüfaktürlerin durumu, yurttaşların yaşayış tarzı ve alışık oldukları giderler, tümü birden, peşin para talebi toplamını, yani elden ele geçişlerin kitlesini düzenler ve belirler. Bu sayısız ödemeleri gerçekleştirmek için, paranın belli bir oranı gereklidir. Bu oranı, kendi başına, elden ele geçişlerin miktarı aynı kalsa da, durum ve koşullara göre artabilir ya da eksilebilir. ... Her durumda, bir ülkenin dolaşımı, ancak belirli bir para miktarını emebilir."[125]

"Metanın tacirler arası fiyatı, bir ülkede varolan altın ve gümüş kitlesinden mutlak olarak bağımsız bulunan talep ve rekabetin (*demand and competition*) çapraşık işleyişiyle belirlenir. Dolayısıyla, sikke halinde gerekli olmayan altın ve gümüş ne olur? Yığılı para olarak biraraya toplanırlar ya da hammadde olarak lüks eşya yapımında kullanılırlar. Altın ve gümüş kitlesi, dolaşım için zorunlu düzeyin altına düşerse, simgesel para ile ya da başka yollarla yerleri doldurulur. Elverişli bir kambiyo kuru, ülkeye fazla para getirdiği ve bu fazlalık içerde kaldığı zaman, bunun büyük bir miktarı kasalara girer ve orada madenlerin derinlerde durması gibi yararsız bir duruma gelir."[126]

Steuart tarafından bulunan ikinci yasa, kredi üzerinde kurulan dolaşımın başlangıç noktasındaki geri dönüştür. Ensonu Steuart, başka başka ülkelerdeki faiz oranı çeşitliliğinin değerli madenlerin uluslararası ithalat ve ihracatında meydana getirdiği etkileri açıklar. Burada, bu son iki noktaya, ancak konuyu eksik bırakmamak için değiniyoruz, çünkü bunlar, incelemekte olduğumuz basit dolaşım konusundan uzaklaşmaktadırlar.[127] Simgesel para ya da

[125] Steuart, *An Inquiry into the Principles of Political Economy, etc.*, t. II, s. 377-379, *passim*.

[126] *l. c.*, s. 379-380, *passim*.

[127] "Munzam sikkeler kasalara konulur ya da altın-gümüş eşya haline getirilir. ... Kâğıt paraya gelince, onu ödünç almış olan kimsenin gereksinimlerini karşılamak olan birinci amacını sağlar sağlamaz alacaklıya gelerek gerçekleşmiş olacaktır. ... Onun için, bir ülkedeki sikkelerin sayısı

kredi parası —Steuart, henüz, bu iki para biçimi arasında ayrım yapmıyor— iç dolaşımda satınalma araçları ya da ödeme araçları olarak değerli madenlerin yerini alabilirler, ama dünya pazarında alamazlar. Bunun içindir ki, kâğıt paralar, toplumun parasını (*money of the society*) meydana getirirler, oysa altın ve gümüş evrensel parayı (*money of the world*) meydana getirirler.[128]

hangi oranda artırılırsa arttırılsın ya da azaltılırsa azaltılsın, metalar ancak talebin ve rekabetin ilkelerine uygun olarak yükselecek ya da alçalacaktır; ve bu talep ve rekabet, her zaman devredecek bir malı ya da herhangi bir eşdeğeri olan kimselerin tutumuna bağlı olacaktır. Ama bu talep ve rekabet, bunların sahip bulundukları sikke miktarına asla bağlı değildir. ... Bu (bir ülkedeki sikkeler miktarı) istendiği kadar azaltılsın, ülkede hangi cinsten olursa olsun gerçek mülkiyet olduğu sürece ve bu mülkiyete sahip bulunanlar arasında tüketimde rekabet bulunduğu sürece, fiyatlar, trampa, simgesel para kullanılması, karşılıklı yönetmelikler ve daha binbir icat sayesinde yüksek kalacaktır. ... Bu ülkenin başka uluslarla ilişkileri varsa, buradaki ve öteki ülkelerdeki birçok metaların fiyatları arasında bir ilişki bulunmalıdır, ve *kendiliğinden* fiyatların yükselişini ya da alçalışını etkileyeceğini varsayarsak sikkelerin ani olarak artması ya da ani olarak azalması, *etkileri* bakımından yabancı rekabeti dolayısıyla *sınırlanmış* olur." Steuart, *An Inquiry into the Principles of Political Economy, etc.*, t. I, s. 400, 402. "Her ülkenin dolaşımı, pazara gelen metaları üreten o ülkede yaşayanların sınai eylemine uygun olmalıdır. ... Bunun içindir ki, bir ülkedeki sikke sayısı, satışa çıkarılan, arz olunan emeğin fiyatıyla örtüşen oranın altına düşerse, bir eşdeğer sağlamak için simgesel para gibi buluşlara başvurulacaktır. Ama sikke sayısı, sınai etkinlikle örtüşen oranı aşarsa, bu, fiyat artışına neden olmaz, hatta dolaşıma bile girmez: *fazla sikke, yığılı para biçiminde korunur.* ... Bir ülkedeki para kitlesi, dünyanın geri kalan kısmına oranla ne olursa olsun, *dolaşımda* ancak ülkenin mutlu sakinlerinin tüketimine ve yoksulların da çalışmasına ve sınai eylemine hissedilir ölçüde orantılı olan bir miktar kalabilir", ve bu orantı da "ülke içinde fiilen bulunan para miktarıyla" belirlenmez. (*l. c.*, s. 403-406, *passim.*) "Ve bütün ülkeler kendi dolaşımları için gerekli olmayan sikkeyi, para faizinin kendi ülkelerine oranla yüksek olduğu ülkelere aktarmaya çalışacaklardır." (*l. c.*, t. II, s. 5.) "Avrupa'nın en zengin ülkesi, dolaşımdaki sikke bakımından en yoksul ülke olabilir. " (*l. c.*, t. II, s. 6.) Steuart'a karşı polemik için bakınız Arthur Young. [I. nüshada elyazısıyla eklenmiştir. —*Ed.*]

[128] Steuart, *l. c.*, t. II, s. 370. Lois Blanc *money of the society*'nin biçimini değiştiriyor, ki bu, ülkenin iç parasının, ulusal paranın, sosyalist para haline getirilmesinden başka bir şey demek değildir, bu da hiç bir şeyi ifade etmez ve sonuç olarak John Law'u bir sosyalist haline getirir. (*Histoire de la Révolution Française*'nin birinci cildine bakınız.)

Durmadan kendi öz tarihlerini unutmak, "tarihsel" — hukuk okulu anlamında tarihsel— bir gelişmeden geçmiş olan uluslara özgüdür. Onun için, her ne kadar, meta fiyatlarının dolaşım araçları miktarına oranı konusunda altı üstüne getirilmiş olan sorun, şu son yüzyıl boyunca parlamentoyu sürekli olarak çalkalandırmışsa da ve, İngiltere'de, binlerce, büyük ve küçük yergi yazısının ortaya çıkıvermesine neden olmuşsa da, Steuart, Lessing zamanında, Spinoza'nın Moise Mendelsohn'a göründüğünden daha da "zavallı" bir durumda kalmıştır. Hatta en yakın zamanın *currency* [dolaşım aracı] tarihçisi Maclaren bile, Adam Smith'i, Steuart'ın teorisinin, Ricardo'yu ise Hume'un teorisinin yaratıcısı yapmıştır.[129] Ricardo, Hume'un teorisini arıtırken, Adam Smith, Steuart'ın araştırmalarının sonuçlarını, canlılığı olmayan olaylar diye kaydediyordu. *Adam Smith*, "küçük bir kâr sağladın mı, çok kez büyük kârlar sağlamak da kolaylaşır" diyen kendi İskoçyalı özdeyişini, aklın zenginliklerine de uyguladı, bunun içindir ki, fiilen çok şey çekip almakla birlikte az şey borçlu olduğu kaynakları saklamakta cimrice bir özen gösterdi. Birçok kez, sert bir ifade, onu kendinden önce gelenlerle düello yapmak zorunda bıraktığı zaman, sorunun sivri ucunu köreltmeyi yeğlemiştir. Para teorisinde de, böyle olmuştur. Bir ülkede bulunan altın ve gümüş, kısmen sikkeler halinde kulanılırlar, bankası olmayan ülkelerde kısmen tacirler için yedek fonları olarak, kredi dolaşımına sahip ülkelerde ise banka yedekleri olarak biriktirilmiş durumdadırlar, uluslarası ödemeleri denkleştirmek üzere, kısmen hazine hizmeti görürler ve kısmen de lüks eşya imalinde kullanılırlar, dediği zaman tek bir sözcük söylemeksizin Steuart'ın teorisini kabul eder. Dolaşımdaki sikkelerin miktarına ge-

[129] Maclaren, *History of the Currency,* London 1858, s. 43. Yurtseverlik, genç yaşında ölmüş olan bir Alman yazarı (Gustav Julius) ihtiyar Büsch'ü, Ricardo okuluna karşı çıkarılan bir otorite yapmaya kadar götürmüş. Saygıdeğer Büsch'ün yaptığı şey, Steuart'ın dahice İngilizcesini Hamburg yerel diline, orijinali olabildiği kadar sık sık bozarak, çevirmekten ibarettir.

lince, bunu, sözünü etmeden geçiştirir ve tamamen yanlış bir tutumla parayı basit meta gibi ele alarak bu konuyu dokunmaksızın geçiştirir.[130] Tıpkı Johann Christoph Gottsched'in, Schönaich'i, Homeros ve Pietro Aretino mertebesine yükselmesi gibi, Fransızların "*prince de la science*"* payesine yükselttikleri A. Smith'i halka tanıtan J.-B. Say, kendi kendini *terror principum*** ve *lux mundi**** olarak ilan etmiştir. J.-B. Say, önemli kişi tavırları takınarak, bu tezin üzerine oturmuş, ve Adam Smith'te, pek de safça sayılamayacak bir dikkatsizlik olan şeyi, dogma haline getirmiştir.[131] Ayrıca Adam Smith'in kredi parası hakkındaki görüşleri, özgün ve derin olduğu halde, kendisini merkantil sistemin yanılsamalarına karşı ayağa kaldıran polemik anlayışı, madenî dolaşımın olayları nesnel olarak kavramasına engel olmuştur. Nasıl ki, 18. yüzyılda, bütün taşlaştırma teorilerinin gerisinde, kaynağını, İncilin tufan geleneğine bağlı eleştiri ya da savunma niteliğinde görüşlerden alan bir fikir akımı bulunursa, 18. yüzyılın bütün para teorilerinin ardında da, para sistemine karşı, bu burjuva iktisadının beşiği başında bekleyen ve mevzuat üzerine gölgesini düşürmeye devam eden heyulaya karşı, sessizce yürütülen bir savaşım gizlidir.

19. yüzyılda, paranın niteliği hakkındaki araştırmaları doğrudan bir itişle hızlandıran, madenî dolaşım olayları değil, daha çok banknotların dolaşım olayları oldu. Ancak ikincinin yasalarını bulmak için birinciye kadar gidildi.

[130] Doğru değil. *Tersine,* birçok yerde yasayı doğru olarak formüle ediyor. [I. nüshada elyazısıyla not edilmiştir. —*Ed.*]

[131] Onun için *currency* ile *money* arasındaki fark, yani dolaşım aracıyla para arasındaki fark, *Wealth of Nations*'da bulunmamaktadır. Hume'u ve Steuart'ı iyice okumuş olan Adam Smith'in görünüşteki saflığına kanan iyi niyetli Maclaren, şöyle diyor: "Fiyatların dolaşım araçları miktarına bağımlılığı teorisi, şimdiye kadar dikkati çekmemiştir, ve Dr. Smith için olsun, Bay Locke için olsun", (Locke'un görüşü değişiktir) "madenî para bir metadan başka bir şey değildir." (Maclaren, *History of the Currency,* s. 44.)

* Bilimin prensi. —*ç.*

** Prenslerin dehşeti. —*ç.*

*** Dünyanın ışığı, —*ç.*

1797'den başlayarak, İngiltere Bankasının sikke olarak ödemeleri durdurması, bunun arkasından birçok metanın fiyatının yükselmesi, altının fiyatının, tacirler arası alım satım fiyatının altına düşmesi, özellikle 1809'dan itibaren banknotların değerden düşmesi, ikisi de, birbirinden hırslı olan parlamento için siyasal bir savaşım ile, parlamento dışı teorik bir yarışmanın, doğrudan, pratik etkenlerini hazırladılar. Tartışmalara tarihsel temel ödevi gören şey, 18. yüzyılda kâğıt paranın tarihi, Law Bankasının iflası, Kuzey Amerika'daki İngiliz sömürgelerinin eyalet banknotlarında, değer alametlerinin çoğalmasıyla birlikte giden ve 18. yüzyılın başından ortalarına kadar süren değerden düşmeleri, daha sonra, Amerikan iç savaşı sırasında, merkezî hükümet tarafından empoze edilen kâğıt paranın (*Continental bills*) zorunlu geçerliği ve ensonu, Fransız devriminin kâğıt paralarından (*assignats*) edinilen daha büyük bir ölçüde deneyimdi. O çağın İngiliz yazarlarının çoğunluğu, bambaşka yasaların yönettiği banknot dolaşımını, değer alametleri ya da zorunlu geçerliği olan devlet kâğıt paraları dolaşımı ile karıştırdılar ve bu zorunlu geçerliği olan dolaşım olaylarını, madenî dolaşımın yasalarıyla açıklamayı öne sürerler, oysa, tersine, asıl birinci dolaşım olaylarından sonuç olarak çıkardıkları, bu son madenî dolaşımın yasalarıdır. Ricardo'nun yapıtı, fikirlerini daha kesin bir biçimde ifade ettiği ve kendinden önce gelenlerin yapıtını özetlediği ve, aynı zamanda, onun para teorisine verdiği biçim, şimdiye kadar bütün İngiliz banka mevzuatına hükmettiği için, doğrudan Ricardo'ya gelmek üzere, 1800-1809 döneminin pek çok yazarını geçiyoruz. Kendinden öncekiler gibi Ricardo da, banknotlar dolaşımını ya da kredi parası dolaşımını, basit değer alametleri dolaşımı ile karıştırır. Ricardo'ya kendini zorla kabul ettiren olgu, kâğıt paranın değerinin düşmesi ve, bununla zamandaş olarak meta fiyatlarının yükselmesi olgusudur. Hume'a göre Amerikan madenleri ne idiyse, Ricardo'ya göre Threadnedle Sokağındaki kâğıt para matbaası makineleri aynı şeydir, ve bir yer-

de, kendisi, bu iki etkeni kesin olarak özdeşleştiriyor. Ricardo'nun, yalnız para sorununu ele alan ilk yazıları, bakanların ve savaş yandaşlarının desteklediği İngiltere Bankası ile, parlamento muhalefetinin, liberal parti üyelerinin ve barış yandaşlarının çevresinde toplandıkları İngiltere Bankasının hasımlarını karşı karşıya getiren en şiddetli polemiğin cereyan ettiği sırada yayınlanıyor. Bu yazılar, Ricardo'nun fikirlerinin benimsenip kabul edildiği 1810 Buillion komitesinin* ünlü raporunun ön habercileri gibi görülmüşlerdir.[132] Paranın ancak basit bir değer alameti olduğunu ilan eden Ricardo ve onu tutanların *bullionist** diye adlandırılmaları gibi garip bir olay, yalnız bu komitenin adından değil, aynı zamanda, komitenin öğretisinin içeriğinden de ileri gelmektedir. Ricardo, ekonomi politik üzerine yapıtında aynı fikirleri yineliyor ve geliştiriyor, ama hiç bir yerde, değişim-değerinin, kârın, rantın vb. içeriğini incelemediği gibi, kendi niteliği gereği olarak paranın içeriğini de incelememiştir.

Ricardo, her şeyden önce, altının ve gümüşün değerini, bütün öteki metaların değerleri gibi, onların içinde maddileşmiş emek-zamanı miktarı ile belirliyor.[133] Bütün öteki metaların değerleri, değerleri belli metalar olarak, bu iki madende ölçülmektedir.[134] Buna göre bir ülkenin dolaşım araçlarının miktarı, bir yandan paranın ölçü biriminin değeriyle, bir yandan da metaların değişim-değerlerinin toplamı ile belirlenmektedir. Bu dolaşım araçları miktarı, ödeme tarzı ekonomisiyle değişmektedir.[135] Böylece belli değer-

[132] David Ricardo, *The High Price of Bullion, a Proof of the Depreciation of Banknotes,* 4. baskı, London 1811. (Birinci baskı, 1809'da yayınlanmıştır.) Ayrıca bkz: *Reply to Mr. Bosanquet's Pratical Observations on the Report of the Bullion Committee,* London 1811.

* Mevcut madenî parayı saptama komisyonu. —*ç.*

[133] David Ricardo, *On the Principles of Political Economy, etc.,* s. 77, "Değerli madenlerin değeri, tıpkı herhangi bir diğer meta gibi, sonuç olarak, bunları elde etmek ve pazara getirmek için gerekli toplam emek miktarına bağlıdır."

[134] Ricardo, *l.c.,* s. 77, 180, 181.

[135] Ricardo, *l. c.,* s. 421: "Bir ülkede kullanılabilen madenî paranın

deki bir paranın hangi miktarda dolaşımda bulunabileceği belirlenmektedir; bu paranın dolaşım içindeki değeri, ancak miktarda kendini ortaya koyduğuna göre, bu paranın basit değer alametleri, paranın değeriyle belirlenmiş bir oran dahilinde dolaşıma konulmuş olmak şartıyla, dolaşımda paranın yerini alabilirler ve denilebilir ki: "Dolaşan para, özellikle temsil etmek istediği altının değeri ile aynı değere sahip olan kâğıt paradan ibaret olduğu zaman en eksiksiz, en yetkin durumdadır."[136]

Buraya kadar belirtilirse, Ricardo, paranın değeri belli varsayılmak üzere, dolaşım araçlarının miktarını, metaların fiyatlarıyla belirliyor, ve değer alameti olarak para, ona göre Hume'da olduğu gibi, metaların değersiz bir temsilcisi değil, belirli bir altın miktarının alametidir.

Ricardo, karşı görüşü kabul etmek üzere kendi açıklamasının düzenli ilerleyişini birdenbire durdurduğu zaman, derhal değerli madenlerin uluslararası dolaşımına doğru yöneliyor ve soruna, kendisine yabancı olan görüşleri de katarak, onu karıştırıyor, anlaşılmaz duruma sokuyor. Kendi asıl düşüncesinin ifadesini ararken, ilkönce bütün ikincil sorunları dışlayacağız ve dolayısıyla, altın ve gümüş madenlerini, değerli madenlerin para olarak dolaştıkları ülkenin içersine yerleştireceğiz. Ricardo'nun önceki açıklamasından çıkan tek önerme, altının değeri belli olmak üzere, dolaşımdaki paranın miktarı, metaların fiyatlarıyla belirlenir önermesidir. Demek ki, belli bir anda, bir ülkede dolaşan altın kitlesi, yalnızca dolaşımdaki metaların değişim-değeriyle belirlenir. Öyleyse, diyelim ki, ister eski değişim-değerlerindeki metalar daha az üretildiği için, is-

miktarı, değerine bağlıdır. Eğer yalnız altın dolaşımda olsaydı, yalnız gümüş dolaşımdayken gerekli gümüşten onbeş katı daha az altın gerekirdi." Gene bkz: Ricardo, *Proposals for an Economical and Secure Currency,* London 1816, s. 17, 18'de şöyle denmektedir: "Dolaşımdaki kâğıt para miktarı ülkenin dolaşımı için gerekli olan meblağa bağlıdır, ve bu meblağı da belirleyen paranın ölçü biriminin değeri, ödemeler miktarı ve bunların gerçekleştirilebilmesi için gerekli tasarruftur."

[136] Ricardo, *Principles of Political Economy,* s. 432, 433.

* Altın külçeciler. —ç.

ter emeğin üretici gücünde bir artma sonucu aynı meta kitlesinin değişim-değeri azalmış olduğu için olsun, bu değişim-değerleri tutarı azalıyor. Ya da tersine, kabul edelim ki, üretim giderleri aynı kalmak üzere, metalar kitlesi arttığı için, ya da ister bu aynı metalar kitlesinin, ister daha küçük bir metalar kitlesinin, emeğin üretici gücünün azalması sonucunda değeri çoğaldığı için, değişim-değerlerinin tutarı artıyor. Bu iki durumda da dolaşan madenin *belli* miktarını *belirleyen* ne olur? Eğer altın, yalnızca dolaşım aracı olarak dolaşımda bulunduğu için paraysa, eğer altın dolaşımda, devlet tarafından çıkartılan zorunlu geçerliği olan kâğıt para olarak kalmak zorundaysa (ki Ricardo'nun düşündüğü budur), o zaman, birinci durumda, dolaşımdaki paranın miktarında, madenin değişim-değerine oranla aşırı bir bolluk olacaktır, ikinci durumda ise dolaşımdaki para miktarı normal düzeyinin altında bulunacaktır. Dolayısıyla, her ne kadar altın kendine özgü bir değere sahipse de, birinci durumda, kendi öz değerinin altında bir değişim-değerindeki madenin alameti haline gelir, ikinci durumda ise daha yüksek değerli bir madenin alameti olur. Altın, değer alameti olarak, kendi gerçek değerinin, birinci durumda altında, ikinci durumda ise üstünde olacaktır (zorunlu geçerliği olan kâğıt paradan hareketle tümdengelim yoluyla varılmış bir sonuç daha). Bu, birinci durumda metalar, sanki altından daha düşük değerli bir madenle değerlendirilmişler gibi, ikinci durumda ise daha yüksek değerli bir madenle değerlendirilmişler gibi bir şey olurdu. Dolayısıyla, meta fiyatları, birinci durumda yükselir, ikinci durumda ise düşerdi. Her iki durumda da, meta fiyatlarının hareketi, yani yükselmeleri ya da düşmeleri, ister kendi öz değerine karşılık olan düzeyin üstünde, ister altında dolaşan altın kitlesinin, yani altının kendi öz değeri ile dolaştırılmaları gereken metaların değeri arasındaki oranla belirlenen normal altın miktarının göreli* ola-

* "Göreli" sözcüğü birinci baskıda bulunmamaktadır. I. nüshada elyazısıyla düzeltilmiştir. —*Ed.*

rak genişlemesinin ya da daralmasının sonucu olurdu.

Dolaşımdaki meta fiyatlarının toplamı aynı kaldığı halde, dolaşımdaki altın kitlesi, dolaşımda yıpranan altın sikkelerinin yerini bu yıpranmaya karşılık madenlerden gelen yeni bir altın üretiminin almamasıyla, gereken düzeyin altında kalsaydı, ya da madenlerden gelme katkının dolaşımın gereksinimlerini aşmasıyla gerekli düzeyin üstünde olsaydı, aynı süreç meydana gelmiş olurdu.

Özetleyelim. Metaların değişim-değeri belli olmak üzere, paranın miktarı, paranın madenî öz değeriyle belirlendiği zaman, dolaşımdaki para normal düzeydedir. Dolaşımdaki para, şu durumda aşırı ölçüde bol sayılır: altın kendi öz madenî değerinin altına düşer ve meta fiyatları yükselir, çünkü metaların değişim-değerleri toplamı azalır ya da madenlerden gelen altın katkısı fazla gelir. Dolaşımdaki para, gerekli düzeyinin altına iner, altın kendi öz madenî değerinin üstüne çıkar ve meta fiyatları düşer, çünkü meta kitlesinin değişim-değerleri toplamı artar ya da madenlerden gelen altının katkısı, aşınma ile zayi olmuş altın kitlesini telafi etmez. Her iki durumda da, dolaşan altın, gerçekten sahip olduğu değerden daha büyük ya da daha küçük bir değerin alametidir. Altın, kendi kendinin yüksek takdir edilmiş ya da düşük takdir edilmiş bir alameti haline gelebilir. Metalar, genel olarak paranın bu yeni değeriyle takdir edilince ve metaların genel fiyatları, orantılı olarak yükselince ya da alçalınca, dolaşımdaki altın miktarı yeniden dolaşımın gereksinimlerine uygun düşerdi (Ricardo'nun özel bir zevkle belirttiği sonuç), ama altın miktarı değerli madenlerin üretim masrafları ile ve bunun sonucu olarak da değerli madenlerin meta olarak öteki metalarla olan ilişkisi ile çelişkili bir duruma girerdi. Ricardo'nun genellikle değişim-değerleri teorisine uygun olarak altının kendi değişim-değerinin, yani içerdiği emek-zamanı ile belirlenen değerinin üstüne yükselişi, altın arzındaki artış, onu yeniden gerekli değer hacmine indirinceye kadar altın üretiminde bir artışa neden olurdu. Ve ter-

sine altının kendi değerinin altına düşmesi, altın yeniden gerekli değerine yükselinceye kadar altın üretiminde bir azalma meydana getirirdi. Bu ters yönlü hareketler, altının madenî değeri ile dolaşım aracı olarak değeri arasındaki çelişkiyi ortadan kaldırır, dolaşımdaki altın kitlesinde gerekli bir düzey kurulur ve tacirler arasındaki fiyatların yüksekliği, yeniden değerler ölçüsüne yanıt verirdi. Dolaşan altının değerinde bu dalgalanmalar, külçe halindeki altını da etkisiz bırakmazdı, çünkü lüks eşyası için kullanılmayan altının tümünün, dolaşımda olduğu varsayılmalıdır. Altının kendisi, ister sikkeler halinde olsun, ister külçe halinde olsun, kendi öz değerinden yüksek ya da düşük bir madenî değerin alameti olabildiğine göre kendiliğinden anlaşılır ki, dolaşımda bulunabilecek tahvil edilebilir banknotlar da aynı kaderi paylaşacaklardır. Her ne kadar banknotlar çevrilebilir iseler de ve her ne kadar gerçek değerleri onların [para olarak] adlarındaki değerleriyle örtüşürse de, dolaşan paranın, altın ve banknot, tüm kitlesi (*the aggregate currency consisting of metal and of convertible notes*), yukarda açıklanan nedenlerle, onların tüm miktarının, dolaşımdaki metaların değişim-değeriyle ve altının maden değeriyle belirlenen düzeyin üstüne çıkışına ya da altına düşüşüne göre daha yüksek ya da daha düşük olarak takdir edilebilir. Bu bakımdan, çevrilemeyen kâğıt paranın, çevrilebilir kâğıt paraya göre çifte devalüasyona uğrayabilmesinden başka bir üstünlüğü yoktur. Bu kâğıt para, çok fazla miktarda emisyon yoluyla dolaşıma sürüldüğü için, ya da temsil ettiği maden kendi öz değerinin altına düştüğü için, temsil ettiği kabul edilen madenin değerinin altına düşebilir. Kâğıdın altın karşısındaki değerden düşüşü değil, ama altın ve kağıdın her ikisinin birlikte değerden düşmesi ya da bir ülkenin dolaşım araçlarının tüm kitlesinin değerden düşüşü, Ricardo'nun en bellibaşlı buluşlarından biri, Lord Overstone ve Ort.'nın, kendi özel kullanımları için kendilerine mal ettikleri ve Sir Robert Peel adını taşıyan bankalar hakkındaki 1844 ve 1845 yasalarının

temel ilkesi yaptıkları bir buluşudur.

Kanıtlanması gereken, metaların fiyatlarının ya da altının değerinin dolaşımdaki altın kitlesine bağlı bulunmuş olmasıydı. Bir şeyi kanıtlamak için, ilkönce kanıtlanacak olan şeyin konması gerekir, yani önce para hizmeti gören değerli madenlerin tüm miktarının, madenin kendi özünde bulunan değeri ile ilişkisi ne olursa olsun, zorunlu olarak dolaşım aracı, sikke ve dolayısıyla, değerlerinin tüm toplamı ne olursa olsun dolaşımdaki metalar için değer alameti haline geldiğini koymak gerekir. Başka bir deyişle, kanıtlama, paranın, dolaşım aracı görevinin dışında [yerine getirildiği] bütün öteki görevlerinden yalıtılmasıyla sınırlıdır.* Örneğin, Ricardo, Bosanquet ile polemiğinde olduğu gibi pek fazla sıkıştığı zaman, değer alametlerinin, miktarı yüzünden değerden düşmeleri olgusundan yakasını kurtaramayınca, kurtuluş çaresini, dogmatik bir iddiaya sığınmakta bulur.[137]

Ricardo bu teoriyi, bizim yaptığımız gibi, sorunun kendisinden sapmaya neden olan somut gerçekleri ve olayları araya sokmaksızın soyut bir biçimde sunmuş olsaydı, kuramın boşluğu göze çarpıcı bir biçimde ortaya çıkmış olacaktı. Ama o, bütün gelişmeyi *uluslararası* bir boyaya sıvar. Bununla birlikte, kabul edilen ölçünün görünüşteki büyüklüğünün, temel fikirlerin küçüklüğünden hiç bir şeyi değiştirmediğini göstermek pek kolay olacaktır.

Demek ki, birinci önerme şuydu: dolaşan madenî para miktarı, dolaşımdaki metaların kendi madenî değeriyle takdir edilen değerler toplamı tarafından belirlendiği zaman, bu miktar normaldir. Bu, uluslararası plandı, şu biçimde ifadesini bulacaktır: dolaşımın normal durumunda,

[137] David Ricardo, *Reply to Mr. Bosanquet's Practical Observations, etc.,* s. 49. "Metaların fiyatının, paranın artışına ya da azalışına orantılı olarak yükseleceğini ya da düşeceğini, *ben tartışma götürmez bir gerçek olarak kabul ediyorum.*"

* Birinci baskıda: "paranın dolaşım aracı biçimi dışında sahip bulunduğu bütün belirli biçimler arasında", I. nüshada elyazısıyla düzeltilmiştir. —*Ed.*

her ülke, kendi zenginliğine ve kendi sanayisine uygun düşen bir para kitlesine sahiptir. Para, kendi gerçek değerine ya da kendi üretim giderlerine uygun düşen bir değerle dolaşımda bulunur; yani para, *bütün ülkelerde* aynı değere sahiptir.[138] Demek ki, hiç bir zaman bir ülkeden para ihraç edilemeyecek, hiçbir zaman başka bir ülkeye de para ithal edilmeyecekti.[139] Dolayısıyla, çeşitli ülkelerin *currency*'leri (dolaşımdaki tüm para kitleleri) arasında bir denge kurulacaktı. Ulusal *currency*'nin gerekli* düzeyi, öyleyse, *currency*'lerin uluslararası dengesi biçiminde ifadesini bulur ki, bu da, gerçekte, şundan başka bir şey demek değildir: ulusal özellik genel ekonomik yasada hiçbir değişiklik yapmaz. İşte gene, daha önceki cansıkıcı konuyla karşılaşıyoruz. Gerekli düzey nasıl bozulur? Bu da, şimdi, şu terimlerle ifade edilir: *Curency*'lerin uluslararası dengesi nasıl bozulur? ya da para bütün ülkelerde aynı değere sahip olmaktan nasıl çıkar? ya da ensonu, nasıl olur da, para, her ülkede kendi öz değerine sahip olmaktan çıkar? Nasıl ki, daha önce, metaların değer toplamı aynı kalmak üzere, dolaşan altın kitlesi çoğaldığı ya da azaldığı için, ya da metaların değişim-değerleri arttığı ya da azaldığı halde dolaşımdaki para miktarı aynı kaldığı için, gerekli* düzey bozuluyorduysa, aynı biçimde, şimdi de bir ülkede varolan altın kitlesi, bu ülkedeki yeni[140] madenlerin bulunuşu sonunda arttığı için, ya da özel bir ülkede dolaşımdaki değişim-değerlerinin toplamı artmış ya da eksilmiş olduğu için, bizzat madenin değeriyle belirlenen uluslararası düzey bozulur. Eskiden *currency*'de daralmaya ya da genişlemeye yol açan zorunluluğa ve metaların fiyatlarını dengeli ölçüde indirme ya da yükseltme zorunluluğuna göre, de-

[138] David Ricardo, *The High Price of Bullion, etc.*: "Paranın bütün ülkelerde *aynı* değeri olurdu" (s. 4). Ricardo, *Economie Politique*'de bu görüşünü değiştirmiştir, ama bu, burada, sonuçta bir değişiklik sağlamamaktadır.

[139] Ricardo, *l. c.*, s. 3-4.

[140] Ricardo, *l. c.*, s. 3-4.

* "Gerekli" sözcüğü, I. nüshada elyazısıyla eklenmiştir. —*Ed.*

ğerli madenlerin üretimi azalıyor ya da artıyorduysa, şimdi, aynı sonucu, bir ülkeden başka bir ülkeye ihracat ya da ithalat doğurmaktadır. Fiyatlar yükselecek ve altının değeri, dolaşımda meydana gelen bir kabarma sonucunda, kendi madenî değerinin altına düşecek olan bir ülkede, altın, öteki ülkelere oranla devalüe olmuş olacaktır ve sonuç olarak, o ülkede, öteki ülkelere oranla meta fiyatlarında yükselme olacaktır. Dolayısıyla altın ihraç edilecek ve meta ithal edilecektir. Ve *vice versa*. Önceleri, maden ile meta arasında doğru bir değer oranı yeniden kuruluncaya kadar devam eden altın üretimiydi; şimdi ise uluslararası *currency*'ler arasında yeniden denge kuruluncaya kadar devam edecek olan ithalat ve ihracat ve bunlarla birlikte meta fiyatlarında yükselme ya da düşme olacaktır. Nasıl ki, birinci durumda, yalnızca altının kendi değerinin altında ya da üstünde oluşundan ötürü altın üretimi azalıyor ya da çoğalıyorsa, aynı biçimde, bu, altının uluslararası göçünü isteklendiren tek neden olacaktır. Nasıl ki, birinci durumda, altın üretiminde her değişiklik, dolaşımdaki maden miktarını ve onunla birlikte fiyatları da etkileyecekse, aynı biçimde, şimdi, ithalat ve ihracatı etkileyecektir. Altının ve metanın göreli değeri ya da dolaşım araçlarının normal miktarı kurulur kurulmaz, yalnız, kullanılmaz hale gelen sikkelerin yerine yenilerinin konmasını sağlamak için ve lüks sanayinin gereksinimleri için gerekenin dışıda, birinci durumda üretim, ikinci durumda ise ihracat ve ithalat duracaktır. Bundan şu sonuç çıkar: "meta eşdeğeri olarak altın ihraç etme eğilimi ya da elverişli olmayan ticari bir bilanço, her zaman yalnızca dolaşım araçlarının aşırı bolluğundan ileri gelebilir".[141]

Altının girişlerine ya da çıkışlarına neden olan şey, her zaman, yalnızca dolaşım araçları kitlesinin gerekli düzeyinin üstünde ya da altında genişlemesi ya da daralması sonucu madenin değerini düşürmek (*dévaluation*) ya da yük-

[141] "Olumsuz bir bilanço ancak dolaşım araçlarının aşırı bolluğundan ötürü meydana gelir." (Ricardo, *l. c.*, s. 11, 12.)

seltmek (*surévaluation*) olacaktır.[142] Öteki sonuç: ancak altının miktarı kendi gerekli düzeyinin üstünde ya da altında olduğu için, altın, kendi madenî değerinin üstünde ya da altında takdir edildiği için, ve buna göre meta fiyatları fazla yüksek ya da fazla düşük olduğu için, yalnız bu nedenlerle, birinci durumda altın üretimi arttığı ya da azaldığından, ikinci durumda ise altın ihraç ya da ithal edildiğinden, bu hareketin herbiri, dolaşan paranın genişlemesi ya da daralmasıyla, fiyatları, gerçek düzeyine, birinci durumda altının değeri ile metanın değeri arasındaki düzeye, ikinci durumda *currency*'lerin uluslararası düzeyine geri getirerek düzeltici görevini yerine getiriyorlar.[143] Başka bir deyişle: para, ancak her ülkede sikke halinde dolaşımda bulunduğu ölçüde çeşitli ülkelerde dolaşır. Para, sikkeden başka bir şey değildir ve bir ülkede varolan altın miktarı, demek ki, zorunlu olarak dolaşıma girmelidir ve demek ki, kendi kendinin değer alameti olarak kendi değerinin üstüne çıkabilir, altına düşebilir. Ve işte böylece bu uluslararası karmaşıklıktan dolanarak bir engelle karşılaşmadan, gene hareket ettiğimiz basit dogmaya varıyoruz.

Ricardo'nun, gerçek olayları, kendi soyut kuramı doğrultusunda düzene sokmak için* onları nasıl zorladığını birkaç örnek gösterecektir. Örneğin, İngiltere'de, 1800-1820 döneminde sık sık görülen kötü ürün alma zamanlarında, buğdaya gereksinim olduğu ve altın da para olduğu ve dolayısıyla dünya pazarı üzerinde her zaman etkili** bir satınalma ve ödeme aracı olduğu için değil de, altının kendi değerinin başka metalara oranla düşük oluşundan dolayı ve sonuç olarak kötü ürün alınan ülkenin *currency*'sinin, öteki ulusal *currency*'lere oranla düşük değerli oluşundan dolayı, altın ihraç edildiğini ileri sürer. Böylece, kötü ürün

[142] "Sikkelerin ihracına neden olan bunların ucuz olmasıdır ve bu, açığı olan bir bilançonun etkisi değil, sonucudur" (*l. c.*, s. 14.)

[143] Ricardo, *l. c.*, s. 17.

* Birinci baskıda: "Saptamaları yönlendirmek için" —*Ed.*

** Birinci baskıda: "Etkide bulunan". II. nüshada elyazısıyla düzeltilmiştir. —*Ed.*

alınması, dolaşımdaki metalar kitlesini azaltacağı için, paranın dolaşan belli miktarı da, normal düzeyi aşacaktır ve, sonuç olarak, bütün meta fiyatları yükselmiş olacaktır.[144] Bu paradokssal yoruma karşılık, istatistikler, 1793'ten en yakın zamanlara kadar, İngiltere'de, kötü ürün alındığı dönemlerde, varolan dolaşım araçları miktarında fazla bolluk değil, bir kıtlık olduğunu ve, bunun sonucu olarak da, paranın eskiye oranla daha çok dolaştığını ve zorunlu olarak daha çok dolaşması gerektiğini de göstermiştir.[145]

Ricardo, gene, Napoléon'un Avrupa kıtasını ablukaya aldığı ve İngiltere'yi ablukaya alan kararnameler döneminde, İngilizlerin, kendi paraları, kıta ülkelerinin paralarına oranla daha düşük değerli olduğu için, kıtaya meta yerine altın ihraç ettiklerini, bu yüzden İngiliz metalarının daha yüksek fiyatta olduklarını ve böylece meta yerine altın ihraç etmenin daha kârlı ticari bir spekülasyon olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre, İngiltere, Kıtada, metaların ucuz, paranın pahalı olduğu sırada, metaların pahalı ve paranın ucuz olduğu bir pazardı.

[144] Ricardo, *l. c.*, s. 74, 75. "İngiltere kötü bir hasat sonucu, metalarının bir kısmından yoksun kalmış bir ülke durumuna düşerdi, ve bunun sonucu olarak daha az miktarda dolaşım aracına gereksinimi olurdu. Daha önce ödemelere eşit olan sikkeler, şimdi aşırı ölçüde bol olurlardı ve nispi olarak da bunların üretiminin azalması ile ilişkili olarak daha ucuz olurlardı. Demek ki, bu meblağın ihracı, dolaşım aracının öteki ülkelere oranla değerini yeniden eski durumuna getirirdi." Ricardo'nun para ile metayı, ve para ile sikkeleri birbirine karıştırması, aşağıdaki tümcede gülünçlük derecesine varıyor: "Kötü bir hasattan sonra İngiltere'nin bu malın bol bulunduğu ama hiç bir metaya gereksinimi bulunmayan başka bir ülkeden olağanüstü bir buğday ithali yapmak zorunda kaldığında, hiç kuşku yok ki, bu ülke, buğdayını meta karşılığı ihraç etmeyecektir; *ama para karşılığı da buğday ihraç etmeyecektir,* çünkü para da, bir ülkede, mutlak değil, göreli olan bir metadır." (*l. c.*, s. 75) Puşkin'in şiirinde, kahraman babası, metanın para olduğunu bir türlü anlayamaz. Ama Ruslar, yalnızca 1838'den 1842'ye kadar İngiltere'nin buğday ithalatının değil, bütün ticaret tarihinin de kanıtladığı gibi paranın bir meta olduğunu ezelden beri anlamışlardır.

[145] Thomas Tooke, *History of Prices,* ve James Wilson, *Capital, Currency and Banking*'e bakınız. (Bu sonuncu kitapta 1844, 1845 ve 1847 yıllarında, *London Economist*'te çıkan bir seri makale yeniden yayınlanmaktadır.)

"Gerçek şu ki, *diyor bir İngiliz yazar,* son altı savaş yılı sırasında, Kıta ablukası, bizim mamul eşyamıza ve sömürge ürünlerimize yıkıcı ucuz fiyatı zorla kabul ettirmişti. Örneğin Kıta üzerinde altınla değer biçilen şeker ve kahvenin fiyatları, banknot olarak değer biçilen İngiltere'deki fiyatlarından dört-beş kez daha yüksekti. Bu dönem, İngiliz çiftçileri, öküzlerini semirtmek için şurupla melası denerlerken, Fransız kimyacılarının, pancar şekerini buldukları ve kahve yerine hindiba kökü tozu kullandıkları dönemdi; İngiltere'nin, Avrupa'nın kuzeyine doğru kaçakçılığı kolaylaştırmak için bir meta deposu kurmak üzere Heligoland'a elkoyduğu, İngiliz imali hafif malların, Türkiye'den geçerek Almanya'ya girmeye çalıştığı dönemdi. ... Hemen hemen dünyanın bütün metaları, bizim antrepolarımızda birikmişti ve orada bir kenara atılmış duruyordu, yalnız, Hamburg ve Amsterdam tacirlerinin Napoléon'a karşılığında 40-50 bin sterlin gibi bir meblağ ödedikleri bir Fransız lisansı, bu metaların küçük bir kısmını serbest bırakıyordu. Bir yük metanın pahalı pazardan ucuz pazara taşınması izni karşılığında böyle meblağlar ödemek için, bunların pek garip tacirler olmaları gerekirdi. Tüccar, nasıl bir seçmeyle karşı karşıyaydı? Ya banknot olarak 6 peniye kahve satınalmak ve bu kahveyi livresini derhal 3 ya da 4 altın şiline satabileceği bir yere sevketmek, ya da onsu 5 sterlin üzerinden banknotla altın almak ve onu, 3 sterlin 17 şilin $10^1/_2$ peni değer biçilen bir yere göndermek. Dolayısıyla, daha karlı bir ticari işlem gördüğü için, kahve yerine altın tercih ediliyordu demek saçma bir şey olur. ... O sırada, istenen her metanın İngiltere'de olduğu kadar büyük miktarda sağlanabileceği başka bir ülke yoktu dünyada. Bonaparte, her gün, İngiltere'de günlük fiyatları büyük bir dikkatle inceliyordu. İngiltere'de altının pahalı, kahvenin ise ucuz olduğunu saptadığı sürece, kurmuş olduğu Kıta ablukasının etkilerinden memnun göründü."[146]

[146] James Deacon Hume, *Letters on the Cornlaws*, London 1834, s. 29-31.

Tam Ricardo'nun kendi para kuramını ilk kez açıkladığı ve *Bullion Komitesinin* Ricardo'nun kuramını kendi parlamento raporuna kattığı dönemde, 1810'da, bütün İngiliz metalarının fiyatlarında, 1808 ve 1809'a oranla yıkıcı bir çöküntü meydana geldi, oysa altın* değerinde göreli bir yükselme vardı. Tarım ürünleri istisna oluşturuyordu, çünkü onların dışardan ithal edilmeleri, bazı güçlüklerle karşılaşıyordu ve kötü ürün alınması nedeniyle içerde yararlanılabilen miktar çok azdı.[147] Ricardo, uluslararası ödeme aracı olarak değerli madenlerin rolü üzerinde, baştan aşağı, öylesine yanılıyordu ki, Lordlar Kamarası komisyonuna verdiği raporda (1819), "ihracat yüzünden altın kayıplarının, ödemelerin yeniden madenî parayla yapılmasına başlanınca ve para dolaşımı kendi madenî düzeyine ulaştırılınca duracağını" ileri sürebiliyordu. Ricardo, kehanetini yalanlayan 1825 bunalımının patlak vermesinden hemen önce, tam zamanında öldü. Ricardo'nun yazarlığa başladığı dönem zaten değerli madenlerin evrensel para işlevlerindeki rollerini gözlemlemeye elverişli bir dönem değildi. Kıta ablukasından önce, ticari denge, hemen hemen her zaman İngiltere'nin lehineydi ve, abluka sürdüğü sürece** Kıta Avrupasıyla alışverişler, İngiliz kambiyo kurunu etkileyemeyecek kadar önemsiz oldu. Gümüş sevkiyatı, esas olarak siyasi nitelikteydi, ve Ricardo, İngiliz altınının ihracatında para yardımlarının oynadığı rolü, hiç de anlayamamışa benzer.[148]

Ricardo'nun çağdaşları arasında onun ekonomi politiğinin ilkelerini savunan okulu kurmuş olanların en önemlisi *James Mill* idi. O, Ricardo'nun anlayışının kısırlığı arkasında sakladığı gereksiz uluslararası karmaşık sorunlara başvurma zorunluluğunu duymadan ve İngiltere Bankasının işlemleri konusunda hiç bir polemik kaygısı taşımaksızın Ricardo'nun para kuramını basit madenî do-

[147] Thomas Tooke, *History of Prices, etc.*, London 1848, s. 110.
[148] Bkz: W. Blake, *Observations, etc.*, yukarıda belirtilmiştir.
* Birinci baskıda: "para". I. nüshada elyazısıyla düzeltilmiştir. —*Ed.*
** İlk baskıda "abluka" yerine kullanılan zamir düzeltilmiştir. —*Ed.*

laşım temeline dayanarak açıklamaya çalışmıştır. Onun bellibaşlı tezleri şunlardır:[149]

"Burada, paranın değerinden, paranın başka metalarla ne oranda değişildiğini ya da başka şeylerin belli bir miktarı karşılığında değişilmek üzere verilen para miktarını anlıyoruz. [Bu oran] bir ülkede mevcut paranın tüm miktarı [ile belirlenir]. ... Varsayalım ki, bir ülkenin bütün metaları bir yanda ve bütün parası da öbür yanda toplanmış olsun ve bu iki kitle birbirleriyle değişilsinler: açıktır ki metaların bütününün onda-biri, yüzde-biri ya da başka bir bölümü, paranın bütününün onun karşılığı olan bir bölümüyle değişilecektir, ve bu bölüm, ülkede varolan paranın tümünün büyük ya da küçük oluşuna göre, büyük ya da küçük bir miktar olacaktır. ... Durumun, eşyanın gerçek durumunda da tastamam aynı olduğu görülecektir. Metalar, parça parça ve çoğu kez çok küçük parçalar halinde değişilirler ve bu değişimler, yıl boyunca, çeşitli zamanlarda yapılır. Bugün bir değişimde iş görmüş olan aynı bir para sikkesi, yarın başka bir değişimde hizmet edebilir. Paranın bir kısmı pek çok sayıda değişimi gerçekleştirmek için kullanılacak, başka bir kısmı, sayısı çok az olan değişimlerde kullanılacak, ensonu bir başka kısmı ise bir yerde yığılacak ve hiç bir değişimde hizmet görmeyecektir. Bu değişik durumlar arasında, bu paraların tamamı, eşit miktarda değişime uğradıkları zaman, tek tek herbir paranın kullanılacağı değişimlerin sayısına dayanan bir ortalama rayiç bulunacaktır. Bu rayici, beğendiğimiz bir sayı varsayarak saptayalım, örneğin 10 diyelim. Eğer ülkede bulunan sikkenin herbiri, 10 satın almada hizmet etmişse, bu, sanki sikkelerin tüm sayısının on katına çıkmış olması ve herbirinin ancak bir tek satın almada hizmet etmiş olması gibidir. Ülkenin bütün metalarının değeri, bu durumda, bütün paranın değerinin on katına eşittir, vb. ... Eğer [tersine] her sikkenin yıl içinde 10 değişimde bulunması yerine paranın

[149] James Mill, *Elements of Political Economy*, J. T. Parissot tarafından yapılan Fransızca çevirisi, Paris 1823.

tüm kitlesi on katına çıkmış olsaydı ve yalnız bir tek değişimde bulunsaydı, açıktır ki, bu kitlede meydana getirilecek her artış, bu kitlenin ayrı ayrı ele alınmış kısımlarının herbirinin değerinde ötekileriyle orantılı bir azalmaya neden olacaktı. Bütün paranın karşılığında değişilebileceği metalar kitlesinin aynı kaldığı varsayıldığına göre, paranın tüm kitlesinin değeri, miktar arttırıldıktan sonra da eskisinden daha büyük değildir. Miktarın onda-bir oranında arttırıldığı varsayılırsa, bölümlerinin herbirinin, örneğin bir onsun değerinin onda-bir oranında azalmış bulunması gerekir. ... Dolayısıyla, paranın tüm kitlesindeki artış ya da azalış derecesi ne olursa olsun, öteki şeylerin miktarı aynı kalmak üzere, bu tüm kitlelerinin ve bölümlerinin herbirinin değeri, karşılıklı olarak orantılı bir artma ve azalma kaydeder. Bu önermenin mutlak bir gerçek olduğu açıktır. Para değeri her ne zaman bir yükselme ya da bir alçalma gösterirse, paranın karşılık olarak değişebileceği metaların miktarı ve dolaşım hareketi aynı kaldığına göre, bu değişik durumun ancak paranın miktarında bir artma ya da eksilme gibi bir nedeni olmuş olmalıdır ve bu değişiklik, başka hiç bir nedene bağlanamaz. Paranın tümü aynı kaldığı sırada metalar kitlesi eksilirse, bu, tıpkı paranın tümü artmış gibi olur, ve bu hareket karşılıklıdır. Dolaşım hareketindeki bütün bozukluğun sonucu benzer değişikliklerdir. ... Bu satın almaların sayısındaki bütün artış, paranın tümündeki bir artışın meydana getirdiği aynı sonucu meydana getirir; bu sayının eksilmesi ise karşıt bir etki meydana getirir. ... Yıllık ürünün örneğin üreticilerin tükettikleri gibi hiç bir biçimde değişime uğramamış bir bölümü varsa ... bu bölüm, hesaba katılmamalıdır, çünkü, parayla değişilmeyen şey, paraya göre sanki hiç mevcut değilmiş gibidir. ... Böylece para miktarında serbestçe artma ya da azalmanın yer alabildiği her defasında bu [bir ülkede bulunan paranın tüm] miktarı, madenin değeriyle düzenlenir. ... Altın ve gümüş gerçekte metadırlar. ... Dolayısıyla, üretim giderleri [herbirinin içlerinde bulundurdukları bel-

li bir emek niceliği], bütün öteki ürünlerin değerleri gibi altın ve gümüşün de değerini düzenler."[150]

Mill'in bütün kavrayışı, saçma olduğu kadar keyfî olan bir sürü varsayımdan ibarettir. O, meta fiyatlarının ya da para değerinin "bir ülkede varolan paranın tüm miktarı tarafından" belirlendiğini kanıtlamak ister. Dolaşımdaki metaların kitlesinin ve değişim-değerinin tıpkı dolaşım hızı gibi, tıpkı değerli madenlerin üretim giderleriyle belirlenen değerleri gibi aynı kaldıkları *varsayılırsa* ve gene, aynı zamanda, buna karşın, *dolaşan* madenî para miktarının, ülkede *varolan* para kitlesiyle orantılı olarak artmış ya da eksilmiş olduğu varsayılırsa, gerçekten de kanıtlanması ileri sürülen şeyin varsayılmış olduğu "apaçık" belli olur. Mill, belli değişim-değerindeki metalara değil, ama kullanım-değerlerine dolaşım yaptırarak, Hume'un düşmüş olduğu hataya düşer ve bunun içindir ki, onun önermesi, bütün "varsayımları" kabul edilse bile, gene de yanlış olur. Dolaşım hızı, tıpkı değerli madenlerin değeri gibi, tıpkı dolaşımdaki metaların *miktarı* gibi pekâlâ aynı kalabilir, bununla birlikte, değişim-değerlerindeki değişiklikle onların dolaşımı, kimi daha yüksek bir para kitlesi, kimi de daha düşük bir para kitlesi gerektirir. Mill, ülkede varolan paranın bir kısmı dolaşımda bulunurken, öteki kısmının duraklama halinde olduğu gerçeğini iyi görmüştür. Son derece gülünç bir ortalamalar hesabına başvurarak, aslında, her ne kadar gerçek başka türlü görünüyorsa da, bir ülkede bulunan bütün paranın dolaştığını *varsayar*. Sayınız ki, bir ülkede, 10 milyon gümüş taler, bir yılda iki devir yapıyor; öyleyse, her taler yalnız bir satınalma işi görecek olsa, 20 milyon dolaşabilecektir. Ve ülkede bütün biçimleriyle varolan paranın tüm toplamı 100 milyon talere yükselirse, her sikke bir satınalma gerçekleştirirse, 100 milyonun, beş yılda dolaşım yapabileceği varsayılabilir. Bunun gibi, dünyanın bütün parasının Hamstead'da dolaşım yaptığı, ancak onun kesirlerinin herbirinin, örneğin bir yıl-

[150] *Elements of Political Economy*, s. 128-137, *passim*.

da üç tur yerine 3 milyon yılda ancak bir tek tur yaptığı da varsayılabilir. Meta fiyatlarının toplamı ile dolaşım araçlarının miktarı arasındaki ilişkiyi belirlemek bakımından, birinci varsayım da, ikincisi kadar önemlidir. Mill, kendisine göre, metaları dolaşımda bulunan para miktarı ile değil de, bir ülkenin ayrı ayrı her durumda yararlanabildiği paranın tüm miktarı ile doğrudan bir ilişki içine koymanın kesin bir önemi olduğunu duyumsamaktadır. O, bir ülkenin metalarının tüm kitlesinin, parasının tüm kitlesiyle "bir defada" değişmediğini, ve bu metalar kitlesinin çeşitli bölümlerinin, yılın başka başka zamanlarında, para kitlesinin çeşitli bölümlerine karşı değişildiğini kabul ediyor. Bu anomaliyi elimine etmek için de, onu yok *sayıyor*. Bütün bu, metaların para ile doğrudan karşı karşıya getirilmeleri ve onların aracısız değişimi anlayışı, zaten soyut bir muhakeme yoluyla, basit alım ve satımlar hareketinden ya da paranın satınalma aracı olarak yerine getirdiği işlevden çıkarılmıştır. Paranın ödeme aracı olarak hareketinde, meta ile paranın bu aynı zamanda ortaya çıkışlarının artık izi kalmamıştır.

19. yüzyıl boyunca meydana gelen ticari bunalımlar, özellikle 1825 ve 1836 büyük bunalımları, Ricardo'nun para teorisinin gelişmesine değil, ama yeni bir uygulamasına meydan verdiler. Artık, Hume'da görülen 16. ve 17. yüzyıllarda değerli madenlerin değerden düşmeleri gibi, ya da Ricardo'da görülen 18. yüzyıl boyunca ve 19. yüzyılın başında kâğıt paranın değerinin düşmesi gibi birbirinden yalıtılmış ayrı ayrı ekonomik olaylar sözkonusu değildi, şimdi burjuva üretim sürecinin bütün öğeleri arasında bir çatışmanın patlak verdiği, ve kökeni ve çaresi bu sürecin en yüzeysel, en soyut alanında, para dolaşımı alanında aranan dünya pazarının büyük fırtınaları sözkonusuydu. Bu iktisadi meteoroloji virtüozları okulunun hareket noktasını oluşturan salt teorik postulat, gerçekte, Ricardo'nun salt madenî dolaşım yasalarını bulmasına neden olan dogmaya varmaktadır. Bunlara kalan iş, kredi ya da banknot do-

laşımını bu yasalara tabi kılmaktan ibaretti.

Ticari bunalımların en genel, en göze görünür olayı, meta fiyatlarının oldukça uzun süreli bir genel yükselişi izleyen ani ve genel düşüşüdür. Meta fiyatlarındaki genel düşme, paranın bütün metalara oranla göreli değerinin yükselmesi gibi, ve tersine, fiyatların genel yükselişi paranın göreli değerinde bir düşme gibi gösterilebilir. Her iki durumda da olayın sözü edilmekte, ama açıklanmamaktadır. Sorunu şöyle koyayım: paranın metalara oranla göreli değerinin genel dönemsel yükselişinin açıklanması, ya da aynı sorunu şu sözlerle formüle edeyim: paranın metalara oranla göreli değerinde düşme ve yükselmenin açıklanması, ifade farkı sorunu, Almancadan İngilizceye çevirisinin yapabileceği değişiklikten daha fazla bir değişiklik meydana getirmez. Demek ki, Ricardo'nun para teorisi, tam zamanında geliyordu, bu teori, aynı fikrin yersiz yinelenmesine bir neden-sonuç ilişkisi görüntüsü kazandırıyordu. Meta, fiyatlarının genel dönemsel düşüşü neden ileri gelmektedir? Paranın göreli değerinin dönemsel yükselişinden. Bunun tersine, meta fiyatlarının genel dönemsel yükselişi neden ileri gelmektedir? Paranın değerinde dönemsel bir düşüşten. Aynı biçimde gene doğru sayılması gereken bir ifadeyle denilebilir ki, fiyatların dönemsel yükselişi ve düşüşü, fiyatların dönemsel yükselişi ve düşüşünden ileri gelir. Sorunun kendisi, paranın içkin değeri, yani paranın, değerli madenlerin üretim masraflarıyla belirlenen değeri *değişmemiş* olarak kaldığı varsayımı içinde konmuştur. Bu bilinen gerçeğin yinelenmesi böyle bir yinelemeden öte bir şey olmak savındaysa, nedeni, en ilkel bilgi ve kavramlardan habersiz olmasındandır. A'nın B olarak, ölçülen değişim-değeri düştüğü zaman, biliyoruz ki, bu, A'nın değerinde bir düşmeden olduğu kadar, B'nin değerinde bir yükselmeden de ileri gelebilir. Bunun tersine, A'nın B olarak ölçülen değişim-değeri yükseldiği zaman da, durum aynıdır. Bilinen şeylerin yinelenmesine bir neden-sonuç ilişkisi görünüşü kazandırması bir kez kabul

edildikten sonra, geri kalan şey, kolaylıkla bundan çıkarılabilir. Meta fiyatlarının yükselmesi, paranın değerinin düşmesinden ileri gelir, ama paranın değerinin düşmesi, Ricardo'nun bize öğrettiği gibi, dolaşımda bir aşırı bolluktan, yani dolaşan para kitlesinin paranın kendi içkin değeriyle ve metaların içkin değeriyle belirlenen düzeyi aşmasından ileri gelir. Gene aynı biçimde, bunun tersine, metaların fiyatlarının genel düşüşü, kusurlu bir dolaşım sonucunda paranın değerinin kendi içkin değerinin üstüne çıkmasından ileri gelir. Demek ki, dönemsel olarak fazla ya da eksik para dolaşımda bulunduğu için, fiyatlar dönemsel olarak yükselirler ya da düşerler. Şimdi fiyatların yükselmesinin para dolaşımında bir azalmayla, fiyatların düşmesinin ise bir artmayla birlikte gittiği sabit olursa, istatistiklerle bunu kanıtlamak mutlak olarak olanaksız olmakla birlikte, dolaşımdaki meta kitlesindeki herhangi bir azalma ya da çoğalma sonucu, dolaşımdaki para miktarının mutlak olmasa bile, hiç değilse göreli bir biçimde artmış ya da azalmış olduğu söylenebilir. Gördük ki, Ricardo'ya göre fiyatların bu genel dalgalanmaları, salt madenî bir dolaşımda da aynı derecede zorunlu olarak meydana gelirler, ama ardarda gelişleriyle birbirlerini denkleştirirler: örneğin yetersiz bir dolaşım, meta fiyatlarında bir düşmeye neden olur, meta fiyatlarının düşmesi, metaların yabancı ülkelere ihracına olanak verir, bu ihracat, karşılık olarak, içeriye doğru bir para akını doğurur, ve bu para akını da yeni bir fiyat yükselmesine neden olur. Metaların ithal ve paranın ihraç edildiği çok fazla dolaşım durumunda ise bunun tersi olmaktadır. Doayısıyla, mademki, Ricardo'nun anladığı anlamda, madenî dolaşımın niteliğinden gelen bu genel dalgalanmalara karşın, bu dolaşımın şiddetli ve had biçimi, yani bunalım biçimi, gelişmiş kredi sistemi dönemlerine aittir, madenî dolaşımın yasalarının, banknotların dolaşıma konulmasını şaşmaz bir biçimde ayarlamadıkları açıkça anlaşılır. Madenî dolaşım, derhal sikke biçiminde dolaşıma giren ve akınlarıyla ya da geri çekilişleriyle tacirler

arası fiyatları düşüren ya da yükselten değerli madenlerin ithalinde ve ihracında kendine çare bulur. Şimdi meta fiyatları üzerinde aynı etkiyi elde etmek için, bankaların yapay olarak madenî dolaşımın yasalarını taklit etmeleri gerekecektir. Altın dışardan içeriye akın ederse, bu, dolaşımda yetersizlik olduğunun, paranın değerinin fazla yüksek, meta fiyatlarının ise fazla düşük olduğunun bir kanıtıdır ve, bunun sonucu olarak, yeni ithal edilen altında orantılı olarak banknotları dolaşıma koymak gerekir. Bunun tersi durumda, ülkeden çıkan altının miktarıyla orantılı olarak, banknotları, dolaşımdan çekmek gerekir. Başka bir deyişle banknotların dolaşıma sürülüşü, değerli madenlerin ithalat ve ihracatına göre ya da kambiyo kuruna göre düzenlenmelidir. Ricardo'nun, altının* ancak sikke olduğu ve, sonuç olarak, ithal edilen her altının dolaşan parayı artırdığı, dolayısıyla fiyatları yükselttiği; ihraç edilen her altının sikkeyi azalttığı ve, sonuç olarak, fiyatları düşürdüğü yolundaki yanlış varsayımı, bu teorik varsayım, burada, ayrı ayrı *her durumda mevcut olan altın kadar sikkeyi dolaştırmaktan ibaret olan pratik bir deneyim* haline gelir. Lord *Overstone* (bankacı Jones Loyd), albay Torrens, Norman, Clay, Arbuthnot ve İngiltere'de *currency principle* okulu adı altında tanınan daha pek çok yazar bu öğretiyi yalnızca övmekle kalmadılar. Sir Robert Peel'in 1844 ve 1845 Bank-Acts'ı sayesinde, bu kuramı hâlâ yürürlükte olan İngiliz ve İskoç banka mevzuatının temeli yaptılar. En geniş anlamıyla bütün ülke ölçüsünde yapılan deneyimlere göre, onların, pratik planda olduğu gibi, kuramsal plandaki utanılacak fiyaskoları ancak kredi teorisinde açıklamasını bulabilecektir.[151] Ama, şimdiden görülmektedir ki,

* Birinci baskıda: "para". II. nüshada elyazısıyla düzeltilmiştir. —*Ed.*

[151] 1857 genel ticari bunalımın patlak vermesinden birkaç ay önce, 1844 ile 1845 banka yasalarının etkileri üzerine bir soruşturma yürütmek amacıyla bir Avam Kamarası komisyonu toplanmaktaydı. Bu yasaları hazırlayan teorisyen sıfatıyla Lord Overstone, komisyon önündeki açıklamasında, şu farfaralıklara düşüyor: "1844 yasasının hükümlerinin tam bir sıkılıkla ve zamanında uygulanması sonucu her şey düzenli ve kolay

akışkan biçimiyle parayı dolaşım aracından yalıtan Ricardo teorisi, değerli madenlerin çoğalma ve azalmalarına, burjuva ekonomisi üzerinde, para sistemi saplantısının hiç bir zaman aklından geçirmediği mutlak bir etki atfetmeye varmaktadır. İşte, kâğıt parayı, paranın en tam, en yetkin biçimi ilan eden Ricardo'nun bullionistlerin peygamberi haline nasıl geldiği.

Hume'un teorisi ya da para sistemine karşı soyut muhalefet böylece en son vargılarına kadar geliştikten sonra, *Thomas Tooke*, ensonu, Steuart'ın somut para anlayışını tam olarak yeniden kurdu.[152] Tooke ilkelerini, gelişigüzel herhangi bir kuramdan çıkarmamakta, ancak 1793-1856 arasındaki tacirler arası fiyatlar tarihinin bilinçli bir biçimde tahlilinden çıkarmaktadır. 1823'te yayınlanan *History of Prices*'ın birinci baskısında, Tooke, hâlâ Ricardo'nun kuramının tamamıyla tutsağıdır ve olayları bu teori ile uzlaştırmaya boşuna uğraşır. 1825 bunalımından sonra yayınlanan *On the Currency* adlı yergi yazısı, daha sonra Overstone'un baskın çıktığı fikirlerin aklıbaşında tutarlı ilk açıklaması bile sayılabilirdi. Fiyatlar tarihi konusundaki araştırmalarının arkasını bırakmaması, onu, fiyatlarla dolaşım araçları miktarı arasında, bu kuralın varsaydığı doğrudan bağlantının salt aklın yarattığı bir şey ol-

oldu, para sistemi sağlamdır ve sarsılmamıştır, ülkenin gönenci tartışma götürmez, 1844 yasasına karşı halkın güveni her geçen gün artmaktadır. Komisyon, bu yasanın dayandığı ilkelerin sağlamlığı için başka pratik kanıtlar istiyorsa ve bu yasanın sağlamış olduğu olumlu sonuçların kanıtını istiyorsa, kendisine bütün açıkyürekliliğimizle şu yanıtı verebiliriz: çevrenize bakınız; ülkemizin işlerinin bugünkü durumunu değerlendiriniz, halkın hoşnutluğunu görünüz; toplumun bütün sınıflarının zenginlik ve varlıklarını gözönünde tutunuz ve bunu yaptıktan sonra da komisyon böyle başarılar sağlamış olan bir yasanın korunmasına karşı çıkıp çıkmayacağı konusunda karar verme durumunda olacaktır." [*Report from the Select Committee on Bank Acts. etc.,* 1857, Déclaration n° 4189.] Overstone, 14 Temmuz 1857'de kendi zaferini böyle ilan ediyordu ve, aynı yılın 12 Kasımında bu bakan kendi sorumluluğu altında o harika 1844 yasasını kaldıracaktı.

[152] Para kuramları tarihini özetlediği *History of Prices from 1839 till 1847*, London 1848, adlı yapıtından da anlaşıldığı gibi, Tooke, Steuart'ın yazılarından habersizdi.

duğunu, dolaşım araçlarının genişleme ve daralmasının, değerli madenlerin değeri aynı kalmak üzere, fiyat dalgalanmalarının her zaman sonucu olduklarını, hiç bir zaman nedeni olmadıklarını, genel olarak, para dolaşımının ancak ikincil bir hareket olduğunu ve paranın, gerçek üretim sürecinde dolaşım aracı biçiminden başka bütün öteki belirli biçimlere de büründüğünü görmek zorunda bıraktı. Onun ayrıntılı araştırmaları, basit madenî dolaşım alanından başka bir alanla ilgilidir ve bunları, burada tartışmanın gereği yoktur, dolayısıyla, aynı doğrultuda bulunan *Wilson* ve *Fullarton*'un araştırmaları için de aynı şey söylenebilir.[153] Bütün bu yazarlar, parayı tek yönüyle kavramazlar, ama önce, çeşitli uğraklarında, ama gene de bu çeşitli evreler arasında ister birbirleriyle olsun, ister ekonomik kategoriler sisteminin bütünüyle olsun, en küçük canlı bir zincirleme bağlantı kurmadan kavrarlar. Onun için, kendilerince *dolaşım aracı*ndan ayrı tutulan *parayı, sermaye* ile ya da hatta meta ile her ne kadar, öte yandan, durum elverirse, onları birbirinden ayıran şeyi takdir etmek zorunda kalırlarsa da, gene de karıştırmak hatasını işlerler.[154]

[153] *History of Prices* dışında Tooke'un, arkadaşı Newmarch tarafından altı cilt olarak yayınlanmış olan önemli yapıtı *An Inquiry into the Currency Principle, the Connection of Currency with Prices, etc.,* 2. baskı, London 1844. Wilson'un yazısını daha önce belirttik. Ensonu, John Fullarton'ın yapıtını belirtmemiz gerekiyor: *On the Regulation of Currencies,* 2. baskı, London 1845.

[154] "Meta olarak parayla, *yani* sermaye olarak parayla, dolaşım aracı olarak para arasındaki ayrımı yapmak gerekir." (Tooke, *An Inquiry into the Currency Principle, etc.,* s. 10.) "Gereksinilen toplamı hemen hemen tam olarak sağlamak için altın ve gümüşe güvenilebilir. ... Para olarak bütün dünyada kullanıldıklarından ... altın ve gümüş, bütün öteki metalara oranla sonsuz bir üstünlüğe sahiptirler. ... Yurtdışında ya da yurtiçinde sözleşme ile borç ödeme, çay ile kahve, şeker ya da çivit ile taahhüt edilmez, sikkelerle edilir; ve kabul edilen madenî para biçiminde olsun, devlet darphanesinin ya da malın gönderdiği ülkenin piyasasının müdahalesiyle kabul edilen madenî paraya derhal çevrilmesi olanaklı olan külçeler biçiminde olsun, paranın gönderilmesi, göndericiye her zaman, talebin yetersizliği ya da fiyat dalgalanmaları yüzünden kötü bir iş yapma tehlikesine düşmeden amacını elde etmenin en güvenilir, en doğrudan ve en doğru yolunu sağlayacaktır." (Fullarton, *l. c.,* s. 132, 133.) (Altın ve gümüş

Örneğin, altın dışarıya gönderildiği takdirde, gerçekte dışarıya gönderilen sermayedir, ama demir, pamuk, tahıl, kısaca her meta ihraç edildiğinde de durum aynıdır. Bu da, öteki de sermayedirler, dolayısıyla sermaye olarak birbirlerinden farklı değildirler, ama para ve meta olarak birbirlerinden ayrılırlar. Altının uluslararası değişim aracı olarak rolü, demek ki, onun belirli sermaye biçiminin sonucu değil, özel para görevinin sonucudur. Aynı biçimde, altın ya da onun yerini tutan banknotlar iç ticarette ödeme aracı olarak görev gördüklerinde, aynı zamanda, sermayedirler. Ama meta biçimindeki sermaye, örneğin bunalımların bütün açıklığıyla gösterdikleri gibi, onların yerini tutamaz. İşte bu, gene para olarak altınla, onu bir ödeme aracı yapan sermaye olarak varlık tarzı arasındaki fark değil, meta arasındaki farktır. Ama, sermaye, belli bir meblağı, dışarıya, faizle borç vermek ereğiyle doğrudan ihraç edildiği zaman meta biçiminde ya da altın biçiminde ihraç edilmesi toplu duruma bağlıdır ve altın biçiminde ihraç edilmişse, bu, meta karşısında, para olarak değerli madenin biçimsel özgül belirlenişinden ötürüdür. Genel olarak, bu yazarlar, parayı ilkönce metaların basit dolaşımı çerçevesi içinde geliştiği gibi, ve kendi süreçlerini çizen metaların kendi aralarındaki ilişkilerden doğduğu biçimde, soyut biçimiyle dikkate almazlar. Onun için, her zaman, paranın metaya karşıt olarak kazandığı soyut biçimsel belirlemelerle, sermaye gibi, gelir vb. gibi daha somut ilişkileri içinde barındıran paranın biçimsel belirlemeleri arasında bocalarlar.[155]

dışında) "herhangi bir başka nesne miktarı ya da niteliği gereği gönderildiği ülkenin alışılagelen talebini aşabilir." (Tooke, *An Inquiry, etc.*,)

[155] Paranın sermaye biçimine geçişini, sermaye konusunu inceleyen ve bu birinci kısmı sona erdiren üçüncü bölümde inceleyeceğiz.

[EKONOMİ POLİTİĞİN ELEŞTİRİSİNE] GİRİŞ*

Özet*

A. *Giriş*

1) Genel olarak üretim.

2) Üretim, bölüşüm, değişim ve tüketim arasındaki genel ilişki.

3) Ekonomi politiğin yöntemi.

4) Üretim araçları (güçleri) ve üretim ilişkileri, üretim ilişkileri ve değişim ilişkileri, vb.

* Bu özet, "Giriş"i ve Marx'ın Haziran 1858'de yazdığı "Yedi Defterin Dizini"ni içeren "M" defterinin kapağında yer alıyor.

A. GİRİŞ[1]

I. ÜRETİM, TÜKETİM, BÖLÜŞÜM, DEĞİŞİM (DOLAŞIM)

1. ÜRETİM

Bağımsız Bireyler. 18. Yüzyıl Fikirleri.

a) Bu incelemenin konusu, her şeyden önce, *maddi üretim*dir.

Toplum içinde üreten bireyler —dolayısıyla toplumsal olarak belirlenmiş bireylerin üretimi— kuşkusuz, çıkış noktasıdır. Smith[2] ve Ricardo'nun[3] incelemelerine başlangıç olarak kabul ettikleri tek başına ve yalıtık avcı ve balıkçı, 18. yüzyılın, hiç de, bazı uygarlık tarihçilerinin imgelediği gibi, aşırı inceliğe salt bir tepkiyi ve yanlış anlaşılmış bir doğal duruma dönüşü ifade etmeyen, robinsoncu yavan hayalleri arasında yer alırlar. Doğaları gereği bağımsız özne-

[1] "Giriş", üzerinde "M" imi bulunan, Ağustos'1857'de başlanmış ve Eylül ortalarında bir kenara konmuş defterdedir.

[2] Adam Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, c. I, Londra, 1835, s. 2.

[3] David Ricardo, *On the Principles of Political Economy*, Londra, 1821, s. 16-23.

ler arasında sözleşme aracılığıyla ilişkiler ve bağlar kuran Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi* de, böyle bir doğacılığa dayanmaz. Bu bir görünüştür, büyük küçük robinsonculaın salt estetik görünüşü. Gerçekte, 16. yüzyıldan beri hazırlanmakta olan ve 18. yüzyılda dev adımlarla olgunluğa doğru yürüyen "sivil-burjuva toplumun" [*Bürgerliche Gesellschaft*] öncelenmesi sözkonusudur. Serbest rekabetin hüküm sürdüğü bu toplumda, birey, kendisini daha önceki tarihsel çağlarda belirli ve sınırları çizili bir insan yığışımının aksesuarı haline getiren doğal bağlardan vb. kopmuş görünmektedir. 18. yüzyıl peygamberleri için —ki Smith ve Ricardo hâlâ onların omuzları üstünde durmaktadırlar—, bir yandan feodal toplum biçimlerinin dağılmasının, öte yandan 16. yüzyıldan beri gelişmiş olan yeni üretken güçlerin ürünü olan bu 18. yüzyıl bireyi, *varoluşu geçmişe uzanan* bir ideal olarak görünmektedir. Onlar, bunda bir tarihsel sonuç değil, tarihin bir çıkış noktasını görmektedirler, çünkü onlar, bu bireyi, kökeni tarihte olan olarak değil ama doğa tarafından konumlandırılmış olarak, insan doğası kavramlarına uygun doğal birey olarak değerlendirmektedirler. Bu yanılsamayı, şimdiye kadar her yeni çağ paylaşmıştır. Bir aristokrat ve 18. yüzyıl karşıtı olarak daha tarihsel bir zemine bastığı için Steuart bu bönlükten kaçınmıştır.

Tarihte ne kadar gerilere gidersek, birey —ve üreten birey de— o ölçüde, bir bağımlılık durumunda, daha büyük bir bütünün üyesi olarak görünür: bu durum, tamamen doğal bir biçimde önce aile içinde, ve kabileyi meydana getirecek kadar genişlemiş olan aile içinde; daha sonra da kabilelerin karşıtlığından ve birbirleriyle kaynaşmasından meydana gelen değişik topluluk biçimlerinde ortaya çıkar. Toplumsal karşılıklı-bağımlılığın çeşitli biçimleri, yalnızca 18. yüzyılda, "sivil-burjuva toplum"da, bireyin karşısına, özel amaçlarını gerçekleştirmeye yönelik basit bir araç, dışsal gerekirlik olarak çıkar. Ama bu görüşü, yalıtılmış birey görüşünü doğuran çağ, aynı zamanda toplumsal (ve, bu görüş açısından, genel) ilişkilerin, geçmişte görülmedik bü-

yük bir gelişmeye ulaştıkları çağdır. İnsan, sözcüğün tam anlamıyla, bir ζωου πολιτιχου'dur,* yalnızca toplumcul bir hayvan değil, ama kendini ancak toplum içinde bireyleştirebilen bir hayvan. Bu tek başına ve yalıtılmış birey tarafından, toplumun dışında gerçekleştirilen üretim —ki bu ıssız bir yere raslantı olarak götürülmüş olan ve toplum güçlerini dinamik olarak kendinde bulunduran bir uygar kişinin başına gelebilecek ayrıksın bir durumdur—, *birlikte* yaşayan ve birbirleriyle konuşan bireyler olmadan dilin gelişmesi kadar saçma bir şeydir. Bu konu üzerinde daha fazla durmanın gereği yoktur. 18. yüzyıl insanları arasında bir anlamı ve varlık nedeni olan bu safça görüşler, Bastiat, Carey, Proudhon[4] vb. tarafından çok ciddi olarak çağdaş ekonomi politiğin içine sokulmaya kalkışılmamış olsaydı, bu noktaya değinmek bile gerekmezdi. Proudhon için, tarihsel kökenlerini bilmediği bir ekonomik ilişkiyi, tarihsel-felsefi bakımdan açıklayabilmek için mitolojiye başvurmak, kuşku yok ki kolay bir yoldur; bu ilişki fikri, Adem'in ya da Prometheus'un aklına günün birinde hazır olarak gelmiş ve onlar da bunu dünyaya kabul ettirmişler, vb.. Hiçbir şey *locus communis*** fantezilerden daha kuru ve sıkıcı değildir.

Tarihsel Üretim İlişkilerinin Sonsuzlaştırılması. Genel Olarak Üretim ve Bölüşüm. Mülkiyet.

Demek ki, biz üretim dediğimiz zaman, sözkonusu olan, her zaman toplumsal gelişmenin belirli bir aşamasındaki üretimdir — toplumsal bireylerin üretimidir. Dolayısıyla, genel olarak üretimin sözünü etmek için, ya değişik aşamaları boyunca tarihsel gelişim sürecini izlemeli, ya da belirli bir tarihsel dönemin ele alındığı, örneğin gerçekte bizim asıl konumuz olan modern burjuva üretimin

* Politik hayvan. (Deyim, Aristoteles'in.)

** Basmakalıp, herkesin bildiği, harcıalem.

[4] P. J. Proudhon, *Système des contradictions économiques*, c. 1, Paris 1846, s. 77-83.

ele alındığı, baştan belirtilmelidir. Ama üretimin bütün dönemlerinin bazı ortak nitelikleri, bazı ortak belirlenimleri vardır. *Genel olarak üretim* soyut bir kavramdır, ama ortak özellikleri gerçekten saptayıp belirlediği ölçüde bizi yinelemelerden kurtaran ussal bir soyutlamadır. Bununla birlikte, bu genel niteliğin, ya da karşılaştırma yoluyla yalıtılan bu ortak öğenin kendisi, öğeleri birbirinden ayrılarak değişik belirlenimlere bürünen eklemlenmiş karmaşık bir bütün oluşturur. Bu belirlenimlerden bir kısmı bütün dönemler, bir kısmı ise dönemlerden ancak birkaçı için geçerlidir. [Bazı] belirlenimler en modern dönemde ve en eski dönemde ortak olacaktır. Bunlar olmadan, herhangi bir üretim düşünülemez. Ama en gelişmiş dillerin en az gelişmiş dillerle ortak yasaları ve belirlenimleri bulunmasına karşılık, bu dillerin evrimini belirleyen, genel ve ortak olmayan öğelerdir. [Aynı biçimde, gelişmeyi belirleyen bu öğeleri] üretim olarak üretim için geçerli belirlenimlerden ayırdetmek gerekir ki, —özne, insanlık ile nesnenin, özdeşliğinden kaynaklanan— birlikleri içindeki özsel farklılıkları unutulmasın. Varolan toplumsal ilişkilerin sonsuzluğunu ve uyumunu kanıtladıklarını sanan çağdaş iktisatçıların bütün bilgiçlikleri işte bu unutuştan gelmektedir. Örneğin, üretim aleti olmadan, bu alet yalnızca insan eli olsa bile, üretim de olmaz. Sözkonusu emek, yabanıl insanın elinde yinelenmiş alıştırma ile toplanmış ve yoğunlaşmış beceri olsa bile, geçmiş, birikmiş emek olmadan üretim de olmaz. Sermaye de, öteki şeyler arasında, bir üretim aletidir, o da nesneleşmiş geçmiş emektir. Demek ki, sermaye, genel, sonsuz bir doğal ilişkidir; evet ama "üretim aletini", "birikmiş emeği" sermayeye dönüştüren biricik şeyi, özgül niteliğin kendisini görmezlikten gelmek koşuluyla. Üretim ilişkilerinin tüm tarihi, örneğin Carey'de olduğu gibi, hükümetler tarafından kötü niyetle yaptırılmış bir sahtecilik olarak görülür.

Genel olarak üretim yoksa, genel üretim de yoktur. Üretim, her zaman üretimin özel bir dalıdır —örneğin ta-

rım, hayvancılık, imalat vb.— ya da *bütünlük*tür. Ama ekonomi politik, teknoloji değildir. Belirli bir toplumsal aşamada, üretimin genel belirlenimleri ile üretimin özel biçimleri arasındaki ilişkiyi başka yerde (ilerde) açıklamak gerekecektir. Ensonu, üretim, yalnızca bir özel üretim de değildir. Ancak, her zaman, çok ya da az büyük ya da verimli üretim dallarının bir bütünlüğü içinde etkin olan belli toplumsal bir gövde, toplumsal bir öznedir. Bilimsel açıklama ile gerçek hareket arasındaki ilişkiyi de incelemenin yeri burası değildir. Genel olarak üretim. Üretimin özel dalları. Üretimin tümlüğü.

Ekonomi politiğin başına genel bir bölüm koymak modadır —özellikle *üretim* başlığı altında sunulan bu bölümde (bkz: örneğin, J. St. Mill[5])—, her türlü üretimin *genel önkoşulları* ele alınır. Bu genel bölüm şunları içerir ya da içermesi gerektiği kabul edilir:

1° Üretimin olabilmesi için gerekli koşulların incelenmesi, ki burada her türlü üretimin özsel uğraklarını belirtmekle yetinilir. Ama, gerçekte burada söylenenler, göreceğimiz gibi, yavan totoloji olarak yinelenen birkaç çok basit belirlenimden öte bir değer taşımaz.

2° Üretimin gelişmesine azçok elverişli olan koşulların incelenmesi, örneğin Adam Smith'te[6] toplumun ilerleyen ya da durgun durumu gibi. Özünde bir özetlemeden öte bir değer taşımayan bu bölüme, bilimsel bir nitelik verebilmek için, ayrı ayrı halkların gelişmesi sürecinde değişik *üretkenlik derecesi* dönemlerini incelemek gerekiyor — bu da bizim konumuzun asıl sınırlarını aşan bir incelemedir, ama o sınırlar içine girdiği ölçüde, rekabeti, birikimi vb. açıklayan bölümde ele alınmalıdır. Genel görüş içinde, varılan sonuç, bir sınai halkın, genel olarak tarihinin en yüksek noktasına ulaştığı anda üretimin de en yüksek noktasına ulaşmış olacağı genellemesidir. Gerçekte de bir halk için, esas,

[5] John Stuart Mill, *Principles of Political Economy*..., c. 1, Londra, 1848.

[6] Adam Smith, *An Inquiry*..., s. 171-209 ve c. 2, Londra, 1836, s. 168-174.

henüz kazanç değil, kazanma olgusu olduğu sürece, o halk, sınai doruğa ulaşmıştır. Yankee'lerin İngilizler üzerindeki üstünlüğü, bu anlamda bir üstünlüktür. Ya da şöyle bir sonuca da varılır, bazı ırkların, bazı koşulların, bazı iklimlerin, deniz kıyısında bulunma, toprağın verimliliği vb. gibi bazı doğal koşulların, üretime daha elverişli olduğu sonucuna, bu da şu totolojiye bizi vardırmaktadır: servetin öznel ve nesnel öğeleri daha yüksek bir ölçüde varoldukları zaman, servet o ölçüde daha büyük bir kolaylıkla yaratılabilir.

Ama bu genel bölümde, iktisatçılar için gerçekte sorun hiç de bu değildir. Mill'in[7] örneğinde görüldüğü gibi, sözkonusu olan, daha çok, üretimi, bölüşümden vb. farklı olarak, tarihten bağımsız, ölümsüz doğa yasaları içine hapsedilmiş olarak göstermek, ve bu fırsattan yararlanarak *burjuva* ilişkilerin, *in abstracto** kavranan toplumun değişmez doğal yasaları olduğu fikrini el altından ileri sürmektir. Bütün bu yöntemin bilinçli ya da bilinçsiz olarak güttüğü amaç, işte budur. Bölüşümde ise, bunun tam tersine, insanların geniş ölçüde, keyfî davranmalarına izin verilir. Üretim ile bölüşümün böyle kabaca birbirinden ayrılması ve aralarındaki gerçek ilişkinin koparılması bir yana, daha başlangıçta hiç değilse şunu açıkça görmek olanaklıdır: toplumun değişik aşamalarında bölüşüm ne kadar çeşitli olursa olsun, üretimin ortak niteliklerini belirtmek ve *genel olarak insana* uygulanabilen yasaları anabilmek için, bütün tarihsel farkları silmek ya da ortadan kaldırmak gene de olanaklıdır. Örneğin köle de, serf de, ücretli emekçi de, köle, serf, ücretli emekçi olarak varlıklarını sürdürebilmeleri için, belirli bir miktar gıda almaktadırlar. İster haraçla geçimlerini sağlasınlar, ister vergiden, toprak rantından, sadaka ya da öşürden gelirlerini elde etsinler, fetheden, memur, toprak sahibi, papaz ya da müstecir olsun, bunların hepsi, toplumsal üretimin, kölelerin vb. yasalarından farklı olan yasalarına göre saptanan bir pay

[7] J. S. Mill, *Principles ...*, s. 25-26, 239-240.
* Soyut olarak.

alırlar. Bu başlık altına, bütün iktisatçıların koydukları iki başlıca nokta şunlardır: 1° mülkiyet; 2° bu mülkiyetin adalet, polis vb. tarafından güvenliğe alınması. Buna çok kısa yanıt vermek olanaklıdır.

Nokta 1. Her üretim, belirli bir toplum biçiminin çerçevesi içinde ve onun aracılığıyla doğanın birey tarafından mülk edinilmesidir. Bu anlamda, mülkiyetin (mülk edinmenin) üretimin bir önkoşulu olduğunu söylemek, totolojiden başka bir şey değildir. Ama, bu noktadan hareket ederek, bir atlayışta, belirli bir mülkiyet biçimine, örneğin özel mülkiyete geçmeye kalkışmak gülünçtür. (Üstelik bu, bunun karşıtı olan bir biçimi, *mülkiyet-olmayanı* da önvarsaymaktadır.) Tarih bize, tam tersine, ortak mülkiyetin, (örneğin Hintlilerde, Slavlarda, eski Keltlerde vb.) komünal mülkiyet biçimi altında uzun süre önemli bir rol oynayan biçimin daha çok ilkel biçim olduğunu göstermektedir. Servetin şu mülkiyet biçimi altında mı, yoksa ötekinde mi daha iyi gelişeceği, burada sözkonusu değildir. Ama hiçbir üretimin olmamasının sözkonusu olamayacağını söylemek ve bunun sonucu olarak, hiçbir mülkiyet biçiminin bulunmadığı bir toplumun olamayacağını ileri sürmek, totolojiden başka bir şey değildir. Hiçbir şeyi mülk edinmeyen bir mülk edinme, bir *contradictio in subjecto*'dur.*

Nokta 2. Edinilen malların vb. güvenlik altına alınması. Bu yavan sözleri gerçek anlamlarına indirgersek, bunların taşıdığı anlam, vaaz verenlerin sandıklarından çok daha derindir. Çünkü, üretimin her biçimi kendi hukuksal ilişkilerini, kendi yönetim biçimini vb. doğurur. Bu incelikten ve anlayıştan yoksunluk, tam tamına, birbirleri arasında organik bir bağ bulunan şeyleri olumsal bir ilişkiye, salt düşünce bağlantılarına koymakta kendini gösterir. İşte böylece, burjuva iktisatçılar, örneğin "en güçlünün hak sahibi olduğu"** döneme oranla, üretimin modern polis ile

* Terimde çelişki.

** *Faustrecht.* Latincede *jus manu*, kendini hukuk yapma hakkı. Deyim, "senyörlerin hakkı" ile eşanlamlıdır ve günümüzde "en güçlünün hakkı" anlamına gelmektedir.

daha kolay olduğu basit görüşünü benimsemişlerdir. Onların unuttukları şey, "en güçlünün hakkı"nın da bir hukuk ilişkisi olduğu, ve onların "hukuk devleti"nde de başka bir biçim altında da olsa varlığını sürdürdüğüdür.

Üretimin belirli bir aşamasına yanıt veren toplumsal koşullar henüz şekillenme yolundayken, ya da bunun tersine, yok olma yolunu tutmuşken, doğal ki, değişik derece ve etkide de olsa, üretimde kargaşalıklar meydana gelir.

Özetlemek için: Üretimin bütün aşamalarının ortak özellikleri vardır ve zihin, bunlara, genel bir nitelik tanıma eğilimi gösterir; ama her üretimi kapsadığı öne sürülen *genel önkoşullar*, üretimin gerçek tarihsel aşamasını hiçbir bakımdan kavramayan soyut uğraklardan başka bir şey değildir.

2. ÜRETİMİN BÖLÜŞÜMLE, DEĞİŞİMLE, TÜKETİMLE GENEL İLİŞKİSİ

Üretimin daha geniş çözümlemesine girmeden önce, iktisatçıların bu konuyla birlikte ele aldıkları farklı konuları incelemek gerekir.

İşte herkesin bildiği apaçık görüş: üretimde, toplumun üyeleri, doğanın ürünlerini, insan gereksinimlerine uygun biçimde maledinirler (üretirler, biçimlendirirler); bölüşüm, bireyin bu ürünlerden alacağı payı belirler; değişim, bölüşümde payına düşen hisseye karşılık elde etmek istediği belirli ürünleri ona sağlar; ve ensonu tüketimde, ürünler, tatmin, bireysel mülk edinme sağlayan nesneler haline gelirler. Üretim, gereksinimlere karşılık veren nesneleri yaratır; bölüşüm, bunları toplumsal yasalara uygun olarak bölüştürür; değişim, bu bölüştürülen şeyi yeniden bölüştürür, ama bu ikinci bölüşme bireysel gereksinimlere uygun olarak gerçekleşir; ve ensonu, tüketimde ürün, bu toplumsal hareketin dışına kaçar ve tatmin ettiği bireysel gereksinimin konusu ve doğrudan hizmetçisi olur. Üretim, böylece, hareket noktası olarak, tüketim ise bitiş noktası olarak belirir, bölüşüme ve değişime gelince, bunlar, orta

süreçtir ki, bu da kökeninde toplumun bulunduğu uğrak olan bölüşüm ve kökeninde bireyin bulunduğu uğrak olan değişim olmak üzere ikili bir nitelik taşır. Üretimde, kişi nesneleşir ve kişide* şey özneleşir; bölüşümde, egemen genel belirlenim biçimi olarak üretim ile tüketim arasında aracılık görevini yerine getiren toplumdur; değişimde, birinden ötekine geçişi, bireyin olumsal belirlenmişliği sağlar.

Bölüşüm, bireyin payına düşen ürünlerin oranını (miktarını) belirler; değişim ise, her bireyin kendisine bölüşüm tarafından ayrılan pay olarak üzerinde hak iddia ettiği ürünleri belirler.

Üretim, bölüşüm, değişim, tüketim, kurallara uygun bir tasım** oluşturur; üretim tümelliği oluşturur; bölüşüm ve değişim, tikelliği, tüketim de, bütünün sonuca vardığı tekilliği oluşturur. Kuşku yok ki, burada bir silsile vardır, ama son derece yüzeysel bir silsile. Üretimi genel doğa yasaları belirler; bölüşümü toplumsal olumsallık belirler, ve bu da üretim üzerinde az ya da çok hızlandırıcı bir etki yapar; değişim, biçimsel olarak toplumsal bir hareket olarak bu ikisi arasında yerini alır, ve yalnızca bir sonuçlanma olarak değil, bir sonal hedef olarak düşünülen en sondaki tüketim fiili ile, gerçekte, başlangıç noktası üzerinde etkide bulunarak, bütün süreci yeniden başlattığı durumlar dışında, ekonominin dışındadır.

İktisatçıları, şeyler arasındaki bağları barbar bir biçimde koparmakla suçlayan hasımları —içten ya da dıştan hasımları—, ya onlarla aynı zeminde yer almaktadırlar, ya da onlardan daha aşağı bir düzeye inmektedirler. İktisatçılara yöneltilen, üretimi yalnız kendinde bir amaç olarak dikkate aldıkları, bölüşümün de o kadar önemli olduğu suçlamasından daha bayağı bir şey olamaz. Bu suçlama tam da, bölüşümün üretimin yanında özerk, bağımsız bir

* Kalem sürçmesi: "kişide" yerine "tüketimde" olması gerekiyor.

** Almanca'da *Schluss*, felsefe metinlerinde tasım olarak çevrilmektedir. Metnin devamından, kastedilenin hegelci tasım olduğu anlaşılmaktadır.

alan olarak varolduğu iktisadi betimlemesine dayanır. Ya da farklı uğrakların birliktelikleri içinde kavranmamasına. Sanki bu ayrım, gerçekten kitaplara değil de, kitaplardan gerçeğe yansımış gibi, ve sanki burada gerçek ilişkilerin kavranması değil de kavramların diyalektik bir dengelenmesi sözkonusuymuş gibi!

[*Tüketim ve Üretim*]

a_1) Üretim, dolayımsız tüketimdir de. İki bakımdan tüketim, nesnel ve öznel: bir yandan, üreterek yeteneklerini geliştiren birey, doğal döllenmenin yaşamsal gücün tüketimi olması gibi, bu yeteneklerini harcar, üretim eylemi içinde bunları tüketir. İkinci olarak: kullanılan üretim araçları da tüketilmektedir, bunlar yıpranmakta ve (örneğin yakıtın yanması gibi) evrenin öğelerine dönüşerek dağılmaktadırlar. Aynı şeyi, doğal biçimini ve bileşimini koruyamayan ve tüketilen hammadde için de söyleyebiliriz. Demek ki, üretim eyleminin kendisi de, bütün uğraklarında, aynı zamanda, bir tüketim eylemidir de. Zaten iktisatçılar da bunu kabul ediyorlar. Üretimin doğrudan tüketimle özdeş sayılması ve tüketimin üretimle doğrudan uyuşması, bu, *üretken tüketim* olarak adlandırılmaktadır. Üretim ile tüketimin bu özdeşliği Spinoza'nın görüşüne varmaktadır: *Determinatio est negatio.**

Ama üretken tüketimin bu belirlenmesi, üretimle özdeşleşen tüketimi asıl tüketimden, üretimin daha çok yok edici bir antitezi olarak düşünülen tüketimden ayırdetmek içindir. Şimdi asıl tüketimi ele alalım.

Tıpkı doğada kimyasal öğe ve tözlerin tüketiminin, bitkinin üretimi olması gibi, tüketim de, aynı biçimde, dolayımsız üretimdir. Belli bir şeydir ki, örneğin tüketimin özel bir biçimi olan beslenmede, insan, kendi vücudunu üretir. Ama bu, şu ya da bu tarzda, herhangi bir yandan insanın üretimine katkıda bulunan bütün öteki tür tüketimler için

* "Belirleme, yadsımadır." (Spinoza.)

de doğrudur. Tüketici üretim. Ama, diye karşı çıkıyor iktisat, tüketimle özdeş olan bu üretim, ilk ürünün tahribinden meydana gelen bir ikinci üretimdir. Birincisinde, üretici, kendini nesneleştiriyordu; ikincisinde, tersine, yarattığı nesne kendini kişileştirir. Onun için —üretimin ve tüketimin doğrudan bir birliğini oluşturmakla birlikte— bu tüketici üretim, özünde, asıl üretimden farklıdır. Üretimin tüketimle ve tüketimin de üretimle çakıştığı bu dolayımsız birlik, bu ikisinin dolayımsız ikiliğine engel oluşturmaz.

Demek ki, üretim dolayımsız tüketimdir ve tüketim de dolayımsız üretimdir. Her biri doğrudan kendi karşıtıdır. Ama aynı zamanda, bu ikisi arasında, aracı bir hareket de meydana gelmektedir. Üretim, tüketimin aracısıdır ve onun maddi öğelerini yaratır ki, bunlar olmadan tüketimin nesnesi olamazdı. Ama tüketim de ürünlere, uğrunda üretildikleri özneyi sağlamakla, üretimin aracısı olmaktadır. Ürün, son tamamlanmasını ancak tüketimde bulmaktadır. Yolcu taşımaya yaramayan bir demiryolu, yani kullanılmayan bir demiryolu, tüketilmez, ancak δυναμει* bir demiryoludur, gerçeklikte değil. Üretim olmadan tüketim olmaz. Ama tüketim olmadan da üretim olmaz, çünkü o zaman üretim amaçsız olur. Tüketim, üretimi iki bakımdan üretir: 1° Ürün, ancak tüketimde gerçekten ürün olur. Örneğin bir giysi, ancak giyildiğinde gerçekten giysi olur; içinde oturulmayan bir ev, aslında, gerçek bir ev değildir: demek ki, basit doğal nesneden farklı olarak ürün, ancak tüketimde, ürün olarak kendini olurlamakta, ancak ürün *olmaktadır*. Ancak tüketimdir ki, ürünü bitirirken ona son ve öldürücü darbeyi vurur; çünkü ürün nesneleşmiş etkinlik olarak değil, ama etkin özne için nesne olarak üretimdir. 2° Tüketim, *yeni* bir üretim gereksinimi, dolayısıyla, önkoşulu bulunduğu üretimin nedenini, içten itkisini yaratır. Tüketim, üretime dürtüsünü verir; tüketim, aynı zamanda, üretimin amacını belirleyerek, üretim içinde etken olan nesneyi de yaratır. Üretimin, tüketime nesnesini dı-

* Potansiyel, gizilgüç.

şardan sağladığı ne kadar açıksa, üretimin konusunu, iç imge, gereksinim, dürtü ve amaç gibi *düşüncel olarak ortaya koyanın* tüketim olduğu da o kadar açıktır. Tüketim, üretimin nesnelerini henüz öznel bir biçimde yaratır, gereksinim olmadan üretim de olmaz. Ama tüketim, gereksinimi yeniden-üretir.

Üretim ise, buna karşılık düşen bir biçimde,

1. Tüketime*, maddesini, nesnesini sağlar. Nesnesiz bir tüketim, bir tüketim değildir; demek ki, bu bakımdan üretim, tüketimi yaratır, üretir.

2. Ama üretimin tüketime sağladığı, yalnızca nesne değildir. O, tüketime, belirlenmişliğini, karakterini, sonunu da sağlar. Tıpkı tüketimin ürüne ürün olarak kesin sonunu verişi gibi, üretim de tüketime sonunu verir. *İlkönce* nesne, genel olarak bir nesne değildir, üretimin kendisinin ona aracılık edeceği belirli bir biçimde tüketilecek olan belirli bir nesnedir. Açlık, açlıktır, ama çatal bıçakla yenen pişmiş etle giderilen açlık, ellerden, tırnak ve dişlerden yararlanarak parçalanan ve yutulan çiğ etle giderilen açlıktan farklıdır. Üretimin ürettiği şey, yalnızca tüketimin nesnesi değildir, aynı zamanda, tüketim tarzıdır da, ve bu da yalnızca nesnel değil, aynı zamanda öznel tarzda yapılmaktadır. Demek ki, üretim tüketiciyi yaratır.

3. Üretim, gereksinime yalnızca maddi bir nesne sağlamakla kalmaz, maddi nesneye de, bir gereksinim sağlar. Tüketim, ilkel kabalıktan kurtulunca doğrudan niteliğini yitirdiği zaman —ve bu ilkellikte zaman kaybetmek de ilkel kabalık aşamasında kalmış bir üretimin sonucu sayılmalıdır—, tüketimin güdü olarak aracısı, nesnesidir. Bu nesne için tüketimin duyduğu gereksinim, onun algılanışı tarafından yaratılır. Sanat nesnesi —herhangi bir başka ürün gibi— sanattan anlayabilen ve güzelliğin zevkini duyan bir topluluk yaratır. Demek ki, üretim, yalnızca, özne için bir nesne yaratmakla yetinmez, aynı zamanda, nesne için bir özne de yaratır.

* Elyazmasında: üretime.

Öyleyse üretim, 1° ona maddesini sağlayarak; 2° tüketimin tarzını belirleyerek; 3° tüketicide ilkten basit olarak nesneler biçiminde ürün gereksinimleri yaratarak, tüketimi üretmektedir. Üretim demek ki, tüketimin nesnesini, tüketim tarzını, tüketim güdüsünü yaratmaktadır. Aynı biçimde, tüketim, üretimin amacını belirleyici bir gereksinim biçiminde olmasını sağlayarak üreticinin *yeteneğini* kışkırtır.

Demek ki, tüketim ile üretim arasındaki özdeşlik üç yönlüdür:

1. *Dolayımsız özdeşlik.* Üretim tüketimdir; tüketim üretimdir. Tüketici üretim. Üretken tüketim. Bunların ikisine de iktisatçılar tarafından üretken tüketim adı takılmıştır. Ama aralarında bir fark da gözetmektedirler. Birincisi, yeniden-üretim biçimini almaktadır; ikincisi, üretken tüketim biçimini almaktadır. Birincisi üzerindeki bütün araştırmalar, üretici ya da üretici olmayan emek üzerine araştırmalardır; ikincisi üzerine araştırmalar, üretici ya da üretici olmayan tüketim üzerine araştırmalardır.

2. Bunlardan her biri ötekinin aracı gibi görünmektedir; biri, ötekine aracılık etmektedir; bu da aralarındaki karşılıklı bağımlılıkta, ikisini birbirine götüren ve karşılıklı olarak birbirine gerekli gibi görünmelerini sağlayan ama gene de birini ötekinin dışında bırakan harekette ifadesini bulmaktadır. Üretim, dış nesne olarak tüketimin maddesini yaratır; tüketim, iç nesne olarak, amaç olarak üretim için gereksinimi yaratır. Üretim olmadan tüketim olmaz; tüketim olmadan üretim olmaz. Bunu, ekonomi politikte birçok biçimde görebiliriz.

3. Üretim, yalnızca doğrudan tüketim olmadığı gibi, tüketim de doğrudan üretim değildir; üretim, yalnızca, tüketim için araç olmadığı gibi, tüketim de üretim için amaç değildir, şu anlamda ki, her ikisi de ötekine nesnesini sağlar, üretim tüketimin dış nesnesini, tüketim de üretime betimlenmiş nesnesini. Gerçekten, her biri, yalnızca doğrudan öteki değildir, yalnızca ötekinin aracısı da değildir,

ama her biri kendisini tamamlarken, ötekini yaratır; kendisini öteki olarak yaratır. Tüketim, ürüne son biçimini vererek, onun büründüğü bağımsız nesnel biçimi tüketerek, onu yok ederek ilk üretim eyleminde gelişmiş olan yeteneği yineleme gereksinimi ile ustalık derecesine yükselterek, üretim eylemini tamamlar; demek ki, tüketim, yalnızca ürünün gerçekten ürün olduğu sonal eylem olmakla kalmıyor, aynı zamanda, üreticinin gerçekten üretici olmasını da sağlıyor. Öte yandan, üretim, tüketimin belirli tarzını yaratarak ve sonra da tüketim iştahının doğmasına yol açarak, tüketim yeteneğini gereksinim biçiminde yaratarak, tüketimi üretmektedir. Üçüncü paragrafta anlattığımız bu son özdeşlik, ekonomi politikte, arz ile talep arasında, nesne ile gereksinimler arasında, toplumun yarattığı gereksinimler ile doğal gereksinimler arasındaki ilişkiler konusunda sayısız biçimde yorumlanır.

Bu duruma göre, bir hegelci için, üretimle tüketimi özdeş olarak koymaktan daha basit bir şey yoktur. Ve bunu, yalnız sosyalist yazıncılar değil, sıradan iktisatçılar da, örneğin Say,[8] bir halk bütünüyle, ya da *in abstracto** insanlık ele alındığında, üretimin tüketim olduğu biçiminde ele almışlardır. Say'nin hatasını Storch[9] göstermiştir: örneğin bir halk, yalnızca üretimi tüketmekle kalmaz, aynı zamanda, üretim araçları vb. sabit sermaye vb. de yaratır. Toplumu tek bir özne olarak ele almak, onu yanlış bir açıdan ele almaktır, uydurmadır. Bir öznede, üretim ve tüketim, bir eylemin uğrakları gibi görünür. Burada vurgulanması gereken nokta şudur: üretim ve tüketim, bir öznenin ya da birçok bireyin eylemi gibi ele alınmaktadır, her durumda, bu ikisi, üretimin gerçek çıkış noktası ve bu yüzden de ötekilere üstün gelen etken olduğu bir sürecin öğeleri olarak görünmektedir. Yaşamsal zorunluluk olarak, gereksinim olarak tüketimin kendisi, *üretken* etkinliğin bir iç öğesidir.

[8] J. B. Say, *Traité d'économie politique*, 4. baskı, Paris, 1819, s. 72.

* Soyut olarak.

[9] Henry Storch, *Considérations sur la nature du revenu national*, Paris, 1824, s. 126-159.

Ama bu sonuncusu, gerçekleştirmenin çıkış noktasıdır, ve bu nedenle de onun ağır basan öğesidir, içinde bütün sürecin yeniden ortaya konduğu eylemdir. Birey bir nesneyi üretir ve onu tüketerek, kendine geri döner, ama bunu, kendini yeniden-üreten ve üretken birey olarak yapar. Böylece tüketim, üretimin bir uğrağı olarak görünür.

Ama toplumda üreticiyle ürün arasındaki ilişki, bu sonuncusu tamamlanır tamamlanmaz, bir dış ilişkidir, ve ürünün özneye dönüşü, onun öteki bireylerle ilişkilerine bağlıdır. O, doğrudan ürünün sahibi olmaz. Ne de ürünü doğrudan mülk edinme, üreticinin toplum içinde üretimde bulunurken güttüğü amaçtır. Üretici ile ürünler arasına, toplumsal yasalarla üreticinin ürün kitlesindeki payını belirleyen ve böylece üretim ile tüketim arasında yerleşen *bölüşüm* girer.

Öyleyse, bölüşüm, üretimin yanında ve onun dışında özerk bir alan mıdır?

Bölüşüm ve Üretim

b_1) Sıradan ekonomi politik incelemelerini ele aldığımız zaman dikkati ilk çeken şey, bunlarda, bütün kategorilerin çifte biçimde konmuş olmasıdır. Örneğin, toprak rantı, ücret, faiz ve kâr, bölüşümde yer alırken; toprak, emek, sermaye, üretimde, üretim etkenleri olarak yer almaktadır. Sermaye sözkonusu olduğunda, daha başlangıçta onun iki biçimde: 1° üretimin etkeni olarak, 2° gelir kaynağı olarak, özgül bölüşüm biçimlerini belirleyen olarak konduğu açıkça görülür. Bunun sonucu olarak faiz ile kâr da, sermayenin artmasını, büyümesini sağlayan biçimler, yani sermayenin kendi üretiminin etkenleri oldukları ölçüde üretimde bu biçimde görünürler. Bölüşüm biçimleri olarak faiz ve kâr, üretim etkeni olarak sermayeyi önvarsayar. Bunlar, üretim etkeni olarak sermaye önvarsayımına dayanan bölüşüm tarzlarıdır. Bunlar, aynı zamanda, sermayenin yeniden-üretimi tarzlarıdır.

Aynı biçimde emeğin ücreti, iktisatçıların başka bir başlık altında ele aldıkları ücretli emektir: emeğin burada üretimin etkeni olarak belirlenmişliği, bölüşümün bir belirlenimi olarak görünür. Eğer emek, ücretli emek olarak belirlenmiş olmasaydı, ürünlerin bölüşümüne katılmasındaki tarz, örneğin kölelikte olduğu gibi, ücret biçiminde görünmezdi. Ensonu, toprak rantı da, toprak mülkiyetinin bölüşümün en gelişmiş biçimi altında ürünlerden payını derhal alabilmesi için, üretim etkeni olarak büyük toprak mülkiyetini (daha doğrusu büyük tarımı) gerektirir, yoksa nasıl ki ücret, yalnızca emeği gerektirmiyorsa, bu da, yalnızca toprağı gerektirmekle kalamaz. Demek ki, bölüşüm ilişkileri ve tarzları, yalnızca üretim etkenlerinin ters yüzü olarak görünmektedirler. Ücretli emek biçiminde üretime katılan bir birey, üretimin sonuçlarının ürünlerin bölüşümüne de ücret biçiminde katılmaktadır. Bölüşümün yapılanması, tam olarak üretimin yapılanması tarafından belirlenir. Ancak üretimin sonuçları dağıtılabileceğine göre, yalnızca konu bakımından değil, biçim bakımından da bölüşümün özel biçimlerini belirleyen üretimi paylaşmanın belirli tarzı, bölüşümde paylaşmanın biçimi bakımından da bölüşümün kendisi üretimin bir ürünüdür. Toprağı üretimin içinde saymak ve toprak rantını da bölüşüm içinde saymak vb. kesin olarak yanılsamadır.

Yalnızca üretimi gözönünde tuttuklarından dolayı en çok kınanmış olan Ricardo[10] gibi iktisatçılar, daha sonraları, bölüşümü, ekonomi politiğin biricik konusu olarak tanımlamışlardı, çünkü, onlar, içgüdüleriyle, bölüşüm biçimlerinde, belli bir toplumun bağrında üretim etkenlerinin sabit ilişkilerinin en belirlenmiş ifadesini görmekteydiler.

Her bir bireye göre, bölüşüm, doğal olarak, içersinde üretim yaptığı üretim çerçevesinde konumunu koşullandıran ve dolayısıyla üretimden önce gelen bir toplumsal yasa olarak görünmektedir. Başlangıçta, bireyin elinde serma-

[10] David Ricardo, *On the Principles...*, s. 5.

yesi, toprak mülkiyeti yoktur. O, doğduğu andan başlayarak toplumsal bölüşüm tarafından ücretli emeğe zorlanmıştır. Ama bu zorlanmış olma durumu da, bağımsız üretim etkenleri olarak sermayenin ve toprak mülkiyetinin varlığından ileri gelmektedir.

Toplumları bütün olarak ele aldığımızda, bölüşüm, bir başka bakımdan, üretimden önce geliyor ve onu belirliyor gibi görünmektedir; sanki ekonomi-öncesi bir olgu gibi görünmektedir. Fatih bir halk, ülkeyi, fatihler arasında bölüştürür ve böylelikle belli bir bölüşüm ve belli bir toprak mülkiyeti biçimi kabul ettirir, böylece, üretimi belirler. Ya da fethedilen halkları köle haline getirir ve böylelikle köle emeğini üretimin temeli yapar. Ya da bir halk, devrim yoluyla, büyük mülkiyeti yıkar ve onu parçalar; böylelikle, bu yeni bölüşüm yoluyla üretime yeni bir nitelik kazandırır. Ya da ve ensonu, yasama organı, kimi ailelerin toprak mülkiyetini devamlı kılar ya da emeği kalıtsal bir ayrıcalığa [dönüştürerek] bölüştürür ve böylece ona bir kast niteliği verir. Bütün bu durumlarda, ki bunların hepsinin tarihte örnekleri vardır, bölüşüm, üretim tarafından örgütlendirilen ve belirlenen bir şey olarak görünmüyor, tersine, bölüşüm, üretimi belirler gibi görünüyor.

En basit anlayışla bölüşüm, ürünlerin bölüşümü ve böylelikle üretimden uzak ve bu yüzden de ondan bağımsız bir şey gibi görünmektedir. Ama bölüşüm, ürünlerin bölüşümü olmaktan önce, şunlardır da: 1° üretim araçlarının bölüşümü ve 2° aynı ilişkinin başka bir belirlenmesi olan çeşitli üretim cinsleri arasında toplumun üyelerinin bölüşümüdür. (Bireylerin belirli üretim ilişkileri altında ayrılması.) Ürünlerin bölüşümü, açıktır ki, üretim sürecinin içinde bulunan ve üretimin yapısını belirleyen bu bölüşümün sonucundan başka bir şey değildir. Onda içerilen bu bölüşümü hesaba katmadan üretimi incelemek, besbelli ki boş bir soyutlamadır, oysa tam tersine, ürünlerin bölüşümü, köken olarak üretimin bir uğrağını oluşturan bu bölüşüm tarafından içerilir. Modern üretimi belirli toplumsal

yapısı içinde kavramaya önem veren ve üretimin *par excellence** iktisatçısı olan Ricardo'nun, modern ekonomi politiğin asıl konusunun üretim değil bölüşüm olduğunu söylemesi, bu yüzdendir. Üretimi ölümsüz bir gerçek olarak ele alıp, tarihi ancak bölüşüm alanına sürgün eden iktisatçıların saçmalıkları buradadır.

Bölüşüm ile onun belirlediği üretim arasındaki ilişkilerin ne olacağı sorunu, besbelli ki üretimin kendisiyle ilgili bir sorundur. Üretimin başlangıç noktasının, zorunlu olarak, üretim araçlarının belli bir bölüşümünde olduğu iddia edilirse, ve bölüşümün hiç değilse bu anlamda üretimden önce geldiği, onun önkoşulunu oluşturduğu söylenirse, buna karşılık olarak, üretimin fiilen kendi belirlenimleri ve önkoşulları olduğu ve bunların da onun etkenlerini oluşturduğu ileri sürülebilir. Bu etkenler, başlangıçta doğal veriler gibi görünebilirler. Üretim sürecinin kendisi, bu doğal verileri, tarihsel veriler biçimine sokar ve, bunlar, bir süre için üretimin doğal önkoşulları gibi görünürlerse de başka bir dönemde, onun tarihsel sonuçları haline gelmişlerdir. Bunlar üretimin kendi çerçevesi içinde durmadan değişirler. Örneğin makine sanayisi, üretim araçlarının bölüşümünü olduğu kadar, ürünlerin bölüşümünü de değiştirmiştir. Modern büyük toprak mülkiyetinin kendisi de, modern ticaretin ve sanayinin sonucu olduğu kadar, modern sanayinin tarıma uygulanmasıdır da.

Yukarda ileri sürülen sorunlar, son kertede, üretime genel tarihsel koşulların nasıl müdahale ettiği ve üretimle genel tarihsel hareket arasındaki ilişkinin ne olduğu sorununa varır. Açıktır ki, sorun üretimin kendisinin de tartışılmasını ve gerçekleştirilmesini gerektirir.

Bununla birlikte, yukarda, ele alındıkları yüzeysel biçimde bile, bu sorunları kısaca çözüme bağlayabiliriz. Bütün fetihlerde, üç olasılık vardır. Fatih halk, fethedilen halka kendi üretim tarzını kabul ettirir (örneğin İngilizler, bu yüzyılda İrlanda'da, ve kısmen de Hindistan'da); ya da eski

* En üstün biçimde.

üretim tarzının devamına izin verir ve bir vergi almakla yetinir (örneğin Türkler ve Romalılar); ya da karşılıklı bir etkileşme meydana gelir ve bu, yeni şeyin, bir sentezin doğmasını sağlar (kısmen Cermen fetihlerinde olduğu gibi). Bütün durumlarda, üretim tarzı, fatih halkın olsun, fethe uğrayan halkın olsun, ya da daha önceki iki tarzın kaynaşmasından meydana gelmiş olsun, yeni meydana gelen bölüşüm için belirleyici niteliktedir. Bu bölüşüm, böylelikle, yeni üretim döneminin önkoşulu gibi görünmekle birlikte, kendisi de, üretimin, yalnızca genel tarihsel üretimin değil, şu ya da bu belirli tarihsel üretimin bir ürünüdür.

Örneğin, Moğollar, Rusya'da yakıp yıkarken, meskun olmayan geniş alanların temel koşul olduğu çobanlık üzerine kurulu olan kendi üretim tarzlarına uygun biçimde davranıyorlardı. Geleneksel üretimi serfler tarafından yapılan ekime dayanan ve kırda yalıtık bir yaşam sürdüren Cermen barbarları bu koşulları, toprak mülkiyetinin toplaşmasının eski tarım düzenini altüst etmiş bulunduğu Roma'nın uzak eyaletlerine kolayca kabul ettirebiliyorlardı.

Bazı dönemlerde insanların yalnız yağma ile yaşadıkları geleneksel sanısı yaygındır. Ama yağma edebilmek için yağma edilecek bir şeyin olması gerekir, yani üretimin olması gerekir. Ve yağma tarzının kendisini de belirleyen şey, bu üretim tarzıdır. Bir borsa spekülatörleri ulusu, örneğin inek çobanlığıyla uğraşan bir ulus gibi yağma edilemez.

Bir köle çalmak, doğrudan üretim aleti çalmaktır. Ama bu üretim aleti, hangi ülke için gaspediliyorsa, o ülkenin üretimi, köle emeğine olanak verecek biçimde örgütlendirilmelidir, ya da (Amerika'nın güneyinde vb. olduğu gibi) burada köleliğe uygun bir üretim tarzı yaratılmalıdır.

Yasalar, bir üretim aletini, örneğin toprağı bazı ailelerin daimi mülkü haline getirebilirler. Bu yasalar, ancak, örneğin İngiltere'de olduğu gibi, büyük toprak mülkiyeti toplumsal üretimle uyum içinde olduğu zaman bir iktisadi

önem taşırlar. Fransa'da büyük toprak mülkiyeti olmasına karşın, küçük tarım uygulanırdı, onun için büyük toprak mülkiyetini devrim yıktı. Ama toprakların bölünmesi örneğin yasayla sonsuzlaştırılırsa, ne olur? Bu yasalara karşın, mülkiyet yeniden yoğunlaşır. Yasaların bölüşüm ilişkilerinin sürdürülmesinde ve bunun sonucu olarak üretim üzerinde nasıl bir etki yaptığı ayrıca incelenmeye değer.

Değişim ve Üretim

Dolaşım, gerçek anlamıyla değişimin belirli bir uğrağından ya da bütünlüğü içinde ele alınan değişimden başka bir şey değildir.

Değişim, bir yanda üretim ile üretimin belirlediği bölüşüm ve öte yanda tüketim arasında aracı uğrak olduğu ölçüde, ve tüketimin kendisi de, bir üretim uğrağı olarak göründüğü sürece, açıktır ki, değişim de uğrak olarak üretime içerilir.

Birincisi, bizzat üretim içinde meydana gelen etkinliklerin ve yeteneklerin değişiminin, doğrudan üretime ait olduğu ve onun özsel oluşturanı olduğu açıktır. İkincisi, bu, değişim, ürünü tamamlamanın ve doğrudan tüketime yöneltmenin aracı olduğu ölçüde, ürünlerin değişimi için de doğrudur. Değişimin kendisi bu ölçüde, üretim içinde bulunan bir eylemdir. Üçüncüsü, tacirler ile tacirler arasında değişim[11] denilen değişim, hem örgütlenmesi yönünden tümüyle üretim tarafından belirlenir, hem bizzat üretken etkinliktir. Değişim, ancak son aşamada, ürün tüketilmek üzere doğrudan değişildiği aşamada, üretimden bağımsız ve üretime kayıtsız olarak görünmektedir. Ama, 1° doğal olsun ya da şimdiden bir tarihsel sonuç niteliği taşısın, işbölümü olmadan değişim olmaz; 2° özel değişim, özel üretimi önvarsayar; 3° değişimin yoğunluğunu, yaygınlığını ve tarzını olduğu gibi, üretimin gelişmesi ve yapılanması belir-

[11] *Exchange between dealers and dealers.* Adam Smith, *An Inquiry into the Nature...*, c. 2, s. 327-328; ve Thomas Tooke, *An Inquiry into the Currency...*, Londra, 1844, s. 33-37.

ler. Örneğin kent ile kır arasındaki değişim gibi; kırda değişim, kentte değişim gibi vb.. Demek ki, bütün uğraklarda, değişim, üretimin içinde doğrudan bulunan ya da onun tarafından belirlenen olarak görünür.

Vardığımız sonuca göre, üretim, bölüşüm, değişim, tüketim özdeş değildir, hepsi bir bütünün üyeleri, bir birliğin içindeki farklardır. Üretim, öteki uğraklarda olduğu gibi, antitez olarak belirleyici niteliğinde kendi öz sınırlarını kendiliğinden aşar. Süreç yeniden başlamak için hep üretime döner. Değişim ve tüketimin, ötekileri kapsayan uğrak olamayacağı kendiliğinden anlaşılır. Ürünlerin bölüşümü olarak bölüşüm de aynı şeydir. Ama, üretim etkenlerinin bölüşümü olarak bölüşümün kendisi de, üretimin bir uğrağıdır. Öyleyse, belirli bir üretim, belirli bir tüketimi, bir bölüşümü, bir değişimi ve *bu farklı uğrakların karşılıklı ilişkilerini* belirler. Aslında, üretimin kendisi de, tekyanlı biçimi altında, kendi yönünden, öteki uğraklar tarafından belirlenir. Örneğin pazar, yani değişim alanı genişlediği zaman, üretim oylumu büyür ve üretimde daha derin bir bölünme meydana gelir. Bölüşümün dönüşümü de, üretimin dönüşümüne neden olur; örneğin sermaye yoğunlaşması ya da nüfusun kentte ve kırda ayrı ayrı dağılımı meydana geldiği zaman vb., durum böyledir. Ensonu, tüketim gereksinimleri, üretimi belirler. Farklı uğraklar arasında karşılıklı etki vardır. Her organik bütünde bu böyledir.

3. EKONOMİ POLİTİĞİN YÖNTEMİ

Belirli bir ülkeyi ekonomi politik bakımından ele aldığımız zaman, o ülkenin nüfusunu, bu nüfusun sınıflara bölünmesini, kentlerde, kırlarda, deniz kıyısında dağılımını, ayrı ayrı üretim kollarını, ihracatı ve ithalatı, yıllık üretim ve tüketimi, metaların fiyatlarını vb. incelemekle işe başlarız.

Gerçek ve somut olanla, fiilî önkoşulla, dolayısıyla, örneğin ekonomi politikte, tüm üretim toplumsal eyleminin temeli ve öznesi olan nüfusla başlamak doğru gibi görü-

nür. Ama soruna daha yakından bakınca, bunun, bir yanılgı olduğu anlaşılır. Nüfus, örneğin, onu oluşturan sınıfları gözardı edersem, bir soyutlamadır. Öte yandan, ücretli emek gibi, sermaye vb. gibi sınıfların üzerine kurulu bulundukları öğeleri bilmiyorsam, bu sınıflar da boş sözcüklerden öte bir anlam taşımaz. Bu öğeler de değişimi, işbölümünü, fiyatları vb. önvarsayar. Örneğin sermaye, ücretli emek olmadan, değer, para, fiyat vb. olmadan hiçbir şey değildir. Demek ki, incelemeye nüfusla başlarsam, bütünün kaotik bir tasarımını elde ederim, ve konuyu daha belirli olarak saptayarak, analitik olarak daha basit kavramlara varırım; imgelenmiş somuttan daha ince soyutlamalara ve sonunda en basit belirlenimlere varırım. Buradan hareket ederek, yeniden nüfusa varana dek yolu ters doğrultuda bir kere daha katetmek gerekir, ama bu kez nüfus, bir bütünün kaotik tasarımı değil, birçok belirlemenin ve ilişkinin zengin bir bütünlüğüdür. Birinci yol, doğuşunda ekonomi politiğin tarihsel olarak katetmiş olduğu yoldur. Örneğin, 17. yüzyıl iktisatçıları, her zaman canlı bütünlükle başlarlar: nüfus, ulus, devlet, birçok devlet, vb.; ama çözümlemeleri onları her zaman, sonunda, işbölümü, para, değer vb. gibi birkaç belirleyici, soyut, genel ilişkiyi ortaya çıkarmaya yöneltir. Bu tek tek uğraklar azçok açıkça saptanıp soyutlanır soyutlanmaz, iktisadi sistemler, emek, işbölümü, gereksinim, değişim-değeri gibi basit ilişkilerden devlet, uluslar arasında değişim ve dünya pazarı düzeyine yükselir. Bu sonuncu yöntem, açıktır ki, bilimsel bakımdan doğru yöntemdir. Somut, birçok belirlenimin sentezi, dolayısıyla da çeşitliliğin birliği olduğu için somuttur. Bunun içindir ki, somut, gerçeklikte ve dolayısıyla da sezi ve tasarım için çıkış noktası olmakla birlikte, düşüncede, o, çıkış noktası olarak değil, sonuç olarak, toplulaşma olarak ortaya çıkar. Birinci yöntemde, tasarımın bütünlüğü soyut bir belirlenime ulaşmak için kaybolur; ikincide, soyut belirlenimler, somutun düşünce yoluyla yeniden-üretimine götürür. Bunun içindir ki, soyuttan somuta çıkma yöntemi, düşüncenin somutu

özümsemesinin, onu zihinde somut olarak yeniden-üretmesinin tek yolu olduğu halde, Hegel, gerçeği, kendi kendine yoğunlaştıran, kendi derinine inen, kendini kendinden kendiyle açındıran düşüncenin sonucu olarak kavrama yanılsamasına düştü. Ama bu, hiç de, somutun oluşum sürecinin kendisi değildir. Örneğin en basit iktisadi kategori, diyelim ki, değişim-değeri, nüfusu, belirli koşullar altında üretimde bulunan bir nüfusu önvarsayar; belli bir tür aileyi, ya da komünü, ya da devleti vb. de önvarsayar. Değişim-değeri, ancak önceden verili somut, canlı bir bütün içinde soyut, tekyanlı bir ilişki olarak varolabilir. Buna karşılık, kategori olarak, değişim-değeri nuh nebiden kalma bir varoluşa sahiptir. Bilinç için —ve felsefi bilinç öyledir ki, onun için kavrayışa varan düşünce, gerçek insanı teşkil eder ve bunun sonucu olarak da, ancak kavranan bir dünya, gerçek bir dünya olarak görünür— evet bilinç için, kategorilerin devinimi —dıştan basit bir dürtü alan— ve sonucu dünya olan gerçek üretim eylemi olarak görünür; ve bu da somut toplamın düşüncelerin toplamı olarak, somutun beyinde temsili olarak gerçekte düşüncenin, anlayışın bir ürünü olduğu ölçüde doğrudur (ama bu da, bir totolojiden başka bir şey değildir); ve bu dünya, kendi kendine meydana gelen, gözle görülebilen görüntünün dışında ve üstünde düşünülen kavramların ürünü değildir, gözle görülenden hareket edilerek varılan kavramların düşünülmesinden meydana gelen bir üründür. Bunun bütünü, zihinde düşüncelerin bir toplamı olarak göründüğü biçimde, kendisi için olanaklı olan biricik tarzda, bu dünyanın sanat, din, pratik ve zihin yoluyla benimsenmesinden farklı olan bir tarzda dünyayı benimseyen düşünen beynin bir ürünüdür. Gerçek özne, zihnin dışında özerk varoluşunu önceden olduğu gibi sürdürür; ve bu, zihin salt spekülatif, salt teorik bir faaliyette bulunduğu sürece böyledir. Bu nedenle, teorik yöntemin kullanılmasında da, öznenin, toplumun önvarsayım olarak zihinde devamlı hazır bulunması gerekir.

Ama bu basit kategoriler tarihsel ya da doğal nitelikte ve daha somut olan kategorilerden önce gelen bağımsız bir varlığa da sahip değiller midir? Duruma göre değişir. Örneğin Hegel[12], hukuk felsefesini, öznenin en basit hukuki ilişkisini oluşturan sahiplikle başlatırken haklıydı. Ama, aile olmadan, çok daha somut ilişkiler olan efendi ile köle arasındaki ilişkiler olmadan, sahiplik de olmaz. Buna karşılık, henüz ancak *sahiplik* aşamasında olup, *mülkiyet* aşamasına ulaşmamış olan ailelerin ya da kabile topluluklarının varolduğunu söylemek doğrudur. Demek ki, mülkiyet konusunda en basit kategori, basit aileler ya da kabile toplulukları ilişkisi olarak görünmektedir. Daha yüksek bir aşamaya varmış olan toplumda mülkiyet, daha gelişmiş bir örgütlenmenin daha basit bir ilişkisi olarak görünür. Ama her zaman sahiplik ilişkisi tipinde daha somut bir kalıntı önvarsayılır. Bireysel bir yabanıl bir şeyi sahiplenen olarak düşünülebilir. Ama bu durumda sahiplik hukuksal bir ilişki değildir. Sahipliğin, aile biçimine kadar tarihsel bakımdan evrime uğradığı doğru değildir. Tam tersine, sahiplik, bu "daha somut hukuki kategori"nin varlığını önvarsayar. Bununla birlikte, basit kategorilerin, içinde az gelişmiş somutun —daha somut kategoride zihinsel olarak dışavurulan daha çokyanlı bağlantıdan ya da ilişkiden önce— kendini zaten gerçekleştirmiş olduğu ilişkilerin dışavurumları olması her zaman sözkonusudur. Para, sermayenin meydana gelmesinden önce, bankaların, ücretli emeğin vb. meydana gelmesinden önce tarihsel bakımdan olabilirdi ve vardı. Demek ki, daha basit kategorinin daha az gelişmiş bir bütünün egemen bağıntılarını ifade edebildiğini ya da, tersine bütünün daha somut bir kategoride ifadesini bulacağı doğrultusunda gelişmesinden önce tarihsel bakımdan varlığını sürdürmekte olan daha gelişmiş bir bütüne bağlı ilişkileri ifade edebildiğini söyleyebiliriz. Bu ölçüde, daha basitten daha karmaşığa yükselen soyut düşüncenin ilerlemesi, gerçek tarihsel süreçlerle örtüşür.

[12] Bkz: Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechtst*, § 40.

Öte yandan, örneğin kooperatif biçim gibi, gelişmiş bir işbölümü gibi vb., herhangi bir biçimde para olmadan, örneğin Peru,[13] ekonominin en yüksek biçimlerinin bulunduğu, çok gelişmiş olan, ama tarihsel bakımdan yeter olgunluğa erişmemiş bulunan toplum biçimlerinin varlığından da sözedilebilir. Slav topluluklarda da, para ve parayı koşullandıran değişim, her topluluğun içinde görülmemesine ya da pek az görülmesine karşılık, onu sınırlarda, öteki topluluklarla alışverişte bulabilmekteyiz; aynı biçimde, değişimi, kökenlerini oluşturan öğeler olarak topluluğun merkezine koymak tamamen yanlıştır. Başlangıçta, değişim, tam tersine, aynı topluluğun içinde üyeler arasındaki ilişkilerden çok, ayrı ayrı toplulukların aralarındaki ilişkilerde görülür. Üstelik, her yerde başlardan beri rol oynamasına karşın para, gene de, antikçağda yalnızca bazı tekyanlı gelişmiş uluslarla, tüccar uluslarla sınırlı egemen öğedir. Antik dünyanın en gelişmiş kısımlarında, Yunanlarda ve Romalılarda bile para, modern burjuva toplumun önkoşulu olan tam gelişmesine, ancak bu toplulukların dağılma dönemlerinde erişebilmiştir. Demek ki, tamamen basit olmakla birlikte bu kategori, tarihsel olarak, ancak toplumun en gelişmiş aşamalarında bütün gücüyle görülmektedir. Para hiç de bütün ekonomik ilişkilere nüfuz etmez. Örneğin Roma imparatorluğunda, bu imparatorluğun en yüksek gelişme noktasında, ayni vergi ve ayni yükümlülükler temel olarak kalmıştır. Para sistemi, ancak orduda tam olarak gelişmiştir. Bu sistem hiçbir zaman emeğin bütününü kapsamadı. Böylece, en basit kategori, tarihsel bakımdan en somut kategoriden önce varolabildiği halde —kapsam ve alan bakımından— tam gelişmesine asıl karmaşık bir toplum biçiminde ulaşabilir, oysa en somut kategori, kendisi daha az somut olan bir toplum biçimi içinde daha tam bir gelişmeye ulaşıyordu.

Emek pek basit bir kategori olarak görünür. Bu evren-

[13] William Hickling Prescott, *History of the Conquest of Peru*, 4. baskı, c. 1, Londra, 1850, s. 147.

sellik içinde emek tasarımı —genel emek olarak— çok eskidir. Bununla birlikte, bu basit biçim içinde, ekonomik bakımdan düşünüldüğünde, "emek", bu basit soyutlamayı doğuran ilişkiler kadar modern bir kategoridir. Para sistemi, örneğin para olarak serveti, tamamen nesnel bir tarzda kendisi dışında bulunan bir şey olarak kabul eder. Bu görüşe kıyasla manüfaktür ya da ticaret sistemi, servetin kaynağını, nesneden, para üretici etkinlik olarak sınırlı biçimde anladığı öznel etkinliğe —ticari emeğe ve manüfaktür emeğine— aktardığı zaman, büyük bir ilerleme kaydedilmiş oldu. Bu sisteme karşılık, fizyokratların sistemi, belirli bir emek türünü —tarımı—, servet yaratan emek biçimi olarak kabul eder, ve emeğin amacını da para olarak kılık değiştirmiş biçimde değil, genel ürün olarak, emeğin genel sonucu olarak kabul eder. Bu ürün, etkinliğin sınırlı niteliğinden ötürü, hâlâ doğa tarafından belirlenen bir ürün olarak —*par excellence** tarım ürünü, toprak ürünü olarak— kalmaktadır.

Adam Smith, servet yaratıcı etkinliğin sınırlayıcı bütün özgüllüklerini reddederek, genel olarak emeği, yani manüfaktür emeğini değil, ticaret emeğini değil, tarım emeğini değil, ama birini olduğu kadar ötekilerini de ele aldığı zaman pek büyük bir ilerleme kaydedilmiş oldu. Servet yaratıcı etkinliğin soyut genelliği ile, şimdi, servet olarak tanımlanan nesnenin genelliği, ürün olarak ürün ya da gene emek olarak emek, ama geçmiş, nesneleşmiş emek ortaya çıkmaktadır. Zaman zaman kendisi de fizyokratların sistemine kayan Adam Smith örneği, bu yeni anlayışa geçişin ne kadar çetin ve önemli olduğunu gösterir. Bundan yalnızca, üretici olarak ele alınan insanlar arasında —hangi toplum biçimi içinde olursa olsun— kurulan en basit ve en eski ilişkinin soyut ifadesi bulunduğu sanısına varılabilir. Bu, bir anlamda doğrudur. Bir başka anlamda doğru değildir. Emeğin belirli bir türüne karşı kayıtsızlık, hiçbiri mutlak olarak egemen durumda bulunmayan eme-

* En üstün derecede.

ğin gerçek türlerinin çok gelişmiş bir bütününü varsayar. Böylece en genel soyutlamalar, ancak bir niteliğin birçoğunun, hepsinin ortak niteliği olarak ortaya çıktığı, en zengin somut gelişmenin ortasında meydana gelebilir. O zaman, yalnız özel bir biçimde düşünülebilir olmaktan çıkar. Öte yandan, emeğin emek olarak bu soyutlanması, yalnızca emeklerin somut bir toplamının zihinsel ürünü değildir. Belirli şu ya da bu emek karşısında kayıtsızlık, bireylerin bir emekten ötekine kolayca geçebildikleri ve yaptıkları emek türünün kendileri için rastlansal ve bu bakımdan da önemsiz olduğu bir toplum biçimiyle örtüşür. Burada, emek, yalnızca kategoriler alanında değil, ama gerçeklikte de genel olarak servet yaratan bir araç olmuştur ve şu ya da bu özel görünüm altında, bireylerle organik olarak bağlantılı olmaktan çıkmıştır. Bu durum, burjuva toplumların en modern biçiminde, Birleşik Devletler'de en yüksek gelişme derecesine ulaşmıştır. Ancak orada "emek", "emek olarak emek", *sans phrase** emek kategorisinin soyutlaması, modern ekonominin hareket noktası olarak pratik gerçek olmaktadır. Demek ki, modern ekonomi politiğin birinci plana yerleştirdiği ve toplumun bütün biçimleri için geçerli olan pek eski bir ilişkiyi ifade eden bu en basit soyutlama, ancak en modern toplumun kategorisi olarak, bu soyut biçimde pratik bir gerçek niteliği kazanabilmektedir. Denebilir ki, Birleşik Devletler'de bir tarihsel ürün olarak beliren emeğin belirli bir biçimine karşı bu kayıtsızlık, örneğin Ruslarda doğal bir evrim olarak görünmektedir. Ama bir yandan, her işe koşulmaya doğal eğilimleri olan barbarlar ile kendi kendilerini istihdam eden uygarlar arasında inanılmaz farklılık vardır. Ve öte yandan da, Ruslarda, belirli bir işe karşı kayıtsızlık, pratikte, onları ancak dış etkilerin koparıp uzaklaştırabileceği iyice belirlenmiş bir işe geleneksel bağımlılıklarıyla örtüşür.

Bu emek örneği, en soyut kategorilerin bile, —özellikle soyut niteliklerinden ötürü— bütün dönemler için geçerli

* Düpedüz.

olmakla birlikte, bu soyutlamanın belirli biçimi içinde, tarihsel koşulların ürünü olduklarını ve ancak bu koşullar için ve onların çerçevesi içinde tam anlamıyla geçerli bulunduklarını açıkça gösterir.

Burjuva toplum, üretimin en gelişmiş ve en karmaşık tarihsel örgütlenmesidir. Bu bakımdan, bu toplumun ilişkilerini ifade eden ve onun yapısını anlamamıza olanak sağlayan kategoriler, aynı zamanda, burjuva toplumun kalıntıları ve öğeleriyle kurulmuş olduğu ve bu kalıntılardan bir kısmı henüz aşılmadığından, içinde hâlâ taşıdığı ve bunların basit imlerinin gelişerek tam anlamlarına kavuştukları vb., kaybolmuş olan bütün eski toplum biçimlerinin yapıları ve üretim ilişkileri hakkında bir fikir edinmemize de olanak sağlar. İnsanın anatomisi, maymun anatomisi için bir anahtardır. Alt-sınıf hayvan türlerinde üst bir biçimin habercileri olan imleri ancak bu üst biçimin kendisini tanıdıktan sonra anlamak olanaklı olmuştur. Böylece burjuva ekonomi, bize, antikçağ ekonomisinin vb. anahtarını vermektedir. Ama, bütün tarihsel farkları silen ve bütün toplum biçimlerinde burjuva toplumu gören iktisatçıların yaptığı gibi değil. Toprak rantını bildiğimiz zaman, haracı, aşarı anlamak olanaklıdır. Ama bunları özdeşleştirmemeli. Hem üstelik, burjuva toplumun kendisi de, tarihsel gelişmenin çelişik bir biçimi olduğu gibi, bu toplumda, ancak solmuş, hatta kılık değiştirmiş biçimde bulabileceğimiz daha önceki toplum biçimlerine ait olan ilişkileri gözlemleyebiliriz. Örneğin komünal mülkiyet gibi. Demek ki, burjuva ekonominin kategorileri, öteki toplum biçimleri için de geçerli olan belirli bir gerçeği içeriyorlarsa, bu gerçek, ancak *cum grano salis** alınabilir. Bu kategoriler, solmuş olan, karikatür haline gelmiş olan vb. bu gelişmiş biçimleri içlerinde barındırabilirler, ama her zaman özsel bir farklılıkla. Tarihsel gelişme denen şey, son tahlilde, en son biçimin geçmiş biçimleri, kendi özgelişme derecesine vardıran

* "Bir tuz tanesiyle", yani "eleştiri hakkının saklı tutulmasıyla" anlamında.

aşamalar olarak değerlendirmesine dayanır, ve bu son biçim, çok ender olarak, ve ancak belirli koşullarda, kendi özeleştirisini yapabildiğine göre, eski biçimleri her zaman tekyanlı bir açıdan değerlendirir — hiç kuşku yok ki, kendisini çöküş çağları sayan tarihsel dönemler burada sözkonusu değildir. Hıristiyan dini, ancak kendi eleştirisini, bir dereceye kadar, söz uygun düşerse, δυναμει* tamamladıktan sonradır ki, daha önceki mitolojilerin nesnel olarak anlaşılmasına yardım edebilmiştir. Aynı biçimde, burjuva ekonomi politik, ancak burjuva toplumun özeleştirisi başladığı gün, feodal, antik, doğusal toplumları anlayabilmiştir. Burjuva ekonomi politik, kendisini geçmişle mitolojik olarak özdeşlemediği sürece, daha önceki toplumlar ve özellikle henüz doğrudan savaşım halinde olduğu feodal toplumlar hakkındaki eleştirisi, paganlığın (putperestlik) hıristiyanlık tarafından eleştirisine ya da katolikliğin protestanlık tarafından eleştirisine benzedi.

Genel olarak bütün tarihsel ya da toplumsal bilimlerde olduğu gibi, hiç akıldan çıkarmamak gerekir ki, ekonomik kategorilerin ilerleyişinde özne, (burada burjuva toplum sözkonusudur) gerçekte olduğu gibi, kafada da verilidir, dolayısıyla bu kategoriler varlık biçimlerini, belirli varoluş koşullarını ifade eder, çok kez bu belirli toplumun, bu öznenin özel basit yönlerini ifade eder ve bunun sonucu olarak bu toplum, *bilimsel bakımdan da*, ancak kendisi bu *niteliği ile* sözkonusu olduğu andan itibaren varolmaya başlar. Bu kuralı akılda tutmak gerekir, çünkü bu kural kabul edilecek olan planın seçiminde, bize, kesin hareket tarzları vermektedir. Her üretimin ve her varlığın kaynağı toprağa bağlı bulunduğuna göre, örneğin toprak rantı ile, toprak mülkiyeti ile işe başlamak ve ondan geçerek, belli bir kararlılığa ulaşmış olan her toplumda ilk üretim biçimine, tarıma varmak, doğal bir davranış olarak görünmektedir. Oysa, bundan yanlış bir şey olamaz. Her toplum biçiminde bütün öteki üretimlere ve onlardan doğan ilişkilere sırası-

* Potansiyel olarak.

nı ve önemini veren, belirli bir üretim ve onun doğurduğu ilişkilerdir. Tıpkı bütün renklerin özel tonlarını değiştiren bir genel aydınlatma gibi. Tıpkı birlikte fışkıran bütün varlık biçimlerinin özgül ağırlıklarını belirleyen özel eter gibi. Çoban halklar örneğine bakalım. (Avcılıkla ve balıkçılıkla uğraşan basit halklar, gerçek gelişmenin başladığı noktanın ötesindedirler.) Onlarda tarım belirli bir biçimde yer yer ortaya çıkar. Bu halklarda toprak mülkiyeti biçimini belirleyen budur. Bu kolektif bir mülkiyettir ve bu halklar, geleneklerine bağlı kaldıkları ölçüde, toprak mülkiyeti de bu biçimini korur: örnek, Slavların komünal mülkiyeti. Tarımın bu biçiminin egemen bulunduğu sağlam biçimde kökleşmiş tarıma sahip olan halklarda —bu kökleşme daha şimdiden önemli bir aşamayı oluşturur—, tıpkı antik ve feodal toplumlarda olduğu gibi, sanayinin kendisi de, sanayinin örgütlenmesi ve ona tekabül eden mülkiyet biçimleriyle birlikte azçok toprak mülkiyetinin niteliğini taşır. Ya eski Romalılarda olduğu gibi sanayi tamamen tarıma bağlıdır, ya da ortaçağda olduğu gibi kentlerde ve kurduğu ilişkilerde köy örgütlenmesini taklit eder. Ortaçağda sermayenin kendisi de —salt para biçiminde sermaye sözkonusu olmadığı ölçüde— geleneksel mesleğin alet edevatı vb. biçimde, toprak mülkiyetinin bu niteliğini taşır. Burjuva toplumda bu, tersinedir. Tarım giderek sanayinin basit bir kolu haline gelir ve tamamen sermayenin egemenliği altındadır. Bu, toprak rantı için de böyledir. Toprak mülkiyetinin egemen olduğu bütün toplum biçimlerinde, doğa ile ilişkinin önem ve önceliği vardır. Sermayenin egemen olduğu toplumlarda bu öğeler, toplum tarafından, tarih tarafından yaratılır. Sermaye olmadan toprak rantı anlaşılamaz. Ama toprak rantı olmadan, sermaye anlaşılabilir. Sermaye, burjuva toplumun evrensel olarak egemen ekonomik gücüdür. Zorunlu olarak meydana getirdiği son nokta gibi, başlangıç noktası da, toprak mülkiyetinden önce açıklanmalıdır. Her ikisini de ayrı ayrı inceledikten sonra, aralarındaki karşılıklı ilişkiyi araştırmak gerekir.

Demek ki, ekonomik kategorileri, tarihsel bakımdan belirleyici rol oynadıkları sıra ile ele almak olanaksız ve yanlıştır. Onların ele alınış sırasını belirleyen şey, tam tersine, modern burjuva toplumda aralarındaki ilişkilerdir, ve burada sıra, doğal sıranın tersi olup, tarihsel evrim boyunca, birbirlerini izledikleri sıraya uymamaktadır. Sözkonusu olan, değişik toplum biçimlerinin birbirini izlemesinde, iktisadi bağıntılar arasında tarihsel olarak kurulan ilişki değildir. "Fikir olarak" birbirini izleme sıraları (*Proudhon*)[14] hiç değildir. (Tarihsel hareketin bulanık bir anlayışı.) Sözkonusu olan, bunların, modern burjuva toplum çerçevesi içindeki eklemlenmesidir.

Antikçağda tüccar halkların —Fenikelilerin, Kartacalıların—, saf bir durumda (soyut belirleme) ortaya çıkmış olmalarını belirleyen şey, tarımcı halkların egemen durumda bulunmalarıdır. Ticari sermaye ya da para sermaye olarak sermaye, sermayenin henüz toplumların egemen öğesi olmadığı yerlerde bu soyut biçimde ortaya çıkar. Lombardıyalılar, Yahudiler, ortaçağın tarımla uğraşan toplumları karşısında aynı biçimde yer alırlar.

Bu aynı kategorilerin toplumun değişik aşamalarında işgal ettikleri değişik yere ilişkin bir başka örnek: burjuva toplumun son biçimlerinden biri *joint stock-companies*'dir.* Ama bu biçim, burjuva toplumun başlangıcında da tekel durumundan yararlanan büyük ayrıcalıklı ticaret şirketlerinde de görülmektedir.

Ulusal servet kavramının kendisi de, 17. yüzyıl iktisatçılarında, bu biçimde ileri sürülür. —bu fikir, 18. yüzyıl iktisatçılarında da vardır—; servet, yalnız devlet için yaratılır, ve devletin gücü, bu servetle ölçülür. Bu, henüz, bizzat servetin ve onun üretiminin modern devletlerin amacı olarak ilan edildiği ve bu devletlerin henüz servet üretiminin araçları olarak görüldüğü bilinçsiz bir aldatmaca biçimiydi.

[14] J. P. Proudhon, *Systéme des contradictions* ..., s. 145-146.
* Anonim şirketler.

Açıkçası, bizim, planı şöyle yapmamız gerekir: 1° Bütün toplum biçimlerine azçok uyan, ama yukarda açıklandığı anlamda uyan, genel soyut belirlemeler. 2° Temel sınıfların dayandıkları burjuva toplumun iç yapısını oluşturan kategoriler. Sermaye, ücretli emek, toprak mülkiyeti. Bunlar arasındaki karşılıklı ilişkiler. Kent ve kır. Üç büyük toplumsal sınıf. Bunlar arasındaki değişim. Dolaşım. Kredi (özel). 3° Burjuva toplumun devlet biçiminde yoğunlaşması. Kendisiyle ilişki içinde ele alınması. "Üretken olmayan" sınıflar. Vergiler. Kamu borçları. Kamu kredisi. Nüfus. Sömürgeler. Göç. 4° Uluslararası üretim ilişkileri. Uluslararası işbölümü. Uluslararası değişim. İhracat ve ithalat. Kambiyo kuru. 5° Dünya pazarı ve bunalımlar.

4. ÜRETİM. ÜRETİM ARAÇLARI VE ÜRETİM İLİŞKİLERİ. ÜRETİM İLİŞKİLERİ VE DOLAŞIM İLİŞKİLERİ. ÜRETİM VE DOLAŞIM İLİŞKİLERİNE İLİŞKİN OLARAK DEVLET VE BİLİNÇ BİÇİMLERİ. HUKUKSAL İLİŞKİLER. AİLE İLİŞKİLERİ.

Nota bene, burada belirtilmesi ve unutulmaması gereken noktalar konusunda:

1° Barıştan önce gelişmiş olan *savaş*: ücretli emek, makineleşme vb. gibi bazı ekonomik ilişkilerin savaş yoluyla ve ordular içinde vb., burjuva toplumun içinde olduğundan önce nasıl geliştiklerinin gösterilmesi. Ordu içinde özellikle gözle görülür bir durum alan üretken güçler ile değişim ilişkileri arasındaki ilişki için de durum aynıdır.

2° *Şimdiye kadar yazıldığı biçimde idealist tarih ile gerçek tarih arasındaki ilişki. Özellikle kültür tarihi denilen* ve hepsi de din ve devletler tarihi olan yapıtlar. (Bununla ilgili olarak, bugüne kadar yazılmış olan çeşitli cinsten tarihlerin sözü edilebilir. Nesnel denen tarih. Öznel (ahlaki vb.) olanı. Felsefi olanı.)

3° *İkincil ve üçüncül olgular*. Genel olarak kendi kökeninden gelmeyen *türetilmiş, naklolunmuş* üretim ilişkileri. Burada uluslararası ilişkiler işe karışmaktadır.

4° *Bu görüşün materyalizmi üzerine yergiler. Doğacı materyalizm ile ilişki.*

5° *Üretken güç* (*üretim aracı*) *ve üretim ilişkisi kavramlarının diyalektiği*, sınırlarının belirlenmesi gereken ve gerçek farkları ortadan kaldırmayan *diyalektik.*

6° *Maddi üretimin gelişmesi ile örneğin sanat üretiminin gelişmesi arasındaki eşit olmayan ilişki.* Genel olarak, ilerleme kavramının alışılmış soyut biçimiyle anlaşılmaması. Modern sanat vb.. Bu oransızlık, pratik toplumsal ilişkilerin içinde meydana gelen oransızlığı kavramak kadar önemli ve anlaşılması güç olmaktan uzaktır. Örneğin kültür için. Birleşik Devletler'in Avrupa ile ilişkileri. Ama burada, tartışmada karşılaşılan asıl güçlük üretim ilişkilerinin, nasıl hukuksal ilişkiler olarak eşitsiz geliştiğidir. Örneğin Roma özel hukuku ile (ceza hukuku ve kamu hukuku için daha az böyledir) modern üretim arasındaki ilişki.

7° Bu *kavram gerekli bir gelişme gibi görünmektedir.* Ama raslantının doğrulanması. Nasıl. (Özgürlüğün vb.) (İletişim araçlarının etkisi. Evrensel tarih her zaman varolmamıştır; evrensel tarih olarak tarih, bir sonuçtur.)

8° *Hareket noktası elbette doğal belirlenimden*; öznel ve nesnel olarak. Kabileler, ırklar, vb..

1. Sanat konusunda, bazı sanatların açılıp gelişme dönemlerinin ne toplumun genel gelişmesi ile, ve ne de bunun sonucu olarak, toplumun örgütlenmesinin iskeleti olan maddi temelin gelişmesi ile hiç de orantılı olmadığı bilinmektedir. Örneğin modernlerle karşılaştırılan Yunanlılar ya da hatta Shakespeare. Örneğin destan gibi bazı sanat biçimlerinin, artistik üretimin o niteliği ile ortaya çıktığı tarihten bu yana, klasik biçimi içinde hiçbir zaman yaratılamayacakları; ve bu yüzden de sanat alanının kendisinde de bazı önemli yapıtların ancak artistik gelişmesinin daha aşağı bir aşamasında olanaklı olduğu kabul edilmektedir. Bu sanat alanının içindeki değişik sanat cinsleri için ilişki doğruysa, artistik alanın tümünün toplumun genel

gelişmesiyle ilişkisi içinde doğru olmasına şaşmamak gerekir. Zorluk, yalnızca bu çelişkilerin anlaşılmasının genel tarzındadır. Bunlar açık-seçik belirtilince açıklanmış da olurlar.

Örneğin ilkin Yunan sanatının, sonra da Shakespeare'in sanatının zamanımızla ilişkisini ele alalım. Yunan mitolojisinin yalnızca Yunan sanatının cephaneliği olmakla kalmayıp o sanatı besleyen toprak görevini de yerine getirdiği bilinir. Yunan imgelemini esinleyen ve böylelikle Yunan [sanat]ının temelini oluşturan doğayı ve toplumsal ilişkileri görüş tarzı, *selfactors** ile, demiryolları ile, lokomotiflerle ve elektrikle işleyen telgrafla bağdaşır mı? Bir Vulkanus,** Roberts ve ortakları yanında nedir ki; Jüpiter*** paratonerin, Hermes**** *Crédit mobilier*'nin yanında nedir ki? Her mitoloji, doğa güçleri üzerinde hayal alanında ve hayal aracılığıyla egemenlik kurar ve o güçlere biçim verir: Onun için doğa güçleri gerçekten egemenlik altına alınınca, mitoloji de ortadan kaybolur. Printing House Alanı***** yanında Fama'nın****** sözü mü olur? Yunan sanatı, Yunan mitolojisini, yani doğanın ve toplumsal biçimlerin halk imgelemi tarafından artistik, ama bilinçsiz işlenmesini önvarsayar. Bu sanatın malzemesi bunlardır. Bu, herhangi bir mitoloji demek değildir. Yani doğanın (bu sözcük nesnel olan her şeyi, bu bakımdan toplumu da kapsamaktadır) herhangi bir bilinçsiz işlenmesi demek değildir. Mısır mitolojisi, hiçbir zaman Yunan sanatının açılıp gelişmesine elverişli bir alan sağlayamazdı. Ama her durumda *bir* mitoloji. Öyleyse, hiçbir biçimde, doğa ile tüm mitolojik, mitleştirici ilişkileri dışlayan; dolayısıyla sanatçıdan mitolojiden bağımsız bir imgelem isteyen toplumsal

* Otomatik iplik eğirme makineleri.
** Roma mitolojisinde ateş ve maden tanrısı.
*** Roma mitolojisinde yıldırım vb. gibi doğal güçleri simgeleyen tanrı.
**** Yunan mitolojisinde hırsızların ve tüccarların tanrısı.
***** Londra'da *Times*'ın da aralarında bulunduğu basın yayın organlarının toplulaştığı alan.
****** Roma mitolojisinde dedikoduyu simgeleyen tanrıça.

gelişim değil..

Öte yandan: Akhilleus barutla ve kurşunla bağdaşabilir mi? Ya da, *İlyada*, basınla ya da daha iyisi baskı makinesi ile bağdaşabilir mi? Türkü, destan mitolojinin ilham perileri, mürettibin aletleri karşısında zorunlu olarak yok olmazlar mı, epik şiirin gerekli koşulları ortadan kalkmaz mı?

Ama zorluk, Yunan sanatının ve destanının toplumsal gelişmenin belli biçimlerine bağlı olduklarını anlamakta değildir. Zorluk, bunların bizim için hâlâ bir estetik doyum sağlamaları ve bazı bakımlardan bizim için ulaşılamayan normların ve modellerin değeri olmalarıdır.

Bir adam çocuksuluğa düşmeden çocukluğa dönemez. Ama o, çocuğun saflığından hoşlanmaz mı ve daha yüksek bir düzeyde onun gerçeğini yeniden-üretme özlemi duymaz mı? Çocuk doğasında, her dönem kendi öz niteliğinin doğal gerçekliğinde yeniden yaşadığını görmez mi? İnsanlığın tarihsel çocukluğu, bir daha asla dönülmeyecek olan insanlığın o en güzel açılma dönemi, niçin bizi sonsuzluğa kadar büyülemekte devam etmesin? Huysuz çocuklar vardır ve büyük adam tavırları takınan çocuklar vardır. Antikçağın birçok halkı, bu kategoriye girer. Yunanlılar normal çocuklardı. Onların sanatının bizi büyülemesi, o sanatın içinde büyüdüğü toplumun ilkel niteliği ile çelişki oluşturmaz. Bu büyüleme, tersine, bunun sonucudur, ve o sanatın doğmuş olduğu, ve ancak doğabileceği, yeteri kadar olgunlaşmamış toplumsal koşulların hiçbir zaman geri gelemeyeceği gerçeğine bağlı bir büyülemedir.

EKLER

EKONOMİ POLİTİĞİN ELEŞTİRİSİNE KATKI ÜZERİNE MEKTUPLAR

MARX'TAN FERDINAND LASSALLE'A
2 ŞUBAT 1858
[PARÇA]

Ekonomik çalışmalarımın ne durumda olduğunu sana söylemek istiyorum. Gerçekte, son şekli, birkaç aydır elimin altında. Ama işler çok yavaş ilerliyor; yıllardan beri araştırmalarının başlıca hedefi olan konuları sona erdirmeye kalktın mı, durmadan bu konuların yeni yönleri karşına çıkıyor ve yeni düşünceler doğuruyor. Ayrıca, zamanımın efendisi değil, kölesiyim. Kendim için yalnızca geceleri çalışabiliyorum; karaciğer hastalığımın çok sık gelen krizleri, bu gece çalışmalarını da engelliyor. Bütün bunlar karşısında, benim için en kolayı, çalışmalarımı, zaman zaman broşürler halinde yayınlamak olacak. Bunun belki bir yararı da, bu iş için daha az işletme sermayesine gerek olacağından, bir yayınevi bulmayı kolaylaştıracak. Berlin'de bir yayınevi sahibi bulursan, benim adıma, anlaşabilirsin. "Broşürler" deyince kastettiğim, Vischer'in *Estetik*'i gibi, zaman zaman çıkan broşürlerdir.

İlk olarak ele alınması sözkonusu olan çalışma, iktisa-

di kategorilerin eleştirisidir ya da, başka bir ifadeyi daha uygun bulursan, burjuva ekonomik sistemin eleştirel açıklamasıdır. Bu, hem sistemin açıklanmasıdır ve hem de açıklama bahanesiyle, sistemin eleştirisidir. Bütünün kaç forma tutacağı hakkında bir fikrim yok. Zamanım ve olanağım olsaydı, okura sunmadan önce tamamını son şekline sokabilseydim, çok kısaltabilirdim, çünkü bu yöntemi her zaman sevmişimdir. Ama şimdiki şekliyle fasiküller dizisi halinde basılınca (ki bu, anlaşılması için belki de daha iyidir, ama hiç kuşku yok ki, biçim bakımından yapıta çok şey kaybettirir), bu, işi zorunlu olarak biraz genişletecektir.

Nota bene: İşin Berlin'de yapılıp yapılamayacağı belli olunca bana yaz, çünkü orada basılmazsa, Hamburg'da basılması için, girişimde bulunacağım. Bir başka husus, bu işi yapacak yayımcı tarafından bana bir ödeme yapılması gerektiğidir, böyle bir zorunluluk, işin Berlin'de olmasını engelleyebilir.

Açıklama, ele alış tarzı demek istiyorum, tamamen bilimseldir, bu bakımdan alışıldığı anlamda polis nizamlarına karşı gelmemektedir. Bütünü altı kitaba bölünmüştür: 1. Sermaye üzerine (bazı giriş bölümleriyle birlikte); 2. Toprak mülkiyeti üzerine; 3. Ücretli emek üzerine; 4. Devlet üzerine; 5. Uluslararası ticaret; 6. Dünya pazarı. Elbette, başka iktisatçıları eleştirmeden edemiyorum, ve özellikle Ricardo'yla, burjuva olduğu için, onun bile salt *iktisadi açıdan* hatalara düşmek zorunda bulunduğu ölçüde, polemiğe girişiyorum. Ama bir tüm olarak ekonomi politiğin ve sosyalizmin eleştirisi ve tarihi, başka bir çalışmanın konusu olmalıdır. Ve ensonu iktisadi kategorilerin ve ilişkilerin gelişmesinin kısa bir *tarih taslağı* da, bir üçüncü yapıtın konusu olmalıdır. Bütün bunlardan sonra, 15 yıllık emeğimin ürünleri şimdi elimin altındayken, fırtınalı dış etkenlerin araya gireceğini düşünüyorum. Zararı yok. Bu gibi sorunlara dünyanın dikkatini çekebilmek için çok geç kalmışsam, kusurun bana ait olduğu açıktır.

MARX'TAN ENGELS'E
2 NİSAN 1858
[PARÇA]

Safra kesesinden o kadar rahatsızım ki, *Tribune*'ün makaleleri dışında, bu hafta ne düşünebildim, ne okuyabildim, ne yazabildim, ne de başka bir şey yapabildim. Bu makaleleri yazmak zorundaydım, çünkü mümkün olduğu kadar bu deveyi gütmek zorundayım. Sağlıksız olmak öldürücü; parmaklarımda yazabilecek kadar güç ve hamle hissedinceye kadar Duncker* için çalışmaya başlamayacağım.

Birinci bölümün kısa taslağı şöyle. Bütün bu bok, altı kitaba bölünecek. 1. Sermaye üzerine, 2. toprak mülkiyeti, 3. ücretli emek, 4. devlet, 5. uluslararası ticaret, 6. dünya pazarı.

1. *Sermaye* dört kesime ayrılıyor. A) Genel olarak sermaye, (*Bu birinci broşürün konusu.*) B) *Rekabet* ya da sermayelerin birbirlerini etkilemesi, C) *Kredi*, sermayenin tek tek sermayelere karşı genel öğe olarak görünmesi. D) *Hisse senedi sermayesi,* yetkinleşmiş biçimiyle (komünizme dönüşerek), aynı zamanda bütün çelişkileriyle hisse senedi sermayesi. Sermayeden toprak mülkiyetine geçiş aynı zamanda tarihseldir. Çünkü toprak mülkiyetinin modern şekli, sermayenin feodal üzerindeki etkisinin ürünüdür vb.. Aynı biçimde toprak mülkiyetinin ücretli emeğe dönüşmesi, yalnız diyalektik değil, aynı zamanda tarihseldir, çünkü bu sonuncusu [yani ücretli emek], modern toprak mülkiyetinin ürünü, ücretli emeğin genel yeridir, ki, bu, bütün bu bokun temeli olarak görünüyor.

Bugün yazmak bana zor geliyor, şimdi sorunun esasına gelelim.

I. *Sermaye, Birinci Kesim. Genel Olarak Sermaye.* (Bütün bu bölümde ücretin asgari düzeyde olacağı önceden kabul edilmiştir. Ücretin hareketi ve asgarinin alçalıp yüksel-

* Marx, ekonomi politik çalışmalarını seri fasiküller halinde yayınlamayı planlamıştı. Birinci fasikül 1859'da Berlin'de *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* başlığı altında yayınlandı. Franz Duncker, bu yapıtı yayınlayan Besser yayınevinin sahibidir. —*Ed.*

mesi, ücretli emeğin incelenmesine aittir. Ayrıca toprak mülkiyeti = 0 kabul edilecektir, yani özellikle ekonomik ilişki olarak toprak mülkiyeti henüz burada incelenmiyor. Ancak bu halde, her ilişkide bütün şeylerden sözetmemek mümkün.)

1. *Değer.* Yalnızca emek toplamına indirgenerek; zaman, emeğin ölçüsü olarak. Öznel olarak emeğin yararlılığı ya da nesnel olarak ürünün kullanışlılığı düşünülse de, kullanım-değeri, burada, şimdilik ekonomik biçimin nitelenmesinin tamamıyla dışında kalsa bile, yalnızca değerin maddi koşulu olarak görünüyor. Değer, emekten başka bir "madde"ye sahip değil. Önce Petty'de görünen, Ricardo'da saf olarak incelenen, değerin bu tanımı, yalnızca burjuva zenginliğinin en soyut şeklidir. 1. Doğal [ilkel] komünizmin ortadan kalkmasını (Hindistan vb.), 2. değişimin tüm olarak egemen olmadığı gelişmemiş, burjuva-öncesi bütün üretim biçimlerini kabul eder. Değerin bu tanımına karşı yapılan bütün itirazlar, ya daha az gelişmiş üretim ilişkilerinden çıkartılmışlardır, ya da değerin ondan soyutlandığı ve dolayısıyla, öte yandan da, onun daha da gelişmesi olarak görülebilecek daha somut iktisadi belirlemelerin bu soyut gelişmemiş biçim içersinde değerin karşısına çıkartılmasına yolaçan bulanık düşünceye dayandırılmışlardır. Bu soyutlamanın burjuva zenginliğinin ilerdeki somut biçimiyle olan ilişkilerinde iktisatçı beylerin bulanıklığı karşısında bu itirazlar, az ya da çok haklıydı.

Değerin genel niteliğinin belirli bir metadaki maddi varlığıyla olan çelişkisi —ki bu genel nitelikler ilerde parada görülenlerin aynısıdır—, para kategorisini verir.

2. *Para.*

Para ilişkilerinin taşıyıcıları olarak değerli madenler üzerine birkaç söz.

a) *Ölçü olarak para.* Steuart, Attwood, Urquhart'daki *ideal* ölçü üzerine birkaç kenar notu; emek parası taraftarlarında daha anlaşılır biçimde. (Gray, Bray vb.. Prudonculara birkaç darbe.) Metanın değerinin paraya çevrilmiş biçimi, onun *fiyatıdır*, ve şimdilik, değerde, *yalnızca bu bi-*

çimsel farklılıkta görünür. Değerin genel yasasına göre belirli miktarda para, yalnızca belirli miktarda somutlaşmış emeği ifade eder. Para ölçü oldukça, onun kendi değerinin değişimi anlam taşımaz.

b) *Değişim ya da basit dolaşım aracı olarak para.*

Burada yalnızca bu dolaşımın en basit biçimi gözönünde tutulacaktır. Onu belirleyen bütün haller bunun dışında kalır, yani ilerde dikkate alınacaktır. (Daha gelişmiş ilişkiler şarttır.) Metayı M, parayı P diye gösterirsek, basit dolaşım iki çevrim hareketi ya da sonuç gösterir: M—P—P—M ve P—M—M—P (bu sonuncusu c'ye* geçiştir), ama çıkış noktası rastlansal da olsa hiç bir zaman dönüş noktasıyla aynı olmaz. İktisatçıların sözde yasalarında belirttiklerinin çoğunluğu, para dönüşümünü kendi sınırları içinde dikkate almaz, aksine, daha yüksekteki hareketlerle belirlenmiş ve altlanmış olarak görür. Bütün bunlar hariç tutulacak. (Kısmen kredi öğretisine ait; kısmen de paranın tekrar ortaya çıktığı, ama belirleyici rol oynadığı noktalarda dikkate alınacak.) Yani burada para, dolaşım aracıdır (*sikke*). Ama aynı zamanda fiyatın *gerçekleşmesidir* (yalnız kaybolanı değil). Metanın *fiyatlandırılmış* olarak paraya karşılık kendini gerçekte değiştirmeden önce, parayla değişilmiş olması, kendiliğinden, en önemli ekonomik yasayı vermektedir; *dolaşan ortamın kitlesi fiyatlar tarafından belirlenir, aksi olamaz.* (Bu noktadaki tartışmaların tarihi üzerine burada birkaç söz.) Ayrıca süratin kitlenin yerine geçtiği sonucuna varılır, ama birbirlerine karşı davranışı + ya da - değilse, *belirli bir kitle* değişim olayı için gereklidir, bir eşitleme ya da gözetme ki, bunlara, burada yalnızca yararlanmak için dokunuyoruz. Burada bu kesimin gelişmesini ele almıyorum. Yalnızca M—P ve P—M'nin birbirlerinden ayrılmasının bunalımları ifade etme olanağının ifadesi en soyut ve yüzeysel biçimi olduğuna dikkati çekiyorum. Dolaşan kitlenin fiyatlarla belirlenmesi yasasının gelişmesinden, burada, bütün toplum biçimlerinde varolma-

* c ile ifade edilen, daha aşağıda belirtilen "c) madenî para olarak para"dır. —*Ed.*

yan varsayımlar yapıldığı ortaya çıkar; örneğin, paranın Asya'dan Roma'ya akışını ve oradaki fiyatlara etkisini, basitçe modern ticaret ilişkilerinden saymak bir budalalıktır. En soyut belirlemeler, yakından incelendiğinde, başka somut belirli tarihsel temelleri gösterir (Doğal ki, onlar bu belirlilikle ondan çıkarıldıkları için.)

c) *Madenî para olarak para.* Bu, P—M—M—P biçiminin gelişmesidir. Değerin dolaşıma karşı bağımsız varlığı olarak para; soyut zenginliğin maddi varlığı. Yalnız dolaşım aracı değil, fiyat olarak gerçekleştirici yönde göründüğünde, dolaşım içinde kendini gösterir, a ve b'nin yalnızca işlev olarak göründüğü bu c özelliğiyle para akitlerin genel metası, (burada değerinin emek-zamanıyla belirlenmiş değerle değişkenliği önemlidir), para (servet) yığılmanın maddesidir. (Bu işlev şimdi Asya'da ve genellikle antik dünyada ve ortaçağda önemli görünmektedir. Şimdi yalnız bankacılıkta ikinci planda vardır. Para, bunalım zamanlarında yeniden bu biçimiyle önemlidir. Bu biçimiyle dünya tarihinde yarattığı hayaller bakımından paranın dikkate alınması, vb.. Yıkıcı özellikleri vb..) Değerin belirdiği bütün ileri biçimlerin gerçekleşmesi olarak; içinde bütün değer ilişkilerinin yüzeysel olarak sonuçlandığı kesin biçimler. Ama bu biçimde saptanmış olan para, ekonomik ilişki olmaktan çıkar, biçim, onun maddi taşıyıcısı altın ve gümüşte kaybolur. Öte yandan, dolaşıma katıldığı oranda ve tekrar M'ye karşılık değişilince, son süreç olan metanın tüketimi, ekonomik ilişkilerin dışına çıkar. Basit para dolaşımı kendini üretme ilkesine sahip değildir ve bu yüzden kendinin dışına çıkar. Tanımının gelişmesinin gösterdiği gibi, parada dolaşıma giren, ve orada kendini muhafaza eden, aynı zamanda kendini vazeden değer iddiası vardır — *sermaye.* Bu geçiş aynı zamanda tarihseldir. Sermayenin tufan-öncesi biçimi, ticaret sermayesidir; bu, her zaman para doğurur. Aynı zamanda, paradan ya da tüccar sermayesinden, gerçek sermayenin, üretime hükmeden sermayenin var oluşu.

d) Kendinin oluştuğu derin işlemlerin içersinde kaybol-

duğu burjuva toplumunun yüzeyi olan bu basit dolaşım incelendiğinde, değişim nesneleri arasında, biçimsel ve yok denebilecek farklardan başkasını göstermez. Bu, *özgürlük, eşitlik ve "emek" üzerine kurulmuş mülkiyet imparatorluğudur.* Burada para yığma biçiminde görünen birikim, yalnızca daha büyük bir tasarruftur vb.. Bir yandan ekonomik bağdaştırıcıların ve modern *Freetrader*'ların (Bastiat, Carey vb.) daha gelişmiş üretim ilişkilerine karşı en yüzeysel ve en soyut çelişkilerini *kendi* gerçekleri olarak geçerli kılma yavanlıkları. Prudoncuların ve benzeri sosyalistlerin, eşdeğerlerin (ya da böyle sanılanların) değişimine benzer eşitlik düşüncelerini vb. eşitsizliklerle karşılaştıran vb., ki değişim, bu eşitsizliklerden çıkmakta ve ona dayanmaktadır, yavanlıkları. Emek ile sahip olma, değişimin yalnızca aynı değişik maddede verdiği, eşdeğerlerin değişimi, bu ortamda malik olma yasası olarak görünür. Kısaca, burada her şey "güzel"dir, ama yakında eşdeğerlik yasasından dolayı dehşet içinde son bulacaktır. Şimdi geldiğimiz nokta.

3. *Sermaye.*

Bu, aslında, bu broşürün senin düşüncelerini en fazla almak istediğim en önemli bölümü. Ama bugün yazmaya devam edemeyeceğim. Safra kesesi belası bana kalemi yürütmekte zorluk çıkarıyor, kafamı kağıdın üzerine eğmek başımı döndürüyor. O halde gelecek defaya.

MARX'TAN FERDİNAND LASSALLE'A
12 KASIM 1858
[PARÇA]

Elyasızının yollanmasının gecikmesine gelince, ilkönce hastalık engel oldu ve sonra da para kazanmak için yapmak zorunda olduğum bazı işleri yetiştirmem gerekti. Ama asıl neden şu: malzeme önümdedir, artık sözkonusu olan yalnızca onu uygun biçime sokmaktı. Oysa yazdığım her satırda yazı üslubunun ötesinde karaciğer hastalığını hissetmekteydim. Ve bu yapıtın sağlık nedenleriyle berbat olmasına razı olmamamın iki nedeni var:

1. Bu yapıt, 15 yıllık çalışmamın, yani ömrümün en güzel yıllarının sonucudur.

2. Bu yapıt, ilk kez olarak, toplumsal ilişkilerin yeni bir görüş tarzını bilimsel olarak sunmaktadır. Onun için yapıtın, hasta bir karaciğere özgü olan asık suratlı ve kasılmış bir yazış tarzı ile çirkinleşmesine engel olmam, benim için bir parti görevidir.

Yapıtın edebî değer taşıması konusunda bir iddiam yok, yalnızca her zamanki üslubumla yazmak istiyorum; ki, bu da acılar çektiğim aylar içinde hiç değilse bu konuda mümkün olmamıştır; çünkü aynı zaman süresi içinde, İngilizce olarak, *de omnibus rebus et quibusdam aliis** en azından iki cildi dolduracak makaleler yazmak zorundaydım ve sonuçta yazdım da. Öyle sanıyorum ki, bu durum, Bay Duncker'e, senden daha az ehil olan birisi tarafından bile anlatılırsa, davranışımı ancak tasvip eder, çünkü bir yayınevi sahibi olarak sorunun onu ilgilendiren yanı, kendisine parasına karşılık mümkün olduğu kadar iyi mal vermeye çalışmamdır.

Aşağı yukarı dört hafta içinde bitireceğimi sanıyorum. Çünkü tam anlamıyla yazı yazmaya henüz başlamış bulunuyorum.

Bir nokta daha, ama bunu ancak elyazısı oraya ulaştığında savunmak zorunda kalacaksın: öyle anlaşılıyor ki, birinci kısım: *genel olarak sermaye,* aşağı yukarı iki *fasikül* tutacaktır, sorunu açıkça koyarsak gerçekten, burada, ekonomi politiğin en soyut kısmının açıklanması sözkonusu olduğuna göre, aşırı ölçüde özetleme, okurun konuyu gerektiği gibi sindirmesine engel olacaktır. Ama öte yandan, bu ikinci kısım, *aynı zamanda* yayınlanmalıdır. Konunun iç zincirleme bağlantısı, bunu zorunlu kılmaktadır ve yapıtın bütün etkisi buna bağlıdır.

*Apropos**. Frankfurt'tan yazdığın mektupta ekonomik yapıtından hiç sözetmemiştin. Rekabetimizle ilgili olarak bu konuda Alman kamuoyunun bir engel olacağına inanı-

*Şundan bundan ve her konu üzerine. –*ç*.

*Sırası gelmişken. –*ç*.

yorum. Gerçekten, Alman anlayışı bakımından, bilim olarak ekonomi henüz kurulacaktır, ama yalnızca ikimiz tarafından değil, bir düzineye daha gereksinimi var. Benim yapıtımdan en azından umduğum, daha iyi kafaların aynı sahada araştırma yapmasına öncü olmasıdır.

MARX'TAN ENGELS'E
13-15 OCAK 1859
[PARÇA]

Salıya kadar (bu durumda ben gelecek cuma alacağım) bir makale vermek olanağının bulunması benim için çok önemli, çünkü salı günü serbest olmazsam, Duncker'e çarşambaya kadar müsveddeleri göndermem olanaksız olacak.

Elyazısı aşağı yukarı 12 forma (3 fasikül) tuttu ve —sıkı dur— her ne kadar başlık: *Genel Olarak Sermaye* ise de bu fasiküller sermaye ile ilgili hiç bir şey içermemektedir, yalnızca şu iki bölüm vardır: 1. *Meta*, 2. *Para ya da Basit Dolaşım*. Gördüğün gibi (mayısta, seni görmeye geldiğim zaman) ayrıntılı olarak hazırlanmış olan kısım henüz yayınlanmıyor. Ama bu, iki bakımdan iyi bir şey. Eğer işler iyi yürürse, 3. bölüm, *Sermaye Üzerine*, hızla ardından yayınlanabilir. İkincisi, eşyanın tabiatı gereği, bu pis herifler yayınlanan kısım için eleştirilerinde tek yanlı ve son derece ciddi ve bilimsel küfürlerle yetinemeyeceklerine göre, bu aşağılık adamları daha sonra sermaye üzerine görüşlerimi azçok ciddiye almaya zorlamış oluyorum. Zaten, öyle sanıyorum ki, pratik amaçlar dışında, para üzerine bölüm, uzmanlar için ilginç olacaktır.

MARX'TAN ENGELS'E
21 OCAK 1859
[PARÇA]

Bahtsız elyazısı tamamlandı, ama gönderilemiyor, çünkü posta ücretini ödemek ve sigorta ettirmek için tek bir *farthing*'im yok. Sigortalamak gerekli, çünkü bir ikinci

kopyası yok. Onun için pazartesiye kadar bana biraz para göndermeni senden rica etmeye mecbur olduğumu görüyorum. (Tottenham Court Road köşesindeki postahane.) 2 sterlin gönderebilirsen çok iyi olacak, çünkü bazı küçük insanların kesin olarak çeviremeyeceğim isteklerini pazartesiye erteledim, F[reiligrath]'a bonoyu ödediğin ya da ödeyeceğin şu anda tekrar senin boynuna sarılmanın benim için hoş olmadığını anlıyorsun. Ama bu bir demirden zorunluluk. Müsveddelerin devamı konusunda kendime sekiz gün tatlil verdiğimden, gelecek hafta herhangi bir mali vurgun yapmaya çalışacağım. Bu kadar parasızlık çeken bir kimsenin "para" üzerine yazı yazdığını sanmıyorum. Bu konuyu işlemiş olan yazarların çoğu, araştırmalarının konusu bakımından son derece rahattılar.

İş, Berlin'de olursa, bütün pisliğin içinden çıkmam mümkün. Bunun zamanı çoktan geldi.

MARX'TAN JOSEPH WEYDEMEYER'E
1 ŞUBAT 1859
[PARÇA]

Ve şimdi esasa gelelim. "Ekonomi Politiğin Eleştirisi" broşürler halinde (ilk broşürler bugünden itibaren 8-10 gün içinde) Berlin'de Franz Duncker tarafından (Besser Yayınevi) yayınlanacaktır. Yalnızca Lassalle'ın olağanüstü çabası ve ikna yeteneği, Duncker'i, bu adımı atmaya sevketti. Bu arada bir açık kapı bıraktı. *Kesin anlaşma ilk broşürlerin satışına bağlı.*

Bütün ekonomi politiği altı kitaba bölüyorum:

Sermaye; Toprak Mülkiyeti; Ücretli Emek; Devlet; Dış Ticaret; Dünya Pazarı.

Sermaye hakkındaki birinci kitap 4 kısma ayrılıyor.

Kısım I: *Genel Olarak Sermaye,* üç bölüme ayrılıyor: 1. *Meta*; 2. *Para ya da Basit Dolaşım*; 3. *Sermaye.* Aşağı yukarı on forma olan 1. ve 2. ilk yayınlanan broşürleri kaplıyor. Ayağım yere basıncaya kadar, "*Sermaye*" üzerine olan üçüncü bölümü geriye almamdaki *siyasal* nedenleri kavrı-

yorsun.

Yayınlanan broşürlerin içindekiler şunlardır:

Birinci bölüm: Meta.

A. *Metanın tahlili üzerine tarihsel düşünceler.* (William Petty (Karl II zamanında İngilizler); Boisguillebert (XIV. Louis); *B. Franklin* (1719'da ilk gençlik yazıları); fizyokratlar, Sir James Steuart; Adam Smith; Ricardo ve Sismondi.)

İkinci Bölüm: Para ya da basit dolaşım.

1. *Değerlerin ölçüsü.*

B. *Paranın ölçü birimi üzerine teoriler.* (17. yüzyıl sonu Locke ve Lowndes; Berkeley piskoposu (1750); Sir James Steuart; Lord Castlereagh; Thomas Attwood; John Gray; prudoncular.)

2. *Dolaşım aracı.*

a) *Metaların başkalaşımı.*

b) *Paranın dolaşımı.*

c) *Sikke. Değer alameti.*

3. *Para.*

a) *Para yığma.*

b) *Ödeme aracı.*

c) *Dünya parası.*

4. *Değerli madenler.*

C. *Dolaşım aracı ve para üzerine teoriler.* (Para sistemi; "Spectator"; Montesquieu; David Hume; Sir James Steuart; A. Smith; J.-B. Say, Bullion Komitesi, Ricardo, James Mill; Lord Overstone ve okulu; Thomas Tooke (James Wilson, John Fullarton).)

Bu iki bölümde, özel üretimi devam ettiren, ama özel ürünlerin değişimini düzenleyen, metayı isteyen, ama *parayı* istemeyen, şimdi Fransa'da moda prudoncu sosyalizm temelinden yıkılıyor. Komünizm, her şeyden önce, bu "sahte kardeşinden" kurtulmalıdır. Ama bütün polemik amacından ayrı olarak biliyorsun ki, ekonomi politiğin en soyut bölümü olmasından ötürü, basit para biçimlerinin tahlili en zor olanıdır.

Partimiz için bilimsel bir zafer kazanacağımı umut

ediyorum. Ama, yandaşlarımız şimdi yayınevinin "vicdan kuruntusunu" dindirmek için, [broşürlerden] yeteri kadar satın alarak çok sayıda olduklarını göstermelidirler. Girişimin devamı, ilk broşürlerin satışına bağlı. Kesin anlaşmayı yaptığım zaman, her şey yolundadır.

ADLAR DİZİNİ

A

Anacharsis. — 97n.
Arbuthnot, George (1802-1865). — İngiliz iktisatçı, Sir Robert Peel'in özel sekreteri. — 231.
Aretino, Pietro (1492-1556). — İtalyan yazar, yergi broşürleri ve şiirleriyle tanınır; papalar ve prenslerin saraylarında yaşamıştır, — 211.
Aristoteles (MÖ 384-322). — Yunanlı filozof, "antikçağın bütün filozofları içinde zekası en geniş kapsamlı olanı" (Engels). — 43n, 60n, 70n, 91n, 149, 173n, 196.
Arrivabene, Jean, Kont (1787-1881). — İtalyan siyasal mültecisi, 1847 Brüksel İktisadi kongresinin hazırlayıcısı, Senior'un dostu ve Fransızca ekonomi politik üzerine yapıtların çevirmeni. — 169n.
Athenaeus (3. yüzyılın başı). — Yunanlı hatip. — 97n.
Attwood, Thomas (1783-1856). — Birmingham'lı bankacı ve mali konular yazarı. — 107, 275, 282.

B

Bailey, Samuel (1791-1870). — İngiliz filozof ve iktisatçı, Ricardo ile polemiğe girişmiştir. Marx kendisinden "yeteneksiz, yüzeysel ve iddiacı bir eleştirici" diye sözeder. — 95n, 181n.
Barbon, Nicolas (1640-1698). — İngiliz iktisatçı, merkantilizme karşı çıkmıştır, serbest değişimi savunmuştur. — 103n.
Bastiat, Frédèric (1801-1850). — Fransız serbest değişimci, vülger iktisatçı. — 55n, 239, 278.
Berkeley, (Berkley) George (1685-1753). — İrlandalı piskopos, gerici filozof. "Duyular tarafından saptanabilen nesnelerin kendinde ve akıl dışında varlığını" yadsıyan bir öznel idealizmin kurucusu. — 53, 103, 104, 150, 282.
Bernier, François (1625-1688). — Fransız yazar ve filozof. — 165.
Blake, William . — İngiliz iktisatçı, para dolaşımı ve yoksulluk üzerine bazı yazıların yazarı. — 133n, 224n.
Blanc, Louis (1811-1882). — Fransız tarihçi, küçük-burjuva sosyalisti. — 209n.
Boisguillebert, Pierre le Pesant sieur de (1646-1714). — Fransız iktisatçı, fizyokratların öncüsü, Fransız klasik ekonomi politiği onunla başlar. — 73, 75, 76, 83, 124n, 132n, 158, 159n, 160n, 282.
Bosanquet, James Whatman (1804-1877). — İngiliz iktisatçı, bir bankanın sahibi. — 126n, 213n, 218.
Bray, John Francis (1809-1895). — İngiliz ütopik sosyalisti, çartist. — 112n, 275.
Brougham, Henry Peter (1778-1868). — İngiliz hukukçu ve devlet adamı. Whig partisinin taraftarı. — 83.
Buchanan, David (1779-1848). — İngiliz iktisatçısı, "fizyokratların baş düşmanı" (Marx). — 144n.
Burleigh, William Cecil, Lord (1520-1598). — İngiliz devlet adamı. — 181n.
Büsch, Johann Georg (1728-1800). — Alman iktisatçı, matematik profesörü ve Hamburg'da bir ticari işletmenin müdürü. — 210n.

C

Carey, Henry Charles (1793-1879). — Amerikalı iktisatçı, Ricardo'nun toprak rantı teorisine karşı çıkmıştır, ilkönce serbest değişimci idi, sonra himayeci oldu. — 239, 240, 278.
Carli, Giovanni Rinaldo (1720-1795). — İtalyalı astronom ve iktisatçı, merkantilistlere karşı yazılar yazmıştır. — 189n.
Castlereagh, Robert Stewart (1769-1822). — Gerici İngiliz devlet adamı. — 107, 282.
Cato, Marcus Porcius (MÖ 95-46). — Romalı siyaset adamı. — 162.
Charles II (1630-1685). — 1660'tan 1685'e kadar İngiltere kralı. — 75n.
Chevalier, Michel (1806-1879). — Bonapartizme katılan eski sen-simoncu, serbest değişimci. — 149n, 197n.
Clay, William (1791-1869). — Liberal İngi-

liz siyaset adamı. — 231.
Cobbett, William (1763-1835). — İngiliz gazeteci, genel oy hakkı ve çalışanların durumunun ıslahı uğruna savaşımda çartistlerin öncüsü, hukuk devleti taraftarı, "yüzyılın en büyük İngiliz siyasi yazarı" (Marx). — 125n.
Colomb, Christophe (1446-1506). — Amerika'yı keşfeden İtalyan denizci. — 198n.
Cooper, Thomas (1759-1840). — İngiliz doğa filozofu ve siyaset adamı. — 53.
Corbet, Thomas. — 19. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan İngiliz iktisatçı. — 126n.
Cotton, William (1786-1866). — İngiliz tüccar ve bankacı, İngiltere Bankası yönetmeni, altın tartmak için otomatik bir terazinin mucidi. — 142.
Cromwell, Oliver (1599-1658). — İngiliz devlet adamı, 1648-1649 burjuva devriminin önderi, daha sonra 1653'ten 1658'e kadar "Lord-Protecteur" İngiliz Cumhuriyetinin devlet başkanı oldu. — 75n.

D

Darimon, Alfred (1819-1912). — Fransız siyaset adamı, Prudoncu, *Représ-entant du peuple*'ün *La Voix du peuple*'ün ve *Peuple*'ün başyazarı. Daha sonra da *La presse*'in yazarı. — 112n.
Dodd, George (1808-1881). — İngiliz yazarı. — 139n.
Duncker, Franz. — Berlin'de Besser Yayınevi sahibi. — 274, 279, 280, 281.

E

Edward, III. "Windsor" (1312-1377). — 1327'den 1377'ye kadar İngiltere kralı. — 99.
Engels, Friedrich (1820-1895). — 23, 40, 41, 274, 280.
Euripides (MÖ 480-406). — Yunan dram yazarı. — 174n.

F

Forbonnais, François Véron de (1722-1800). — Fransız maliyeci ve iktisatçı, merkantilist ve himayeci. Fizyokratlara karşı çıkmıştır. — 206n.
Franklin, Benjamin (1706-1790). — Amerika Birleşik Devletleri siyaset adamı ve iktisatçı, Amerikan bağımsızlık savaşımında büyük bir rol oynamıştır. Amerika'da rasyonalizmin en önemli temsilcisi. — 77, 78, 150, 206n, 282.
Feuerbach, Ludwig (1804-1872). — Materyalist Alman filozofu. — 28.
Fullarton, John (1780-1849). — İngiliz iktisatçısı, Currency Theory'nin eleştirisini yapan "Banking-School"dan-dır. — 233, 282.

G

Galiani, Ferdinando (1728-1787). — Başpapaz ve İtayan diplomatı, fizyokratlara karşı yazı yazan merkantilist iktisatçı. — 52n, 79n, 96n, 116n, 134n, 193n.
Garnier, Germain (Comte de) (1754-1821). — Fransız iktisatçı, bonapartçı senatör, "Directoire ve Consulat'ın iktisatçısı" (Marx). A. Smith'in çevirici ve yorumcusu. — 97n, 139n.
Genovesi, Antonio (1712-1769). — İtalyan tanrıbilimci ve filozof, Locke'un öğrencisi, merkantilist. — 68n, 157n.
George II (1683-1760). — 1727'den 1760'a kadar Büyük Britanya ve İrlanda'nın kralı. — 96n, 99.
George III (1738-1820). — 1760'tan 1820'ye kadar İngiltere kralı. — 96n.
Gladstone, William Ewart (1809-1898). — İngiliz devlet adamı, ilkönce muhafazakârdı, sonra liberallerin lideri oldu. — 86.
Gray, John (1798-1850). — Ütopik sosyalist, Owen'ın öğrencisi, toplumsal sorunu, değişimin temelini teşkil edecek olan para-emek ütopyasıyla çözüme bağlamak istiyordu. — 109, 110, 111, 112, 275, 282.
Grimm, Jakob (1785-1863). — Alman dilcisi. — 195.
Gottsched, Johann Christoph (1700-1766). — Alman estetikçisi ve edebiyat eleştiricisi, ukala tip. — 211.
Guizot, François Pierre Guillaume (1787-1874). — Gerici Fransız devlet adamı. 1840'tan 1848'e kadar başbakan. Fransa ve İngiltere üzerine tarihsel yapıtların yazarı. — 39.

H

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1770-1831). — Alman klasik felsefesinin ve diyalektiğin yasalarını bulmuş olan nesnel idealizmin başlıca temsilcisi. — 25, 28, 29, 30, 31, 38, 41, 259, 260.
Hobbes, Thomas (1588-1679). — İngiliz filozofu. "Bacon'un materyalizmini sis-

temleştirmiştir. ... Onda fizik hareket, mekanik ya da matematik harekete feda edilir. ... Materyalizm insana düşman kesilir" (Marx). Mutlak krallık yanlısı. — 74.

Hodgskin, Thomas (1787-1869). — İngiliz iktisatçı, klasik ekonomiye proleter muhalefetin temsilcilerinden biri, bununla birlikte Ricardo'nun teorilerinin içinde hapsedilmiş olarak kalmaktadır, "kapitalist üretimin bütün iktisadi koşullarını sonsuzluğa dek sürecek biçimler olarak kabul eder, yalnızca bir üretimin temeli ve aynı zamanda zorunlu sonucu olan sermayeyi ortadan kaldırmak ister" (Marx). — 72n.

Homeros. — (Milattan Önce 10. yüzyılda doğduğu söylenmiş olan) *Iyada* ve *Odiseus* destanlarının kendisinin olduğu kabul edilen Yunan ozanı. — 211.

Horace Quintus Flaccus (MÖ 65-8). — En ünlü Romalı lirik ozan, kaside ve taşlamalar yazmıştır. — 168n.

Hume, David (1711-1776). — Bilinemezci İngiliz filozofu, Hume, yalnızca bize duygularımızca dayandığımız için dünyanın bilinmesinin olanaksızlığını iddia eder. İktisatçı olarak Hume, merkantilistlere karşıydı ve serbest değişimin tutarsız bir savunucusuydu. Metaların fiyatlarının dolaşımdaki para miktarına bağlı olduğunu iddia eden teorinin (miktar teorisinin) 18. yüzyılda başlıca temsilcisi. – 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 210, 211n, 212, 214, 227, 228, 232, 282.

J

Jacob, William (1762-1851). — İngiliz istatistikçi, tarım ve maliye uzmanı. — 139n, 171.

Jovellanos, Ramires Caspar Melchior de (1744-1811). — İspanyol yazarı, iktisatçı. — 76n.

Julius, Gustav (1810-1851). — Köklü reformlardan yana Alman yazarı ve iktisatçı, Leipzig'de çıkan *Gazete générale*'in başyazarı; *Berliner Zeitungshalle*'nin yayıncısı.— 210n.

K

Koener, M. G. (?,1772). — Alman siyasal yazarı. — 195n.

Ksenofon (MÖ 430-354). — Yunanlı general ve tarihçi, Sokrates'in öğrencisi. — 171n, 173n, 197.

L

Lassalle, Ferdinand (1825-1864). — Alman hatip ve ajitatörü. Marx'ın deyişiyle Alman işçilerini 15 yıl süren uykularından uyandırmış, daha sonra ise marksizmin ilkelerini değiştirmeye girişmiş bir idealist, sonunda toplumsal reformculukta karar kılmıştır. — 272, 278, 281.

Law, John (1671-1729). — İskoçyalı maliyeci ve iktisatçı. 1716'da Paris'te Fransız devletinin borçlarını ödemek için eksik madenî kâğıt para emisyonunda bulunan devlet imtiyazlı bir banka kurdu. Maliye genel denetimcisi. Kurduğu işletmeler, 1720'de iflas etmiştir. — 206n, 209n, 212.

Lessing, Gotthold Ephraim (1729-1781). — Alman rasyonalisti, oyun yazarı ve zamanının başlıca eleştiricisi. Edebiyat alanında Alman burjuvazsini mutlakiyete karşı savunur. — 210.

List, Friedrich (1789-1846). — Alman iktisatçısı, Almanya kapitalist üretim sisteminin bağımsız olarak gelişmesi uğruna savaşım veren 1848 öncesi Alman burjuvazisinin teorisyeni. Kendisi "Kol emeğinin yerine makineleri, ataerkil sanayi yerine modern sanayii koymak için, ... burjuvazinin, özellikle büyük sanayici kapitalistlerin egemenliğini geliştirmek için" (Marx) himayeciliği savunmuştur. — 24.

Locke, John (1632-1704). — İngiliz filozofu, Descartes'ın içten gelme fikirler teorisine karşı çıktı ve bilgiyi deneye bağladı. Bir metafizik duyusal-cılığın kurucusudur. İktisatta yükselen burjuvazinin çıkarlarının savunucusudur. — 100n, 102, 153, 185, 200, 206, 211n, 282.

Louis XIV (1638-1715). — 1643'ten 1715'e kadar Fransa kralı. — 76n, 282.

Lowndes, William (1652-1724). — 1695'ten başlayarak İngiliz maliye nazırı, aynı yıl içinde para değeri sorunu üzerine araştırmalarını *A Report Containing an Essay for the Amendement of the Coins* başlığı altında yayınlıyor. — 101, 102, 107, 153, 282.

Loyd, Jones (1796-1883). — İngiliz liberal siyaset adamı ve bankacısı. — 231.

Luther, Martin (1483-1546). — Alman Reform hareketinin önderi. Protestanlar safında ılımlı burjuva reformunun temsilcisi. Köylüler Savaşında katolik karşı-devrimci partiyle birleşerek Thomas

Münzer yönetimindeki köy ve kent devrimcilerine karşı çıkıyor. — 165n, 178n, 184.

M

McCulloch, John Ramsay (1789-1864). — Sermayenin savunucusu, İngiliz iktisatçı, "Ricardo'nun ekonomi politiğinin vülgerleştiricisi, Ricardo sisteminin çözülüp dağılışının acınacak manzarasını sunar." "Onun para üzerine, vergiler vb. üzerine son yazıları, bütün *whigs* kabineleri için basit savunmalar, bunlar adamımıza paralı mevkiler sağlamıştır." (Marx). — 53n, 73n.

Maclaren, James. — İskoçyalı iktisatçı. — 94n, 210, 21 1n.

Macleod, Henry Dunning (1821-1902) — İskoçya Bankasının avukatı ve teorisyeni. — 84n, 180n.

Malthus, Thomas Robert (1766-1834). — İngiliz din adamı ve iktisatçısı, "usta bir intihalci". Onun gerçek değeri "sermaye ile ücretli emek arasındaki değişimin eşitsizliğinin bütün önemini belirtmiş olmasındadır". Ama o bunu "bir yandan çalışan sınıfların yoksulluğunun zorunluluğunu tanıtlamak için ... öte yandan, kapitalistlere yüksek ücretle tutulan bir devlet papazları ekibinin kendileri için vazgeçilmez bir şey olduğunu tanıtlamak için" yapmaktadır, emekçilerin artan yoksullaşmasını nüfus artışına göre gıda maddelerinin üretiminin yetersizliğiyle açıklamakta ve proletaryaya doğumları sınırlamasını öğütlemektedir. — 125n.

Mandeville, Jehan de ("Sir John Mandeville"). — 1353-1371 yıllarında İngiltere'de yayınlanmış olan bir seyahatnamenin hazırlayıcısının takma adı; bu yapıt birçok dillere çevrildi ve büyük ilgi topladı. — 150n.

Martyr, (Anghiera) Peter (Pedro) (1457-1526). — İtalyan tarihçisi, Fransa kralı XI. Louis'nin hekimi, daha sonra İspanya kraliçesi İsabella'nın sarayında mürebbilik yapmıştır, büyük kaşiflerle ve sömürge fatihleriyle ilişkileri oldu ve bunların keşifleri üzerine birçok yapıt yazdı. — 194.

Mendelssohn, Moses (1729-1786). — Alman küçük-burjuva filozofu, edebi yavanlığın kusursuz tipi. — 250.

Mill, James (1773-1836). — İngiliz tarihçisi, filozof ve iktisatçı. "Ricardo'nun teorisini sistematik bir şekilde sunan ilk adam". Ricardonun teorisindeki çelişkileri "açıklığa kavuşturmaya" çalışırken çelişkiler içinde bizzat kendisi bocalıyor ve bu çelişkileri çözüme bağlama çabasını gösterirken dogmatik temsilcisi bulunduğu teorinin yıkılışının başlangıcı manzarasını gözler önüne seriyor" (Marx). — 125, 224, 227, 282.

Mill, John Steuart (1806-1873). — James Mill'in oğlu, İngiliz filozof ve iktisatçı, serbest değişimci ve seçmeci, klasik ekonomi politiğin son sözcüsü, Ricardo okulunun dağılması onunla sona erer. Bu okulun öğretileriyle proletaryanın sosyalist istemleri arasında bir uzlaşma arar. — 125, 241, 242.

Misselden, Edward (?-1654). - Tüccar, 1623 ila 1633 arasında Delft'te bir ticaret şirketi müdürü, Doğu Hindistan şirketi hizmetinde bulunmuştur, daimi ticaret komisyonu üyesi. — 158n, 163, 166n.

Montanari, Geminiano (1633-1687). — İtalyan matematikçi ve astronom. Para üzerine iki yapıtın yazarı: *Breve trattato del valore delle monetne,* vb. (1680) ve *La zecca in consulta di stato, trattato mercantile,* vb. (1687). — 58n, 192n.

Montesquieu, Charles Louis de (1689-1775). — Fransız siyasal yazar. Avrupa liberalizminin babası "paranın kuantum (miktar) teorisi" denen şeyin temsilcisi— 200, 207, 282.

Müller, Adam (1779-1829). — Alman siyaset adamı ve iktisatçı. "Derinliği ... iddialı olarak esrarlı ve önemli bir nitelik atfettiği yüzeydeki toz bulutlarının seyredilmesiyle kalan" (Marx) romantik iktisatçı. — 96n, 97n.

N

Napoléon I (1769-1821). —222, 223.

Norman, G. Warde (1793-1883). — İngiliz iktisatçı, özellikle para ve bankacılık üzerine yazmıştır, İngiltere Bankasının müdürü. — 231.

O

Opdyke, George (1805-1880). — Amerikalı iktisatçı, New York'lu bankacı, sonraları, aynı kentin belediye başkanı olmuştur. — 126n.

Overstone, Lord Samuel Jones Loyd (1796-1883). — İngiliz bankacısı, *currency-principle*'nin temsilcisi, 1844'te bu ilkeye göre hazırlanan bankalar yasasının babası. — 217, 231, 232, 282.

Owen, Robert (1771-1851). — İngiliz ütopik sosyalist, ilkönce fabrikatördü, fabrikalarında edindiği pratik deneyimler, onu bir komünist öğretiye götürmüştür. Her türlü zor kullanıma karşıydı. Amerika'da komünist koloniler kurma yolunda çabaları başarısızlığa uğramıştır. Bundan sonra, "doğrudan doğruya işçi sınıfına başvurdu ve eylemini daha otuz yıl bu sınıfın içinde yürüttü. Bütün toplumsal hareketlerin, İngiltere'de gerçekleştirilmiş olan bütün gerçek ilerlemelerin Owen'in adıyla bağı vardır." (Engels). — 83.

P

Peel, Sir Robert (1788-1850). — İngiliz devlet adamı, Tory (muhafazakâr). 1844 bankalar kanununa kendi adını vermiştir. "Toprak aristokrasisinin lideri durumuna gelmiş olan bu bankacı oğlu ... bu durumunu, devamlı olarak ... toprak aristokrasisinden burjuvazinin lehine tavizler koparmak için... kullandı (tahıl gümrük resminin kaldırılması gibi)" (Marx). — 86, 98, 107, 108, 217, 231.

Pereire, saac (1806-1880). — Fransız bankacı, sen-simoncu, "Credit Mobilier"nin kurucularından. — 123n.

Petro, Büyük (1672-1725). — 1682'den 1725'e kadar Rus çarı. — 149.

Petty, Sir William (1823-1887). — İngiliz iktisatçı ve istatistikçi, "modern ekonomi politiğin kurucusu, deha sahibi ve en özgün iktisat bilginlerinden" (Marx). — 53, 73, 74, 75, 76, 86, 158n, 164n, 282.

Philippe II (1528-1598). — İspanya kralı. — 163.

Platon (MÖ 348, yaklaşık olarak). — Yunan filozofu, köle sahipleri sınıfının ideoloğu. Nesnel idealizmin kurucusu. Onun teorisine göre, nesneler hakkında fikirler, nesnelerin görünüşteki ve geçici varlıklarıyla çelişen, bunların gerçek özleri olarak, zaman ve uzay dışında ebedi ve hareketsiz olarak kalırlar. — 149.

Puşkin, Aleksandır Sergeyeviç (1799-1837). — Ünlü Rus ozanı. — 221n.

Properce, Sextus Propertius (MÖ 1. yüzyılın ortalarına doğru doğmuştur). — Augustus zamanının Romalı ağıt ozanı. — 45.

Proudhon, Pierre Joseph (1809-1865). — Fransız yazarı, sosyalist, gerici küçükburjuva, anarşizmi kuran teorisyenlerden biri. Proudhon "iktisadi kategorileri ... sonsuzluğa kadar devam eden fikirlere indirger ve bu dolambaçlı yolla burjuva ekonomi politiğinin görüşüne varır. Onun sosya-lizmi, küçük-burjuva ütopyacılığının ta kendisidir." "O, bilimsel diyalektiği, gerçekte hiç bir zaman anlamadığı için, ancak sofizme varmakla kalmıştır." (Marx). Marx'ın *Felsefenin Sefaleti* adlı yapıtında eleştirdiği Proudhon'un fikirlerinin, Fransa'da uzun zaman büyük etkisi olmuştur. — 41, 84n, 109n, 112, 239, 267.

R

Ricardo, David (1772-1823). — İngiliz iktisatçı, kendisiyle doruğuna varan klasik ekonominin son büyük temsilcisi. Onun hareket noktası, değerin iş-zamanı ile belirlenmesidir. Marx der ki: "Ricardo —iç savaşımın gösterdiği gibi— sınıfların iktisadi çelişkisini keşfediyor ve ifade ediyor, ve böylece ekonomi politikte, bu savaşımı ve tarihsel gelişmenin tarzlarını kökler halinde kavramak ve açıklığa çıkarmak olanaklı oluyor." Bununla birlikte, Ricardo, sonsuzluktan gelip sonsuzluğa dek süreceğini sandığı kapitalist üretim tarzının tarihsel niteliğini anlamamıştır. Kendisi, Hume'un yanlış para teorisinin temsilcisidir. — 73, 82, 83, 125n, 135, 199, 210, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219n, 220n, 221, 222, 224, 228, 229, 230, 231, 232, 237, 238, 252, 254, 273, 275, 282.

Rousseau, Jean-Jacques (1712-1778). — 238.

S

Saint-Simon, Claude-Henry, comte de (1760-1825). — Fransız ütopik sosyalisti. "Öyle dahice bir geniş görüş sahibi ki, ondan sonra gelen sosyalistlerin salt iktisadi nitelik taşımayan hemen hemen bütün fikirleri onda filiz halinde mevcuttur." (Engels). — 123n.

Say, Jean-Baptiste (1767-1832). — Fransız iktisatçı. Marx'a göre, "kendi yavan ve yüzeysel karakterini A. Smith'in eksik ve yanlış görüşlerini muğlak ve içi kof cümleler şekline sokarak maskelemeye çalışan pek vülger bir iktisatçıdır". Kendisini sonra gelen vülger iktisatçılardan ayırdeden şey, onun "ekonomi

politik malzemesini henüz tam olarak hazırlanmış bulmaması ve bu durumda iktisadi sorunlara klasik ekonomi politik açısından bir çözüm getirme yolunda bazı çabalar göstermesidir" (Marx). 55n, 84n, 125n, 149n, 211, 282.

Schaper — 1837'den 1842'ye kadar Tréves mülki amiri. Sonra 1845'e kadar Renanya valiliğini yaptı. — 38.

Senior, William Nassau (1790-1864). — İngiliz iktisatçı, "mevcut düzenin basit savunucusu ve, bu yüzden de, vülger ekonomist", "kültürlü burjuvazinin sözcüsü" (Marx). — 169n, 181n.

Shakespeare (1564-1616). — 269.

Sismondi, Jean Charles Simonde de (1773-1842). — İsviçreli iktisatçı ve tarihçi. İktisadi romantizm açısından klasik iktisadın eleştiricisi. — 73, 83, 125n, 282.

Smith, Adam (1723-1790). — İngiliz iktisatçı ve ahlakçı. Klasik ekonomiye daha tamamlanmış bir biçim kazandırmıştır. Marx, onun için, manüfaktür döneminin iktisatçısıdır der. Onun doktrinine göre, ulusların gerçek zenginliğini —merkantilistlerin iddia ettikleri gibi— para teşkil etmez, değişimdeğerleri yaratan yararlı emek oluşturur. Ona göre, fizyokratlarda olduğu gibi, yalnızca tarım emeği değil, genel olarak endüstri emeği, değeri ve artıdeğeri yaratır. — 33, 55, 73n, 76n, 79n, 81, 82, 92, 97n, 144n, 160, 184, 210, 211, 237, 238, 241, 262, 282.

Smith, Thomas. — İngiliz devlet adamı. *Britain Independent of Commerce,* adlı broşürün yazarı — 181n.

Spinoza, Baruch (*Benedictus*) (1632-1677). — Ünlü Hollandalı filozof, panteist. Engels, kendisinden modern felsefenin diyalektiğinin parlak bir temsilcisi olarak sözeder. — 210, 246.

Stein, Lorenz von (1815-1890). — Alman tarihçi ve iktisatçı. Kiel'de ve sonra da Viyana'da profesör. "Stein, mekanik bir tarzda, birbirinden kopuk en kötü yavanlıkları bazı hegelci fikirlerle süsleyerek biraraya toplamaktadır." (Marx). — 25, 44n, 53n.

Steuart (*Stewart*), *Sir James D.* (1712-1780). — İngiliz iktisatçı. Marx'a göre, onun doktrini, merkantilizmin rasyonel ifadesidir. "Sermayeyi anlayışında onun meziyeti, bir yandan, belirli sınıfların mülkiyeti sayılan ve, öte yandan işgücü olarak kabul edilen çalışma koşulları arasında, ayrım sürecinin nasıl meydana geldiğini göstermiş olmasındadır" (Marx). O, kârı, değere oranla, fiyat fazlası olarak açıklar. — 79, 80, 102, 103, 104, 105, 106, 125, 203n, 207, 208, 209, 210, 211n, 232, 238, 275, 282.

Storch, Henry (1766-1835). — Rus iktisatçı, A. Smith'le tartışmıştır. — 149n, 169n, 250.

Strabon (MÖ 66 — MS 24). — Ünlü Yunan coğrafyacısı. —196.

T

Thompson, William (yaklaşık olarak 1785-1833). — İngiliz iktisatçı, Owen'ın öğretilisi, Owen'ın komünizminin başlıca bilimsel temsilcisi. — 112n.

Tooke, Thomas (1774-1858). — İngiliz iktisatçı, önemli bir yapıt olan *Fiyatlar Tarihi*'nin yazarı. *Currency-principle* teorisyenlerine karşı çıkmıştır. Marx, onun için, "azçok değer taşıyan son İngiliz iktisatçısıdır" der. — 126n, 222n, 224n, 232, 233n, 234n, 282.

Torrens, Robert (1780-1864). — İngiliz subay ve iktisatçı, serbest değişimci; *currency-principle*'ın temsilcilerinden. — 231.

U

Urquhart, David (1805-1877). — İngiliz diplomat ve yazar, İngiliz hükümetinin Çardan yana Doğu politikasına (Lord Palmerstone'a) karşı Türkiye tarafını tutmuştur. — 99n, 275.

Uztariz, Jeronimo (1730 ile 1742 arasında ölmüştür). — İspanyol iktisatçı, merkantilist. — 76n.

W

William III (*Guillaume of Orange*) (1650-1702). — 1689 ile 1702 arasında İngiltere kralı. — 98, 101, 107.

Wilson, James (1805-1860). — İngiliz iktisatçı, serbest değişimci, *Economist* dergisinin kurucusu. — 222n, 233, 282.

Y

Young, Arthur (1741-1820). — İngiliz yazar ve istatistikçi. — 209n.

KAYNAKLAR DİZİNİ

I. YAZARLAR

A

ARİSTOTELES. *De Republica* ["Devlet"]. I. Bekker Oxonii yayını, 1837 — 43, 70, 149, 173.

— *Ethika Nicomachea* ["Nicomachea Ahlakı"], I. Bekker Oxonii yayını, 1837. — 91, 149.

ATHENAEUS, *Deipnosophistarum libri quindecim* ["Onbeş Kitapta Sofistler Sofrası"]. Livre IV, Schweighäuser yayını, Strasbourg, 1802. — 97.

[ATTWOOD T., WRIGHT T. B., HARRLOW J.], *The Currency Question, the Gemini Letters* ["Dolaşım Araçları Sorunu, İkiz Mektuplar"]. London 1844. — 107.

B

[BAILEY Samuel], *Money and its Vicissitudes in Value; as They Affect National Industry and Pecuniary Contracts; With a Postscricpt on Joint-Stock Banks* ["Para ve Paranın Değer Değişiklikleri; Bunların Sanayi ve Ulusal Para Sözleşmeleri Üzerindeki Etkisi; Hisse Senetli Bankalar Üzerine Bir Ekler Kısmı İle"], London 1837. — 95, 181.

BARBON Nicholas, *A Discourse Concerning Coining the New Money Lighter, in Answer to Mr. Locke's Considerations About Raising the Value of Money* ["Bay Locke'un Paranın Değerinin Yükselmesi İle İlgili Görüşlerine Yanıt Olarak Yeni Paranın Daha Hafif Olarak Basılması Üzerine İnceleme"], London 1696. — 103.

BERKELEY George, *The Querist* ["Soru Soran"], London 1750. — 53, 103, 150.

BERNIER François, *Voyage contenant la description des États du Grand Mogol,* ["Büyük Moğol Devletlerinin Tarifini İçeren Seyahatname"], Paris 1830. — 165.

BLAKE William, *Observations on the Effects Produced by the Expenditure of Government During the Restriction of Cash Payments* ["Sikke Olarak Ödemelerin Durdurulması Sırasında Hükümet Masraflarının Etkileri Üzerine Gözlemler"], London 1823. — 133, 224.

BOISGUILLEBERT [Pierre le Pesant], *Le Détail de la France,* ["Ayrıntı-larıyla Fransa"], "Collection des principaux économistes"de, Volume I: "Économistes financiers du XVIII. siècle." Daire yayını, Paris 1843. — 124, 132, 184.

— *Dissertation sur la nature des richesses, de l'argent et des tributs,* vb. ["Servetlerin, Paranın ve Vergilerin Niteliği Üzerine Tahlil"]. "Collection des principaux économistes"de, Vol. I: "Économistes financiers du XVIII. siècle". Daire yayını, Paris 1843. — 76, 158, 159.

BOSANQUET, J. W., *Metallic, Paper and Credit Currency and the Means of Regulating Their Quantity and Value* ["Madenî Dolaşım Araçları, Kâğıt Para ve Kredi ve Bunların Miktarlarını ve Değerlerini Düzenlemenin Yolları"], London 1842. — 126.

BRAY J. F., *Labour's Wrongs and Labour's Remedy or the Age of Rigth,* ["Emek Derdi ve Emek Davası, ya da Hukuk Çağı"], Leeds 1839. — 112.

BUCHANAN D., *Observations on the Subjects Treated of in Doctor Smith's Inquiry on the Wealth of Nations,* vb. ["Dr. Smith'in Ulusların Zenginliği Üzerine Araştırmalarında Ele Aldığı Konular Üzerine Gözlemler"], Edinburg 1814. — 144.

C

CARLI G. R., *Notes Pour P. Verri. "Meditazioni sulla Economia Politica"* [P. Verri Notlar: "Ekonomi Politik Üzerine Düşünceler"]. "Serritori C-laccisi İtaliani di Economia Politica"da. Parte Moderna. Vol. 15. Custodi yayını, Milano 1804. — 189.

CHEVALIER Michel, *Cours d'économie*

politique fait au Collége de France, La monnaie ["Collége de France'da Verilmiş Olan Ekonomi Politik Dersleri. Para"], Bruxelles, 1850. — 149, 197.
COBBETT William, *Political Register* ["Siyasi Özet"] 1807. — 125.
COOPER Thomas, *Lectures on the Elements of Political Economy* ["Ekonomi Politiğin İlkeleri Üzerine Konferans"] Columbia, 1820: London, 1831. — 53.
CORBET Thomas. *An Inquiry into the Causes and Modes of the Wealth of Individuals; or the Principles of Trade and Speculation Explained* ["Bireylerin Servetinin Nedenleri ve Tarzları Üzerine Araştırma; ya da Ticaretin ve Spekülasyonun İlkelerinin Açıklanması"], London, 1841. — 126.

D

DARİMON Alfred, *De la Réforme des Banques* ["Banka Reformu Üzerine"], Paris 1856. — 112.
DODD George, *Curiosities of Industry and the Applied Sciences* ["Sanayiin ve Tatbiki Bilimlerin Özellikleri"], London 1854. — 139.

E

ENGELS Friedrich, *Die Lage der arbeitenden Klasse in England* ["İngil-tere'de Emekçi Sınıfın Durumu"], Leipzig 1845. — 40.

F

FRANKLIN Benjamin, *A Modest Inquiry into the Nature and Necessity of Paper Currency* ["Kâğıt Paranın Niteliği ve Dolaşımının Gereği Üzerine Mütevazı İnceleme"] (1729). "The Works of B. Franklin"de J. Sparks yayını, Boston 1836. — 77.
— *Remarks and Facts Relative to the American Paper Money* ["Amerikan Kâğıt Parasıyla İlgili Görüşler ve Gerçekler"], (1764). "The Works of B. Franklin"de, J. Sparks yayını, Boston 1836. — 78.
FULLARTON John. *On the Regulation of Currencies, Being an Examination of the Principles on Which It Is Proposed to Restrict within Certain Fixed Limits the Future Issues on Credit of the Bank of England and of the Other Banking Establishments Throughout the Country* ["Dolaşım Araçlarının Düzenlenmesi, İngiltere Bankası ve Bütün Ülkenin Öteki Banka Kurumlarının Kredilerine Dayanılarak Yapılan Yeni Emisyonların Belirli Bir Ölçüde Sınırlanmasında Teklifine Temel Teşkil Eden İlkeler Üzerine Araştırma"], 2. Baskı, London, 1845. — 233.

G

GALIANI Ferdinando, *Della Moneta* ["Para Hakkında"] (1750), "Scrittori Classici Italiani di Economia Politica" da, Parte Moderna, Vol. III. Custodi yayını, Milano 1803, — 52, 79, 96, 116, 134, 193.
GARNIER Germain, *Histoire de la monnaie depuis les temps de la plus haute antiquite jusqu'au régne de Charlemagne* ["En Eski Antikçağdan Şarlman Zamanına Kadar Para Tarihi"], Paris 1819. — 97, 139.
GENOVESI, Antonio, *Lezioni di Economia Civile* ["Burjuva Ekonomisi Üzerine Dersler"], "Scrittori Classici Italiani di Economia Politica"da. Parte Moderna, Vol. VII. Custodi Yayını, Milano 1803. — 157.
GRAY John, *Lectures on the Nature and Use of Money* ["Paranın Niteliği ve Kullanımı Üzerine Dersler"], Edinburg 1848. — 110.
— *The Social System. A Treatise on the Principle of Exchange* ["Toplumsal Düzen. Değişim İlkesinin Tahlili"], Edinburg 1831. — 109, 110, 111.
GRIMM Jakob, *Geschichte der deutcshen Sprache* ["Alman Dili Tarihi"], Leipzig 1848. — 195.

H

HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich, *La Philosophie du droit* ["Hukuk Felsefesi"]. — 38.
— *Phänomenologie des Geistes,* ["Tinin Görüngübilimi"], Werke, Bd. 2, Berlin 1832. — 30.
— *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie,* Berlin 1833-1836. — 30.
— *Vorlesungen über die Aesthetik,* Berlin, 1835-1838. — 30.
HODGSKIN Thomas, *Popular Political Economy* ["Herkes İçin Ekonomi Politik"], London 1827. — 72.
HOMEROS, *Iyada,* — 271.
HORACE FLACCUS. *Satirarum liber secundus* ["İkinci Satir'ler Kitabı"], "Ope-

ra Omnia"da, Fr. J. Doering yayını, Lipsiae 1824, Vol. II. — 168.
HUME David, *Essays and Treatises on Several Subjets* ["Çeşitli Konular Üzerine Denemeler ve Tahliller"], Vol. I, London 1777. — 202, 203, 204, 205.
[HUME James Deacon], *Letters on the Corn Laws, and on the Rights of the Working Classes* ["Tahıl Yasaları, ve Çalışan Sınıfların Hakları Üzerine Mektuplar"], London 1834. — 223.

J

JACOB William, *An Historical Inquiry into the Production and Consumption of the Precious Metals* (Kıymetli Madenlerin Üretimi ve Kullanımı Üzerine Tarihsel Araştırmalar"], Vol. I-II, London 1831. — 139, 171.
JOVELLANOS [Ramirez Gaspar Melehar de], *Obras* ["Yapıtları"], Barcelona 1839-1840. — 76.

K

KOENER M. George, *Abhandlung von dem Alertum des böhmischen Bergwerks* vb. ["Bohemya Madenlerinin Antikçağdaki Durumu Üzerine"]. Schneeberg 1758. — 195.
KSENOFON, *De Vectigalibus* ["Vergiler Üzerine"]. "Xenophontis que extant"da. I. V. Gottlob Schneider yayını. Vol. VI. Lipsine 1815 [vol. VI., s. 156). — 173.

L

LIST Friedrich, *Das nationale System der Politischen Ökonomie* ["Ekono-mi Politik Sistemi"], Bd. I, Stuttgart ve Tübingen 1841. — 55.
LOCKE John, *Some Considerations on the Consequences of the Lowering of Interest, and Raising the Value of Money* ["Faizin Düşmesinin ve Para Değerinin Yükselmesinin Sonuçları Üzerine Bazı Düşünceler"] (1691). "Yapıtları"nda, c. 8, London 1777. — 100, 102, 103, 185.
[LOWNDES William], *A Report Containing an Essay for the Amendment of the Silver Coins* ["Gümüş Sikkelerin Değiştirilmesi İçin Bir Deneme İçeren Bir Rapor"]. London 1695. — 102.
LUTHER Martin, *Von Kauffshandlung und Wucher* ["Ticaret ve Tefecilik Hakkında"], Wittenberg 1524, ("Luther'in Yapıtları"nda, Wittenberg 1569, 6. kısım). — 165, 178, 184.

M

McCULLOCH J[ohn] R[amsay], *Discours sur l'origine, les progrès, les objets particuliers et l'importance de l'économie politique* ["Ekonomi Politiğin Kaynağı, İlerlemesi, Özel Konuları ve Önemi Üzerine Konuşmalar"], Cenevre ve Paris 1825. — 53.
— *The Literature of Political Economy, a Classified Catalogue of Select Publications in the Different Departments of That Science* [Ekonomi Politik Literatürü, Bu Bilimin Değişik Alanlarında Seçme Yazıların Tasnifi Kataloğu"], London 1845. — 73.
MacLAREN James. *A Sketch of the History of the Currency* ["Dolaşım Araçları Tarihinin Taslağı"], London 1858. — 94, 210.
MacLEOD Henry Dunning, *The Theory and Practice of Banking, with the Elementary Principles of Currency, Prices, Credit, and Exchanges* ["Bankacılığın Teorileri ve Pratiği, Dolaşım Araçlarının, Fiyatların, Kredi ve Kambiyonun Başlangıç İlkeleriyle Birlikte"], Vol. I, London 1858, – 84, 180.
MALTHUS T[homas] R[obert], *Definitions in Political Economy,* vb., ["Ekonomi Politikte Tanımlamalar"], London. — 55.
MANDEVILLE Sir John, *Voyages and Travels* ["Geziler ve Gezintiler"]. London 1705. — 150.
MARTYR Anghiera Pedro, *De orbe novo, Decades* ["Yeni Dünyadan, Onyıllar"], Alaca, 1516 ve 1530. Parisiis, 1527. — 194.
MARX Karl. *Misère de la philosophie. Réponse à "la philosophie de la misère"*, par M. Proudhon [" 'Felsefenin Sefaleti', M. Proudhon'un 'Sefaletin Felsefesi'ne Yanıt"], Paris ve Bruxelles 1847. — 41, 84.
— *Discours sur le libre-èxhange* ["Serbest Ticaret Sorunu Üzerine"], Bruxelles 1848. — 41.
— *Travail salairé et capital* ["Ücretli Emek ve Sermaye"], *Neue Rheinische Zeitung*'da, Köln. Nisan 1849. — 41.
[MARX Karl und ENGELS Friedrich), *Manifest der Kommunistischen Partei* ["Komünist Parti Manifestosu"], London 1848. — 41.

MILL, James, *Commerce Defended. An Answer to the Arguments by which Mr. Spence, Mr. Cobbett, and Others, Have Attempted to Prove That Commerce Is Not a Source of National Wealth* ["Ticaretin Savunması Bay Spence, Bay Cobbett ve Ötekilerin Ticaretin Bir Ulusal Zenginlik Kaynağı Olmadığını Tanıtlamak İçin İleri Sürdükleri İddialara Yanıt"], London 1808. — 125.
— *Elements of Political Economy* ["Ekonomi Politiğin İlkeleri"], London 1821. — 125, 224.
[MISSELDEN Edward], *Free Trade, or the Means to Make Trade Florish. Wherein, the Causes of the Decay of Trade in this Kingdom Are Discovered: and the Remedies Also to Remove the Same Are Represented* ["Serbest Değişim ya da Bu Krallıkta Ticaretin Azalmasının Nedenlerinin Açığa Vurulduğu ve Buna Karşı Önlemlerin Önerildiği Ticaretin Açılıp Serpilmesini Sağlamanın Yolları"], London 1622. — 158, 163, 166.
MONTANARI Geminiano, *Della moneta, Trattato mercantile* ["Para Hakkında, Ticaret Üzerine İnceleme"] (1680-1681). "Scrittori Classici Italiani di Economia Politica"da. Parte Antica, Vol. III, Custodi yayını, Milano 1804, — 58, 192.
[MONTESQUIEU Charles de], *De l'esprit des loix* ["Kanunların Ruhu"], London 1757. — 207.
MULLER Adam H[einrich], *Die Elemente der Staatskunst* ["Politikanın İlkeleri], 3. vol., Berlin 1809. — 96.

O

OPDYKE George, *A Treatise on Political Economy* ["Ekonomi Politik Üzerine İnceleme"], New York 1851. — 126.
OVERSTONE [Samuel Jones Loyd], *The Evidence Before the Select Committee of the House of Commons of 1857, on Bank Acts*, ["1857 Avam Kamarası Komisyonuna Sunulan Banka Kanunları ile İlgili Kanıtlar"], London 1858. — 231.

P

PEEL Sir Robert, *The Currency Question, the Gemini Letters*, London 1844. — 108.
PEREIRE I[saac], *Leçons sur l'industrie et les finances* [Sanayi ve Maliye Üzerine Dersler"], Paris 1832. — 123.
PETTY William, *An Essay Concerning the Multiplication of Mankind* ["Nüfus Artışı Üzerine Deneme"] London 1686. — 73.
— *Several Essays in Political Arithmetic*, vb. ["Siyasal Aritmetik Üzerine Birkaç Deneme"], London 1699. — 158, 164.
PLATON, *De Republica* ["Cumhuriyet"], G. Stallbaumius yayını, London 1850. — 149.
PLINIUS, *Historie Naturalis Libri XXXVII* ["Otuz Yedi Kitaplık Tabiat Tarihi"], Vol. V, s. 81. Hamburg, Gotha 1851. — 167.

R

RICARDO David, *The High Price of Bullion. A Proof of the Depreciation of Bank Notes* ["Çubuk Altının Yüksek Fiyatı. Banknotların Değerlerinin Düşmesinin Bir Nedeni"], 4 éd., London, 1811. — 213, 219, 220, 221, 222.
— *Reply to Mr. Bosanquet's Practical Observations on the Report of the Bullion Committee* ["Bay Bosanquet'nin Çubuk Altın Komisyonu Raporu Üzerine İleri Sürdüğü Pratik Görüşlere Yanıt"], 1811. — 218.
— *Proposal for an Economical and Secure Currency; with Observations on the Profits of the Bank of England* ["Ekonomik ve Sağlam Bir Dolaşım Aracı Projesi; İngiltere Bankasının Kârları Üzerine Görüşlerle Birlikte"], 1816, 2. éd., London 1816. — 214.
— *On the Principles of Political Economy and Taxation* ["Ekonomi Politiğin ve Vergilerin İlkeleri Üzerine Düşünceler"], (1817), 3. éd., London 1821. — 82, 213, 214, 219.
ROUSSEAU Jean-Jacques, *Du Contrat social* ["Toplum Sözleşmesi"]. — 238.

S

SAY *Jean-Baptiste, Traité d'économie politique, ou simple exposition de la manière dont se forment, se distribuent et se consomment les richesses* ["Ekonomi Politik İncelemesi, ya da Zenginliklerin Oluşumu, Dağıtımı ve Tüketimi Biçiminin Basit Açıklaması"], t. 1-2, Paris 1803. — 55, 211.
SENIOR N[assau] W[illiam,] *Principes fondamentaux de l'économie politique* ["Ekonomi Politiğin Temel İlkeleri"],

Paris 1836. — 169, 181.
SISMONDI J[ean] C[harles]-L[éonard] Sismonde de, *Etudes sur l'économie politique* ["Ekonomi Politik Üzerine İncelemeler"], Vol. II. Bruxelles 1837. — 83.
SMITH Adam, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* ["Ulusların Zenginliğinin Niteliği ve Nedenleri Üzerine Araştırma-lar"], E. Wakefield yayını. London 1835. — 79, 211.
SPENCE William, *Britain Independent of Commerce; or, Proofs, Deduced from an Investigation into the True Causes of the Wealth of Nations, That Our Riches, Prosperity, and Power, Are Derived from Resources Inherent in Ourseveves, and Would Not Be Affected, Even Though Our Commerce Were Annihilated* ["Ticaretten Bağımsız Büyük Britanya; Zenginliğimizin ya da Ulusların Zenginliğinin Gerçek Nedenlerinin Bir Araştırmasıyla Varılan Refahımızın ve Kuvvetimizin Bizim İçimizde Bulunan Kaynaklardan Geldiğini ve Ticaretimizin Tahribi ile Zedelenmeyeceğini Gösteren Kanıtlar"], London 1807. — 125.
STEIN L[orenz von], *System der Staatswissenschaft* ["Siyasal Bilimin Dok-trini"], Bd. 1: "System der Statistik, der Populationistik und der Volkswirtschaftslehre" [İstatistik, Demografi ve Ekonomi Politik Doktrini], Stuttgart ve Tübingen 1852. — 44, 53.
STEUART James, *An Inquiry into the Principles of Political Economy. Being an Essay on the Science of Domestic Policy in Free Nations* ["Ekonomi Politiğin İlkeleri Üzerine Araştırma. Özgür Ulusların İç Politika Bilimi Üzerine Bir Deneme"], 2. éd., London 1767, Dublin 1770. — 79, 80, 103, 105, 203, 207, 208, 209.
STORCH Henry, *Cours d'économie politique; ou exposition des principes qui déterminent la prospérité des nations* ["Ekonomi Politik Dersleri; ya da Ulusların Refahını Belirleyen İlkelerin Açıklaması"] Paris 1823. — 149, 169.
— *Considérations sur la nature du revenu national* ["Ulusal Gelirin Niteliği Üzerine Düşünceler"], Paris 1828. — 149.

T

THOMPSON Wiliam Thomas, *An Inquiry into the Principles of the Distribution of Wealth, Most Conducive to Human Happiness; Applied to the Newly Proposed System of Voluntary Equality of Wealth* ["Yeni Önerilen Gönüllü Servet Eşitliği Sistemine Uygulanan İnsan Mutluluğuna En Çok Katkıda Bulunulacak Şekilde Servetin Dağıtımı İlkeleri Üzerine Araştırma"], London 1824. — 112.
TOOKE Thomas, *A History of Prices and of the State of the Circulation from 1839 to 1847 inclusive* ["1839-1847 Döneminde Fiyatların ve Dolaşımın Durumunun Tarihi"], London 1848. — 222, 224, 232, 233.
— *An Inquiry into the Currency Principle, the Connection of the Currency with Prices and the Expediency of a Separation of Issue from Banking* ["Dolaşım Araçlarının Teorisi, Dolaşım Araçlarıyla Fiyatların İlişkisi ve Banknot Emisyonu ile Banka Faaliyetinin Ayrılmasının Gereği Üzerine Araştırma"], London 1844, — 126, 233.
— *On the Currency in Connection with the Corn Trade; and on the Corn Laws* ["Tahıl Ticareti ve Tahıl Yasalarıyla İlgili Olarak Dolaşımdaki Para Üzerine"], 2. ed., London 1829. — 233.
TOOKE Thomas and WILLIAM NEWMARCH, *A History of Prices, and of the State of the Circulation, During the Nine Years 1848-1856* ["1848-1856 Arasındaki Dokuz Yıl İçinde Fiyatların ve Dolaşımın Durumunun Tarihi"], Vol. 1-2, London. 1857. — 233.

U

URQUHART David, *Familiar Words as Affecting England and the English* ["İngiltere ve İngilizlerle İlgili Samimi Görüşler], London 1865. — 99.

V

VERRI Pietro, *Meditazioni sulla Economia Politica* ["Ekonomi Politik Üzerine Düşünceler"], Parte moderna, t. 15, Milano 1804. — 189.

W

WILSON James, *Capital, Currency and Banking* ["Sermaye, Dolaşım Araçları ve Banka"], London 1847. — 222, 233.

Y

YOUNG Arthur, *Political Arithmetic. Containing Observations on the Present State of Great Britain; and the Principles of Her Policy in the Encouragement of Agriculture* ["Siyasal Aritmetik. İçindekiler: Büyük Britanya'nın Bugünkü Durumu Üzerine Gözlemler; ve Bu Ülkenin Tarımı Teşvik Politikasının İlkeleri"], London 1774. — 209.

II. GAZETE, DERGİ VE ÖTEKİ YAYINLAR

— *The Currency Theory Reviewed; in a Letter to the Scottish People. By a Banker in England*, Edinburg 1845. — 139.
— *Allgemeine Augsburger Zeitung*, 1843. — 38.
— *Deutsch-Französische Jahrbücher*, 1843. — 38, 40.
— *Economist*, 10 Temmuz 1858. — 135.
— *Neue Rheinische Zeitung*, 1848-1849 — 41.
— *New York Tribune*. — 42.
— *Rheinische Zeitung*, 1842-1843. — 38.
— *The Spectator*, 19 Ekim ve 26 Kasım 1711. — 73, 200.
— *Report on Bank-Acts*, 14 Temmuz 1857. — 232.
— *London Economist*. — 222.

SOL YAYINLARI
Sorumlu Yönetmen: Muzaffer İlhan Erdost
İLHANİLHAN KİTABEVİ
Karanfil Sokak 30/3 Kızılay Ankara
Tel: 0312 417 0008 Faks: 0312 419 4376

BASKI: KUBAN MATBAACILIK
Matbaacılar Sanayi Sitesi 558 Sokak No: 20 İvedik Ankara
Tel: 0312 395 2070

ISBN 978-975-7399-26-1